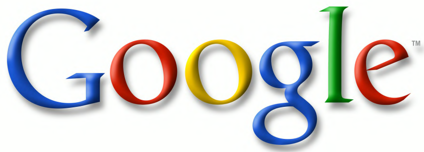
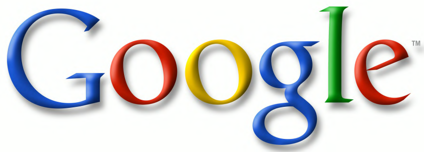

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

ORGAAN

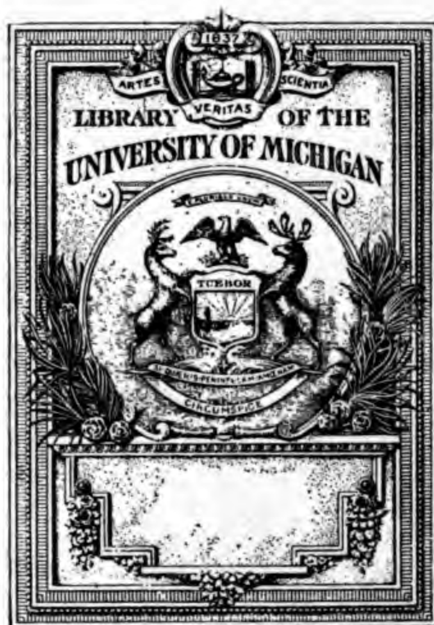
VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

Vijftiende jaargang.
1906—1907.

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP.
1907.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD.

ORGAAN

VAN DE

VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN

IN NEDERLAND.

Vijftiende jaargang.
1906—1907.

GRONINGEN. — ERVEN B. VAN DER KAMP.
1907.

Gedrukt bij Erven B. van der Kamp, Groningen.

INHOUD.

—

1906/1907. No. 1.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Bijdragen voor dit tijdschrift te zenden aan Dr. E. WIERSUM te Rotterdam.

NAAMLIJST DER LEDEN

van de

Vereeniging van Archivarissen in Nederland [1].

BESTUUR:

Mr. S. Muller Fz., voorzitter.
Mr. A. Telting, secretaris.
Jhr. mr. J. A. Feith, penningmeester.
Dr. E. Wiersum, redacteur van het tijdschrift.
Mr. R. Fruin.
Mr. A. C. Bondam.

EERELID:

Jhr. mr. V. E. L. de Stuers, lid van de Tweede kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

GEWONE LEDEN:

Acquoy, Mr. J., archivaris der gemeente Deventer.
Bartstra, D., archivaris der gemeente Bolsward.
Been, J. H., archivaris der gemeente Brielle.
Berns, Mr. J. L., rijksarchivaris in Friesland, te Leeuwarden.

[1]) Aangenomen is de toestand op 1 Augustus 1906.

Bijlsma, Mr. R., adjunct-commies aan het gemeentearchief van Rotterdam.
Bondam, Mr. A. C., rijksarchivaris in Gelderland, te Arnhem.
Bos, Mr. P. G,, adjunct-commies aan het rijksarchief in Groningen, te Groningen.
Bouricius, Mr. L. G. N., archivaris der gemeente Vlaardingen.
Breen, Dr. J. C., adjunct-archivaris aan het gemeentearchief van Amsterdam.
Bruggen, L. van, archivaris der gemeente Goes.
Bruinvis, C. W., archivaris der gemeente Alkmaar.
Dalen, J. L. van, archivaris der gemeente Dordrecht.
Dommisse, P. K., archivaris der gemeente Vlissingen.
Doppler, Dr. P., commies aan het rijksarchief in Limburg, te Maastricht.
Ebell, Mr. C. C. D., rijksarchivaris in Noordbrabant, te 's-Hertogenbosch.
J. M. H. Eversen, adjunct-commies aan het rijksarchief in Limburg, te Maastricht.
Feith, Jhr. mr. J. A., rijksarchivaris in Groningen, te Groningen.
Flament, A. J., rijksarchivaris in Limburg, te Maastricht.
Fruin, Mr. R., rijksarchivaris in Zeeland, te Middelburg.
Gelder, Dr. H. E. van, archivaris der gemeente 's-Gravenhage.
Gimberg, J., ambtenaar aan het gemeentearchief van Zutfen.
Gonnet, C. J., rijksarchivaris in Noordholland en archivaris der gemeente Haarlem.
Heeringa, Dr. K., archivaris der gemeente Schiedam.
Hezenmans, J. C. A., archivaris der gemeente 's-Hertogenbosch.
Hoefer, F. A., archivaris der gemeente Hattem.
Hullu, Dr. J. de, adjunct-archivaris aan het Algemeen rijksarchief, te 's-Gravenhage.
Joosting, Mr. J. G. C., rijksarchivaris in Drente, te Assen.
Kesper, Dr. L. A., archivaris der gemeente Gouda.
Krämer, Dr. F. J. L., directeur van het huisarchief van H. M. de Koningin, te 's-Gravenhage.
Lasonder, L. W. A. M., adjunct-commies aan het rijksarchief in Zeeland, te Middelburg.
Levoir, C. L., commies-chartermeester aan het huisarchief van H. M. de Koningin, te 's-Gravenhage.
Meurs, Mr. P. A. N. S. van, adjunct-archivaris aan het Algemeen rijksarchief, te 's-Gravenhage.
Moquette, Mej. dr. H. C. H., adjunct-archivaris aan het gemeentearchief van Rotterdam.
Morren, Th., commies aan het Algemeen rijksarchief, te 's-Gravenhage.
Muller Fz., Mr. S., rijksarchivaris in Utrecht en archivaris der gemeente Utrecht.
Overvoorde, Mr. J. C., archivaris der gemeente Leiden.

Oyen, G. A. Vorsterman van, archivaris der gemeente Aardenburg.
Rutgers, Mr. C. P. L., rijksarchivaris in Overijsel, te Zwolle.
Schevichaven, H. D. J. van, archivaris der gemeente Nijmegen.
Schoengen, Dr. M., commies aan het rijksarchief in Friesland, te Leeuwarden.
Schuylenburg, Mr. W. C., rechtskundig ambtenaar aan het gemeentearchief van Utrecht.
Swaving, W. O., archivaris der gemeente Middelburg.
Telting, Mr. A., adjunct-archivaris aan het Algemeen rijksarchief, te 's-Gravenhage.
Veder, Mr. W. R., archivaris der gemeente Amsterdam.
Visvliet, M. H. van, archivaris der gemeente Delft.
Wiersum, Dr. E., archivaris der gemeente Rotterdam.
Zeper, S. A. Waller, adjunct-commies aan het rijksarchief in Utrecht, te Utrecht.

BUITENGEWONE LEDEN:

Bakker, G. Murray, te Zaandam, oud-archivaris dier gemeente.
Bussy, I. J. de, hoogleeraar te Amsterdam, oud-archivaris der gemeente Deventer.
Colenbrander, Dr. H. T., secretaris der commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën te Voorburg, oud-adjunct-archivaris aan het Algemeen rijksarchief.
Dommisse, C. P. I., burgemeester van Sluis, oud-archivaris der gemeente Vlissingen.
Enschedé, J. W., oud-adjunct-archivaris aan het gemeentearchief van Haarlem, te Bloemendaal.
Gratama, Mr. S., raadsheer in den Hoogen raad der Nederlanden, oud-rijksarchivaris in Drente, te 's-Gravenhage.
Heeres, Mr. J. E., hoogleeraar te Leiden, oud-adjunct-archivaris aan het Algemeen rijksarchief.
Kernkamp, W. J., te Edam, oud-archivaris dier gemeente.
Sassen, A., notaris te Helmond, oud-archivaris dier gemeente.

CORRESPONDEERENDE LEDEN:

Cuvelier, J., sous-chef de section aan de Archives générales, te Brussel.
Goovaerts, A., oud-algemeen-archivaris van België, te Brussel.
Grove, G. L., ambtenaar aan het rijksarchief, te Kopenhagen.
Keussen, Dr. H., adjunct-archivaris aan het stedelijk archief, te Keulen.
Stein, H., archiviste-paléographe aan de Archives nationales, te Parijs.
Westrin, Dr. Th., archivaris, te Stockholm.

De vijftiende jaarvergadering, gehouden te Utrecht, op 6 Juli 1906.

Aan de jaarvergadering, den 6 Juli 1906 in het Rijksarchiefgebouw te Utrecht gehouden, werd deelgenomen door zestien gewone leden en een buitengewoon lid, terwijl de heer G. L. Grove, ambtenaar aan het rijksarchief te Kopenhagen, als correspondeerend lid een welkome gast was. Nadat de Voorzitter had medegedeeld, waarom het Bestuur de leden naar Utrecht en niet, zooals het vorig jaar in het vooruitzicht was gesteld, naar Middelburg had opgeroepen — een omstandigheid, grootendeels te wijten aan de veranderlijkheid der plannen van het Bestuur van den Oudheidkundigen Bond — hield hij zijn gewone jaarlijksche toespraak. Op voorstel van den heer Gratama is deze rede hierachter in haar geheel opgenomen.

De heer Schuijlenburg bracht rapport uit over de rekening van den penningmeester, die werd goedgekeurd. Het nadeelig saldo bedroeg *f* 35.93. Tot leden der Commissie, belast met het nazien der volgende rekening, werden benoemd de heeren Gonnet en Wiersum.

De concept-wet op het Nederlandsche archiefwezen, afgedrukt in het vorige nummer van het Archievenblad, zal op voorstel van den Voorzitter in de volgende vergadering behandeld worden. Van het middel tot bespoediging der zaak, door Mr. Gratama in overweging gegeven, werd geen gebruik gemaakt. Deze had namelijk liever gezien, dat het ontwerp dadelijk aan den Minister werd toegezonden. Het Bestuur evenwel achtte het gewenscht om eerst de meening der leden te hooren, waarom de Voorzitter dezen verzocht, hunne opmerkingen over de concept-wet aan het Archievenblad toe te zenden en zoodoende wisseling van gedachten uit te lokken. Het geamendeerde concept zal dan het volgende jaar na de jaarvergadering aan den Minister overhandigd worden.

De bepaling der plaats voor de volgende algemeene vergadering werd aan het bestuur overgelaten. Samenwerking met het bestuur van den Oudheidkundigen Bond zal ook nu weder worden gezocht. De vijf afgetreden bestuursleden werden herkozen; als zesde bestuurslid werd gekozen de heer Wiersum, die tevens op zich zal nemen het redacteurschap van het Archievenblad, waarvan Mr. Fruin wegens drukke werkzaamheden ontheven wenschte te worden.

Daarna verkreeg Mr. Bondam het woord voor zijne voordracht over de lotgevallen van het Geldersche archief. Een kort verslag van zijne causerie, ontleend aan de N. Rott. Courant, laten wij hier volgen.

Eerst toonde Mr. Bondam aan, dat het Geldersche Rijksarchief geene kunstmatige schepping is. Het is op natuurlijke wijze ontstaan en vormt dus een historisch product. Zooals bij de meeste Rijksarchieven zijn ook hier langzamerhand verschillende afzonderlijke archieven opgenomen, o. a. de archieven der departementale besturen en prefecturen, later de archieven

der domeinkantoren en de rechterlijke archieven. De eerste rijksarchivaris in Gelderland, Jhr. Mr. VAN RIEMSDIJK, heeft ook het eerste plan ontworpen om alles behoorlijk te ordenen, hetgeen hij echter door zijne benoeming tot Algemeen rijks-archivaris niet heeft kunnen uitvoeren.

Zijn opvolger, Mr. BIJLEVELD, maakte in verband met een ministerieel besluit, dat regelen voor de indeeling der archieven vaststelde, een nieuw plan op. BIJLEVELD heeft velen door zijn groote bereidvaardigheid en kennis aan zich verplicht. Onder zijn bestuur is het archief-depôt zeer vermeerderd, gelijk Mr. BONDAM door een lange lijst van de archieven, welke thans in het depôt geborgen zijn, aantoonde.

Wat nut hebben deze verzamelingen voor onzen tijd, vroeg spreker ten slotte. Hij wees er op, dat men een archief uit tweeërlei oogpunt kan bezien: als bewijsmateriaal voor rechten en als een bron der geschiedenis. VON LOEHER houdt het eerste gezichtspunt voor het voornaamste en Mr. BIJLEVELD heeft het in de practijk het meest gehuldigd. Onder NIJHOFF trad het tweede het meest in het licht.

Spreker eindigde met den wensch, dat de historici en rechtskundigen, die mededeelingen uit het Geldersch archiefdepôt begeeren, zich steeds vrijelijk tot hem zullen wenden. Hij biedt hun van heeler harte zijne diensten aan. Mr. BONDAM's voordracht vond toejuiching.

De Voorzitter bracht den heer BONDAM een woord van hartelijken dank en betreurde, dat het vergevorderde uur hem niet toeliet eenige vragen te stellen.

Daarna werd de vergadering gesloten, terwijl een gezamenlijke rijtoer van Baarn over de Vuursche naar Soestdijk en een gezellige maaltijd in het Hotel Trier aldaar het einde vormden van dezen vijftienden Nederlandschen archiefdag.

Toespraak van den Voorzitter.

Gelukkig acht ik mij, dat ik in mijn jaaroverzicht weder spreken kan van een belangrijk feit, — een initiatief van beteekenis, door onze vereeniging genomen. Ik bedoel het tot stand komen der concept-wet op het Nederlandsche archiefwezen, die in het Archievenblad afgedrukt is en u allen bereikt heeft.

Het streven naar eene regeling van het archiefwezen bij de wet was het eerste en een der belangrijkste nummers op het programma van hen, die de oprichters onzer vereeniging geweest zijn. Ik erken, dat de noodzakelijkheid der zaak mij destijds nog niet zoo bijzonder evident was. Toch had ik natuurlijk geen bezwaar, om als voorzitter van het bestuur mede te werken tot de uitnoodiging, in 1900 tot eenigen onzer leden

gericht, om te trachten een ontwerp van eene dergelijke wettelijke regeling samen te stellen. De zaak werd zonder veel gerucht aangevat, — met voordacht, omdat het niet met zekerheid te voorzien was, of men over verschillende belangrijke punten tot eenstemmigheid zou kunnen komen. Intusschen, het overleg en de gedachtenwisseling in den boezem onzer vereeniging is steeds verder gegaan: zóó werd de taak der commissie allengs voorbereid en het verkrijgen van een resultaat, dat waarschijnlijk de groote meerderheid uwer bevredigen zal, mogelijk gemaakt.

Dat resultaat ligt thans voor ons: gaarne erken ik, dat het mij geheel bekeerd heeft tot de bepaalde wenschelijkheid van die wettelijke regeling, waarnaar de oprichters onzer vereeniging verklaarden te streven. Het ontwerp bevat slechts 24 artikelen, waaronder uit den aard der zaak nog verscheidene van gering belang zijn. Maar hoevele hoogst belangrijke onderwerpen worden in die weinige artikelen geregeld! De openbaarheid van alle oude archieven van Nederlandsche openbare lichamen, — het beginsel, dat eene benoeming in den archiefdienst afhankelijk zal zijn van eene speciale voorbereiding, — de bevoegdheid der archivarissen tot het geven van authentieke afschriften van oude stukken, — het getal en de samenstelling der rijksdepots in Nederland en zijne koloniën, — de geleidelijke overneming van nieuwe archieven, — de verplichtingen van de besturen van gemeenten en waterschappen met betrekking tot hunne archieven, — en eindelijk de bevoegdheid van het rijksgezag om bij verwaarloozing daarvan in te grijpen. Belangrijke zaken, voor ons bijna allen levensquaesties!

Het is waar, dat deze regeling op sommige punten nog zal moeten aangevuld worden door een paar concept-Koninklijke besluiten; maar het schijnt mij wijs, dat men deze details voor later heeft willen bewaren: het tot stand komen van dit ontwerp op zich zelf is reeds belangrijk genoeg. Alle reden heeft dan ook onze vereeniging, om den ontwerpers zeer dankbaar te zijn voor hun werk, dat de verwachtingen ten volle bevredigt. Die dank geldt alle vijf ontwerpers zonder onderscheid; maar met meer nadruk nog wordt hij gebracht aan onze twee buitengewone leden, Mrs. GRATAMA en HEERES, die, beiden geroepen tot andere eervolle betrekkingen, metterdaad toonen, dat zij hunne oude liefde niet hebben verzaakt. Was de hulp van Mr. GRATAMA, wiens soliede rechtskennis steeds meer wordt gewaardeerd in wijden kring, ons in dit geval bijna onontbeerlijk, — de medewerking van Mr. HEERES heeft eene bijzondere beteekenis, omdat hij het is geweest, die voor deze zaak het eerst en het krachtigst heeft gestreden.

Het wetsontwerp heeft naar mijn inzien groot belang. Maar voorloopig alleen als programma, als belichaming onzer wenschen. Of het eenmaal ook nog veel grootere beteekenis zal krijgen, of het zal worden tot wet, —

dat valt nog niet te voorspellen. Aan de verwezenlijking van zóó stoute illusie behoeft echter niet gewanhoopt te worden; er zijn voorteekenen, die ons aanleiding geven om te durven hopen.

Een tweede feit, voor ons persoonlijk zonder beteekenis, maar voor onze vereeniging van groot belang, is de vertaling van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven in het Duitsch. De verspreiding van het boek in het buitenland onder het hooggewaardeerde patronaat van onzen Straatsburgschen ambtgenoot Prof. WIEGAND, die de vertaling geprovoceerd heeft, schijnt mij voor onze vereeniging dáárom van nauwelijks te betwisten gewicht, omdat zij kans levert op erkenning en aanneming van de door onze vereeniging gepreconiseerde denkbeelden in wijderen kring dan tot nu toe mogelijk was. Ik verheug mij te kunnen berichten, dat de vrij talrijke beoordeelingen in de Duitsche pers, die te mijner kennis gekomen zijn, beslist gunstig zijn en dat (met zeker voorbehoud omtrent verschillende bijzonderheden) over het algemeen instemming betuigd is met de beginselen en de methode. Niettegenstaande de prijs vrij hoog is, verklaart onze uitgever zich voorloopig ook tevreden over het debiet. Al ben ik niet blind voor het feit, dat dit aanvankelijk succes voor een belangrijk deel te danken is aan de omstandigheid, dat ons boekje het eerste is in zijne soort, dat succes zelf schijnt mij daarom toch niet minder verblijdend. Wellicht zal ik eene volgende maal u in deze richting zelfs kunnen wijzen op eene tweede verovering: mij is medegedeeld, dat van hooggewaardeerde zijde pogingen worden gedaan tot het verkrijgen ook eener Fransche vertaling, waaraan de sympathie onzer jongere Belgische collega's, wier opgewekt en krachtig initiatief wij voortdurend met belangstelling gadeslaan, wellicht een gunstig onthaal zou kunnen verzekeren.

Door twee zóó gelukkige gebeurtenissen zijn wij te dankbaar gestemd, dan dat eene teleurstelling ons zou ontmoedigen: het Paleographisch handboek, dat ons reeds zoovele zorgen bereidde, wil nog altijd niet vlot raken. Onze uitgever verlangde eenige wijzigingen in het contract, dat de commissie, die uw bestuur voor deze zaak benoemd heeft, met hem gesloten heeft; ook de commissie zelve wenschte enkele veranderingen. Maar het is nog niet gelukt, eenstemmigheid te verkrijgen: de onderhandelingen worden voortgezet. Onderwijl heeft Dr. SCHOENGEN den wensch te kennen gegeven, om wegens gezondheidsredenen van den last der bewerking ontheven te worden; voordat de contractueele basis geregeld is, kunnen wij hem echter natuurlijk niet vervangen.

Ondertusschen heeft uw bestuur niet stilgezeten: niet minder dan driemaal heeft het zich tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gewend met een ongevraagd advies. Het eerste request betrof de door onzen ambtgenoot VAN MEURS ter sprake gebrachte quaestie: de houding der

rijksarchivarissen tegenover verzoeken om opneming in de door hen beheerde depots van oude archieven, die verwaarloosd worden en gevaar loopen onder te gaan. — De benoeming van een persoon buiten het korps ambtenaren tot commies aan een der rijksarchieven gaf uw bestuur daarna aanleiding Z. Exc. te wijzen op de omstandigheid, dat deze benoeming aan hen, die reeds geruimen tijd als adjunct-commiezen in den rijksarchiefdienst werkzaam waren geweest, reden scheen te geven tot mindere tevredenheid, — een bezwaar, sedert in de Tweede Kamer met meer nadruk herhaald. — Het derde request was te danken aan het initiatief van uw bestuur zelf, dat de wenschelijkheid had ingezien, om — in aansluiting bij eene vroegere ministerieele circulaire over de periodieke opruiming van stukken op de provinciale griffiën — ook voor de gemeentesecretarieën eene dergelijke lijst te doen samenstellen. Deze lijst, door twee onzer medeleden in overleg met de secretarissen van drie groote gemeenten opgemaakt en daarna herzien door de besturen van de Nederlandsche vereeniging voor gemeentebelangen en van den Nederlandschen bond van gemeente-ambtenaren, is in het najaar aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken toegezonden en daarna in het Archievenblad openbaar gemaakt. Zij heeft blootgestaan aan kritiek, zoowel van den Algemeenen rijksarchivaris als in het Archievenblad zelf; het kan zijn, dat die kritiek niet ongegrond is. Maar al mocht dit het geval blijken te zijn, dan nog zou het ons niet berouwen, dat wij het initiatief genomen hebben op een gebied, waarop de leden onzer vereeniging zich uit den aard der zaak niet volkomen thuis gevoelen. Immers het is van betrekkelijk gering belang, of eene enkele serie stukken meer of minder gedurende wat korteren of langeren tijd aan de wenschelijke vernietiging ontsnapt, — de zaak, waarop het aankomt, is deze, dat de toenemende overlading onzer nieuwe archieven zooveel mogelijk wordt tegengegaan door nauwgezette en welberaamde opruiming van het waardelooze, — en zulks bepaaldelijk in het belang van het waardevolle overschot zelf.

Nog een ander feit op verwant gebied heb ik te vermelden. De Nederlandsche vereeniging voor gemeentebelangen is te rade geworden, het initiatief te nemen tot de invoering van een verbeterd stelsel van registratuur voor de gemeentelijke administratie in Nederland; zij heeft terecht begrepen, dat het advies van een archivaris ten dezen van praktisch nut zou kunnen zijn, en zij heeft dientengevolge mij, als voorzitter uwer vereeniging, uitgenoodigd om zitting te nemen in de door haar voor deze aangelegenheid benoemde commissie. Hoewel vereerd door de uitnoodiging, heb ik gemeend daarvoor te moeten bedanken, — niet alleen uit gebrek aan tijd, maar vooral omdat ik mijzelven op dit gebied niet volkomen competent gevoel. Toch achtte ook ik het zeer gewenscht, dat een archivaris zou deelnemen aan de te voeren overleggingen; onze ambt-

genoot WIERSUM scheen mij voor dit lidmaatschap de meest geschikte persoon, en ik heb hem dus aan het bestuur der vereeniging gesignaleerd. Tot mijn genoegen heeft het bestuur aan dezen wenk gevolg gegeven door de uitnoodiging van Dr. WIERSUM, die, naar ik met vreugde verneem, de benoeming heeft willen aannemen.

Wanneer ik rondzie buiten het terrein onzer vereeniging zelve, dan vallen nog enkele belangrijke feiten te vermelden. De nieuwe Wet op het notariaat, die aan de meeste rijksarchivarissen eene zeer belangrijke en zeer gewenschte vermeerdering van zorgen brengen zal, is met 1 Januari l.l. ingevoerd. Aan de betrokken archivarissen zijn door de regeering nauwkeurige opgaven gevraagd over den omvang der door hen over te nemen protokollen; reeds het beantwoorden dezer vragen levert vrij wat bezwaren, daar de notarieele depots gebrekkig geregeld en slecht behuisd zijn. Het kan zijn, dat zóó omslachtige voorbereiding in de andere provinciën noodzakelijk is door het bestaan van plaatsgebrek; voor Utrecht zou, naar ik berichten kan, eene eenvoudige machtiging tot overneming, naar het zich laat aanzien, voldoende geweest zijn.

Een andere belangrijke maatregel schijnt onze werkzaamheid eerlang nog op niet minder gewenschte wijze te zullen uitbreiden en bevorderen: ik heb het oog op het voorstel der Academie van Wetenschappen te Berlijn, dat bedoelt de verzending van handschriften tusschen de rijksarchieven der verschillende landen onder zekere waarborgen belangrijk te vergemakkelijken. Het verheugde mij te vernemen, dat onze regeering ten dezen gunstig geantwoord heeft; dit was te verwachten, daar zij zelve reeds lang het voorbeeld gegeven heeft van zéér liberale maatregelen bij het verzenden van handschriften naar openbare depots. Van de medewerking van buitenlandsche regeeringen kan men helaas nog zoo zeker niet zijn. — Een plan, aan het gemelde verwant, werd aan de orde gesteld door het initiatief van den volijverigen PAUL FREDERICQ. Hij wenscht, dat de Association internationale des académies zal trachten te bevorderen, dat de regeeringen der verschillende landen lijsten zullen doen samenstellen en rondzenden van alle handschriften, oude drukken, kaarten, schilderijen en portretten, van belang voor de geschiedenis van andere landen. Een uitnemend plan, dat wij natuurlijk met sympathie begroeten! Maar niet met veel hoop: het werk is uiterst omvangrijk en het schijnt mij dezen zwaren last te leggen op de verkeerde schouders; onze regeering, aangezet door Prof. BLOK, heeft de zaak anders, en wellicht praktischer, aangevat.

Het archiefwezen is dit jaar met bijzonderen nadruk ter sprake gebracht in onze Tweede Kamer, naar aanleiding van de benoeming van onzen ambtgenoot in Gelderland. In antwoord op de tot hem gerichte bezwaren heeft de Minister verklaard, dat hij in het algemeen de juistheid erkende

van het beginsel, om de archiefambtenaren werkzaam te houden aan hetzelfde depot en zoodoende gebruik te maken van de door hen allengs verkregen ervaring; Z. Exc. voegde er echter bij, dat het belang van het archiefwezen zelf afwijking van dien regel in bepaalde gevallen kon rechtvaardigen. Zonder eenig oordeel uit te spreken over de voorvallen, die tot de opmerking aanleiding gaven, meen ik, dat de geformuleerde beginselen in het algemeen onberispelijk geacht moeten worden.

Een vonnis van het Hof te Amsterdam stelde onlangs eene voor ons belangrijke quaestie aan de orde: het besliste, dat de gemeente-secretaris niet bevoegd was, authentieke afschriften te geven van akten in het gemeente-archief, — eene beslissing, die natuurlijk ook op de archivarissen met betrekking tot de oude rijksarchieven kan worden toegepast. Het vonnis is dezer dagen door den Hoogen Raad gecasseerd. Maar het feit, dat een hoog rechtscollege het heeft kunnen wijzen, blijft van zooveel belang, dat ik het met eenigen nadruk wil vermelden. Trouwens de commissie voor de concept-wet op het Nederlandsche archiefwezen heeft er natuurlijk reeds een nuttig gebruik van gemaakt voor hare memorie van toelichting.

Nog moet ik vermelden den strijd, die over de opleiding der Nederlandsche archivarissen gevoerd werd tusschen den hoogleeraar Brugmans en mij. Over den uitslag daarvan durf ik niet oordeelen: aanvankelijk meende ik, dat wij op weg waren het eens te worden; ten slotte geloofde ik een afgrond te bespeuren, die tusschen ons gaapte. Maar later heeft Prof. Brugmans mij tot mijn genoegen verzekerd, dat wij het inderdaad veel meer eens waren dan ik had vermoed.

Ten slotte overgaande tot het gebied der personalia, vermeld ik met genoegen, dat onze ambtgenoot te Batavia thans definitief benoemd is, en dat het waterschap Hunsingo door de benoeming van een archivaris moedig is getreden in het spoor, dat door het hoogheemraadschap van Delfland helaas weder verlaten is. In Den Haag is onze ambtgenoot Dr. H. E. van Gelder uit Alkmaar opgetreden; te Delft heeft onze ambtgenoot M. H. van Visvliet Dr. G. Morre vervangen, en te Vlissingen is — in strijd met alle regelen van erfopvolging — de heer Dommisse Sr. zijnen zoon opgevolgd als archivaris. Ook te Vlissingen schijnt het dus te gaan als te Groningen, waar de Nieuwe Rotterdamsche courant onlangs met welgevallen kon constateeren, dat „het geslacht Feith erfelijk belast is met de geschiedschrijving van Stad en Ommelanden"; alleen maar staat het te vreezen, dat de hierarchie der Dommissen in opklimmende reeks spoediger zal gesloten moeten worden dan de populaire dynastie Feith, die wij allen gaarne nog eeuwen zouden wenschen te verlengen.

Twee sterfgevallen heb ik U ten slotte te herinneren. Onze gewezen ambtgenoot Mr. J. W. Mulder, wiens aftreden indertijd aanleiding gaf tot een geruchtmakend debat in den Zwolschen gemeenteraad, is onlangs te

Alkmaar overleden, waar hij, reeds enkele jaren na zijne beroepsverandering, de eervolle plaats bekleedde van president der Rechtbank. En voor eenige weken is ook de heer J. VAN LOKHORST heengegaan, dien het den Nederlandschen archivarissen past met waardeering te gedenken als den schepper van al onze nieuwe rijksarchiefgebouwen, tegelijk den bekwamen hersteller van menig oud-Nederlandsch monument.

In den kring van onze vereeniging zelve valt ternauwernood eenige verandering te vermelden. Het ledental is iets toegenomen door het toetreden van 2 gewone en 3 buitengewone leden; terwijl 3 gewone leden ons ontvielen. Ook in ons bestuur kwamen gelukkig geene veranderingen voor. Maar een groot verlies hangt ons boven het hoofd. Mr. FRUIN heeft ons medegedeeld, dat hij wegens toenemende drukten bezwaar meende te moeten maken, om langer het redacteurschap van ons blad waar te nemen. Dien wensch moeten wij, nu het ons niet gelukt is den heer FRUIN van gedachten te doen veranderen, eerbiedigen; maar wij berusten noode in het onvermijdelijke, want wij herinneren ons met dankbare waardeering, hoe het Mr. FRUIN gelukt is, aan het Archievenblad door het verkrijgen van talrijke belangrijke bijdragen eene beteekenis te geven, waaraan niemand had durven denken. Dat hem dit werk nu en dan zwaar gevallen is, verhoogt onze dankbaarheid; maar het verwondert ons niet. Inderdaad, met groote waardeering van de hulp van Dr. WIERSUM en Prof. BRUGMANS, die zijnen arbeid geregeld en onvermoeid steunen door het schrijven van de Literatuur-kroniek en de Bibliographie en die daardoor zijne taak voortdurend vergemakkelijken, heeft onze redacteur toch over het algemeen reden tot klagen over gebrek aan medewerking, — niet alleen aan spontane medewerking, maar ook zelfs aan de hulp, die hij soms vraagt en recht heeft te vragen aan verschillende onzer leden. Er schijnt zekere verslapping te bestaan in de bereidvaardigheid en den lust om iets te doen voor onze vereeniging. Reeds vroeger heb ik gemeend, U op dit gebrek te mogen wijzen. Inderdaad, Mijne Heeren! wilt bedenken, dat onze vereeniging, die uit slechts zóó weinige personen bestaat, recht heeft op de toewijding van al hare leden. Zij kan niets missen en niemand missen: eerst als alle leden getrouw zijn aan het vaandel, dat hen reeds meermalen ter overwinning heeft geleid, is er hoop, dat het werk, door ons ondernomen en waaraan wij gehecht zijn, zal kunnen voortgezet worden. Eerst zóó is er kans op een blijvend succes; eerst zóó kan het verval voorkomen worden, dat na de eerste, met gelukkig gevolg bekroonde inspanning altijd te vreezen is.

S. MULLER Fz.

De oorkonden uit het archief van het Fraterhuis te Zwolle.

De navolgende studie over het schrift- en oorkondenwezen in het Domus Sancti Gregorii of het Fraterhuis te Zwolle maakte oorspronkelijk deel uit van de inleiding op de „Kroniek" [1]) van dit huis, of juister van de „Narratio de inchoatione status nostri et deinde de fratribus hujus domus nostre, auctore domino Jacobo Traiecti alias Voecht". Daar nu de inleiding op dit werk, dat binnen kort in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht verschijnt, nog al omvangrijk geworden is, verzocht mij het Bestuur van dit Genootschap de volgende studie uit de inleiding te lichten en ze elders als afzonderlijke publicatie te laten verschijnen. De secretaris van het Genootschap, Mr. S. MULLER Fz., had tevens de vriendelijkheid mij zijne hulp aan te bieden om dit opstel in dit tijdschrift te plaatsen, ook opdat het daardoor meer onder het oog van vakgenooten zou komen. Mijn groot bezwaar, dat het opstel gedacht is als deel van een geheel en niet als afzonderlijke op zich zelf staande studie, bleek de redactie van het Nederlandsch Archievenblad niet te deelen. Ik geef dan ook het opstel, daar mij de tijd om het om te werken ontbreekt, behoudens enkele kleine veranderingen in de noten, zoo als het oorspronkelijk was, echter met het beleefd verzoek aan den lezer de oorspronkelijke bestemming er van niet uit het oog te willen verliezen.

Ten einde onnoodige herhalingen en vooral ophelderingen in de noten te voorkomen, laat ik een overzicht voorafgaan van de bronnen, die ik gebruikt heb, met vermelding van de archieven, waar ze thans berusten.

a. plm. 90 origineele oorkonden betreffende het Domus Clericorum en het Domus Pauperum te Zwolle, berustende in het Oud-Archief der gemeente Zwolle;

b. 20 origineele oorkonden, berustende in het archief der Emanuelshuizen te Zwolle;

c. 3 origineele oorkonden, berustende in de Heerkensiana op de bibliotheek van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis aldaar;

d. het Cartularium van het Fraterhuis, berustende in dezelfde verzameling.

I. Het schrift.

Men verwachte hier geen betoog over het schrift van de Fratres de penna, de Broeders van het gemeene Leven, want ik ben overtuigd, dat

---

[1]) Zie hierover: ACQUOY, J. G. R., De Kroniek van het Fraterhuis te Zwolle, in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2de Reeks, deel IX, blz. 4—42. (Amsterdam 1879.)

een zuiver palaeographisch betoog zonder schriftspecimina vrij waardeloos is.

Niettegenstaande het gebrekkige en onvolledige van het oorkondenmateriaal, dat te mijner beschikking stond, was de gelegenheid, om aan de hand van de 90 origineele oorkonden uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle en de 20 uit het archief der Emanuelshuizen een diplomatisch-palaeographisch onderzoek in te stellen, echter te verlokkend, om ze ongebruikt voorbij te laten gaan. Te meer omdat mijn chef, de heer Rijksarchivaris Mr. J. L. BERNS, mij niet alleen met de meeste bereidwilligheid de gelegenheid er toe verschafte, maar ook dit onderzoek aanmoedigde. Voor deze welwillendheid betuig ik hem gaarne hier openlijk mijn oprechten dank.

In het verslag omtrent mijn onderzoek naar documenten betreffende het Fraterhuis te Zwolle, [1]) heb ik er herhaaldelijk den nadruk op gelegd, dat ik van het groot aantal oorkonden, die eens het archief van het Domus Clericorum hebben uitgemaakt, slechts een klein aantal origineelen heb kunnen bestudeeren, en hoewel nog een betrekkelijk groot aantal oorkonden te mijner kennis is gekomen, het resultaat mijner bemoeiingen op volledigheid geen aanspraak kan maken.

Hoe groot het getal der ontbrekende oorkonden is, valt niet te benaderen; ook zou dit niet het geval zijn, indien ik persoonlijk het Oud-Archief der gemeente Zwolle had kunnen onderzoeken. Immers behalve aan eigendomsbewijzen, was het archief der Fraterheeren rijk aan documenten betreffende geestelijke gunsten en voorrechten, hun verleend door pausen en bisschoppen, het kapittel van Deventer, de pastoors van Zwolle e.a., om niet te spreken van de akten en bescheiden, die betrekking hadden op het bestuur der Broederschap en het jaarlijksche colloquium. Waar deze laatste stukken zijn gebleven, weten wij niet. Vermoedelijk zijn ze na de opheffing van de Overijsselsche huizen te Deventer, Zwolle en Hulsbergen overgegaan in de handen van den pater generalis van het „Colloquium Zwollense" en naar Emmerik of 's Hertogenbosch overgebracht. Maar afgezien van deze laatste documenten, die feitelijk ook niet tot het archief van het Fraterhuis te Zwolle behooren, staat het op grond van onderzoekingen, door mij elders gedaan, vast, dat ook de door mij gepubliceerde reeks oorkonden van eerstgenoemden aard op lange na niet volledig is [2]). Om langdradige bewijsvoeringen te besparen, wijs ik op de berichten in de Narratio voorkomende, b.v. over twisten en processen tusschen den

[1]) Zie de Inleiding tot de Narratio p. CLXI vv.

[2]) In het archief der R. K. parochie St. Michiel te Zwolle alleen bevinden zich plm. 47 origineele oorkonden betreffende geestelijke voorrechten aan het Fraterhuis geschonken. Vergl. de Inleiding tot de Narratio p. CLXXII en: HOFMAN, J. H., De Broeders van 't gemeene leven en de Windesheimsche-Kloostervereeniging, in: Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, deel II en V.

pastoor der stad en DIRK VAN HERXEN betreffende de geestelijke jurisdictie over de zusters te Zwolle [1]) etc. etc.

Bij de groote leemten in het oorkondenmateriaal viel aan eene reconstructie van het archief der Fraters (op papier natuurlijk) niet te denken. Ik betreur dit te meer, omdat wij omtrent de wijze, waarop dit archief geordend was, vrij nauwkeurig zijn ingelicht en wel door niemand minder dan door een zestiendeeeuwschen procurator van het huis, die tevens ook blijkbaar het ambt van archivaris vervulde.

Het systeem, waaruit wij hunne archiefinrichting leeren kennen, laat ik hier in extenso afdrukken. Ik vond het achter in het Cartularium [2]), waarin het thans als schutblad dienst doet. Aldaar staat:

„Hoc ordine et modo continentur littere nostre in scriniis et capsis nostris. In

A

Littere de predio nostro Noertberch, dominorum domini Frederici de Blanckenhem et domini David de Burgundia, episcoporum Traiectensium. Item amptmanni Zallandie etc.

B

De Splytloffsleen littere plures. De IX jugeribus in Leerebroeck ratione patris nostri Cockman cum diversis aliis litteris ejusdem.

De quibusdam diversis peciis terre emptis ab Arnoldo Wreede.

De iiii ℭ Domini emptis ab eodem.

De porta predii nostri et permutacione terre et salicum inter Gherardum Bingeren et nos facta.

C

De predio nostro in Holthusen littere plures.

De IX modiis silignis in Heln-

G

De redditibus nostris in Buscoducis copie. In Delft. In Doesburch.

H

Resignaciones fratrum ab anno 1420.

I

Cedule convencionum.

K

[1]) Vergl. de Narratio p. 109 vv., verder hetgeen in de inleiding p. XLV vv. gezegd is betreffende de bronnen, die door DE VOECHT gebruikt zijn.

[2]) Eene nauwkeurige beschrijving van het Cartularium van het Fraterhuis te Zwolle heb ik in de Inleiding tot de Narratio p. CXLIX gegeven.

dorn, adhuc de VI modiis ibidem.

De pecia terre empta a fratribus Montis Sancte Agnetis.

De peciis terre emptis ab Alberto Derlevoirt.

D

De area domus nostre curati et capituli Daventriensis.

De altari nostro in ecclesia et de sex jugeribus in Mastebroeck ab Alberto Snavel cum eo donatis.

De diversis domibus in area nostra et de muro ad ortum Sororum Majoris Domus.

De clusa nostra.

De acceptacione Meynoldi fundatoris nostri.

E

De IX jugeribus in Mastebroeck Cellenland littere tres.

De iiiior jugeribus in Voersterlant cum instrumento.

De sex jugeribus prope IJselmuden littere due.

De iiiior jugeribus prope Zonnenberch.

F

De peciis terre in Heyne de Gherlaco Zwarte.

De permutacionibus et composicionibus diversis littere plures.

L

M

N

Het is niet te mijner kennis gekomen of andere dergelijke schema's bekend zijn. Wel heb ik bij het bestudeeren van Cartularia, vooral van die, welke afkomstig waren uit kloosters der Karthuizers of Windesheimers [1]),

---

[1]) Door de welwillende belangstelling van Mr. S. MULLER Fz. werd ik tijdens het drukken van dit opstel in staat gesteld twee cartularia van het Utrechtsche Regulierenklooster der Twaalf Apostelen van de Windesheimer congregatie te bestudeeren. (Over het Domus B. Mariae Virginis et duodecim Apostolorum te

aan den kant van de oorkonde soms verwijzingen gevonden naar letters, b.v. „Vide sub littera A" of eenvoudig de letter naast de oorkonde

Utrecht, zie ACQUOY, Windesheim, III, bladz. 18.) In het begin van deze cartularia, die tot het archief van het Gereformeerd Burgerweeshuis behooren en in het archief der Gemeente Utrecht berusten, komen indices voor, die veel overeenkomst hebben met die van bovenstaanden uit het Fraterhuis en die ons bovendien een goed beeld verschaffen van de inrichting en vooral van de ordening van het archief van dit klooster. Het „Register ofte Copije-boeck van de Regulieren 't Utrecht No. B" (op perkament 312 × 218 mM.), samengesteld in 1479, is, volgens vriendelijke mededeeling van Mr. MULLER, „meer historisch ingericht" en hoewel slechts secundair bedoeld als klapper op het Cartularium zelf, voor ons doel echter van meer belang dan het „Register No. A", dat een afschrift is van B uit het begin der 16e eeuw en bijgewerkt over den lateren tijd. Register No. B bevat *twee* indices. De eerste is onderverdeeld in 27 hoofdstukken, gekenmerkt door 19 letters van het Alphabet. De letters E, F, J, K, Q, V en W ontbreken. Andere letters daartegen zijn 2 of 3 keer gebruikt. Eene nieuwe afdeeling wordt dan door bijvoeging van Romeinsche cijfers aangegeven. De kapitale letter is met zwarten inkt in eenvoudigen maar toch bevalligen gothieken vorm in het midden van de bladzijde geteekend. Hieronder wordt aan den linker kant deze letter herhaald met de Romeinsche cijfers i, ii, iii, enz. er naast. Deze onderverdeeling in cijfers heeft plaats naargelang het aantal stukken, dat in deze afdeeling behoort, groot is. Van letter A tot en met U (behoudens de bovenvermelde uitzonderingen) zijn dan in geographisch-alphabetische volgorde de rechtstitels gerangschikt van de bezittingen, die het klooster *buiten* Utrecht bezat. De plaatsnamen, die als „Stichwort" dienen om daaronder eene beknopte beschrijving van de rechtstitels te laten volgen, zijn met rooden inkt geschreven. In eene derde afdeeling wordt dan zonder meer het jaar vermeld, sedert wanneer het klooster bezitter of gebruiker van de vermelde eigendommen is. Ter wille van meerder duidelijkheid laat ik hier het begin van dezen index volgen:

	𝔄 𝔅i, ii, iii, iiii.	Possessio et usus ab anno Domini
𝔄i.	Atteveltt. Twe stadt ꝛc wt ii mergen lants, folio primo. Den principaelbrief is te Carthusers ende wij hebben een brief mitt des convents seghel. Item noch een brief van Daem Goyers ende Alijt sijn wijf, die ons dese ii ꝛc ghegheven hebben tot een ewighe memorie.	1432.
𝔄ii.	Amsterdam. Twe Philippus nobelen ende sijn ghecomen mit her Claes Pondt onse mebrueder — folio ii.	1416.
𝔄iii.	Alenderp. iii mergen in den kerspel van Vlueten — folio iii.	1418.
𝔄iiii.	Amersfoert. Achthien Rijnsche gulden, Xii Davids jaghers voer den gulden gherekent, mer wij en crighen nu nijt meer dan Vii stuver-Hollants voer elke gulden — fol. iiii. Item noch een brief van die stadt van Harderwijck, hoe wij aen dese voerss. renthen ghecomen zijn.	1518.
𝔄v.	Asperen. Een Wilhelmusscildt van Zibrant Pauwe ende Margriet zijn huijsfrou tot een pytantie. Hier en crighen wij nijt van. Ende wij en hebben gheen bethoen dan alleen twe papyren copijen.	
𝔅i.	Bruekelen. Viii mergen in 't gherecht van Loenresloet — fol. 4.	1451.
	etc. etc.	

Op de afdeeling gemerkt U volgen in den index die, gemerkt X Y en Z. Z is weder onderverdeeld in drie rubrieken. Onder rubriek X Y staat: „In his duobus capsulis jacent proventura". Onder de eerste Z staat: „Hic continentur reditus Henrici Mar"; onder de tweede: „Hic continentur reditus vitales fratrum nostrorum. Item omnes litterae vitales ad civitatem Traiectensem"; onder de derde staat niets.

Bezien wij dezen index nader, dan valt al dadelijk in het oog, dat de praktische monniken op een zeer beperkte ruimte schematisch hebben aangegeven: *a.* in welk

geplaatst; deze ontbreken echter geheel en al in het door mij uitgegeven

vak de origineelen in de archiefkast geborgen zijn; *b.* hoe de origineelen gekenmerkt zijn; *c.* een beknopt regest van het stuk en *d.* op welke bladzijde van het Cartularium een afschrift van het origineel te vinden is. Maar alvorens deze punten nader te behandelen, laat ik hier eerst de beknopte beschrijving van den tweeden index volgen, omdat deze daaromtrent eenige merkwaardige nadere inlichtingen behelst.

De tweede index sluit zich onmiddellijk aan den zoo juist beschreven aan. Hij heeft tot opschrift: „Van husen of renthen binnen Utrecht. Ende deze brieven zijn al gheteikent mit roede letteren. Dese en legghen nijt in die arck, mer in die kist." De formeele indeeling van den index is gelijk aan den vorigen met dat verschil echter, dat zij alleen loopt over de letters A tot en met G en dat de hoofdletters zoowel als die, welke op den kant staan, met rooden inkt zijn geteekend. Onder letter G zijn bovendien geen oorkonden gerangschikt.

(*Ark* of *arke*, beteekent volgens het Middel-Nederl. Woordenb.: kist of offerkist; arca of archa bij Ducange = theca in qua reconduntur sacrae reliquiae. — Volgens den: Thesaurus Linguae Latinae staat arca gelijk met archivum. „Arca dicta quod arceat visum . . . hinc et archivum hinc et arcanum id est secretum, unde ceteri arcentur. — WATTENBACH, Schriftwesen, S. 615 vermeldt, dat in het klooster Bobio arca het gebruikelijke woord voor archief was. Zie verder S. 628.)

Uit het opschrift van den tweeden index blijkt duidelijk, dat de Paters twee archiefbergplaatsen bezaten, n.l. de Ark en de Kist; en, begrijp ik de tegenstelling „Dese en legghen nijt in die arck, mer in die kist" goed, dan waren de stukken, in den eersten index vermeld, in de ark geborgen en diende deze tevens als hoofdbergplaats. De eerste index zou ons dan de gegevens leveren om de inrichting van de ark te leeren kennen. Reeds de indeeling van den index in hoofdstukken bewijst, dat het stuk in verband stond met de archiefkast. Een stringent bewijs hiervoor levert ons dan de reeds vermelde aanteekening onder de letters X Y: „In his duobus capsulis jacent proventura." De archiefkast, in deze de „ark", was dus onderverdeeld in „capsulae", laden of vakken. (Capsula, een diminutief van capsa, kistjen, schrijn. De capsa was bij de Romeinen een ronde kist, gevuld met perkamentrollen, de bewaarder heette „capsarius" — later komt de capsa als vierkante kist voor. Vergl. WATTENBACH, Schriftwesen, S. 614; BRINCKMEIER, Glossarium Diplomaticum, in voce „capsula".) Volgens de indeeling van den eersten index in hoofdstukken was de ark op zijn minst in 27 capsulae verdeeld.

De voor ons zoo belangrijke aanteekening: „Ende dese brieven zijn al gheteikent mit roede letters" in het opschrift van den tweeden index laten geen verderen twijfel toe omtrent de signature der charters betreffende de bezittingen binnen Utrecht. Maar dat de letter met het Romeinsch cijfer er naast, voorkomende in den eersten index, eveneens de signatuur der charters betreffende de bezittingen buiten Utrecht aangeven, bewijst de praktijk. Volgens vriendelijke mededeeling van Mr. MULLER komen op de ruggen der charters voor roode en zwarte letters met nummers, en „voor zoover is na te gaan liggen de met zwart geteekende goederen inderdaad buiten Utrecht."

Niet van belang ontbloot is de beantwoording der vraag, in welk jaar het archief van dit klooster op de zoo juist beschreven wijze is geordend.

Een afdoend antwoord op deze vraag geeft ons het opschrift op fol. I van ons „Register B" in de volgende woorden: „Registrum litterarum de redditibus monasterii canonicorum regularium in Traiecto proprie an die Koornmarct, collectum sollicite et fideliter per priorem et procuratorem ejusdem monasterii de hiis sine fallo, que in eodem monasterio comperta sunt et de quibus fuit usus et possessio anno Domini millesimo quadringesimo septuagesimo nono Maii die decima septima, in quo hoc presens registrum conscribi incepit".

Deze organisatie zal wel in hoofdzaak het werk geweest zijn van pater PETRUS JOHANNIS DIE WILDT, die van af 1472—1481 procurator van het klooster was.

Het tweede Cartularium of beter: „Register ofte Copije-boeck der Regulieren 't Utrecht No. A" (op papier 285 × 204 mM.) is voor de kultuur-geschiedenis in menig opzicht belangrijker dan het eerste. De indices echter, waarom het ons te doen is, zijn nagenoeg een trouwe copie van die voorkomende in Register B. Noch-

Cartularium. Van eene aanwijzing, waar de oorkonde in het archief te vinden was, is daarin niets te bespeuren [1]).

Omtrent het verblijf van de in het schema vermelde archiefkast is mij niets gebleken. Nasporingen, ingesteld betrekkelijk den inventaris van de roerende goederen van het Fraterhuis, die volgens de raadsresolutie van 3 Januari 1592 [2]) aanstonds zouden verkocht worden, bleven vruchteloos. Slechts een enkelen keer vond ik het archief van het Fraterhuis te Zwolle door een schrijver vermeld en wel door LINDEBORN, die uit „Zwollani collegii chartophilacio" [3]) eene minuut van een brief mededeelt, die de Zwolsche Broeders aan die van Culm zonden. Ik heb dien brief als behoorende tot het archief van het Fraterhuis in Bijlage XV No. 3 in de Narratio opgenomen.

De origineele charters zijn alle, behalve twee of drie, welke door brand geleden hebben, in uitstekenden staat. Of zij oorspronkelijk gevouwen of opgerold werden bewaard, valt met zekerheid niet na te gaan, omdat

---

tans behelst de index betreffende de goederen buiten Utrecht eene belangrijke aanvulling, daar vermeld wordt, dat in de derde „capsula" onder letter Z, die volgens den index in Register B leeg was, thans, omstreeks 1520, geborgen zijn: „Sigillum et pecunie". Hoewel dit Register veel slordiger geschreven is dan het eerste, zijn nochtans de letters van de hoofdstukken zoowel als die van de onderverdeelingen van den eersten index met zwarten, die van den tweeden met rooden inkt geschreven en verschillen dus ook hierin niet met die uit Register B.

[1]) Bij het ordenen van het archief der Cistercienserabdij Jherusalem of Gerkesklooster kwam j.l. te mijner kennis een zeer merkwaardige inventaris van een gedeelte van dit archief, waarin nauwkeurig beschreven wordt, hoe dit archief geordend en opgeborgen was. De laatste abt van Gerkesklooster had in 1580 met een aantal zijner kloosterlingen de wijk naar Groningen genomen en bewoonde het refugium van het klooster op het Schoolholm. Toen hij in 1611 overleed, werden door de regeering van Groningen gecommitteerd: JOACHIM CANTER en Dr. HIERONYMUS, raadsheeren, Dr. EYZO TIARDA en BOCKO AUWEMA, gecommitteerden van Gedeputeerde Staten, om „in denn starfhuize vann Zal. Requinus Groningensis gewesenn abt tho Gerryckenslooster" een „Inventarium oder Beschrivinge van de aldaar zich bevindende brieven en schriftenn" te maken. Zij vonden een aantal „brieven en schriftenn" geborgen in groote en kleine, in ronde en vierkante „doesenn" benevens „in de grote kiste mit der slotenn", waarin blijkbaar een aantal doozen geplaatst waren. Alle deze doozen waren doorloopend „geteekent" met de letters A—Z en dan vervolgens met AA—CC. Volledigheidshalve wil ik nog aanstippen, dat de gecommitteerden behalve een „parquetienn" met brieven, ook documenten vonden, die boven op een van de doozen gebonden waren. Hoewel het nu absoluut zeker is, dat in deze Inventaris maar een klein gedeelte van het archief der abdij beschreven staat, — want na de reductie van Groningen had ook abt REQUINUS de eigendomsbewijzen van de onroerende goederen der abdij, in de provincie Friesland liggende, aan de Staten van Friesland overgedragen, — zoo is hij toch in meer dan een opzicht merkwaardig, vooral omdat bij onderzoek bleek, dat op de origineele stukken, die thans gedeeltelijk in het Rijksarchiefdepôt der provincie Friesland berusten, geen spoor van een andere signatuur, als de in den Inventaris beschreven, te vinden is.

[2]) Uitgegeven door MULDER, J. W., De Predikants-Tractementen te Zwolle, Zwolle 1894, Bijlage XXVII.

[3]) Historia Episcopatus Daventriensis, Colonia 1670, p. 128. — Vergl. over het woord „chartophylacium": WATTENBACH, W., Das Schriftwesen im Mittelalter, 3te Aufl., Leipzig 1896, S. 628 en BRINKMEIER, E., Glossarium Diplomaticum, in voce „chartophilax".

de oorkonden, die in het Oud-Archief der gemeente Zwolle berusten, zorgvuldig gereinigd en daarna kunstmatig geaplaneerd zijn [1]). Zij zijn thans in enveloppes gestoken, die wederom in doozen geborgen zijn. De oorkonden uit het archief der Emanuelshuizen zijn wel gevouwen, maar ik koester gegronden twijfel, of die wijze van opbergen wel de oorspronkelijke is.

Opmerkelijk is, dat alle origineele oorkonden op perkament geschreven zijn. Dit trof mij te meer, omdat de kloosters in de naburige provincie Friesland veelal papier voor hunne oorkonden gebruiken. Eene verklaring van dit feit heb ik tevergeefs gezocht; eene zuinigheidsmaatregel van den kant van de rijke abdijen van Friesland kan het moeilijk geweest zijn en gebrek aan perkament mag men bij den grooten veestapel in Friesland ook niet veronderstellen. Zou die verklaring misschien hierin te zoeken zijn, dat in Friesland formeele notariëele contracten niet gesloten werden en derhalve ook het gebruik van het perkament, dat voor dit soort oorkonden wettelijk was voorgeschreven, minder in zwang was?

Het perkament, dat door de Broeders voor hunne oorkonden werd gebruikt, is van zeer goede kwaliteit. Hoewel het op de wijze van het Italiaansch-Spaansch perkament vervaardigd is — en dus in dezen op den algemeenen regel geen uitzondering maakt [2]) — is het nochtans van veel fijner kwaliteit dan dat, waarop de Fransche en Italiaansche oorkonden van dien tijd geschreven zijn. Vooral is de bewerking van den huidkant beter en zorgvuldiger, en hoogstwaarschijnlijk is hieraan de meerdere fijnheid en smijdigheid van het geheel toe te schrijven. Ook vertoont de bewerking van den vleeschkant een groot verschil met andere perkamentsoorten. Oorkonden met eene kalklaag op den vleesch- of schrijfkant, die men elders helaas zoo veelvuldig aantreft, heb ik niet gevonden en dientengevolge was ook afschilferen van schrift niet te constateeren.

Van waar de Broeders hun perkament betrokken, weten wij niet. Noch uit de Consuetudines [3]) noch uit de Narratio blijkt iets, waaruit men de conclusie mag trekken, dat zij, evenals hunne confraters te Munster [4])

---

[1]) Vergl. de Inleiding tot de Narratio p. CLXIII vv.

[2]) Vergl. hierover: WATTENBACH, Schriftwesen, S. 116.

[3]) De Consuetudines of de Statuten van het Fraterhuis te Zwolle zijn door mij volgens eene uitgave, voorkomende in het Reformatorium Clericorum, Bazel (MICHAEL FURTER) 1494, uitgegeven als Bijlage II van de Narratio (p. 239—273). Vergl. verder de Inleiding der Narratio, p. CXXVI vv.

[4]) De fabrikatie van perkament in het Fraterhuis te Munster schijnt op groote schaal te hebben plaats gehad. Dit meen ik te moeten opmaken uit het gedrag der gilden aldaar na den mislukten aanslag van de door hen opgeruide volksmenigte op het rijke Zusterconvent, het Niesingklooster, van 12 Mei 1525. Onmiddellijk hierna immers eischen de gilden van den magistraat der stad de verwijdering van de weefstoelen uit het genoemde klooster en het verbod aan de Fraterheeren om verder

hun perkament zelf vervaardigden, laat staan daarmeê handel dreven [1]). Ook is mij niet gebleken, dat in een der vrouwenkloosters te Zwolle perkament werd gemaakt. Slechts een enkelen keer wordt van een leerlooier, „pellifex", in de Narratio [2]) gewag gemaakt, maar uit het verhaal blijkt niet, of deze zijn ambacht in het Fraterhuis zelf, dan wel in de stad [3]) uitoefende.

---

perkament te maken. De magistraat zag zich ten slotte genoodzaakt aan dien eisch te voldoen door de hand te leggen op de weefgetouwen der Zusters en op de rentebrieven der Broeders. Maar nog in 1525 werd de regeering door de bisschoppen van Munster en Keulen genoodzaakt de Broeders in hunne rechten te herstellen. (Vergl. hierover: Münstersche Geschichtsquellen, II, 425; NIESERT, Beiträge zu einem Münsterschen Urkundenbuch, I, 106 en 116 ff.; DETTMER, H., Bilder aus den religiösen und sozialen Unruhen in Münster während des 16 Jahrhunderts. II, BERNHARD ROTHMANN, Münster 1904, S. 12 vv.

[1]) Uit het kapittel „De Liberario" der „Consuetudines" van het Zwolsche huis, (Narratio p. 252) meen ik te moeten opmaken, dat de Zwolsche Broeders het perkament niet zelf vervaardigden, maar, evenals het papier, kochten. De plicht van den bibliothecaris in deze wordt aldaar als volgt omschreven: „Circa custodiam pirgameni providere debet sibi, ut tempestive procuret pirgamenum, furcenum et papirum, ut habeat in bona copia, ut possit singulis amministrare secundum exigenciam librorum.

Item conveniens videtur, quod cum deputato sibi coadjuctore formet simul magnam partem pirgameni, ne quotidie oporteat circa formationem occupari; et in formando caveat maculas, angulos, rupturas et saturas, quantum potest.

Item pro pirgameno procurando deputabitur librario una competens summa; quod superest singulis annis, computatione facta, cedet procuratori.

Item non presumat dare aliis de rebus sibi commissis, nisi forte frusta pirgameni non deservientia ad aliquam formam vel similia, de quibus presumit habere licentiam."

Betreffende de uitdrukkingen „furcenum" (vermoedelijk eene schrijffout voor „francenum" en „formare" [pirgamenum] (het op maat snijden der perkamentvellen) vergl. WATTENBACH, Schriftwesen, S. 210. Aldaar zijn ook uit het Serapeum, deel XXI, blz. 189, de twee eerste bepalingen der Consuetudines afgedrukt. — In de Statuten van het Fraterhuis te 's Hertogenbosch (uitgeg. door: ELSEN, G. VAN DEN, en HOEVENAARS, W., in: Analecta Gijsberti Coeverincks, pars II, p. 107) waar de eerste § letterlijk voorkomt, staat dan ook: „pergamenum, francenum et papirum." § 2 ontbreekt in deze Statuten, de volgende echter luidt: „Item pro pergameno procurando deputata sunt ei 150 antiqua scuta." — MEINSMA, K. O., Middeleeuwsche Bibliotheken, Amsterdam 1902, blz. 128 deelt aldaar uit HS. L. 41 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage de §§ betreffende den bibliothekaris mede uit een tot nog toe onbekend Nederlandsch Fraterhuis. MEINSMA vertaalt § 1 als volgt: „Voor den aankoop van perkament en francyn en de andere zaken, die de schrijvers noodig hebben, zal hij [de bibliothekaris] tijdig zorg dragen."

Ook in het Fraterhuis te Hildesheim, waarin zeer vlijtig geschreven werd, werd blijkbaar het perkament niet vervaardigd maar gekocht. Volgens de Statuten van dit huis (uitgeg. door DOEBNER, R., in: Annalen und Akten der Brüder des gemeinsamen Leben im Lüchtenhofe zu Hildesheim, Hannover u. Leipzig 1903, Bd. IX der Quellen und Forschungen zur Geschichte Nieder-Sachsens S. 228) was de librarius van de zorg voor het schrijfmateriaal ontheven; hiermede was de scriptuarius belast, „qui fratrum laboribus praesit et a quo unusquisque scribenda recipiat simul et scribendi instrumenta. Sub ejus respectu erunt pergamena, pennae, scripturalia, incaustum gallarum et substantiale bonum atque probatum et caetera omnia instrumenta ad scribendum oportuna."

[2]) Vergl. p. 74 § 2.

[3]) Deze „pellifex" schijnt met de Broeders, vooral met den leekebroeder HELMICH op goeden voet gestaan te hebben. Deze laatste († plm. 1420) was kok in het Kleine huis der scholieren en schijnt van de grootere vrijheid, die hij als

De inkt schijnt van zeer goede hoedanigheid te zijn, en was hoogstwaarschijnlijk steeds volgens hetzelfde recept vervaardigd. Want ook in het laatst der 15de en in het begin der 16de eeuw verschilt de kleur van de inkt van die der voorafgaande halve eeuw weinig. Voor het perkament schadelijke substantien bezat de inkt blijkbaar niet. Ten minste ik heb geen oorkonde gevonden, die door invreten van de inkt geleden heeft. Aan de afkeerigheid der Broeders [1]) voor alle nieuwe uitvindingen op het gebied der graphische kunsten is het hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven, dat bij hen het gebruik van de gitzwarte Italiaansche vitrioolinkt, die sedert omstreeks 1550 opkomt, en welke zulke enorme verwoestingen in de Italiaansche archieven en bibliotheken veroorzaakt, niet te constateeren valt. Opvallend is dit wel, te meer, daar ik in handschriften, die volgens het colophon in Noord-Nederland zijn geschreven, het gebruik van deze inkt, die zich reeds door zijn scherpen onaangenamen reuk verraadt, wel gevonden heb. Op het punt van innerlijke verwoesting stonden die handschriften bij de Italiaansche dan ook in niets ten achter. Dat deze verwoesting door de vitrioolinkt ook in Nederlandsche archieven aan te wijzen is, weet ik uit eigen ervaring.

Ook de Broeders schijnen reeds in het begin der vijftiende eeuw, zonder twijfel op grond van eigen ondervinding, zich met de inkt-

---

zoodanig genoot, wel eens misbruik gemaakt te hebben. Want toen weer eens een dief was opgehangen en onder den galg begraven was, groef HELMICH hem in den nacht heimelijk op, stroopte hem de huid af en bracht deze naar den leerlooier om er zich een kamizool van te doen maken, dat hij wilde dragen om steeds aan den dood herinnerd te worden. De leerlooier waarschuwde echter den rector van het huis, DIRK VAN HERXEN, die beval de huid weg te werpen. (Narratio, p. 75.)

[1]) Het bewijs hiervoor leveren ons op de meest afdoende wijze de handschriften en oorkonden der Broeders. Mogen deze nu geschreven zijn te Deventer of te Zwolle, te Munster of te Luik, in de vijftiende of zestiende eeuw of nog later, allen kenmerken zich door hetzelfde schriftkarakter. En wat expresselijk van den procurator en lateren rector van het Heer-Florenshuis te Deventer, JOHANNES HATTEN († 1485), wordt getuigd: „Similiter ut in vestibus, escis et utensilibus, insuper et in modo scribendi, ligandi, illuminandi simplicitas introducta maneret et consueta mortificatio, non modice insudavit, nam inventores novorum modorum et curiositatum in ligando aut illuminando a foris venientes et Fratres docere volentes, nunquam admisit, voluit enim opera paranda fideliter et fortiter, non curiose parari" (DUMBAR, Analecta, I, p. 190 — zie ook: ACQUOY, Windesheim, II, blz. 229, noot 4 en MEINSMA, Middeleeuwsche Bibliotheken, blz. 138), dat mogen wij van alle andere rectoren, van welk huis ook, zonder uitdrukkelijke bevestiging van een of ander schrijver aannemen. Wat nu speciaal het Zwolsche Fraterhuis aangaat, zoo vinden wij in de Narratio meer dan een bewijs voor het behoudend karakter van de Broeders vermeld. Slechts een, trouwens ook het meest typische, moge hier eene plaats vinden. Omtrent het jaar 1475 heerschte onder de Broeders een niet gering verschil van meening, vermoedelijk over de al of niet opname van gedrukte boeken in hun eigen bibliotheek. Immers de librarius van het huis, DIRK VAN CALCAR, die in genoemd jaar stierf, richtte op zijn sterfbed aan zijn opvolger de volgende woorden: „Dilecte frater, doleo et penitet me, quod tam multis implicavi me occasione librorum impressorum. Ideoque rogo et consulo, ut omnino caveatis ab illo tumultu et abscindatis tam multiplices distractiones et magis quietus esse curetis" (Narratio, p. 165).

kwestie grondig te hebben bezig gehouden. Immers de bepaling in de Consuetudines maken het den bibliothecaris tot bijzonderen plicht voor goede deugdelijke inkt te zorgen [1]). „Item habeat sollicitudinem de incausto braxando cum deputato sibi coadjutore, et quod utique bonum incaustum fiat, quia facile boni libri propter malum incaustum annichilantur" [2]).

Bij een voorloopig onderzoek, in het Oud-Archief der gemeente te Zwolle ingesteld, trof mij de groote, voor een ieder in het oog vallende overeenkomst in het schrift van eene reeks oorkonden. Toen ik later in de gelegenheid werd gesteld dit onderzoek in het Rijksarchief-depôt te Leeuwarden, waarheen inmiddels de oorkonden gezonden waren, voort te zetten, kwam ik tot het verrassende resultaat, dat het betrekkelijk groot aantal oorkonden, behoudens eenige weinige uitzonderingen, zich volgens het schrift gevoegelijk in vier categoriën liet onderverdeelen. Daar mij alleen de beschreven oorkonden betreffende het Fraterhuis ter beschikking stonden, moeten de akten, door mij als „losse stukken" [3]) aangegeven, hier buiten beschouwing blijven. Het spreekt echter van zelf dat ik, daar ik eenigermate naar volledigheid wilde streven, genoodzaakt was om de oorkonden, die thans in de Emanuelshuizen berusten, in het bereik van mijne studie te trekken. De oudste oorkonde is derhalve dd. 1404 Juli 12 [4]) en de jongste dd. 1573 November 13 [5]). De tijdruimte, waarover dit onderzoek loopt, beslaat dus ruim anderhalve eeuw.

I. De eerste categorie oorkonden telde 1 No. uit de Emanuelshuizen, dd. 1421 Augustus 11 [6]), en 8 Nos. uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle [7]). De oudste oorkonde is van 1404 Juli 12 en de jongste dd. 1430 Juli 3.

---

1) Vergl. Cap. De Liberario, p. 254, en: WATTENBACH, Schriftwesen, S. 241 f.

2) Met de zorg voor de inkt schijnt in het Fraterhuis te Zwolle een bepaalde broeder belast geweest te zijn. Want in de Narratio p. 148 wordt van JACOBUS SCRIVER VAN GOCH († 1472, Aug. 26), nadat hij geprezen is als „optimus scriptor fuit in litterali, bastarda et rotunda scriptura et ab ineunte etate sua libenter scripsit et multa quidem", nog vermeld: „fuit et custos oratorii et braxator incausti."

3) Zie hierover de Narratio, p. CLXVII.

4) Narratio, p. 308, no. 29.

5) Narratio, p. 478, no. 16.

6) Narratio, p. 322, no. 46.

7) Vergl. Bijlage XIV, no. 1. Om verwarring te voorkomen, diene de volgende verklaring: Stukken, afkomstig uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle, worden aangeduid door bijvoeging van het No., dat de oorkonde in dit archief draagt. Het daarachterstaande getal in Arabische cijfers tusschen ( ) geeft het No. aan der oorkonde in de Bijlagen der Narratio. In welke Bijlage de oorkonde te zoeken is, wordt aangegeven door een getal in Romeinsche cijfers, dat vóór het aangegeven No. geplaatst is. Ontbreekt het getal in Romeinsche cijfers, dan wordt hierdoor aangeduid, dat de oorkonde in Bijlage III te vinden is. Oorkonden afkomstig uit het archief der Emanuelshuizen worden door cijfers in vetten druk aangegeven.

Hieronder zijn twee notarieele oorkonden, nl. No. 1768 (40) en die uit de Emanuelshuizen (No. 46); verder een oorkonde uitgaande van den Drost van Zalland No. 1771 (42) en 1 uitgaande van den richter te Coevorden No. 1774 (50). De vier overige oorkonden zijn van een zuiver particulier karakter. Al deze oorkonden zijn door een en dezelfde hand geschreven; alleen het onderschrift van de notarissen vertoont, omdat het eigenhandig is, een geheel ander karakter. Dit verschil in schrift valt bovendien onmiddellijk in het oog door de verschillende inkt, die door de notarissen gebruikt is.

II. In de tweede categorie vallen de oorkonden van af 1435—1486, echter met dien verstande, dat van af het jaar 1482—1486 naast deze hand door een andere hand een viertal oorkonden geschreven zijn. Buiten deze categorie vallen bovendien nog vier oorkonden, die blijkbaar niet te Zwolle uitgevaardigd zijn. In de allereerste plaats is dit het geval met de notarieele oorkonde, uitgevaardigd te Utrecht door den notaris WOLTER BERNARDI REGELINCK, dd. 1466 Dec. 16 uit het archief der Emanuelshuizen. Verder de volgende oorkonden uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle: No. 1771 (72), die bovendien als palaeographische bizonderheid in aanmerking komt, omdat zij eene eigenhandige verklaring behelst van vier broeders uit het Fraterhuis te Harderwijk, No. 1791 (87), die ook eene andere wijze van bezegeling vertoont dan de overige oorkonden, en ten slotte No. 1785 (65).

Door een en dezelfde hand zijn kennelijk geschreven 29 oorkonden uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle en 7 uit dat der Emanuelshuizen. Deze laatste zijn de Nos. 57, 66, en 83 van Bijlage III, No. 7 van Bijlage IV en Nos. 2, 3 en 4 van Bijlage VII.

Van deze oorkonden gingen uit:

van den magistraat óf de schepenen	te Zwolle	3	No.	**83**, 1796 (95), 1800 (103).
„ „ rechter	„ „	2	„	1775 (54), (**57**).
„ „ „	„ Heino	2	„	1776 (56), 1789 (81).
„ „ „	„ Weye	3	„	1782 (62), 1781 (63), 1807 (110).
„ „ „	„ Dalfsen	2	„	1792 (89), 1793 (90).
„ „ ambtman	van Zalland	4	„	1787 (78). 1788 (79), 1802 (105), 1832 (IX 3).
„ „ abdis	„ Essen	2	„	1778 (58), 1779 (60).
„ „ rentmeester	„ IJsselmuiden	2	„	1784 (75), 1797 (97).
„ „ „	„ Zalland	2	„	1790 (82), 1833 (1X 4).

van notarissen	2	No.	1786 (76), (IV **7**).
„ een leenheer	1	„	1805 (107).
„ private personen	13	„	1777 (55), 1779 (59), 1780 (61), (**66**), 1783 (69), 1786 (77), 1791 (87), 1794 (91), 1795 (92), 1798 (99), (VII **2**, **3**, **4**.)

Ik heb hierbij alleen op te merken, dat het onderschrift der notarissen eigenhandig is en natuurlijk van dat van den schrijver verschilt.

III. Door eene andere hand werden, zooals ik reeds sub II vermeld heb, tusschen 1482—1486 vier oorkonden geschreven, nl. de Nos. 1799 (100), 1801 (104), 1803 (X 1), 1804 (106).

Deze oorkonden gingen uit:

van den burgemeester van Zwolle	1 (X 1).
„ de schepenen „ „	2 (III 100, 104).
„ particulieren	1 (III 106).

IV. De oorkonden welke voor deze onderverdeeling in aanmerking komen, vallen dus in het tijdperk van 1486—1573. Hun aantal 37 is, de tijdruimte van bijkans 90 jaren in aanmerking genomen, betrekkelijk klein. Opmerkelijk is, dat het aantal oorkonden vallende in de jaren 1520—1573 maar zes bedraagt. Deze laatste zou ik geheel buiten beschouwing laten, omdat zij natuurlijk niet alle in deze categorie kunnen vallen. Immers ware dit het geval, dan zou de schrijver ver boven de 100 jaren oud moeten geworden zijn. Bovendien is het wegens hun gering aantal niet doenlijk om er onderverdeelingen van te maken. Niettegenstaande dit alles meen ik de aandacht er op te moeten vestigen, omdat zij ons een duidelijk beeld van verval èn van het Fraterhuis èn van het schriftwezen van de Broeders geven.

Alvorens mij nu speciaal met de oorkonden uit het tijdperk van 1486—1520 bezig te houden, veroorloof ik mij een kleine excursie betreffende het verval van het schriftwezen in het Fraterhuis te Zwolle en elders.

WATTENBACH [1]) en anderen schrijven dit verval met recht toe aan de invoering der drukpers; maar ook is dit te zoeken in de opkomst en het allengs veldwinnen der Hervorming. Er waren geen leden, die zich uitsluitend met schrijven bezig konden houden. En voor hunne opvoedingsgestichten, — te Zwolle hadden de Broeders sedert 1517 het nieuwe Domus Pauperum, waarin in 1573 bij de overgave der stad aan den graaf van Berg nog 150 scholieren woonden — èn voor de aan hunne zorg toevertrouwde nonnenkloosters hadden zij hunne mannen noodig. Dit gebrek aan krachten blijkt ten duidelijkste uit den brief van 1539 van de Fratres

---

[1]) Schriftwesen S. 455.

te Zwolle aan die van Culm [1], waarin zij schrijven: „et nos paucissimi sumus, vix enim sextum numerum implemus." Niettegenstaande het feit, dat de school te Zwolle nog steeds bloeide, de opvoedingsgestichten goed bezet waren, kregen zij evenmin als alle andere kloosterorden een voldoend aantal nieuwe leden. De vraag naar geschreven boeken bleef bestaan — al was het dan ook niet meer in die mate als vroeger — maar er waren geen of weinig schrijvers meer. De Fratres de penna hadden hun bloeitijd gehad.

Maar WATTENBACH [2]) en vooral G. REICHART [3]) vergissen zich, wanneer zij als zeker aangeven, dat in het Fraterhuis de eerste drukpers te Zwolle gevestigd was. Dit is niet het geval geweest, en de scène aan het sterfbed van den bibliothekaris DIRK VAN CALCAR in het jaar 1475 [4]), die DE VOECHT ons schildert, bewijst ons voldoende, hoe een deel der Broeders over de nieuwe kunst dacht. Opmerkelijk is echter, dat in het Fraterhuis te Keulen de eerste pers gevestigd was [5]) en dat het Keulenaars waren, die zich èn te Deventer èn te Zwolle in de onmiddellijke nabijheid van de Fraterhuizen met hunne pers vestigden. Zonder eenigen twijfel is dit feit niet aan zuiver toeval toe te schrijven. Uit lateren tijd hebben wij het overtuigend bewijs voor de bemoeiïngen der Broeders in zake de pers in het volgende raadsbesluit:

„Anno XV^{c} XLIIII° 1*a* Januari [6]). Overdracht met de typographo.

Synnen Scepenen ende Raedt overcoemen ende verdraegen met meyster Johan van Ruremunde, dat he syn prelum van Collen sal moegen transfereren ende hier toestellen, druckende alle boecken dye men in der schoelen alhier sal doen lesen, ende daer en tendes drucken alle andere boecken, voerts bynden ende hanteren dye by Keys. Mat. mandamenten nyet verboeden en synnen; ende ditselve zal duyren drye jaeren lanck nw toecoemende paesschen aengaende. Des sal hem die stadt van Swolle jaerlicx geven tot een vollenst synre huyshuyre vijff golde guldens, ende sal daerbeneffens van alle lasten van waecken, scattyngen oft anders, dat den burgeren opgelacht wordt, vrij ende daerinne nyet geholden weesen in eeniger manieren. Sonder argeliste. Burgemeesters Thomas Knoppert ende Henrick Munter.

---

1) Zie Bijlage XV, No. 3 (p. 497).
2) Schriftwesen S. 455.
3) P. GOTTFRIED REICHART O.S.B. Beiträge zur Incunabelnkunde. Vierzehntes Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig 1895, S. 446.
4) Vergl. de Narratio p. 164; ACQUOY, De Kroniek, blz. 20.
5) Vergl. REICHART, l. c.
6) Extract uit het Register, aanwezig in het Oud-Archief der gemeente Zwolle, getiteld: „Anneminge der stadt dieneren ende verscheiden vicarien, collatien, sampt etlicke andere verdragen." Folio 226 recto.

Ende heeft Thomas dye procurator van den fraterhuyse beloefft de voerss. tipographo te geven ii golden guldens des jaers ende der stadt daerinne verlichten, alsoe dat hij dye twe ende dye stadt van Swolle dye drye jaerlicx betalen sullen. Sonder argeliste."

Doch keeren wij weder naar onze oorkonden terug.

Betreffende de 6 Nos., die in de jaren van 1520—1573 vallen, is op te merken, dat 4 er van klaarblijkelijk geschreven zijn in de kanselarij van den ambtman der abdis van Essen. Dit blijkt uit de taal zoowel als uit het karakter van het schrift.

Eene aanteekening in dorso van de laatste oorkonde dd. 1573 November 13 [1]) levert ons ten overvloede nog het schriftelijke bewijs, dat de oorkonde elders dan in het Fraterhuis geschreven is. Immers de procurator teekende aldaar aan: „Ick Johannes Ghiesienck hebbe wtgelecht voer segelatie ende schryffgelt van dessen breef 2 $^1/_2$ goltgulden 8 $^1/_2$ stuver". De kanselarijkosten waren dus in dien tijd alles behalve gering.

Buiten het kader van de IV^de^ categorie vallen dan:

α) Oorkonde No. 1810 (116), die blijkbaar in het klooster Sint Agnietenberg geschreven is. Dezelfde hand vond ik in het Cartularium van dit klooster. De wijze van bezegeling is bovendien geheel verschillend van die der overige oorkonden, waarvan wij met zekerheid weten, dat zij in het Fraterhuis geschreven zijn.

β) oorkonde No. 18 uit het archief der Emanuelshuizen (IV, 19), die geheel door den notaris GOTFRIDUS GOORIS geschreven is, en Nos. 19 en 20 eveneens uit dit archief, geschreven door den notaris WILHELMUS LIPPINK.

Aangaande een verder viertal oorkonden uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle is twijfel niet geheel uitgesloten, of zij door dezelfde hand geschreven zijn als die, welke de overige oorkonden onder No. IV geschreven heeft. Het zijn de oorkonden Nos. 1817 (130), 1833 (136), 1837 (137) en 676 (141).

Deze vier oorkonden gingen uit:

van den ambtman van Essen No. 130 en 136,
„ de abdis „ „ „ 137,
„ den magistraat „ Zwolle „ 141.

Ten einde zeker te gaan, laat ik ze hier geheel buiten beschouwing.

In de vierde categorie zouden dan vallen 21 oorkonden uit het Oud-Archief der gemeente Zwolle en 2 uit het archief der Emanuelshuizen.

---

[1]) Zie Bijlage IX no. 18, p. 478.

Van deze oorkonden gingen uit:

van den magistraat	van	Zwolle	1	No.	1818 (132),
„ de schepenen	„	„	1	„	1773 (134),
„ den ambtman	„	Essen	3	„	1808 (113), 1819 (133), 1825 (143),
„ „ „	„	IJsselmuiden	1	„	1827 (145),
„ „ rechter	„	Dalfsen	1	„	1809 (115),
„ „ „	„	Heino	1	„	1812 (120),
„ „ „	„	Ummen	1	„	1814 (123),
„ „ „	„	Hasselt	1	„	1826 (144),
„ „ schout	„	Deventer	1	„	1829 (159),
„ „ „	„	Zutphen	1	„	1838 (X 10),
„ „ heer	„	Almelo	1	„	1822 (139),
„ notarissen			2		(IV **10** en **11**),
„ particulieren			8	„	1785 (111), 1811 (118), 1813 (121), 1815 (126), 1816 (131), 1820 (135), 1785 (142), 1828 (152).

Ook hier valt betreffende de oorkonden niets op te merken, dan dat de notarissen alleen de oorkonden (IV **10** en **11**) eigenhandig bekrachtigd hebben.

Wáár en door wien zijn nu deze oorkonden geschreven? Ziedaar eene vraag, die al mijne aandacht vroeg, omdat de juiste beantwoording er van in het nauwste verband staat met eene andere, die thans het meeste op den voorgrond treedt: wie was de uitvaardiger van de oorkonde?

De vier perioden, waarin de oorkonden volgens het schrift vallen, zijn: I° 1404—1435; II° 1435—1486; III° 1482—1486 en IV° 1486—1520.

Het ligt nu in den aard der zaak, dat als toetssteen hier wederom alleen oorkondenmateriaal kan dienen ter bepaling van den schrijver. Boeken met het meest preciese colophon zouden ons hier weinig helpen, omdat het karakter van het schrift, in boeken gebruikt, doorgaans een geheel ander is dan dat der oorkonden. Gelukkig geeft ons het Cartularium in deze het meest uitgebreide en volledige materiaal ter vergelijking aan de hand. Een blik er in is voldoende om onmiddellijk den schrijver der IIde en IVde periode er in te vinden. Na eenig zoeken zijn dan ook stukken door de hand van de schrijvers der Iste en IIIde periode er in aan te toonen. Elders [1]) heb ik nu betoogd, dat het vaststaat, dat het Cartularium door niemand anders dan door de procuratoren van het huis is geschreven. Ergo moeten ook de origineele oorkonden door de procuratoren van het Domus Clericorum geschreven zijn.

---

[1]) Narratio p. CXLIX.

Deze conclusie wordt nu overtuigend gestaafd door verschillende berichten, voorkomende in de Narratio. Het zou mij echter te ver voeren, die hier alle ter sprake te brengen; enkele van de meest klemmende bewijsplaatsen zijn voldoende. Ik kies hiervoor de tweede en de derde periode (1435—1486).

Op pagina 174 der Narratio bericht DE VOECHT, dat na den dood van den rector ALBERT VAN CALCAR de broeders „unanimiter" tot rector kozen HENRICUS HERXEN, „qui circa XLVII annos graciose et fidelissime ministraverat in officio procurature domus nostre." Deze keuze van HENRICUS tot opvolger van ALBERT VAN CALCAR had plaats kort na 4 Mei 1482. Tellen wij nu de 47 jaren van zijn procuratorschap van dit jaar af, dan valt het begin van dit ambt in het jaar 1435. Ik vestig er de aandacht op, dat de eerste oorkonde, die wij van zijne hand bezitten, gedateerd is 1435 Februari 5 [1]).

In het afzonderlijke hoofdstuk [2]), dat DE VOECHT geschreven heeft om de verdiensten van HENDRIK VAN HERXEN, dien hij blijkbaar hoog vereerde, als procurator naar behooren in het licht te stellen, prijst hij hem vooral ook wegens de buitengewoon groote zorg, die HENDRIK aan het bestuur der goederen van het huis besteedde. Voor de kennis der Nederlandsche diplomatiek in de 15de eeuw is deze plaats niet onbelangrijk; ik laat ze derhalve hier in extenso volgen:

„Nec [3]) facile dixerim, quam fidelis fuit et sibi non parcens pro conservatione bonorum domus nostre et custodia sororum, et litteris impetrandis et conficiendis, namque pro illis reysas multas fecit et fidelissime laboravit, non parcens rubori suo, quando visitaret, exprecaret sepe et frustra requireret curiales, qui difficile oportune inveniuntur. Verum ipse non frangebatur tedio quando cepta prosequeretur donec obtineret intentum. Et in hiis causis frequenter noctibus surgere solebat, ut componeret formam litterarum vel signaret, que opportuna essent in causis dicenda. Ipse eciam litteras emptionum et prediorum et hujusmodi dictavit per se et descripsit."

In dit kleine berichtje wordt nu ten overvloede door een tijdgenoot en medebestuurder van het Domus Clericorum uitdrukkelijk bevestigd, wat de oorkonden en het cartularium op grond van schriftvergelijking ons leerden: dat HENDRIK VAN HERXEN niet alleen de koop- en huurcontracten afschreef (descripsit), maar ze ook ontwierp (dictavit [4]) per se). Dat het

1) Zie p. 329, no. 54.
2) CAP. LXXI, p. 181 vv.
3) Zie p. 182.
4) Over „dictare" in de beteekenis van: een schriftstuk ontwerpen, vergl. men: WATTENBACH, Schriftwesen, S. 457; en PAOLI, C., Grundriss zu Vorlesungen über Lateinische Palaeographie und Urkundenwesen. Aus dem Italienschen übersetzt von Dr. C. Lohmeyer, Innsbruck 1895. II. Schrift- und Buchwesen, S. 142.

echter bij het ontwerpen en in het net brengen van koop- en huurcontracten niet gebleven is, behoeft geen verder betoog; een blik op het lijstje van oorkonden, door HENDRIK VAN HERXEN geschreven, leert ons, dat de meeste uitgingen of van rechtscollegies of van personen met rechterlijke bevoegdheden.

Over een dier personen, den notaris JACOBUS VAN GOCH, geeft ons de Narratio [1]) eene belangrijke opheldering, die het resultaat van mijn onderzoek wederom bevestigt. Daar vinden wij: „Ipse (scil. Jacobus de Goch) eciam fuit notarius publicus et omnia instrumenta nostra subscribere consuevit et sepe confecit idem, inde nichil recipiens". Zeer waarschijnlijk is dit laatste de reden van de bizondere vermelding door DE VOECHT geweest. Voor ons echter is de zinsnede in haar geheel in de onderhavige kwestie van het grootste belang.

De notaris JACOBUS VAN GOCH overleed den 9 Januari 1484 [2]) en was dus een tijdgenoot van HENDRIK VAN HERXEN; de „instrumenta", die hij door zijn onderschrift bekrachtigde, moeten derhalve onder diens procuratorschap geschreven zijn. De twee notarieele oorkonden (III 76 en IV 7), die ik heb kunnen onderzoeken [3]) en door het onderschrift van den notaris JACOBUS VAN GOCH bekrachtigd zijn, zijn ontegenzeggelijk geschreven door HENDRIK VAN HERXEN. Andere notariëele instrumenten, die geheel door JACOBUS geschreven zijn en op het Fraterhuis betrekking hebben, zijn niet te mijner kennis gekomen.

Dat inderdaad HENDRIK VAN HERXEN ook andere notariëele oorkonden heeft ontworpen, waarvan het origineel niet te onzer kennis is gekomen, bewijst overtuigend de minuut van de oorkonde dd. 1479 Juli 14 [4]), welke door HENDRIK VAN HERXEN eigenhandig geschreven is. Ook de opmerking in dorso van dit document: „Istud est exscriptum de resignatione Balthasar in Prusya et est factum in instrumentum a domino Jacobo [5]) Goch, et habent fratres nostri in Prusya (scil. Culm [6])" is mij bij nader onderzoek gebleken te zijn geschreven door de hand van HENDRIK VAN HERXEN en niet door een andere hand, zooals ik aanvankelijk meende te moeten aannemen.

Dat wij echter onder dit „exscriptum" [7]) niets anders dan de minuut

---

[1]) Vergl. p. 202.

[2]) Zie p. 202.

[3]) In het archief der parochie van Sint Michiel te Zwolle berusten nog een aantal oorkonden, die door notaris JACOBUS VAN GOCH bekrachtigd zijn. Vergl. Bijlage IV en V.

[4]) Zie Bijlage XV, no. 1.

[5]) In het HS. staat „Ja"; ik heb dit op p. 492, noot, verkeerdelijk in Joanne in plaats van Jacobo opgelost.

[6]) Vergl. de Narratio p. 492 de noot.

[7]) Het woord komt noch bij WATTENBACH noch bij PAOLI voor.

verstaan moeten, bewijst, dunkt mij, voldoende het stuk zelf met al zijne doorhalingen en veranderingen, die er in aangebracht zijn.

Waarom DE VOECHT het hier besproken werk van HENDRIK VAN HERXEN als iets bizonder verdienstelijks vermeldt en bij de andere procuratoren hierover zwijgt, begrijpen wij, als wij ons herinneren, dat het ontwerpen en schrijven van oorkonden in de praktijk vermoedelijk door iederen procurator is geschied, zoo aanstonds niet, — te minder, wanneer wij in de Consuetudines lezen, dat dit vermoedelijk de plicht van den procurator was. In het cap. de Procuratore [1]) vinden wij immers o. a. als diens plichten vermeld:

„Item omnia recepta, concessa, legata vel donata sollicite et sine dilatione ponat in scriptis....

Item nitatur proinde tractare et facere pacta sua cum secularibus, ne contingat cum eis habere dissensiones et rixas....

Item diligenter custodiat cedulas et registra reddituum nostrorum et pacta cum colonis nostris, cum quibus ipse habet computare et tractare tractanda"...

Toetsen wij nu deze voorschriften, die niet altijd even precies en duidelijk en bovendien — als goede wetten — ook rekbaar zijn, met hetgeen op grond van de schriftvergelijking vaststaat, dan begrijpen wij, dat in de praktijk het „facere pacta sua cum secularibus" geheel iets anders is geweest, dan men bij den eersten oogopslag uit deze zinsnede zou opmaken [2]). Het ambt van procurator eischte klaarblijkelijk vrij wat kennis en bedrevenheid in wereldsche zaken en rechten. En daar de procurator niet alleen de ontvanger, maar in de meeste gevallen ook de uitvaardiger van de oorkonden was, moest hij van de gebruiken van de verschillende collegies en kanselarijen, waarmede hij te doen had, op de hoogte zijn.

---

[1]) Vergl. de Narratio p. 250 v.v.

[2]) Ook bij de Windesheimers schijnt de zorg voor het behoorlijk opmaken van huurcontracten de taak van den procurator geweest te zijn. Ten minste was dit het geval in het klooster der Twaalf Apostelen te Utrecht. Immers in het reeds genoemde „Register ofte Copije-boeck der Regulieren te Utrecht No. A" staan voorin eene reeks bepalingen onder het opschrift: „Om huur te maken", waaruit ik het volgende als bewijs voor mijne bewering mededeel:

„Dat seste punt is, dat alle dese voerss. punten vesticheit selen hebben mittet overgheven van die goedspenninck. Dit sel dan terstondt op die staende voet procurator teickenen ende scriven mit tughen daerbij, ende lesen dat dan alst ghescreven is in hoer alre teghenwoerdicheit.

Oeck selmen altijt bedinghen, dat die huer mit die voerwaerden verwilkoren sel int gherecht ende daer scepenbrief of nemen of onder sijn selfs seghel ende altijt nije bepalinghe van ons lant, nijt alleen wie boven ende beneden gheleghen is, mer oeck aen beijde die zijden. Ende die oude huerbrieven selmen altijt te rade houden in goeder bewaeringhe ende nijt wech werpen."

Daar de namen der procuratoren van dit klooster benevens de duur hunner ambtsbezigheid in „Register A" op fol. 393 vv. geboekt staan, zouden de origineele oorkonden gemakkelijk aan een palaeographisch-diplomatisch onderzoek onderworpen kunnen worden.

Dat dit inderdaad zoo geweest is, bewijzen ons de oorkonden, uitgaande van de verschillende rechterlijke collegies en personen, die uitgevaardigd zijn door de procuratoren van het huis.

Wat nu de bizondere verdiensten van HENDRIK VAN HERXEN aangaat, zoo kan ik die niet anders verklaren, dan door zijn meerderen ijver in dezen, die hij ook nog betoonde, toen hij in 1482 rector van het huis was geworden en een buitenlander, een Zwitser nog wel, als procurator naast zich had. Of hij als rector uit oude gewoonte nog de oorkonden ontwierp en schreef, of dat de anders zeker hoogst voortreffelijke LODEWIJK PHILIPPI VAN BASEL als Opperduitscher de Nederduitsche taal niet genoegzaam machtig was en dus de hulp van zijn rector in deze ambtsbezigheden bepaaldelijk noodig had, weten wij niet. Zeker is het echter, dat van de hand van HENDRIK nog een aantal oorkonden uit het jaar 1486 dateeren, en dat ons van de hand van LODEWIJK VAN BAZEL maar drie of vier oorkonden bewaard zijn gebleven.

Steunende op de berichten, voorkomende in de Narratio, zou men mij wellicht tegen kunnen werpen, dat DE VOECHT toch klaarblijkelijk eene uitzondering op den algemeenen regel heeft willen constateeren en dat ik geenszins voor de vierde periode het bewijs geleverd heb, dat het, al staat ook op grond van de schriftvergelijking vast, dat de oorkonden in het Fraterhuis zijn geschreven, ze ook door de Broeders zijn uitgevaardigd.

Het valt mij gemakkelijk aan de hand van twee oorkonden deze tegenwerping, die ik overigens geenszins van grond ontbloot acht, te ontzenuwen.

Vooreerst komt hier in aanmerking de oorkonde No. 1808 (113) dd. 1491 Februari 3, waarbij WOLTER VAN OY, ambtman van Essen, verklaart den rector en de priesters en klerken van het Clerckehuijs te Zwolle beleend te hebben met „Wyscingsguet".

Klaarblijkelijk is deze oorkonde in twee keeren geschreven. Dit blijkt overtuigend uit het verschil van inkt. Immers de oorkonde is van het begin af tot de woorden „brief bezegeld" met tamelijk bleeke inkt geschreven. De woorden echter: „brief bezegelt myt mynen segel amptmans voirss. Gegeven in den jair ons heren dusent vier hondert een en tnegentich op Sunt Blasiusdach des heiligen Martelaers" steken door de gitzwarte inkt, waarmede zij geschreven zijn, bij het overige sterk af.

Uit het feit, dat dezelfde hand nu op twee verschillende tijden de oorkonde heeft geschreven en de plaats voor den datum ter latere aanvulling heeft opengelaten, volgt, dat de schrijver niet alleen de oorkonde heeft geschreven, maar ook blijkbaar heeft uitgevaardigd en wel te Zwolle in het Fraterhuis; dat dus, toen de ambtman den dag der beleening had bepaald, de uitvaardiger en schrijver er van zich er meê naar den ambt-

man heeft begeven, opdat de laatste formaliteit (de bekrachtiging der oorkonde) door de bezegeling kon plaats hebben. Dáár vulde hij dan ook den datum in. Dat dit werkelijk zoo is geschied, daarvoor spreekt ook de gitzwarte kleur der inkt van het laatste gedeelte der oorkonde. Door het voortdurende schudden van de inkt op reis van den procurator, die hij óf te voet óf te paard maakte, werd de inkt beter door elkaar geschud dan op de gewone manier van roeren met een stokje in het inktvat.

Een overtuigender en nog meer klemmend bewijs bezitten wij in oorkonde No. 1814 (123), eveneens uit het bovengenoemde archief.

Zij is gedateerd 1500 Februari 26 en gaat uit van FREDERIK VAN ZULEN VAN BLEEKENBURCH, rechter te Ummen. Meer nog dan in de vorige oorkonde is bij deze het schrijven er van in twee tijden in het oog vallend. Immers met veel zwartere inkt dan de rest der oorkonde zijn de volgende woorden geschreven: „aver ende an als gherichteslude ende koernoeten Steven van den Cloester toe Ummen ende Boldewijn van der Laer", benevens in den datum de woorden: „Woensdaechs nae Sinte Matthys des hilligen apostel in Februario."

Daar er nu geen redelijke twijfel kan geopperd worden, dat de oorkonde te Zwolle is geschreven, blijkt uit het feit, dat de plaats voor het invullen èn van de getuigen èn voor de bepaling van den dag is opengesteld op onomstootbare wijze, dat, toen de oorkonde werd uitgevaardigd, aan den uitvaardiger noch de getuigen noch de datum, waarop de oorkonde door de bezegeling van den rechter te Ummen rechtskracht zou verkrijgen, bekend waren. En verder, dat de schrijver van de geheele oorkonde ter plaatse van de bezegeling, dus te Ummen, èn de namen der getuigen èn den juisten datum heeft ingevuld en dat dus de uitvaardiger van de oorkonde te Zwolle woonde en hoogstwaarschijnlijk niemand anders was dan de schrijver zelf.

Verdere bewijzen om mijne stelling: dat in de 15de eeuw de Broeders van het gemeene Leven te Zwolle niet alleen de schrijvers van een groot deel van hunne oorkonden waren, maar ook tevens de uitvaardigers er van, nog sterker te bevestigen, acht ik overbodig, te meer daar een betoog, gestaafd door meer voorbeelden en bewijzen, de ruimte van een opstel in dit tijdschrift ver zou overschrijden. Ik acht de bewijzen, die door mij werden bijgebracht, zóó overtuigend, dat geen gegronde twijfel meer op kan komen.

Voorzichtigheidshalve wensch ik deze door mij bedoelde afdeeling der oorkonden met den term, voorkomende in de Consuetudines, te noemen „pacta cum saecularibus", omdat ik niet in staat was te onderzoeken, of en in hoeverre de Broeders ook de akten, waarbij hun geestelijke gunsten door den bisschop, het kapittel van Deventer of den pastoor van Zwolle

werden verleend, zelf geschreven of uitgevaardigd hebben. Ik betreur dit te meer, daar dit onderzoek zeer gemakkelijk had kunnen geschieden, indien mij het oorkondenmateriaal uit het archief van Sint Michiel en dat der parochie voor O. L. Vrouw te Zwolle toegankelijk geweest ware.

Ten slotte wijs ik er nog op, dat uit de archieven der Friesche kloosters bewijzen geleverd kunnen worden, dat ook zij in de 15de en 16de eeuw niet alleen de schrijvers, maar ook tevens de uitvaardigers van hunne oorkonden waren.

Uit diplomatiek oogpunt is het misschien niet van belang ontbloot, dat de Broeders of beter de procurator HENDRIK VAN HERXEN een notarieel transsumpt „vidimus" noemt. Dit blijkt overtuigend uit de kantteekening[1]) door zijne hand naast de eerste oorkonden in het Cartularium geschreven, die, gelijk uit Bijlage III Nos. 34, 35 en VI No. 4 blijkt, notarieele transsumpten van de notarissen WERNER NICOLAASZOON en CONRADUS DE HENGELO zijn.

De hand van LODEWIJK PHILIPPI VAN BAZEL verschilt van die van HENDRIK VAN HERXEN nog al aanmerkelijk. Een onverdacht specimen van zijn schrift is te vinden in dorso van de oorkonde dd. 1486 April 10. [2])

De hand van HENDRIK VAN HERXEN is echter van die van zijn voorganger nauwelijks te onderscheiden en ook het schrift van den vierden schrijver verschilt zoo weinig van dat van HENDRIK VAN HERXEN, dat wij in het door mij vermelde oorkondenmateriaal de duidelijkste en de meest klemmende bewijzen van eene schrijfschool der Fraterheeren hebben. Dat de invloed van die school niet alleen in de archieven te Zwolle valt aan te toonen, maar haast in ieder archief van Nederland en die der Rijnlanden en Westfalen, is niet alleen door mij, maar in den laatsten tijd ook door anderen geconstateerd geworden. De „Fraterheeren-hand" is een terminus technicus der palaeographen geworden. Hoe snel echter die invloed ook in het oorkondenmateriaal der Cisterciensers in Friesland b.v. valt aan te toonen, bewijst de oorkonde dd. 1412 Mei 1 uit het archief van de abdij Oldeklooster, berustende in het Rijksarchiefdepôt te Leeuwarden.

De verklaring van dit feit is gemakkelijk te vinden, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de Broeders er bijzonder op bedacht waren de jonge lui, die in hun huizen waren opgevoed, in „gereformeerde" kloosters onder te brengen. Volgens JOHANNES BUSCH [3]) waren het vooral de kloosters van de Reguliere Kanunniken, die der Benedictijnen (voorzeker die, welke zich bij de congregatie van Bursfeld hadden aangesloten), der Karthuizers, der Kruisheeren en der Cisterciensers, die door leerlingen der Zwolsche school en kweekelingen der Broeders werden bevolkt. Hij vergeet echter

---

[1]) B.v. fol. 1r: „Vidimus littere domini Frederici episcopi Traiectensis confirmacionis domus hujus et prime fundacionis".

[2]) Vergl. Bijlage IX No. 6, p. 469.

[3]) Chron. Windeshemense p. 208.

te noemen de kloosters van de broeders en zusters van den Derden Regel van Sint Franciscus. Vooral in de laatsten werd èn door de zusters èn vooral door hunne biechtvaders zeer veel geschreven. Betrekkelijk de Kruisheeren met hun hoofdklooster te Huy bij Luik wil ik nog even aanstippen, dat hunne kostbare bibliotheek, die gedeeltelijk in de Universiteitsbibliotheek te Luik en gedeeltelijk in die van het Groot-Seminarie aldaar berust, op de meest frappante wijze de waarheid van het bericht van JOHANNES BUSCH bevestigt. De colophons van talrijke boeken wijzen Noord-Nederlanders als schrijvers en tevens als leerlingen der school van Deventer aan.

II. De dateering.

Dat de door mij verkregen resultaten ook van belang zijn voor de Nederlandsche chronologie van het laatst der Middeleeuwen, valt dadelijk in het oog.

Immers, zijn mijne resultaten juist, dan kan een chronologisch onderzoek aan de hand van *gedrukte* oorkonden voortaan niet meer als afdoend gelden. Positieve zekerheid omtrent het gebruik van den jaarstijl kan dan pas verkregen worden na een grondig palaeographisch onderzoek. Immers, is de *ontvanger* van de oorkonde tevens de *uitvaardiger* er van, dan ligt het voor de hand, dat hij ook de oorkonden dateert volgens den stijl, dien *hij* gebruikt, tenzij uit de oorkonde na een palaeographisch onderzoek blijkt, dat de datum ingevuld is in de kanselarij van den bekrachtiger van de oorkonde. In dit geval blijft er natuurlijk gegronde twijfel omtrent de vraag, volgens welken stijl de oorkonde is gedateerd.

Alvorens tot de behandeling van de chronologie van de oorkonden van het Fraterhuis over te gaan, acht ik het niet van belang ontbloot, eerst een zuiver theoretische vraag te behandelen.

Bij het bestudeeren van oorkondenboeken en verhandelingen over de middeleeuwsche chronologie trof mij steeds de onzekerheid, die op dit gebied heerscht. Al spoedig komt men tot de overtuiging, dat de bewerkers er van geen vasten grond onder de voeten hebben.

In toelichtingen wordt dit weifelen en tasten in het duister meestal toegeschreven aan de willekeur, die geheerscht zou hebben op het gebied der chronologie. Bij nader toezien valt dan echter spoedig in het oog het groote verschil van deze beweerde willekeurigheid in de hoofddateering met de uiterst nauwkeurige omschrijving van de plaats- en de overige tijdsbepaling. Onwillekeurig doet deze opmerking twijfel rijzen en de vraag, òf dan inderdaad op het gebied der middeleeuwsche chronologie werkelijk zulk een bandeloosheid geheerscht heeft òf dat deze maar denkbeeldig is, dringt zich sterk op den voorgrond.

Zijn wij in staat aan te toonen, dat in de Middeleeuwen wettelijke bepalingen bestonden betreffende de chronologie en dat die bepalingen door bepaalde klassen der bevolking streng werden nageleefd, dan is het m. i. niet geoorloofd van willekeur op het gebied der middeleeuwsche chronologie te spreken.

In eene vroegere studie over den jaarstijl, in de kloosterorden gebruikt [1]), heb ik aangetoond, dat voor een groot deel van den regulieren clerus geen willekeur in het dateeren hunner oorkonden, in een woord: in het gebruik van den jaarstijl, k o n bestaan. Immers door hunne constituties was den Cisterciensers, den Augustijnen en den leden van de Duitsche orde het volgen van een bepaalden stijl v o o r g e s c h r e v e n.

Hoe het in de andere orden hiermede gesteld was, weten wij niet met zekerheid; alleen staat op grond van eene oorkonde dd. 1584 Maart 3 onomstootelijk vast, dat in de kanselarij van den Johannieter of Malthezer-orde van het begin der stichting [2]) af tot in genoemd jaar de Mariaboodschapstijl gevolgd werd [3]). Men leide nu niet uit het bovenstaande af,

---

[1]) Verschenen in het Nederlandsch Archievenblad 1901—1902, blz. 7—18.

[2]) Deze orde werd omstreeks het jaar 1100 gesticht.

[3]) Op deze voor de chronologie zoo merkwaardige oorkonde werd ik door mijn collega Mr. P. G. Bos te Groningen opmerkzaam gemaakt en hoewel zij elders is uitgegeven (Nijhoff's Bijdragen 1861, blz. 267—68), laat ik ze toch hier in de noot afdrukken, opdat zij mij straks beter als bewijsmateriaal zal kunnen dienen.

„Frater Don Nicolaus Cotoner, Dei gratia S. Domus Hospitalis Sancti Joannis Hierosolomitani et militaris ordinis Sancti Sepulchri Dominici magister humilis, pauperumque Jesu Christi custos, universis et singulis presentes nostras litteras visuris, lecturis et audituris salutem. Notum facimus et in verbo veritatis attestamur, qualiter infrascripta attestatio extracta fuit ex libro bullarum in cancellaria nostra conservato, quam quidem in hanc publicam formam extrahi et redigi jussimus, ut ubique tam in judicio, quam extra, eidem plena et indubitata fides adhibeatur, cujus tenor est qui sequitur, videlicet:

„Frater Hugo de Loubenx Verdala, Dei gratia S. Domus Hospitalis Sti Joannis Hierosolomitani magister humilis, pauperumque Jesu Christi custos, et nos conventus domus ejusdem universis et singulis presentes nostras literas visuris, lecturis et audituris salutem. Decet veritati testimonium adhibere, ne propter rerum ignorantiam alicui generetur prejudicium. Ea propter tenore presentium notum facimus, et in verbo veritatis attestamur, fidemque facimus indubiam, qualiter in omnibus actis, provisionibus et bullis aliisque scripturis a nostra cancellaria expeditis ab antiquo usque in presentem diem, annus numeratur ab Incarnatione, non autem a Nativitate, et incipit principiumque habet a festo Annunciationis beate Virginis Mariae, die vigesima quinta mensis Martii, et sic a die nativitatis Domini nostri Jesu Christi usque ad dictum festum Annunciationis additur verbum hoc ab Incarnatione, ut verbi gratia in data presentium dicitur anno 1583 ab Incarnatione, numerando a Nativitate diceretur 84, et sic de ceteris. Et quia semper in dicta nostra cancellaria ita fuit observatum, et est, ideo in hujus rei testimonium bulla nostra communis plumbea presentibus est appensa. Datis Melitae in conventu nostro die tertia mensis Martii 1583 ab Incarnatione."

Et quia ita se habet veritas, factaque fideli cum originali collatione concordare comperimus, ideo in hujus rei testimonium bulla nostra magistralis in cera nigra presentibus est impressa. Datis Melitae in conventu nostro die XXVIII mensis Augusti millesimo sexcentensimo sexagesimo quarto".

Het origineel van deze oorkonde berust in het archief der Johannieter-kommanderij te Arnhem.

dat ik daarmede wil zeggen, dat in iedere kommanderij zonder uitzondering het gebruik van den Incarnatiestijl verplicht was; hiervoor heb ik geen bewijs [1]). Voorloopig is het mij voldoende aan te toonen, dat wettelijke bepalingen omtrent het volgen van een bepaalden jaarstijl reeds in de XIde en XIIde eeuw bestonden en dat die door een groot aantal intellectueelen van dien tijd werden gevolgd. Ook wil ik nog even de aandacht er op vestigen, dat het gros van het middeleeuwsch oorkondenmateriaal in de meeste archieven afkomstig is uit de kloosters.

Wat nu de clerici seculares, de wereld-geestelijken aangaat, zal wel niemand willen betwijfelen, dat hier ten minste van af het begin der viertiende eeuw het gebruik van een bepaalden stijl wettelijk was voorgeschreven. Immers tusschen de jaren 1310—1315 werd deze kwestie o.a. ook in het aartsbisdom Keulen en in de suffragaanbisdommen daarvan wettelijk geregeld.

Voor ons van belang is vooral de bepaling van 1310 van bisschop Guy van Utrecht; „Item statuendo praecipimus, quod de caetero in perpetuum per nostram civitatem et dioecesim data annorum Domini ipso die nativitatis ejusdem secundum morem Romanum ac statuta nostrae Metropolitanae ecclesiae innovatur, scribendo anno nativitatis Domini MCCCIV [2]).” Dat deze bepaling, behalve voor de stad Utrecht, bepaaldelijk wettelijke kracht ook voor de wereld-geestelijken

[1]) De beantwoording der vraag, welken jaarstijl de Ridders van Malta of Johannieten volgden, was praktisch voor mij van groot belang bij de ordening van het archief der kommanderij „Het Hospitaal of Sint Jansberg” bij Sneek. Ik meende uit enkele oorkonden te moeten opmaken, dat de ridders den Mariaboodschapstijl gevolgd hebben. Ten einde zekerheid te verkrijgen bestudeerde ik het „Cartulaire général d'ordre des Hospitaliers St. Jean de Jerusalem”, uitgeg. door J. Delaville le Roux, Paris 1894 vv., maar kwam tot mijn spijt tot geen positief resultaat. Mijn chef, de heer rijksarchivaris Mr. J. L. Berns, wendde zich toen aan den heer J. Delaville met het verzoek om inlichting in deze kwestie (Vergl. de Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven XXV 1902, blz. 336). De heer Delaville had de vriendelijkheid te antwoorden: „que les commanderies se servaient du style usité dans le pays ou elles étaient, en France le style de Paques, en Italie le comput pisan ou florentin etc. Le grand maître datait du 25 Mars, mais les commandeurs suivaient les habitudes de leurs pays. Je ne crois pas, qu'il y ait doute sur ce point.” Ondertusschen had ik Prof. J. von Pflugk-Hartung, een duitsche autoriteit op het gebied van de geschiedenis van de Johannietenorde, nopens de chronologie in de orde gevolgd, geraadpleegd; maar het antwoord, dat mij op de meest vriendelijke wijze werd gegeven, versterkte mijne overtuiging, dat een afdoend antwoord op deze vraag ons alleen kan gegeven worden door het ordenen en het bestudeeren der archieven van kommanderijen, die op Nederlandschen bodem gestaan hebben. Dan moet het natuurlijk blijken, of de kommanderijen b.v. in de Ommelanden gelegen, den stijl van het bisdom Munster, of die van Haarlem den stijl door de graven van Holland gebezigd, volgden, of dat zij den stijl van het bisdom Utrecht aangenomen hebben, of ten slotte geen van allen hier genoemden gebruikten, maar zich hielden aan den stijl, die door het centrale gezag van de Orde, den grootmeester en de kanselarij van Malta gevolgd werd.

[2]) Volgens van Mieris, Charterb. II, p. 98, afgedrukt in: Thoe Schwartzenberg, Chartb. I, p. 142.

van het geheele bisdom Utrecht had, zal wel geen betoog behoeven. Begrijp ik echter de bepaling goed, dan werd het gebruik van den Nativiteitsstijl of Kerststijl voor hen verbindend in navolging van de gebruiken der Roomsche curie en van de Metropilitaankerk van Utrecht, den Dom. Hieruit zou dan volgen, dat vóór 1310 het kapittel van den Dom te Utrecht reeds verplicht was (secundum statuta) tot het gebruiken van den Kerststijl [1]).

Vergelijken wij echter deze bepaling met die van andere bisdommen uit dien tijd, b.v. van het bisdom Munster, waar de synode in 1313 het begin van het jaar op 1 Januari bepaalde, dan staan wij onverwachts voor eene groote moeilijkheid. Immers de synode van Munster schrijft het gebruik van den Nieuwjaarstijl voor „secundum ritum et morem sancte Romane ecclesie" [2]) en drie jaren vroeger bepaalde, zooals wij gezien hebben, de bisschop en de synode van Utrecht toch het aannemen en volgen van den Nativiteits- of Kerststijl, eveneens „secundum morem Romanum."

Deze tegenspraak en deze moeilijkheid, hoe onoverkomelijk zij er ook uitziet, is echter maar schijnbaar. Zij wordt gemakkelijk opgelost door de beantwoording der vraag: wat was die „mos Romanus" of beter de „ritus et mos sancte Romane ecclesie?" Een afdoend antwoord op deze vraag geeft ons de beroemde kanonist en glossator JOHANNES ANDREAE († 1348), een tijdgenoot dus van bisschop GUY en de synode van Munster. De oud-hoogleeraar van het kanonieke recht aan de universiteit te Innsbruck, NICOLAAS NILLES, heeft zich voor de chronologie zeer verdienstelijk gemaakt door de aandacht te vestigen op de Glossen van ANDREAE en de betoogen van de kanonisten VINCENTIUS PETRA en den cardinaal J. B. DE LUCA betreffende de dateering in de middeleeuwen en deze aan de hand van oorkondenmateriaal te toetsen en toe te lichten [3]). Ik deel hier kort het resultaat van zijn onderzoek mede.

De Roomsche Curie, resp. de ecclesia Romana, kent en rekent nog heden ten dage — afgezien van het begin van het kerkelijk jaar met den eersten Zondag in Advent — volgens drie verschillende dateeringsmethoden: ab incarnatione dominica, a nativitate Domini Nostri Jesu Christi, en a circumcisione Domini.

De meest plechtige van deze dateeringen is „anno incarnationis dominicae". Zij wordt gebruikt in de dateering der pauselijke bullen [4]).

[1]) Vergl. hierover vooral: MULLER FZ., S., Bijdragen voor het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Programma, 's Gravenhage 1890, blz. 14 vv.

[2]) NIESERT, Münst. Urkundensammlung, IV, p. 5. — MULLER Fz., S., De Jaarstijlen, in het Sticht Utrecht gebruikt voor het Synodaal-Besluit van 1310. Overdruk uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 4 Reeks, Deel VII, p. 312.

[3]) NILLES, N., Die Datierung des Liber Sextus Bonifaz' VIII juncta glossa; in: Zeitschrift für Katholische Theologie 1901, S. 1—25.

[4]) NILLES l. c. S. 9 vv. toont aan de hand van eene reeks bullen aan, hoe weinig bekend dit feit zelfs bij de grootste autoriteiten op het gebied der kerkelijke

Hierop volgt de minder plechtige dateering: „anno a nativitate Domini", de eigenlijke stijl der Curie. Het officieele instrument betreffende de plechtige promulgatie van de bul wordt uitgevaardigd door een hoogen prelaat der Curie volgens dien stijl. Deze stijl wordt ook gevolgd door de pauselijke notarissen [1]), die de testamenten en andere publieke oorkonden dateeren „anno a nativitate".

De meest gebruikelijke stijl te Rome was de Nieuwjaarstijl „anno a circumcisione" [2]). Tijdens de geheele middeleeuwen begon te Rome het burgerlijke jaar met 1 Januari. Volgens den Circumcisiestijl dateeren de Romeinsche Congregatiën en alle rechtbanken der Curie.

Tevens komt NILLES tot het belangrijke resultaat, dat de verschillende kanselarijen van de Roomsche Curie, die volgens de drie verschillende stijlen rekenden, door toevoeging van de nader bepalende uitdrukkingen: ab incarnatione, a nativitate of a circumcisione, duidelijk aangegeven, welken van de drie stijlen zij gebruiken.

Nemen wij het voorgaande in aanmerking, dan valt het niet moeielijk te begrijpen, hoe èn de bisschop van Utrecht èn de synode van Munster kunnen bepalen, dat te Utrecht de Nativiteitsstijl, in het bisdom Munster echter de Nieuwjaarstijl „secundum morem Romanum" of „secundum ritum et morem ecclesie Romane" ingevoerd zal worden [3]).

---

geschiedenis of het kanonieke recht is, mogen het nu katholieken of protestanten zijn. Vermakelijk is het om te lezen (S. 19), hoe „sonst sehr geschätzte und mit Gutheissung der geistlichen Censurbehörde herausgegeben römischen Publicationen," nl.: Acta Sanctae Sedis, vol. 29, p. 400 en de Civilta Cattolica 1897, I, p. 398, de bul van paus LEO XIII van 25 Januari 1897 (Officiorum et munerum) „wesentlich corrumpiert" hebben, door het oorspronkelijke datum „nonagesimo sexto" foutief in „nonagesimo septimo" te veranderen, en hoe deze fout overgenomen werd in eene reeks katholieke tijdschriften, b.v.: Archiv für Kathol. Kirchenrecht, 1897 S. 362; Université Catholique 1897, I. p. 157; Etudes, 1897, p. 534; Münsterer Pastoralblatt 1897, S. 60, e. a.

[1]) Vergl. NILLES, l.c. S. 20 vv. en vooral S. 21 noot 3, waar hij het volgende uit VINCENT. PETRA, Commentar. ad Constitut. apost. § 3 provem. no. 12 aanhaalt: „Videmus in eadem Urbe Romae plures stilos diversos; nam in publicis actis notariorum, in testamentis, contractibus etc. incipitur annus novus a nativitate Domini N. J. Ch.; in literis et actibus familiaribus, imo etiam judicialibus omnium tribunalium, etiam Sacrarum Congregationum datur initium anno a die circumcisionis; in Brevibus Papae a die nativitatis, in Bullis a die incarnationis."

[2]) Vergl. hierover: PAOLI-LOHMEYER, Grundriss zu Vorlesungen über Lateinische Palaeographie und Urkundenlehre. III, Innsbruck 1900, S. 242.

[3]) Voor de juiste beoordeeling van dit feit is de kanoniek-rechterlijke en dus de kerkelijke opvatting van het begin van het jaar op 1 Januari niet van belang ontbloot. Daar het opstel van NILLES zeer zeker niet onder het bereik van de meeste vakgenooten valt, zoo laat ik hier volgen hetgeen hij blz. 22 over: „Datum circumcisionis Domini" betoogt:

„Den dritten Jahres-Anfang, der in der römischen Curie gebräuchlich ist, bildet der 1. Januar. Die Methode, die Jahre nach diesem Tage zu datieren, heisst der Circumcisionsstil und hat bei der christlichen Aera stets eine *προέμπτωσις* oder eine *μετέμπτωσις* zur Voraussetzung.

Wenn auch der 1. Januar, nach dem von Julius Caesar sanctionierten Kalender

Voor ons in het bizonder is, zooals straks zal blijken, van belang de uitdrukking: „scribendo a nativitate Domini", voorkomende in het besluit van 1310 van bisschop GUY van Utrecht.

Het bovenstaande betoog zou voor ons hier ter plaatse van weinig waarde zijn, indien het niet als criterium moest dienen voor het chronologisch onderzoek van de oorkonden betreffende het Fraterhuis te Zwolle. Immers daaronder komen voor: pauselijke bullen, oorkonden van de bisschoppen van Utrecht, den officiaal van den aartsdiaken van Deventer, den pastoor van Zwolle, notarieele oorkonden, oorkonden uitgaande van rechterlijke colleges en onderhandsche akten.

I. De pauselijke bullen. De eerste is van paus INNOCENTIUS VII [1]), gedateerd: „Datum Rome apud S. Petrum XVI Kalendas Aprilis pontificatus nostri anno secundo". Een nadere bepaling van het jaar: „anno ab incarnatione" ontbreekt hier.

De tweede, van EUGENIUS IV [2]), heeft wel die bepaling „anno ab incarnatione", en bij de derde, van INNOCENTIUS VIII [3]) ontbreekt die formule evenmin.

II. De oorkonden uitgaande van de bisschoppen zijn alle, behalve eene enkele uitzondering, gedateerd „anno Domini" of „in het jaar ons Heeren". Volgens PAOLI [4]) staat echter de formule „anno Domini" gelijk met „anno a nativitate" en duidt evenals deze aan, dat de Nativiteitsstijl is gebruikt. Deze uitdrukking „anno Domini" zou dan aan het gebod:

---

als Jahres-Anfang für das bürgerliche Leben und seine Geschäfte, namentlich in den römischen Congregationen und Gerichtshöfen, angenommen wird, so ist diese Zählung doch eigentlich die Datierung a nativitate Domini, a Christo nato, post Christum natum, annus salutis. Der um eine Woche hinausgeschobene Anfangstag des Jahres des Heiles wird zwar äuserlich mit dem Gedenktag der Beschneidung in Verbindung gebracht; allein das ändert nichts an dem Charakter des Jahres selbst; es ist und bleibt auch das Jahr nach der Geburt Christi, das Jahr des Heils und der Gnade. Von dem für bestimmte Geschäfte nach dem Weihnachtstil zu zählenden Jahre unterscheidet es sich bloss dadurch, dass sein Anfang um acht Tage später fällt, (μεταπίπτει). Dieser unserer μετέμπτωσις steht bei den christlichen Nationen des Orientes, welche die Geburt des Heilandes noch am 6. Januar feiern, die προέμπτωσις entgegen. Da auch sie im bürgerlichen Leben den julianischen Kalender befolgen und die Jahre des Herrn vom 1. Januar an zählen, so trifft der Jahresanfang bei ihnen um 6 Tage früher ein (προπίπτει). Bei den angeführten Canonisten DE LUCA, PETRA und anderen heist die μετέμπτωσις posticipatio, die προέμπτωσις hingegen anticipatio seu praeposteratio."

1) Bijlage V, no. 1.

2) Bijlage XVII, no. 3.

3) Bijlage XVII, no. 6.

4) PAOLI l.c. S. 233. „Die Zählung von der Geburt Christi beginnt das Jahr mit dem Geburtstage selbst, also sieben Tage früher als das gewöhnliche Jahr und verwendet dabei die Formeln „anno nativitatis", „anno a nativitate" oder auch einfach „anno Domini".

„scribendo a nativitate" van de synode van Utrecht van 1310 voldoen.

Opmerkelijk is, dat slechts een enkele oorkonde, uitgaande van FREDERIK VAN BADEN [1]), gedateerd is „anno incarnationis dominice" en dat alle andere van hem uitgaande de gewone formule „anno Domini" hebben. Vreemd is, dat juist deze eene oorkonde door de formule „anno incarnationis" eene uitzondering op de overige maakt, te meer daar eene andere oorkonde [2]) van hem, die eveneens tusschen 25 December en 25 Maart valt, wederom de gewone formule „anno Domini" heeft. Het is dus niet uit te maken, of de bisschop door deze nadere bepaling heeft willen aangeven, dat hij volgens den Incarnatiestijl dateerde, òf dat het eenvoudig een nieuwigheid van een schrijver is, die gewoon was den Kerststijl [3]) door bovengenoemde formule aan te geven. Bij gebrek aan het oorkondenmateriaal heb ik deze kwestie niet nader kunnen onderzoeken. Ook meende ik bij gemis aan verdere bewijzen de oorkonden, uitgaande van de kanselarij van bisschop FREDERIK VAN BADEN, te moeten dateeren volgens den gebruikelijken Kerststijl en niet volgens den Incarnatie- of Mariaboodschapstijl.

III. Alle oorkonden, uitgaande van het kapittel van Deventer, den officiaal van den aartsdiaken en den pastoor der stad Zwolle, hebben de formule „anno Domini" of „in 't jair ons Heeren". Als clerici saeculares waren zij trouwens verplicht tot het volgen van den Nativiteitsstijl.

IV. De notarieele instrumenten zijn, hetzij zij te Ferrara òf te Zwolle òf te Utrecht, hetzij ze door clerici Trajectenses, Osnaburgenses of Monasterienses zijn uitgevaardigd of bekrachtigd, alle zonder uitzondering gedateerd volgens de formule „anno Nativitatis Domini". Afgaande op deze formule zou men tot het besluit komen, dat niet alleen de pauselijke-, maar ook de keizerlijke notarissen tot het volgen van den Kerststijl verplicht waren. Volgens PAOLI [4]) is dit inderdaad het geval en zou de snelle uitbreiding van den Kerststijl juist aan de keizerlijke notarissen toe te schrijven zijn.

De tegenwerping, die men mij eventueel zou kunnen maken, dat de notariëele oorkonden, die te Zwolle uitgevaardigd zijn, hier niet als bewijs in aanmerking kunnen komen, daar zij niet door de notarissen zijn ontworpen en geschreven, houdt geen steek. Immers zij wijken in niets van de overige notarieele oorkonden af, maar zijn aan deze conform. Het duidelijkste bewijs hiervoor levert ons het ontwerp van HENDRIK VAN

[1]) Zie Bijlage XVII, no. 10 (p. 531).
[2]) Zie Bijlage XVII, no. 12 (p. 533).
[3]) Vergl. hierover GROTEFEND, Handbuch, in voce „Annunciationsstil."
[4]) PAOLI l.c. p. 234. „Dieser Stil (Weihnachtstil) hat innerhalb und ausserhalb Italiens eine sehr weite Verbreitung gefunden und wir sehen ihn sich in gleicher Weise ausbreiten, wie das Notariat aus kaiserlicher Machtvollkommenheit wächst und um sich greift."

HERXEN [1]) voor den afstand van goederen van BALTHASAR NEUMEISTER ten gunste van het Fraterhuis te Culm. Een enkele notarieele oorkonde gaf bovendien gelegenheid te berekenen, welke stijl gevolgd is, en daaruit blijkt, dat de Kerst- of Nativiteitsstijl gebruikt is [2]).

V. De rest van de oorkonden, mogen zij nu zuiver onderhandsche zijn of uitgaan van een rechterlijk of besturend collegie of een rechtelijk ambtenaar, hebben alle op een enkele uitzondering na in de dateering de formule „int jaer ons Heeren" of „anno Domini". Jammer genoeg is onder dit groot aantal geen enkele, die in de termen van eene nadere controle of berekening valt. Aanleiding tot een onderzoek, welke stijl de magistraat van Zwolle, de schepenbank aldaar of de verschillende rechterlijke ambtenaren binnen of buiten Zwolle volgden, gaven deze oorkonden ook niet, omdat vaststaat, dat, behoudens de aangegeven uitzonderingen [3]), alle oorkonden zijn uitgevaardigd door de procuratoren van het Fraterhuis.

Eene eigenaardige uitzondering op de gewone formule maakt oorkonde No. 166 van Bijlage III [4]). Zij is gedateerd: „in den jaere nae Christi unses eeuwigen Heylandts und eevigen Verloesers und Saelichmaeckers gebuyrte" 1563 den 26 Februari. Nemen wij echter in aanmerking hetgeen onder II aangaande „anno Domini" en „anno nativitatis" gezegd is, dan blijkt, dat deze formule geen uitzondering op den algemeenen regel betreffende het begin van het jaar aanwijst.

In het voorgaande meen ik nu genoegzaam bewezen te hebben, dat ook in de Nederlanden de kerkelijke gebruiken betreffende het begin van het jaar en de nadere bepaling door de drie verschillende formules niet onbekend geweest zijn en dat men er zich ook aan gehouden heeft. En buitengewoon vreemd zou het zijn, indien de voorschriften, daaromtrent in het kanonieke recht voorkomende, hier te lande niet bekend zouden geweest zijn. Immers niet alleen de Glossator JOHANNES ANDREAE, maar ook andere rechtsleeraren, zooals PETRA, DE LUCA e.a., behandelen de kwestie van de jaarstijlen; en mede zijn waarborgen hiervoor het buitengewoon groot aantal Nederlanders aan buitenlandsche vooral Italiaansche hoogescholen en de algemeene tendentie dier tijden, om de eigenlijke studie der theologie voor die van het kanonieke recht te verwaarloozen.

Mij is wel bekend, dat GROTEFEND, GIRY, PAOLI e. a. chronologen, ja zelfs MABILLON aan het bovenstaande niet alleen geen groote waarde hechten, maar zelfs van een tegenovergesteld gevoelen zijn. Maar tegenover hunne bewijsplaatsen kunnen tal van andere geplaatst worden, die het tegendeel

---

1) Bijlage XV, no. 1.

2) Vergl. HOFMAN, De Broeders v. h. g. Leven, in: Archief Aartsbisdom Utrecht, V, blz. 80, noot 1.

3) Vergl. p. 22 vv. van dit opstel.

4) Zie p. 404.

aantoonen, en ook: zij hebben de zaak nooit van den kanoniek-rechterlijken kant bekeken.

Ik wil hiermêe geenszins staande houden, dat op bovenstaande regels geene uitzonderingen voorkomen. Maar de bepalingen van het kanonieke recht, die van de synode van Utrecht van 1310, die van den grootmeester van Malta en de praktijk, nu nog gevolgd door de Roomsche Curie, moeten ons te denken geven. En mij komt het voor, dat in ieder geval, waarin aan de dateering een van de drie genoemde formules is toegevoegd, minstens de waarschijnlijkheid van een dateering ook volgens de eventueel voorkomende formule moet worden aangenomen.

Ten slotte nog iets over den stijl, door de Fraterheeren speciaal gebruikt. Een positief gegeven hieromtrent is niet te mijner kennis gekomen, tenzij men een zoodanige aanwijzing wil zien in de dateering van de boven aangehaalde oorkonde no. 166 van Bijlage III, die wederom conform is aan al de andere van hen uitgegane oorkonden, aan welker dateering de formule „in 't jair ons Heren" of „anno Domini" is toegevoegd. Maar zoo goed als zeker komt het mij ook overigens voor, dat zich de Broeders bij de dateering hunner stukken gehouden hebben aan de regels, door wereldsche clerici in het bisdom Utrecht gevolgd, d. w. z. aan de bepaling van de synode van 1310. De geheele tendentie van de Broeders wettigt dit vermoeden. Immers men behoeft hunne statuten ook maar oppervlakkig door te lezen om in te zien, dat zij er naar streven om zelfs den schijn te vermijden van tot de reguliere geestelijkheid te behooren. Hadden zij van het jaar hunner stichting af (1384) zich niet aan de ordonnantie van bisschop GUY gehouden en afwijkend van de overige seculiere geestelijkheid gedateerd, zij zouden zich stellig moeilijkheden op den hals hebben gehaald, waarvan de sporen niet geheel zouden zijn verdwenen.

DR. M. SCHOENGEN.

Bibliographie der werken van Nederlandsche archivarissen over 1905 [1]),

door prof. dr. H. BRUGMANS.

J. ACQUOY.

Cameraarsrekeningen van Deventer, VI, 2 (1384, 1385). Deventer, 1905.

[1]) In deze bibliographie zijn niet opgenomen: 1°. de verslagen, door verschillende archivarissen krachtens hun instructie uitgebracht, met de daarbij behoorende bijlagen, 2°. studiën van geringen omvang, boekbeoordeelingen enz., 3°. de artikelen, opgenomen in het Nederlandsch Archievenblad, die gemakkelijk in de inhoudsopgave zijn na te zien. — Ter voorkoming van abuizen is toezending van overdrukken ten behoeve van deze bibliographie zeer gewenscht.

P. G. Bos.

Ick kick noch int. Groningsche Volksalmanak voor 1906, 109 vlg.

J. C. Breen.

Systematisch register op het dagelijksch nieuws betreffende Amsterdam over het jaar 1903. Derde Jaarboek der Vereeniging Amstelodamum, 29 vlg. (Met E. W. de Jong.)

C. W. Bruinvis.

Alimentatie van conventualen door de stad Alkmaar. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem, XXIX, 34 vlg.

Alkmaar. Hoofdaltaar der St. Laurens- of Groote Kerk. T. a. p. 160 vlg.

Admissiën van priesters te Alkmaar, 1641—1727. T. a. p. 252 vlg.

Maerten Jacobsz. Formerius, pater van het jongehof te Alkmaar. T. a. p., 326 vlg.

Petrus Schouten, pastoor van S. Matthias te Alkmaar. T. a. p. 328 vlg.

Cornelis Hendrikszoon, pastoor van Kuinre. T. a. p. 454 vlg.

Dirk Harmensz., anno 1596 niet pater Theod. Hermanni van Alkmaar. T. a. p. 457 vlg.

Alkmaar. Altaar van St. Jan Evangelist. St. Janskapel, regeling van kerkuren. T. a. p. 459 vlg.

Caspar Benoist. Oud-Holland, XXII, 3.

F. Caland.

Bastaarden uit het huis van Oranje-Nassau. De Navorscher, LV, 158 vlg., 343 vlg.

Uit een begraafregister der gemeente Dinter. T. a. p. LV, 235 vlg.

Geslacht van Wouw. T. a. p. LV, 398 vlg.

H. T. Colenbrander.

P. L. Muller. Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1904/5, 266 vlg.

Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Eerste (inleidend) deel. Nederland en de Revolutie, 1789—1795. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. gr. 8°.

De Belgische Omwenteling. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8°.

Uit de grensgewesten der vaderlandsche geschiedenis. Gids, 1905, I, 589 vlg.

Bijdragen tot de geschiedenis van het jaar 1848. Onze Eeuw, 1905, I, 45 vlg., 278 vlg.

Het jaar 1848 in Nederland. Onze Eeuw, 1905, 227 vlg., III, 19 vlg.

J. L. van Dalen.

De Dordtsche schilderschool. De Tijdspiegel, 1905, II, 160 vlg.

P. DOPPLER.

Schepenbrieven van het kapittel van St. Servaas te Maastricht (vervolg). Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg, XL, 344 vlg.

Verschillende kleine studiën in „De Maasgouw", orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal en letterkunde. XXVII, 1905.

J. A. FEITH.

Wandelingen door het oude Groningen. XIV. Militaire gebouwen. Groningsche Volksalmanak voor 1906, 1 vlg.

Zie ook S. Muller Fz.

A. J. FLAMENT.

Bijdrage tot de geschiedenis van den burgerlijken stand. Geschiedkundige Bladen, 1905, no. 1.

Dr. P. P. Eerens. T. a. p. 1905, no. 2.

Christus uit de school van Van Eyck. T. a. p. 1905, no. 3.

Aanteekeningen omtrent kunstvoorwerpen, oudheden, inschriften en wapens in Limburg. T. a. p. 1905, no. 4. 5, 6.

C. S. Flament. T. a. p. 1905, no. 5.

Verschillende kleine studiën in „De Maasgouw", orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal en letterkunde, XXVII, 1905.

Korte beschrijving der voornaamste gebouwen te Maastricht. Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond, VI, 99 vlg.

R. FRUIN.

Correspondentiën te Middelburg en te Goes. Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, XXVI, 161 vlg.

De huidige stand van het Costervraagstuk. Overdruk Middelburgsche Courant, 20, 21 Oct. 1905.

Het recht der stad Reimerswaal. Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen. Tweede Reeks, no. 7. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8°.

De Haarlemsche uitvinder der boekdrukkunst. Tijdschrift voor boeken bibliotheekwezen, III, 75 vlg.

Zie ook S. Muller Fz.

H. E. VAN GELDER.

De geschiedenis der Latijnsche school te Alkmaar. Alkmaar, Coster. 8°.

Nog iets over het Papengilde te Alkmaar. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem, XXIX, 262 vlg.

K. HEERINGA.

Rechtsbronnen der stad Schiedam. Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen. 2de Reeks, no. 6. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 8°.

F. A. HOEFER.

Bijdrage tot de geschiedenis der scheiding van kerk en staat. Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, VIII, 263 vlg.

Muurschilderingen in de Ned. Herv. kerk te Hasselt. Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond, VI, 86 vlg.

J. DE HULLU.

Catalogus van de archieven der kleine kapittelen en kloosters. Utrecht, C. H. E. Breijer. 8°. (met S. A. Waller Zeper).

F. J. L. KRÄMER.

De gebeurtenissen op den Amsterdamschen Doelen in 1748, verhaald door een Doelist. Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, XXVI, 1 vlg.

Het Prinsdom Oranje. Je Maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje, I, 21 vlg.

De eerste splitsing van het Huis Nassau. T. a. p. 60 vlg.

Een zeldzame gedenkpenning van het Huis Nassau. T. a. p. 328 vlg.

De expansie van Rusland en Japan in Oost-Azië. Onze Eeuw, 1905, I, 359 vlg.

C. L. LEVOIR.

Een testament van Prins Willem I. Je Maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje, I. 137 vlg.

Vorstelijk geheimschrift in vorige eeuwen. T. a. p., I, 319 vlg.

K. O. MEINSMA.

De aflaten van de St. Walburgskerk te Zutphen. Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht. XXX, 226 vlg.

TH. MORREN.

Het huis Honselaarsdijk. I. Je Maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje, I, 224 vlg.

S. MULLER FZN.

De stapel van Rijnwijk. Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, VIII, 65 vlg.

De hof te Knijfheze. Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, V, 71 vlg.

De borchluden van Ter Horst. T. a. p., 118 vlg.

De elect Jan van Nassau. Je Maintiendrai. Een boek over Nassau en Oranje, I, 31 vlg.

P. L. Muller. Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 1905, 3 vlg.

Stichtingsbrieven van Utrechtsche gasthuizen. Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, XXX, 42 vlg.

Inventaris van de nalatenschap van den Domproost Zweder Uterlo. Oud-Holland, XXIII, 27 vlg.

Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Für deutsche Archivare bearbeitet von Hans Kaiser. Mit einem Vorwort von W. Wiegand. Groningen, Erven B. van der Kamp. Leipzig, Otto Harrassowitz. 8°. (Met J. A. Feith en R. Fruin.)

Van Perugia en Assisi. De Twintigste Eeuw, 1905, III, 253 vlg.

Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink met zijne vrienden gedurende zijne ballingschap (1844—1851). Onze Eeuw, 1905, IV, 223 vlg., 417 vlg.

Nog eens de opleiding der archivarissen. Ned. Spect., 1905, 235 vlg., 244 vlg.

Contract met den Dombouwmeester Godijn van Dormael, 1356. Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond, VI. 147 vlg.

J. NANNINGA UITTERDIJK.

Ongeregeldheden bij de ontvangst van Prins Willem V te Meppel. Nieuwe Drentsche Volksalmanak, 1905, 104 vlg.

J. C. OVERVOORDE.

Burgerlijke bouwkunst te Leiden. Leidsch Jaarboekje, 1905, 58 vlg.

Kerkelijke geschillen te Lisse in het jaar 1700. T. a. p. 1905, 134 vlg.

Dordrecht's Museum. Rederijkerstafereel. Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond, VI, 16 vlg.

Raadhuis te Haastrecht. T. a. p. VI, 32 vlg.

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

De Rijkstol te Nijmegen. Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, VIII, 1 vlg.

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

De Bastille en Holland. Tijdschrift voor Geschiedenis, XX, 4.

J. J. S. SLOET.

Een godsgericht te Wageningen in 1595. Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, VIII, 449 vlg.

Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen. 5e stuk. Uitgave van Gelre. Arnhem, P. Gouda Quint. gr. 8°. (Met J. S. van Veen.)

A. TELTING.

Oude rechten van het eiland Terschelling. Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, V, 95 vlg.

J. S. VAN VEEN.

Het graafschap Berg in de eerste jaren van den tachtigjarigen oorlog (1568—1572). Met 5 afbeeldingen. Gelre, Bijdragen en Mededeelingen, VIII, 113 vlg.

J. F. Bijleveld. Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 1904/5, 187 vlg.

Zie ook J. J. S. Sloet.

S. A. WALLER ZEPER.

Zie J. de Hullu.

M. G. WILDEMAN.

Extracten uit rekeningen van Delfland. Oud-Holland, XXII, no. 4.

Avondmaalzilver bij de Ned. Herv. Kerk. Bulletin van den Ned. Oudheidkundigen Bond, VI, 54 vlg.

Portretten op het huis te Binderen. T. a. p. VI, 198 vlg.

De gemeente-archieven in 1905.

N.B. Hetgeen hier volgt is ontleend aan de verslagen van den toestand der betrokken gemeenten over 1905, tenzij eene andere bron is aangegeven.

Alkmaar. — *Gemeente-archief.* Het archief verkeert in goeden toestand. Zooveel noodig werd voortgegaan met de materieele verzorging. De inventaris werd nauwkeurig bijgehouden. Opgave der rapporten (o.a. over 't stadsziekenhuis, waarvan regenten vele stukken aan 't archief afstonden), der aanwinsten en der ter uitgave vervaardigde opstellen.

(Verslag Alkmaar, bladz. 32, 33.)

Amsterdam. — *Archief.* De heer E. van Biema ontving eervol ontslag.

Oud-archief. Voltooid werd de inventarisatie van het archief der Gasthuizen; een aanvang werd gemaakt met den druk der regestenlijst. Voortgezet werd de sorteering van de boedelpapieren der Weeskamer, het op fiches brengen der namen uit de Doopboeken, de topographische klapper op de minuten der Kwijtscheldingen. Opgaven omtrent 't gebruik van 't archief gemaakt.

Nieuw archief. Van eenige afdeelingen werden weder de stukken over een dienstjaar en ook vele verdwaalde en achtergebleven stukken ontvangen. De reorganisatie van de afdeeling Algemeene Zaken had plaats over 1812—1824 en 1888—1899.

Opgaven der aanwinsten voor de bibliotheek, den atlas en de penningverzameling.

(Naar een overdruk uit Verslag Amsterdam.)

Arnhem. — Onder de „Gemeente-ambtenaren en -bedienden" wordt uitgetrokken een post van *f* 200 voor een archivaris (waartoe later benoemd is de rijksarchivaris Mr. A. C. Bondam).

„Archieven. Het oud-archief der gemeente, dat in bruikleen in „het rijksarchiefdepôt alhier berust, bevindt zich, volgens opgave van „den gemeentearchivaris, in goeden staat.

„Het werd meermalen geraadpleegd, vooral wat betreft de oude „stadsrekeningen. De onderzoekingen van particulieren betroffen „voornamelijk kerkbouw, stads-spinschool, kopermolens en middel-„eeuwsch volksleven.

„Het gemeentebestuur verkreeg eene breede inlichting omtrent „een erfpachtscanon uit een tuin in 't Weerdje.

„Het nieuw archief is behoorlijk geregeld en verkeert in goeden staat."

(Verslag Arnhem, bladz. 27 en 44.)

A s s e n. — Stereotyp verslag = dat van de laatste jaren (zonder de tijdelijke toevoegingen).

(Verslag Assen, bladz. 18.)

D e l f t. — *Oud-archief*. De aanstelling van een archivaris was te danken aan de bemoeiingen van Bakhuizen van den Brink; de (nog geldende) instructie was uiterst beknopt. De heer A. A. Mojel bleef den archivaris assisteeren.

Archief. 't Grootste gedeelte van 't archief is geborgen in een daarvoor in 1903 in den toren ingericht bovenlocaal, waar meer licht en lucht moest zijn; — een ander deel bevindt zich in de alleszins geschikte „charterkamer"; — voor het archief van de weeskamer (op den stadhuiszolder) moet eene geschikte plaats worden gevonden. Een overzicht wordt gegeven van de werkzaamheid der opeenvolgende archivarissen. Dr. Morre inventariseerde het geheele oud-archief en beschreef een deel van het nieuw-archief. Deze laatste arbeid is voortgezet. Opgave der aanwinsten en verliezen sedert 't optreden van den eersten archivaris (Mr. Soutendam) in 1859, van 't aantal verstrekte inlichtingen en der rapporten.

Bibliotheek. Korte geschiedenis der librije, waaruit echter de bibliotheek niet is gegroeid; deze bevat 't hulpmateriaal voor den archivaris en een topographischen en historischen atlas. Catalogi van gedeelten der bibliotheek zijn indertijd gedrukt; de druk van een volledigen catalogus is door den raad in 1902 afgestemd.

Museum. Dit zal worden overgebracht naar 't Prinsenhof. Opgave der aanwinsten. De catalogus is (mede op verlangen der Koningin) gedrukt.

Bijlage: Lijst der aanwinsten voor de bibliotheek in 1905.

(Verslag van de bibliotheek, het archief en het museum in de gemeente Delft over het jaar 1905, afzonderlijk en ook in Verslag Delft als bijlage 10.)

Nieuw-archief. Het nieuw-archief verkeert in een voor de belangen van den dienst behoorlijken toestand.

(Verslag Delft, bladz. 73.)

Deventer. De nadere beschrijving en regeling van 't archief tot 1591 werd voortgezet. Opgave der rapporten en onderzoekingen.

(Verslag van den archivaris, bijlage A tot Verslag Deventer.)

Voor 't nieuwe archief werden de gewone alphabetische registers vervaardigd.

(Verslag Deventer, blz. 23.)

Goes. — „De archieven, oudheden, boek- en kaartwerken „bevinden zich in goeden staat. De belangstelling in de verzameling „van oudheden was geringer dan het vorige jaar; van de bibliotheek „werd echter een ruimer gebruik gemaakt". Opgave der aanwinsten voor de bibliotheek.

(Verslag van den archivaris der gemeente Goes over 1905, bijlage I tot Verslag Goes.)

Gorinchem. — *Archief*. Ontvangen werd een lithografie van H. van Aken, j. u. d., geb. te Gorinchem 30 Juni 1829.

(Verslag Gorinchem, bladz. 20.)

's Gravenhage. — *Archieven*. Het oud-archief en de bibliotheek bevinden zich in goeden staat. Met 't drukken van den inventaris van 't Gildewezen kon nog steeds geen aanvang worden gemaakt. Er werkten 42 bezoekers op 't archief.

„In de vacature van den archivaris werd in het verslagjaar niet „voorzien; het oud-archief en de bibliotheek werden tijdelijk in beheer „genomen bij de afdeeling „archief" van de gemeentesecretarie, bij „welke afdeeling tevens de archieven nà 1813 tot op heden in beheer „zijn". Ook deze laatste bevinden zich in goeden staat.

(Verslag 's-Gravenhage, blz. 29.)

Haarlem. — *Archief*. De bewaarplaats wordt zeer geroemd. Omtrent 't oud-archief, waarvan de inventaris gedrukt is, valt niets te zeggen; bij 't nieuw archief werd weder een jaargang gevoegd. Het ameublement voldoet zeer. Mededeelingen omtrent de besteding van 't crediet ad *f* 665. Opgave der aanwinsten voor 't archief en den atlas. Geregeld is 't archief der Hoofdcommissie voor de oprichting van een standbeeld voor Lourens Janszoon Coster in 1856. De namen in 2 registers van nieuwe inwoners (17de en 18de eeuwen) zijn op fiches gebracht ter invoeging bij 't Genealogisch archief.

Opgave der rapporten en onderzoekingen. De atlas deed weder dienst voor tentoonstellingen van platen en kunstbeschouwingen. Opgave van 't gebruik van 't Genealogisch archief gemaakt. De adjunct-archivaris H. J. Heshuijsen ontving op verzoek eervol ontslag.
(Verslag van den archivaris in Verslag Haarlem, blz. 33—49.)

Harlingen. — Het gemeenteverslag over 1905 zwijgt wederom over het archief.

'sHertogenbosch. — Het gemeenteverslag over 1905 zwijgt wederom over het archief.

Hoogeveen. — Stereotyp verslag = dat van de vorige jaren met de meermalen gesignaleerde drukfout.
(Verslag Hoogeveen, bladz. 26.)

Hoorn. — *Archieven.* „Het archief verkeert in goeden staat. „Jaarlijksche toevoeging van de stukken, daartoe behoorende, had als „naar gewoonte plaats.

„Met betrekking tot den voortgang van de in 1895 door den „heer rijksarchivaris in deze provincie aangevangen inventarisatie en „beschrijving van de in het oud-archief aanwezige stukken, werden „door ons in den loop van 1905 geen bijzonderheden vernomen".
(Verslag Hoorn, bladz. 43.)

Kampen. — *Archief.* Ingevolge opdracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd een onderzoek ingesteld naar 't weidevraagstuk te Kampen. Voortgegaan werd met de inventariseering op de bekende wijze. Ter hand werd genomen de ordening van 't archief der voormalige gemeente Schokland. Aangedrongen wordt op plaatsing der „geprojecteerde ijzeren kasten . . . in het kleine archieflokaal". Opgave der aanwinsten, waaronder een fragment (van een oud privilegeboek der stad?).
(Verslag Kampen, bladz. 15—18.)

Meppel. — *Gemeente-archief.* Hetzelfde wordt medegedeeld als ten vorigen jare, behoudens dat thans de overeenkomst met den rijksarchivaris en 't proces-verbaal van overname van bijna 't geheele oud-archief niet in extenso zijn opgenomen; alleen de data ervan worden vermeld.
(Verslag Meppel, bladz. 29—30.)

Middelburg. — *Archieven en oudheidskamer. Oudheidskamer.* Opgave van en mededeelingen omtrent aanwinsten. — *Archief.* Opgaven

der aanwinsten (archivalia uit de verzameling van 't Zeeuwsch genootschap, een register van de belasting op deuren, vensters en haardsteden van 1823—'33), der verliezen ('t resolutieboek van de Kamer van Zeeland der West-Indische Compagnie over 1650—'52 aan 't Algemeen rijksarchief), der uitgeleende stukken, der aanwinsten voor de archiefbibliotheek en der nasporingen.

„Met 't afdrukken der inleiding van den Inventaris van 't archief „is de firma Altorffer begonnen, zoodat deze eerlang in 't licht „verschijnt."

(Verslag Middelburg, bladz. 12—18.)

Nijmegen. — *Archief.* Het archief bevindt zich in behoorlijken toestand. Opgave der aanwinsten en der personen buiten de stad, aan wie inlichtingen werden verstrekt.

(Verslag Nijmegen, bladz. 37, 38.)

Rheden. — Vrijwel stereotyp verslag = dat van de vorige jaren, behalve de cijfers der ingekomen en uitgegane stukken; terwijl ook steeds meer periodieken worden ingebonden. 't Gebrek aan ruimte is nog niet opgeheven.

(Verslag Rheden, bladz. 32.)

Rotterdam. — I. *Verslag over den toestand van het archief in 1905.* 't Platte dak van 't depôt werd geheel vernieuwd, ook 't gedeelte boven de verbindingsgang tusschen depôt en bureaux. Mej. Dr. H. C. H. Moquette werd definitief tot adjunct-archivaris aangesteld; de adjunct-commies A. Hoynck van Papendrecht trad als dagelijksch beheerder van 't museum onder den archivaris op. Vooral 't eigenlijk archief der gemeente bevindt zich in uitstekenden staat. Het archief der weeskamer werd geheel geordend en beschreven; 21 kleinere archieven werden geïnventariseerd en de inventarissen ervan in 't net geschreven. De bewerking der gifteboeken kwam gereed; de fiches éénzelfde perceel betreffende worden nu door den volontair Mr. F. C. Koch bijeengezocht. — Het museum van oudheden werd 18 April geopend. De dagelijksche beheerder ervan heeft geen tijd voor 't archief beschikbaar, eene instructie is voor hem vastgesteld op 30 December 1904. De catalogus is gedrukt. Een beknopt overzicht moest spoedig worden herdrukt.

't 4e deel der Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam is afgedrukt; 't register moet nog worden voltooid.

Van de bezoekers worden enkele met name genoemd; eenige aanwinsten van de bibliotheek en 't museum worden vermeld.

Bijlagen: I. Lijst van geschenken voor 't archief. — II. Het archief van de afdeeling Rotterdam der Hollandsche Maatschappij van Fraaie

Kunsten en Wetenschappen. — III. Het archief der Koninklijke Nederlandsche Yachtclub.

II. *Verslag over den toestand der bibliotheek in 1905.* De gemeenteraad besloot op 2 Juni 1905 de bibliotheek meer dan tot nu toe te doen zijn eene inrichting voor volksontwikkeling en opvoeding; haar daartoe te verplaatsen naar 't vroegere schoolgebouw aan 't Van Hogendorpsplein en deze te doen verbouwen; en 't beheer daarvan op te dragen aan de Commissie voor 't openbaar onderwijs. In afwachting der definitieve regeling bleef 't beheer opgedragen aan den heer G. van Rijn. De verzameling medische tijdschriften zal in bruikleen worden gegeven aan de boekerij van 't ziekenhuis a. d. Coolsingel voor de Vereeniging van Geneeskundigen.

Bijlagen: I. Lijst van geschenken voor de bibliotheek. — Staat der uitgeleende boeken over 1905. — III. Weekstaat van het bezoek over 1905. — IV. Maandstaat van het bezoek over 1905. — V. Statistiek der bezoekers over 1905.

(Verslag van de Commissie voor het archief der gemeente Rotterdam over het jaar 1905.)

S n e e k. — Met de materieele verzorging der archiefstukken werd geleidelijk voortgegaan. „Gedurende geruimen tijd werd voor „en na aan de ordening van verschillende oude archiefstukken „gewerkt en de meest belangrijke alsnog een plaats in de brand-„kluizen gegeven". De bevolkingsregisters worden gaandeweg vernieuwd. „Door sommige ingezetenen werd op onderscheidene tijd-„stippen inzage verzocht van in het archief aanwezige stukken en „registers. Hieraan werd steeds voldaan". De jaarlijksche toevoeging van stukken had als naar gewoonte plaats.

(Verslag van den secretaris aan B. en W. in Verslag Sneek, bladz. 33, 34.)

T i l b u r g. — „*Archief.* Einde 1904 was de ordening van het „oud-archief volbracht. De inventaris daarvan, die in 1905 werd „afgewerkt, bestaat uit een boekdeel van 150 bladzijden, ingericht „volgens de regelen vervat in de Handleiding", behoudens enkele noodzakelijke afwijkingen: de rekeningen zijn om opgegeven redenen stuksgewijze beschreven. Aan de inleiding voor den inventaris is ontleend hetgeen omtrent de geschiedenis van Tilburg en Goirle en hun bestuur wordt medegedeeld.

„Einde Augustus werd den heer M. H. van Visvliet door ons „op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit zijn betrekking van „archivaris, na vanaf 1 September 1903 aan de ordening en de

„inventarisatie te zijn werkzaam geweest, welke hij tot onze volle „tevredenheid voleindde".

De plaatsruimte voor het oud- en 't nieuw archief is te klein; het plan bestaat in een locaal op zolder te bergen de stukken, die het minst gebruikt worden.

(Verslag Tilburg, bladz. 57—75.)

Utrecht. — *Archief.* Het tractement van den rechtskundigen ambtenaar werd weder verhoogd; de schrijver Van Hinsbergen werd benoemd tot tweeden klerk. De rechtskundige ambtenaar moet voortaan, als er geen spoedeischende rapporten zijn, 2 dagen per week geven aan 't beschrijvingswerk van 't archief. Beschreven werden: 't legaat Berger van Hengst en de boekdeelen en bundels van 't archief der Gods- en gasthuizen; begonnen werd de beschrijving der charters van 't archief van Kerkvoogden. Alphabetische indices zijn vervaardigd op de oudste doopregisters der Remonstrantsche en Doopsgezinde gemeenten (naar een verbeterd systeem) en op de registers der middeleeuwsche brievenboeken der stad. De alphabetische indices op de raadsresolutiën over 1577—1599 zijn herzien. Personen, die tegen de gemeente willen procedeeren, zullen 't archief mogen raadplegen, doch niet voorgelicht worden als andere onderzoekers. 't Archief is door den Vacuum gereinigd. Van de Momboirkamer is 't op 't archief ontbrekend gedeelte van 't archief der fundatie Evert van de Poll aangevraagd, doch niet ontvangen; in 't reeds aanwezig gedeelte is veel over Floris Thin.

Bibliotheek. 't Supplement op den catalogus is persklaar gemaakt.

Atlassen. De druk van 't supplement op den historischen atlas kwam gereed. Ingevolge 't voor 7 jaren door B. en W. genomen besluit, dat de archivaris in kennis gesteld zou worden van de afbraak van belangrijke gebouwen, opdat dan een stadsgezicht geteekend zou kunnen worden ter aanvulling der collectie Taets van Amerongen, kwam slechts ééns zulk een bericht in. Daarom is thans een crediet uitgetrokken, opdat langzamerhand „alle gezichten „in de stad" in aquarellen kunnen worden vereeuwigd. Eveneens is een crediet verleend voor de samenstelling van een plattegrond van den Dom. In verband met 't vinden van blijkbaar middeleeuwsche kelders bij de afbraak van huizen in de buurt van den Dom, die niet meer in teekening konden worden gebracht, is aan B. en W. verzocht kennisgeving aan den archivaris van 't vinden van merkwaardige bouwwerken. Eene serie afbeeldingen van den Dom zal worden uitgegeven, met toelichtenden tekst.

Museum. De taxatiesom der verzekering is verhoogd. 't Museum

Kunstliefde heeft een eigen gebouw voor zijne collectie ingericht en vergunning verkregen, daarheen ook de in bruikleen ontvangen stedelijke schilderijen over te brengen. Van de herstellingen verdient vermelding 't aanbrengen van een doorgaande strook lood in de buitenmuren ter keering van vocht. De Gids is herzien en herdrukt. 't Provinciaal Utrechtsch Genootschap en 't museum hebben elkaar de in bruikleen gegeven voorwerpen geschonken. De indruk der leden van 't Museumverband was niet zeer gunstig over 't museum.

Opgaven der vervaardigde rapporten, der gevraagde inlichtingen, der uitgeleende en ontvangen stukken en der aanwinsten.

Bijlage: Beschrijving van de zegels der stad Utrecht, die bekend zijn en waarvan afgietsels aanwezig zijn in het gemeente-archief, door Mr. S. Muller Fzn.

(Verslag over 't voorgevallene in de gemeenteverzamelingen in 1905, aan B. en W. aangeboden door de vaste raadscommissie van bijstand in het toezicht op het oud-archief der gemeente; ook bijlage tot 't Verslag Utrecht.)

Vlaardingen. Meer hulp voor schrijfwerk wordt gewenscht. — *Archief.* „Bijna alle registers van het oud-archief en ook alle afzon- „derlijke stukken van het oud-rechterlijk archief waren op het einde „van het jaar op fiches geïnventariseerd, zoodat nog slechts regeling „dier fiches noodig was om den inventaris geheel te kunnen op- „schrijven. Ook een voorloopige schifting had reeds plaats en in „het begin van 1906 zou de inventaris van het oud-rechterlijk archief, „behalve de inleiding, gereed geweest zijn, wanneer de verhouding „tusschen Vlaardingen en Vlaardinger-ambacht niet een spaak in het „wiel had gestoken. Met de verdere afwerking wordt echter geregeld „voortgegaan, evenals met het maken van een klapper op de resoluties „der vroedschappen". Eenige registers van den Burgerlijken stand en de bevolking en eenige oude papieren van gemeentewerken werden overgenomen. „De potten en pannen verdwenen eindelijk uit de „archiefkamer, zoodat voor een berging van de eigenlijke archief- „bibliotheek . . . meer plaats openkwam". Opgave van onderzoekingen.

Bibliotheek. „Vooral de in het vorig jaar genoemde kaart-catalogus „lijdt onder het gebrek aan werkkracht . . . Toch hoop ik in 1906, ten „laatste in 1907, een gedrukten catalogus uit te geven. . . . Het nut „der bibliotheek schijnt nog niet tot het groote publiek doorgedrongen „te zijn . . . van de 67 maal dat een boek werd uitgeleend, gebeurde „dat weder voor verreweg het grootste gedeelte door ambtenaren van „de gemeente." Opgave der aanwinsten.

Museum. Het plan bestaat, de hiervoor reeds aanwezige voorwer-

pen te catalogiseeren en, wanneer daarvoor een locaal zal zijn aangewezen, ter bezichtiging te stellen.

(Verslag van den archivaris aan B. en W., bijlage C tot Verslag Vlaardingen.)

Vlissingen. De archivaris C. P. I. Dommisse is als zoodanig opgevolgd door zijn vader Ds. P. K. Dommisse. Op 3 Nov. 1905 is een nieuwe instructie vastgesteld (Gemeenteblad van Vlissingen No. 14). Op 1 Dec. d.a.v. is eene nieuwe verordening op het oud-archief gearresteerd (Gem. blad Vlissingen No. 15). Meerdere ruimte wordt gewenscht. Overgeschreven werden een paar (in minder goeden toestand zijnde) archiefstukken, o.a. 't ten vorigen jare als zoekgeraakt vermelde „Copie Quoyer van geestel. goederen binnen „Vlissingen", omtrent welke stukken opmerkingen worden gemaakt. Opgave der aanwinsten voor de archiefbibliotheek en der verstrekte (genealogische) inlichtingen.

Bijlage 1. Afdruk van het vermelde quoyer der geestelijke goederen.

(Jaarverslag betreffende het archiefwezen over 1905, bijlage A tot Verslag Vlissingen.)

Zaandam. Het „gemeentearchief" wordt alleen pro memorie vermeld.

(Verslag Zaandam, bladz. 34.)

Zieriksee. — *Archieven.* Aanwinsten waren er niet, behalve enkele werken voor de boekerij.

(Verslag Zieriksee, bladz. 24.)

Zutphen. *Archief.* Opgave der aanwinsten voor archief en bibliotheek. „Aan verschillende personen werden op hun verzoek „inlichtingen uit het oud-archief verstrekt. De inventarissen werden „geregeld bijgehouden."

(Verslag Zutphen, bladz. 31, 32.)

Boekbespreking.

Dr. G. A. Hulsebos. Verslag in zake de Kerkelijke Archieven, (uitgebracht) 30 April 1906. (Overdruk uit Bijlagen van de Handelingen der Algemeene Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk ten jare 1906.)

Bij het bespreken van dit nieuwe verslag van dr. Hulsebos past allereerst een woord van hulde aan de volharding, waarmede de waar-

nemende archivaris der Nederlandsche Hervormde kerk zijne taak blijft vervullen niettegenstaande de talrijke teleurstellingen, die hem daarbij telkens moeten ten deel vallen. Of is het geene teleurstelling, als bij het nazien van vroegere inventarissen deelen van het archief blijken verloren te zijn gegaan, zonder dat voldoende medewerking verleend wordt om die deelen op te sporen? Wanneer de stukken blootgesteld zijn aan vocht of brandgevaar, terwijl de archivaris niet in staat is maatregelen te nemen om dat gevaar af te wenden, maar alleen kan adviseeren, op gevaar af dat het advies door de betrokkene kerkelijke autoriteit naast zich zal worden neergelegd? Telkens stuit men in het verslag op zinsneden als deze: „Het oudste lidmatenboek . . . . , volgens eene bestaande lijst vroeger aanwezig, was niet te vinden. Een der vorige predikanten . . . . , daarnaar gevraagd, wist geene nadere aanwijzing te geven" (blz. 6, 7); „ik heb den predikant, die tijdens mijn bezoek afwezig was, over den toestand van het archief geschreven en hem voorstellen gedaan aangaande de ordening en de bewaring daarvan" (blz. 7); „de archieven van den kerkeraad en van het Classicaal Bestuur . . . . worden bewaard in de kerkekamer, waar zij wel droog staan, maar te veel aan brandgevaar zijn blootgesteld. Ik heb daarvoor gewaarschuwd" (ald.); „over eenige maatregelen, tot behoud en regeling van het archief te nemen, heb ik geschreven aan den archivaris van de diaconie" (blz. 15); „te Rheden zag ik, wat er van archief was, in een catechisatielokaal. Daar de predikant afwezig was, kon ik niet te weten komen, waar het gewoonlijk bewaard werd" (ald.); „uit een ijzeren kist, staande in eene muurkast in de kerkekamer, kwamen in zeer vochtigen toestand diaconierekeningen en quitanties voor den dag en verder de kerkeraadshandelingen van 1816 af tot de laatste jaren van de voorgaande eeuw. Ik heb den predikant geraden, wat uit de ijzeren kist was gekomen, daar niet meer in te bergen, maar eene geschikte kast te laten maken" (blz. 20, 21); „in de kerkekamer is gelijkvloers een brandvrije kluis gemaakt . . . . . ; zij zal eerst in gebruik genomen worden, als zij geheel droog zal zijn. Ik meende den raad te moeten geven, over de betrouwenswaardigheid nog eens het oordeel van deskundigen in te winnen" (blz. 21); „op de vraag, onlangs door mij gedaan, of deze boeken (o. a. de twee oudste classicale aktenboeken) terug waren, ontving ik van den Scriba der Classis . . . . tot antwoord, dat hij daarover geschreven had aan den gebruiker, die hem echter zeer langzaam scheen in het teruggeven" (blz. 25, 26); „intusschen heb ik . . . . nadere inlichtingen aangaande het archief ontvangen, waarin o. a. dit: „Van de Classicale Acten is deel I helaas! spoorloos verdwenen; deel II is, meen ik, uitgeleend" (blz. 30); „tot mijn leedwezen werd mij niet toegestaan het kerkeraadsarchief, dat in een muurkast in dezelfde kamer (als het archief der classis) bewaard

wordt, in oogenschouw te nemen" (blz. 33). In haar terughoudendheid zijn die uitingen veelzeggend.

Gelukkig staat tegenover dat gebrek aan medewerking op sommige plaatsen, belangstelling elders. Van tal van archiefstukken kan de heer HULSEBOS berichten, dat zij hersteld, gebonden of gerepareerd zijn; men raadplege slechts wat hij schrijft omtrent de archieven van Barneveld, Bommel (classis), Dinxperloo, Doesburg, 's-Heerenberg, Terborg, Tiel, Zevenaar, Loosduinen, Monster en de voormalige classes van Middelstum en de Marne. Vermiste boeken, behoorende tot de kerkeraadsarchieven van Doesburg en Nijmegen, tot het archief der classis Zutfen en tot die van de provinciale kerkbesturen van Gelderland en Zeeland, zijn teruggevonden. Te Nijmegen is het oudste aktenboek, dat vermist werd, eenige jaren geleden door bemiddeling der firma FRED. MULLER weder in het archief van den kerkeraad teruggekomen. Verbetering is toegezegd te Aalten, Bommel, Doesburg, Nijkerk, Dordrecht, Loosduinen en elders. Op Zuidbeveland blijft de onvermoeibare heer DE KRUYTER zijne goede zorgen aan de kerkelijke archieven wijden. Dat alles zijn verblijdende berichten, die bewijzen, dat de groote moeite, die de heer HULSEBOS zich zoo belangeloos geeft, niet tevergeefs is gedaan, en die hem mogen steunen in zijn strijd tegen onverstand en onverschilligheid.

Gelijk reeds uit het bovenstaande blijkt, heeft de heer HULSEBOS zich hoofdzakelijk bezig gehouden met de archieven van Geldersche en enkele Zuidhollandsche gemeenten. Uit het vele wetenswaardige, dat hij daaromtrent mededeelt, wil ik gaarne op een paar punten nader de aandacht vestigen. Boven sprak ik reeds van het terugvinden van verloren stukken van het archief van het provinciaal kerkbestuur van Gelderland. Zij werden, gelijk de heer HULSEBOS bericht, na lang zoeken op aanwijzing van de dochter van een vorigen koster der Eusebiuskerk te Arnhem teruggevonden. „Zij waren voor ongeveer dertig jaren geborgen in eene kast onder de trap van het orgel, voor welker deur in de benedenruimte van den toren later steenen gestapeld waren, tengevolge waarvan kast en inhoud geheel uit het oog verloren waren". Elders loopen thans aanwezige stukken gevaar verloren te gaan, zoo te Leidschendam, waar enkele deelen niet in het archief, maar in de boekenkast van den predikant geplaatst zijn.

Overal heeft de archivaris de belangrijkste stukken, die hij vond, aangeteekend. Het merkwaardigste is wel een in 1435 aangelegd memorieboek van Voorburg. In verschillende archieven vond dr. HULSEBOS ook deelen of stukken, die er niet thuis behoorden: zoo in dat van den kerkeraad te Doesburg een boek van het St.-Sebastiaansgilde aldaar, thans overgedragen aan het stadsarchief; in dat van Huissen een schepenprotocol, sedert overgebracht naar het rijksarchief in Gelderland; en in dat van

Zevenaar „eene verzameling van stukken van 1815 tot 1830 betrekkelijk de Latijnsche en Hollandsche scholen" aldaar.

Opmerkelijk is wat de heer HULSEBOS in een kerkeboek van Huissen vond aangeteekend, nl. dat in 1659 de afgetreden predikant geweigerd had het boek af te geven en er eerst toe was overgegaan, „nadat hij te voren menichmaal van het classis en (den) drossaart beleeft ende oock met dreygementen vermaant was"; toen eens het boek was overgedragen, bleek de reden van de terughoudendheid van den predikant: hij had het aktenboek niet bijgehouden, ja er werd geene enkele aanteekening van hem daarin gevonden.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat het archief der voormalige classis van Zevenwouden naar het synodaal depôt is overgebracht, en dat het bij het archief van het classicaal bestuur van Leiden berustende archief, dat in een schrijven van dat classicaal bestuur en in de synode door prof. MALLINCKRODT „het archief der vroegere synode van Woerden" genoemd is (Archievenblad XII, blz. 85, 96), inderdaad, gelijk verwacht werd, bij onderzoek gebleken is van de voormalige classis van Woerden en Over-Rijnland afkomstig te zijn.

Aan zijn belangrijk overzicht van den door hem in 1905/6 verrichten arbeid voegde de heer HULSEBOS een viertal bijdragen toe. De eerste behelst een afdruk van een reglement, door de Staten van Gelderland in 1771 uitgevaardigd, waarbij niet alleen het houden van contra-doop- en trouwboeken wordt bevolen, maar ook het houden van eene lijst van de lidmaten der kerk. De andere bijlagen beschrijven den inhoud van een drietal bundels met losse stukken, berustende in het synodaal archief. Met bescheidenheid veroorloof ik mij op te merken, dat die beschrijving niet altijd even duidelijk is. Slechts zelden wordt aangegeven, op welke kerkelijke gemeente de stukken betrekking hebben, bij welk college ze zijn ingekomen enz. Bij die van bundel XIV is dit ook niet noodig, in zooverre als uit den inventaris van JANSSEN (blz. 121) blijkt, dat deze stukken allen betrekking hebben op de gemeente te 's-Gravenhage, al ware het wenschelijk geweest dat hier in herinnering te brengen; maar omtrent de herkomst van bundels XV en XVI geeft JANSSEN geen licht. Wellicht was het echter ook den heer HULSEBOS niet altijd mogelijk, die nu nog vast te stellen.

MIDDELBURG, 7 September 1906. R. FRUIN.

Literatuur-kroniek.

REGELING EN BESCHRIJVING VAN OUDE GEMEENTE- EN WATERSCHAPS-ARCHIEVEN IN ZUID-HOLLAND, DOOR DE ADJUNCT-RIJKSARCHIVARISSEN MRS. P. A. N. S. VAN MEURS EN A. TELTING. — 's GRAVENHAGE, 1906.

Mr. Van Meurs hield zich volgens zijn verslag bijna geheel bezig, wat zijn provinciale opdracht aangaat, met de gemeentearchieven van de gemeenten Ruiven (1845 vereenigd met Pijnacker), Berkel en Rodenrijs, en den Tempel (volgens brieven van burgemeester en assessoren was die gemeente onbebouwd en onbevolkt, en enkel bestaande in ruim tien bunders land, waarvan de eigenaars Berkelsche ingezetenen zijn; de gemeente is dan ook bij de groote opruiming in 1856 met Berkel en Rodenrijs vereenigd).

Vooral het archief van Berkel is belangrijk. Er zijn weinige hiaten en Joan van Oldenbarnevelt was ambachtsheer van deze plaats; de heer Van Meurs beschrijft dan ook bijna alle stukken. Een eigenlijke inventaris is bij zijn verslag niet gevoegd.

De heer Telting behandelde de archieven der gemeenten Rozenburg, Heinenoord (met Oost-Zomerland en Godschalksoord) en Nieuwpoort. Van deze laatste gemeente beschrijft hij het telkens omwerken van den inventaris. Dit was noodig door het vinden van nieuwe stukken, eertijds door den heer Hingman ter zijde gelegd; hij meent nu echter den inventaris niet meer te behoeven om te werken.

NASPORINGEN EN STUDIËN OP HET GEBIED DER NEDERLANDSCHE KRIJGS-GESCHIEDENIS, ELFDE JAARVERSLAG. — 's Gravenhage, Gebroeders Van Cleef, 1906.

Het verslag bevat een overzicht der krijgsgeschiedkundige nasporingen en studiën van 1 October 1904 tot 1 October 1905. De heer De Bas wil voortaan bij de onderzoekingen denzelfden weg volgen als door de Commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën (zie Tiende Jaarverslag in Bijlage III) bij het voorbericht van haar „Overzicht van de door bronnen-publicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche geschiedenis" is aangegeven. Hij zegt: „Zeer belangrijk luidt, wat op de bladzijden 30 en 31, 84 en 85 van bedoeld „Overzicht" omtrent de geschiedenis van ons krijgswezen voorkomt, ofschoon voor onze krijgsgeschiedenis reeds meer is verricht en in openlijke geschriften medegedeeld dan de bladzijden 84 en 85 zouden doen vermoeden."

„Ter voldoening aan hetgeen voorkomt in de Ministeriëele Aanschrijving d.d. 18 Februari 1901, Ie Afd., No. 39 en 12 Juli d.a.v., Ie Afd., No. 41 (in 't Achtste Jaarverslag, bladz. 11) en overeenkomstig de bepalingen van het Koninklijk Besluit d.d. 16 Januari 1904, No. 30 zijn, in

overleg met den Algemeenen Rijksarchivaris, van het depôt van archieven van het Departement van Oorlog naar het Algemeen Rijks-Archief overgebracht, teneinde aldaar nader te worden onderzocht, de index, de verbalen en de agenda's over de jaren 1813 tot 1829, benevens de „dossiers" berustende in genoemd depôt, behalve eenige, betrekking hebbende op de jaren 1815, 1830 en 1831, die nog op het Krijgsgeschiedkundig Archief worden geraadpleegd, en de stamboeken.

Na zorgvuldige schifting en rangschikking dezer laatste zijn door den Algemeenen Rijksarchivaris en door mij lijsten en voorstellen ontworpen tot het overbrengen van een gedeelte der stamboeken, welke binnen korten tijd aan Uwe goedkeuring zullen worden onderworpen."

Vervolgens wordt een lijst der in bewerking zijnde geschiedkundige onderwerpen en bescheiden vermeld.

De Bijlagen vermelden den stand der krijgsgeschiedkundige nasporingen, de aanwinsten van het Krijgsgeschiedkundig archief en de couranten, voorhanden op het gemeente-archief te Rotterdam.

TIJDSCHRIFT VOOR BOEK- EN BIBLIOTHEEKWEZEN. Jaargang IV, no. 3. — Antwerpen, 's Gravenhage 1906.

De heer dr. M. Kleerkooper geeft een zeer lezenswaard stuk over de Haarlemsche (en Rotterdamsche) courant in het Engelsch en voegt daarin treffende bijzonderheden over den invloed, die onze zeventiende eeuwsche pers op de Engelsche gehad heeft, en over het lezen dier couranten in Engeland. Hij verbetert daarbij een bericht van den heer Sautijn Kluit, die niet aannam, dat eèn zeker bericht aan den Engelschen handel door de Haarlemsche courant bekend werd.

Als afbeelding geeft hij het hoofd van de eerste Engelsche Haarlemsche courant: The Haerlem Courant, Truly rendred into English. De courant werd waarschijnlijk in Haarlem zelf gedrukt.

V. A. Dela Montagne geeft een tweede lijst van Nederlandsche boeken, in de Waalsche gewesten en in het buitenland gedrukt. Prosper Verheyden geeft een 2e vervolg over Banden met blinddruk in het Museum Plantin, terwijl Dr. C. P. Burger Jr. een levensbeschrijving geeft van Jacobus Hellendoorn, den conservator voor brieven aan de Amsterdamsche universiteitsbibliotheek. Dezelfde heer heeft den schrijver van het pamflet no. 1401 in Knuttels pamflettencatalogus ontraadseld, terwijl de heer Kleerkooper een korte bespreking wijdt aan eene zeldzame uitgave der „Souterliedekens" in het Britsch Museum te Londen.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE. Mei, Juni en Juli 1906. — Gent.

De Juli-aflevering van dit tijdschrift bevat een rede van den voor-

zitter, den heer Jan Broeckaert, over den Spellingsoorlog in Vlaanderen, en een van dr. L. Simons over het potspelen in den tijd van Pieter Stastok.

Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique publiée par L. Stainier. Tome IV, no. 1—2, Janvier—Avril 1906. — Bruxelles, Misch et Thron, éditeurs.

De heer E. Fairon maakt in deze twee afleveringen een lijst van de voornaamste boeken in een Luiksche kanunniken-bibliotheek (die van den in 1614 overleden kanunnik Guillaume de Pontegonio) openbaar; de heer A. Hansoy geeft een supplement op den beknopten inventaris van het Hasseltsche staatsarchief; hij volgt daarbij in groote trekken het door zijn voorganger, den heer H. van Neuss, gevolgde systeem van den inventaris zelf.

Maar het belangrijkste stuk in deze aflevering is zeker wel de studie van den heer Cuvelier over de opleiding der (Nederlandsche) archivarissen. In theorie geeft hij Mr. S. Muller Fzn. gelijk; maar hij meent, dat in de praktijk een historicus (en wel een doctor in de geschiedenis volgens het plan van professor Bussemaker) beter op zijn plaats zal zijn: de archieven zijn de werkplaatsen van den historicus geworden, en aan de historie vooral bewijzen zij diensten. Welke archivaris, vervolgt hij, zou zijn functie gaan vervullen, wanneer het hem verboden was eenig geschiedkundig werk te doen, en wanneer hij zijn geheele leven moest vullen met het maken van inventarissen of van rapporten, die zeer zeker zijn beroepsplichten vormen, en die, wij herhalen het, niet moeten worden vermoord ten koste van de diensten aan deze of gene klasse van geleerden of geletterden? Hij hoopt verder, dat aan de Nederlandsche Regeering de oogen geopend mogen worden door de uitkomsten, met de bijzondere archivarissenopleiding in België, Frankrijk en Duitschland verkregen.

De directeur van het Gentsche laboratorium, A. J. J. Vandevelde, beschrijft een onderzoek, dat hij, op aanvraag van den ambtenaar van den Burgerlijken Stand te Gent, over het verbleeken en verdwijnen van inkt heeft verricht. Hij komt daarbij tot de conclusie, dat vooral zuurhoudend papier (acidité) de schuld is van de weinige leesbaarheid der inkten, en bespreekt verder de eischen, waaraan goede inkt moet voldoen. Na praktische en theoretische (laboratorische) proeven heeft hij de volgende inktstellingen openbaar gemaakt:

1. Dat de hoeveelheid ijzer ter verkrijging van een duurzamen inkt moet schommelen om 5,5 gr. per liter.

2. Dat zij aan de eischen van de inktsoort no. 3 (Pelikantinte) moet voldoen.

3. Dat zij een hoeveelheid koolzwart moet bevatten van ± 6 à 7 gr. per liter.

De heer Hansoy geeft ook in de tweede aflevering een bijdrage, nu over een te Hasselt zijnd manuscript over de Bogarden of broeders van de 3e orde van St. Franciscus te Zepperen, een complement op het werk van den kanunnik Daris, die op eenige bladzijden van zijn werk over Zepperen de geschiedenis dier Bogarden beschrijft. Hij vergelijkt het (Hollandsche en Latijnsche) manuscript, volgens pagineering een fragment, met dat van den heer Daris; de verschilpunten brengt hij terug op het feit, dat het Darische manuscript over de Zusters handelt, en het Hasseltsche over de Broeders der orde. Tot slot geeft hij de statuten.

Le Bibliographe Moderne, courrier international des Archives et des Bibliothèques, publié sous la direction de M. Henri Stein — 9e et 10e Année (1905 en 1906) no. 53—56 — Paris Alph. Picard et Fils.

Georges Bourin bespreekt de pauselijke archieven in verband met de Fransche Nieuwe geschiedenis, terwijl C. Oursel in een korte studie de reorganisatie der bibliotheken en archieven behandelt.

In de Archievenkroniek is in zijn geheel opgenomen een artikel van den heer A. Aulard, rapporteur der extraparlementaire sub-commissie voor de reorganisatie der archieven, uit de te Toulouse verschijnende „la Dépèche." Hij klaagt over het middeleeuwsche karakter der „école de chartes", en wil vereeniging van die school met de universiteit (de redactie van den „Bibliographe" wil de école des chartes verruimen), tevens is verhooging der salarissen (tout comme chez nous) hoog noodig en benoeming der archivarissen door den staat na overleg met den préfect en een te Parijs zetelende commissie van bijstand.

Maurice Lecomte geeft een artikel (blz. 14—84) over een archivarissenfamilie in de 18e eeuw: Pierre-Camille Le Moine en zijn zoon.

De derde „association amicale professionelle" der Fransche archivarissen heeft 21 April van dit jaar te Parijs plaats gehad onder voorzitterschap van den heer Prudhomme (Isère); zij was geheel gewijd aan de opleiding, benoeming en salariëering der archivarissen. Na de rede van den voorzitter, besprak de heer Stein het wetsontwerp van den heer Aulard of liever der Subcommissie bovenvermeld, en men nam vooral stelling tegen de voorgestelde opheffing van de école des chartes.

Ook over die opleiding handelt het stuk van den heer Emile Duvernoy, Le Recrutement des Archivistes départementaux.

De heer J. A. Brutoies (Gironde) beschrijft de behandeling der archieven tegen de insecten met zwavelkoolstof; hij bezigt daarvoor een houten kist met zinken binnenwand en hermetische sluiting, waarin hij de liassen losjes op twee hoopen legt, met sponsjes voorzien van ± 15 à 20

C gr. zwavelkoolstof er tusschen: de stukken blijven er 36 à 48 uur in. De kosten schat hij op ± 200 fr. voor de aanschaffing en jaarlijks 100 fr. voor de werkvrouw, die de papieren na behandeling afstoft.

Bibliothèque de l'École des Chartes, revue d'érudition, consacrée specialement à l'étude du Moyen-âge. Tome LXVII première et deuxième Livraisons, Janvier—Avril 1906. — Paris 1906.

Elie Berger bespreekt hierin de „lettres closes de Saint Omer", de brieven gedurende het beleg van St. Omer in 1316—1319 geschreven en de troebelen in dien tijd. Teilhard de Chardin publiceert de kosten van een reis, door inwoners van Montferrand in 1479 naar Atrecht gemaakt. Joseph Calmette deelt voorts een eigenaardig vonnis mede van Wifred le Velu voor de abdij te Amer (17 April 898), en eindelijk vertelt Georges Daumet iets over de testamenten van Alphonsus X den Wijze, koning van Castilië, die in April 1284 overleed.

Op de blz. 150—157 wordt het hierboven genoemde wetsontwerp op het archivarissenpersoneel gepubliceerd.

Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altherthumsvereine. — 1906, afl. 5—7 (Mei—Juli).

De Archivtag zal 24 September 1906 te Weenen gehouden worden; het „Gesamtverein" vergadert van 25 tot 28 September in dezelfde stad.

Dr. A. Altmann te Bamberg publiceert het eerste gedeelte eener verhandeling over den bisschopsstaat Bamberg, welks bisschop een zeer verbrokkeld grondbezit had. Vroeg met landerijen begiftigd (dr. Altmann bespreekt naar aanleiding daarvan de verhouding van het kerkelijke grondbezit tot den fiscus en de daardoor ontstane strijd tusschen paus en keizer), verkreeg de bisschop eerst laat het geheele genot dier goederen en de souvereiniteit. In de 9[de] en 10[de] eeuw mochten de bisschoppen, gedwongen door den bloedban, geen rechtsmacht uitoefenen en daarom moesten zij die, tezamen met een groot deel der inkomsten, aan leeken („Vogten") overdragen, die langzamerhand de bisschoppen nog meer plunderden en tevens hun „Vogtei" als een erfelijk leen gingen beschouwen. Eerst de kruistochten brachten daarin verandering, maar de grootste „Vogtei" kwam eerst aan den bisschop van Bamberg terug na den dood van den laatsten telg uit het geslacht Anderch Otto VIII van Meran. Bij het slapper toepassen van den bloedban lieten de bisschoppen later door ondergeschikten uit hunnen naam de rechtsmacht uitoefenen. Dr. Altmann bespreekt verder het langzamerhand wijzigen dier rechtsmacht in een souvereiniteitsmacht, het veranderen der „ministeriales" in lagen leenadel. Kortelijks behandelt hij daarna de verdere geschiedenis van het bisdom, en vooral de twisten met het bisdom Würzburg en den strijd met de stad Bamberg over de immuniteit (Muntätenstreit). Het artikel wordt vervolgd.

In 1755 werden de beide bisdommen onder één bisschop vereenigd en Professor Dr. L. Wolfgram uit Bamberg bespreekt de regeering van één dier bisschoppen Franz Ludwig von Erthal (1779—1795), een der verlichte vorsten der achttiende eeuw.

Het nummer van Mei houdt verder een uittreksel in over het jaarverslag der Badensche archieven over 1905; wij nemen er uit over, dat de archieven in 1905 in een nieuw gebouw zijn gehuisvest.

In het Juni- en Julinummer bespreekt Theodor Lorentzen de nieuwe literatuur over de Kurpfalz en Dr. H. Wüschke de Rolandfrage naar aanleiding van een boek van Dr. Karl Hoede over „Die Sächsischen Rolande."

Deutsche geschichtsblätter. Monatsschrift zur Förderung der landesgeschichtlichten Forschung. Mei en Juni 1906. — Gotha.

In de Mei-aflevering staat een belangrijk stuk van Willi Pessler over de oekologie (Hausforschung, onderzoek naar de inrichting der boerenhuizen), in 't bijzonder in Noord- en West-Duitschland. Deze wetenschap brengt een bijzondere studie met zich, doordat men zoowel historicus als bouwkundige moet zijn. Daarom heeft men zelfs beweerd, dat geen „Hausforscher" met alle noodige bekwaamheden toegerust aan het werk is gegaan.

In de Juni-aflevering geeft Heinrich Werner (Mayen) een uiteenzetting over de zoogenaamde reformatie van keizer Sigismund en de daaraan verwante reformatiegeschriften. Zij vult de geheele aflevering.

De negende bijeenkomst der Duitsche historici had 17—21 April te Stuttgart plaats; Prof. Fabricius uit Freiburg sprak er o. a. over het Romeinsche leger in Duitschland. Tegelijk met die bijeenkomst werd te Stuttgart de zevende conferentie van afgevaardigden van geschiedkundige publicatieïnstituten gehouden. Prof. Hansen (Keulen) sprak er over den afzet en de uitgave van die publicaties: vroeger geschiedde de uitgave door de genootschappen zelf, maar tegenwoordig door uitgevers, wat veel goedkooper uitkomt. Dr. Steinacker uit Weenen gaf een verhandeling over het publiceeren van regesten: hij kwam tot de conclusie, in 't algemeen alle oorkonden tot 1300 te laten drukken en hoogstens van 1250 af te verkorten; van privaatrechtelijke oorkonden alleen voorbeelden (nach Auswahl) en met een uitvoerig opschrift. Verder voerde Prof. Menadier (Berlijn) het woord, die het over de uitgave van muntwerken had.

Mr. L. G. N. BOURICIUS.

BERICHTEN.

Overleden:

de heer G. J. F. MES, oud-archivaris der gemeente Bergen-op-Zoom.

Bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1906 is benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau de heer Mr. J. C. OVERVOORDE, voorzitter van de Leidsche Rembrandt-commissie, archivaris der gemeente Leiden.

Bij Koninklijk Besluit van 28 Aug. 1906 is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw de heer C. J. GONNET, Rijks-archivaris te Haarlem.

In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van Zaterdag 19 Mei 1906, 2e Blad B, leest men de volgende advertentie:

„Twee honderd gulden belooning wordt toegekend aan dengene, die aanwijzing kan doen, welke tot de ontdekking en in beslagname leidt van de omstreeks het jaar 1895 zoek geraakte of ontvreemde Oorkonde waarop het wapen der gemeente Brouwershaven, zijnde een zwarte arend en een roode leeuw op een gouden schild en op de borst des arends een geruit schildje van goud met twee zwarte en twee roode leeuwen over 't kruis met een daarbij behoorend wapenstempel van zilver, waarop het wapen der gemeente met devies: Ad Causas: Du Taxat Sicivitatis Brouwershavlae. (!)

Adres: motto Raad. Algem. adv.-bur. Nijgh en van Ditmar, Rotterdam".

In verband hiermede leze men nog eens na, wat een correspondent der Wereldkroniek den 6den Juli 1901 schreef over de goede bewaring van het gemeente-archief te Brouwershaven (afgedrukt Ned. Archievenblad, X bl. 59).

De zesde Duitsche archiefdag zal gehouden worden te Weenen, op Maandag 24 September 1906.

Op het programma komen voor:

1. Bescherming van archivalia in Wurtemberg. Dr. E. SCHNEIDER, Stuttgart.
2. Archieven en archiefwezen van een Oostenrijksche provincie (Stiermarken). Prof. MELL, Graz.
3. „Ordnungsprinzipien" in het Deensche archiefwezen, bepaaldelijk het „Provenienzprinzip". Dr. SECHER, Kopenhagen.

4. De fotografie in dienst van de archivalische praktijk. Prof. Dr. WARSCHAUER, Posen.
5. Het gebruik van het archief voor genealogische doeleinden. (Slot van de discussie van het vorig jaar.)
6. Het nieuwe gebouw van het „K. u. K. Haus-, Hof- und Staatsarchiv". Dr. WINTER. Dit gebouw zal tevens bezichtigd worden.

Voor deelname gelieve men zich te wenden tot Dr. GROTEFEND te Schwerin.

De Nederlandsche Vereeniging voor Gemeentebelangen hield hare Algemeene Vergadering op Zaterdag 1 Sept. j.l. ten stadhuize te Zaandam. Als punt 6 kwam op de agenda voor: „Een nieuw registratuur-stelsel voor de gemeente-administratie", welk onderwerp werd ingeleid door den heer J. A. ZAALBERG, secretaris der gemeente Zaandam.

Van deze belangrijke lezing geven wij hier den hoofdinhoud weer. Spreker begint met te zeggen, dat hij in gunstige gelegenheid was om in het onderwerp door te dringen. Vooreerst is de secretarie eener gemeente van ruim 20,000 zielen een prachtig proefveld. Een grootere gemeente kan niet zoo licht overgaan tot het invoeren van reorganisaties op administratief gebied. Buitendien hebben de burgemeesters Mrs. VAN TIENEN en ELIAS hem steeds krachtig gesteund.

Voor ongeveer 4 jaren hadden zijne hervormingsplannen betreffende de registratuur vasten vorm aangenomen en was hij naar literatuur over het onderwerp beginnen te zoeken. In Holland echter tevergeefs. In Duitschland had hij evenwel een zaakrijk en onderhoudend boek gevonden: „Georg Holtzinger, Katechismus der Registratur- und Archivkunde, Handbuch für das Registratur- und Archivwesen bei den Reichs-, Staats-, Hof-, Kirchen-, Schul- und Gemeinde-Behörden, den Rechtsanwalten, u. s. w., sowie bei den Staatsarchiven; Leipzig, Verlag von J. J. Weber. 1883." — Uitvoerig deelt spreker mede, welke voorschriften dit werk bevat. Als van zelf sprekend wordt o. a. aangenomen, dat gebruik gemaakt wordt van het dossier-stelsel, en wel volgens een vooraf vastgesteld registratuur-plan. Naar dat plan worden ingericht repertoria. Bovendien moeten volgens HOLTZINGER worden bijgehouden: *a.* een register der ingekomen stukken; *b.* een register der uitgegane stukken; *c.* een register der stukken, die om advies of antwoord zijn verzonden; *d.* een register der dossiers en stukken, die tijdelijk uit de registratuur aan autoriteiten zijn afgegeven; *e.* een termijnkalender; *f.* een register van aan het personeel der gemeente-ambtenaren, beambten en werklieden verleende verloven en *g.* een register der gemeente-ambtenaren, beambten en werklieden.

Reeds in de 15[de] eeuw werkte men met dossiers, zegt spreker, en men kan hem dus niet ten laste leggen, dat hij, waar hij aanbeveelt om

de registratuur naar het dossier-stelsel in te richten, met spiksplinternieuwe denkbeelden komt aandragen. Des te meer is het opmerkelijk, dat niet reeds lang in alle onze gemeenten het dossier-stelsel in gebruik is, hoewel het toch zoovele voordeelen biedt boven het indicateurstelsel. Vooral nu de drie ernstige bezwaren in de laatste jaren door den vooruitgang in de techniek zijn opgeheven: 1[ste] door de uitvinding van de cyclostyle, waarmede men binnen betrekkelijk korten tijd zooveel afschriften kan maken als men wil; 2de door de invoering van het kaartenstelsel en 3de door het verkrijgbaar stellen van goedkoope klasseur-omslagen.

Daarna noemt spreker de jongste litteratuur over het onderwerp op en geeft aan de hand daarvan een beschrijving van den registratuurdienst op de gemeentesecretarieën, zooals die naar den tegenwoordigen stand der wetenschap zijn moet.

En thans komt de kern van zijne voordracht, te weten de toepassing van het decimale stelsel bij de samenstelling van den index, waardoor men z. i. geraken kan tot het verkrijgen van een universeelen index voor alle gemeenten. Spreker meent niet beter te kunnen doen dan tot staving zijner meening over te nemen een gedeelte van de rede van den secretaris van het „Institut international de bibliographie" te Brussel, den heer Paul Otlet, waarin deze het doel van het Instituut: eenheid te brengen in de bibliographische methoden en samen te stellen een universeel bibliographisch repertoire, nader uiteenzette. Van den arbeid van het Instituut kunnen ook de gemeente-administratiën veel nut trekken; immers de daar vervaardigde repertoires kunnen een uitstekenden leiddraad vormen tot het samenstellen van een universeelen index voor alle gemeenten. Een ontwerp voor zoodanigen index hoopt de heer Zaalberg spoedig aan te bieden aan de commissie, door de Vereeniging benoemd met het doel haar te dienen van advies omtrent de vraag, welk registratuurstelsel voor gemeente-administratiën de voorkeur verdient.

Hij komt ten slotte tot de volgende conclusies:

Het beste stelsel is het dossierstelsel, mits dit gepaard gaat met de invoering van een universeelen index voor alle gemeenten in Nederland, in te richten naar het decimale stelsel, aan de hand van de repertoires van het „Institut International de bibliographie"; die index worde samengesteld door eene commissie, onder toezicht van dat Instituut en vastgesteld door de Vereeniging voor Gemeentebelangen; die Vereeniging belaste zich voortdurend met het doen bijwerken van den bedoelden index, naarmate het aantal onderwerpen, die vallen binnen den kring der gemeenten, zich uitbreidt.

Met eene uiteenzetting van het decimale stelsel, uitgevonden door den Amerikaan Melvil Dewey, eindigde spreker zijne voordracht, die door tal van lichtbeelden werd verduidelijkt en binnen eenigen tijd door de zorgen

van de Vereeniging voor Gemeentebelangen in het licht zal verschijnen.

Na afloop dezer bespreking werden de leden in de gelegenheid gesteld, de inrichting der Secretarie te Zaandam te bezichtigen.

De heer J. C. BETH, adjunct-commies bij het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage, heeft voor de registratuur van gemeente-administratiën een kaartenstelsel ontworpen met twee reglementen, waarvan het eerste bestemd is voor kleinere gemeenten, het tweede voor secretarieën, die in afdeelingen zijn verdeeld. Dit ontwerp is ter beoordeeling toegezonden aan de door de Vereeniging voor Gemeentebelangen benoemde commissie, die, na het bedanken van mr. A. R. ZIMMERMAN, burgemeester van Rotterdam, is aangevuld door de benoeming van den heer U. J. MIJS, burgemeester van Middelharnis.

Aan verscheiden archivarissen werd dezer dagen een gedrukte adreskaart toegezonden van een genealogisch en heraldisch bureau in België, met verzoek die in de werkkamer van het publiek te deponeeren. Het adres is: Chibert et Colin 62. Rue d' Albanie, A 51, rue Floris, Bruxelles.

Aan het Eerste Deel der Handelingen van het XXIXe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Brussel 26—30 Aug. 1906, ontleenen wij als toelichting van de lezingen der heeren CUVELIER, EVERS en BUVÉ woordelijk het volgende:

Welke wetenschappelijke voorbereiding is er noodig voor den archivaris, de juridische of de historische? — Dr. J. CUVELIER, archivaris.

Deze vraag heeft enkel een practisch belang voor onze Noordnederlandsche broeders. In België werd ze opgelost: *a.* door de wet van 10 April 1890 op het hooger onderwijs, waardoor het vroeger doktoraat in de wijsbegeerte en letteren gesplitst werd en een bepaald doktoraat in de geschiedkundige wetenschappen ingericht; *b.* door het Koninklijk besluit van 14 Juni 1895, een theoretisch en praktisch examen voor de archivarissen instellende.

Niemand denkt er aan, in België, het diploma van dokter in de geschiedenis en het certificaat van kandidaat-archivaris door dat van dokter in de rechten te vervangen. Op verre na bezit de dokter in de rechten onzer Belgische hoogescholen de vereischte kundigheden niet, om als een degelijk archivaris te kunnen optreden, terwijl de dokter in de geschiedenis, kandidaat-archivaris, bijna al kent wat een beginneling in het archiefbestuur dient te kennen. Nochtans zou hij er nut uit trekken, op de hoogeschool een leergang van bestuurlijk recht te volgen. De regeering zou daarbij

een cursus van oud-vaderlandsch recht en een anderen van archiefleer moeten inrichten. Deze drie leergangen zouden den aspirant-archivaris ontslaan van de cursussen van geschiedenis der pedagogie en van methodologie, van de verplichte matière à option en van de openbare les.

In Noord-Nederland, waar noch doktoraat in de geschiedenis, noch exaam van kandidaat-archivaris bestaat, is het licht te begrijpen, dat meesters in het vak, zooals S. Muller en R. Fruin, het diploma van dokter in de rechten gelijk stellen met — ja verkiezen aan dat van dokter in de wijsbegeerte en letteren, alias de juridische opvoeding boven de litterarische — of hollandsch-historische — voorbereiding stellen.

Doch buiten twijfel staat het, dat ook zij het onderwijs in de Parijsche Ecole des Chartes, waarvan het Belgisch in hoogeren zin verbeterde systeem slechts eene copie is, aan al de doktoraten in de rechten der wereld voor onze archivarissen verkiezen.

De wenschelijkheid van een nauwkeurig onderzoek en beschrijving van het kerkelijk archief. — Dr. J. J. Evers, bibliothecaris der abdij van Averbode.

Het is hoogst wenschelijk, ja noodzakelijk, dat onverwijld middelen beraamd en toegepast worden, om tot een volledige beschrijving te geraken van het kerkelijk archief. Dit vooral met het oog op zoovele archiefstukken, voorkomende van- en aangaande geestelijke instellingen (zoo van reguliere als van seculiere geestelijkheid), die thans, verspreid, in het bezit van bijzonderen gevonden worden, en voor welke er gegronde vrees bestaat, dat de bezitters geen voldoende zorg aan hun bewaring en ordening zullen besteden.

Immers, al deze archiefstukken zijn van belang voor de geschiedenis: hun verduistering of ongekendheid berooft de geschiedvorschers van onmisbare hulpbronnen, en geeft vaak aanleiding tot voorbarige, ongegronde of valsche gevolgtrekkingen.

In dit werk van opzoeking, bewaring en ordening volge men een vóóraf vastgesteld en algemeen aangenomen plan. Aldus zullen uitvoering en verdeeling van den arbeid gemakkelijker en doelmatiger tot den gewenschten uitslag leiden.

Archivalia der afgeschafte instellingen. — Cl. Buvé te Bost.

Het was mijn inzicht, deel te nemen aan de bespreking aangaande archivalia der afgeschafte instellingen. Daar echter dit punt niet werd toegelicht, verlang ik er eenige woorden over te zeggen.

1e. De bedoelde wet schijnt sedert lang in onbruik te zijn geraakt. Over eenige jaren heeft de Belgische staat aan eene kerk van de provincie Antwerpen, geloof ik, zulke archivalia doen afgeven (misschien beleefd

gevraagd) doch tegen belofte van ruime toelagen. In andere woorden: de archivalia wierden gekocht.

Wanneer iemand zulke archivalia te koop biedt, gebeurt het meermaals dat de Staat ze zelve koopt; nooit hoort men zeggen, dat de Staat ze nog aanslaat.

2e. Of de wet heden nog geldt, zou kunnen betwist worden. Het ware zelfs wenschelijk, dat de wet afgeschaft werd of vervallen verklaard, want zij doet veel meer kwaad dan goed.

Immers de Staat schijnt ze niet meer te willen doen gelden om sommige stukken te redden, en de bezitters, uit schrik der wet, houden de stukken zorgvuldig verdoken. Wie, historieschrijver of archivaris, heeft dit niet ondervonden? En wanneer men na groote moeite er in gelukt is de stukken in handen te krijgen, smeekt men U de bron niet aan te wijzen, uit vrees dat de Staat ze zou aanslaan. Wanneer de bezitter hoort, dat een stuk geldelijke weerde kan hebben, zal hij zich wachten van het aan den Staat te toonen, en verkoopt het over de Duitsche grens. De Belgische Staat mag het dan dubbel betalen, of de stukken blijven voor goed in den vreemde.

3e. Wat kan er dan gedaan worden om de verholen archivalia te ontdekken, binnen het land te houden, ze in de groote openbare verzameling te krijgen, of ten minste ze voor het publiek meer genaakbaar te maken?

1e. Eenen oproep tot de bezitters, met de stellige belofte dat de stukken niet zullen aangeslagen worden, maar zoo mogelijk afgekocht of op eene andere manier beloond. Onnoodig aan te dringen op de noodzakelijkheid de gedane beloften uit te voeren. Over vele jaren kwam de archivaris in eene pastorij en overtuigde den pastoor, dat de archieven beter zouden bewaard en geklasseerd worden in de Staatsverzameling dan op den zolder der pastorij. Hij beloofde tevens, dat de stukken, die de kerk aangaan, zouden teruggezonden worden. De archieven werden opgezonden en de pastoor wachtte met ongeduld naar de stukken, die de kerk aangaan. Helaas, de man is jaren dood! De koorde, die rond het pak gedaan werd, kan omtrent vergaan zijn, doch het pak ligt ginder nog niet aangeraakt!

2e. Het Congres zou de Regeering moeten indachtig maken op de archievenverzameling der kleine steden, die doorgaans ordeloos en verlaten liggen, en meestal ongenaakbaar zijn. Mogelijk zijn de inkomsten van sommige steden te gering om een bestendigen archivaris te betalen. Edoch, het klasseeren zou „geen stukken van menschen" kosten.

Eindelijk roepen wij de aandacht op het stelselmatig aanteekenen der kerkelijke archieven, welke doorgaans de bijzonderste, soms de eenige verzameling is in vele dorpen.

Een geestelijke, door de regeering betaald, zou in naam der regeering en in naam van den bisschop de archievenverzameling van elke kerk gaan nazien, de stukken helpen klasseeren, en zou aan de regeering en aan den bisschop een beknopten inventaris overmaken van al de stukken, die belang opleveren.

Waarom een geestelijke? Enkel om meer vertrouwen in te boezemen. Vergeten wij het niet. In zake van kerkelijke archieven zal men in eenen afgeveerdigde van den Staat altoos weinig vertrouwen hebben. Inventaris van Staatswege schijnt zoo wat synoniem met aanslag. Hierom zou er eene plechtige belofte moeten uitgelokt worden, dat de bezitters der geïnventorieerde stukken niet zullen verontrust worden.

Bij den brand van het Universiteitsgebouw te Groningen op 30 Augustus j.l. werden door den Commissaris der Koningin Mr. GEERTSEMA en enkele burgers uit de kasten, die voor een groot deel ingetrapt werden, de boeken en archieven der hoogleeraren gered. Ook het archief van curatoren en andere kostbaarheden, waaronder het academievaandel van 1672, werden tijdig uit de curatorenkamer in den linkervleugel gehaald en opgeborgen in het tegenoverstaande Roomsch-Katholieke kerkgebouw van den H. Martinus.

Om op te treden als juryleden voor de beoordeeling van de ingekomen antwoorden op de uitgeschreven prijsvragen ter gelegenheid van de van 14—24 September te Amsterdam te houden tentoonstelling op gemeentelijk administratief gebied, hebben zich voor de rubriek: Archiefwezen, bereid verklaard de volgende heeren:

Mr. J. L. BERNS, rijks-archivaris te Leeuwarden, Mr. A. C. BONDAM, rijks-archivaris te Arnhem en J. A. ZAALBERG, gemeente-secretaris te Zaandam.

Naar wij vernemen, wordt ook eene Fransche vertaling der Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven voorbereid door de heeren CUVELIER te Brussel en HENRI STEIN te Parijs. Prof. PIRENNE te Gent zal die vertaling bij Franschen en Belgen inleiden.

Ook schijnt er sprake te zijn van een Italiaansche bewerking door prof. BONELLI en dr. G. VITTANI te Milaan.

In de Middelburgsche Courant van 6 September leest men onder de rubriek Sprokkelingen het volgende:

Het lag voor de hand, dat de waarschuwing, door ons, naar aanleiding

van den brand te Groningen gegeven ten opzichte van de monumentale Rijks- en Gemeentegebouwen te Middelburg, de aandacht zou trekken.

Hiervan ontvingen wij heden weer het bewijs door een schrijven, waarin ons gewezen wordt op het feit, dat op dit oogenblik het kerkelijk archief der Ned. Hervormde gemeente van Middelburg, dat zeer vele kostbare manuscripten bevat, geborgen is in een gebouw, een oude leegstaande school, waarvan een gedeelte verhuurd is aan een meubelfabrikant.

Het gevaar voor brand is dus in die omgeving zeer groot.

Bovendien bevindt zich in dat oude schoolgebouw een zaal, die gebruikt wordt voor vergaderingen, partijen en waarin onlangs nog voorstellingen werden gegeven met een bioscope, die toch zeker wel ernstig gevaar opleveren. De ervaring heeft dat meer dan eens geleerd.

Wij vinden deze opmerking zeer gegrond.

De opberging der archieven is slechts tijdelijk.

Dit doet aan den ernst en het gegronde der waarschuwing echter niets af en evenmin aan de juistheid der vraag: Ware er niet een andere, een veiliger plaats te vinden voor het bewaren van documenten, die van groote historische waarde zijn?

Zoo bevinden zich daaronder de notulen van de Hervorming af. En zoo zijn er meer stukken, wier te niet gaan een onherstelbaar verlies zijn zou.

Eene voorziening in dezen is dus zeer zeker meer dan gewenscht.

De opberging heeft plaats met het oog op de restauratie der Koorkerk en men had blijkbaar niet gerekend op zoo'n langen duur daarvan.

Hoeveel tijd zal die echter nog vorderen?

Te meer reden om thans nog zooveel mogelijk verandering te brengen in een toestand, die stellig niet te verantwoorden is.

1906/1907. No. 2.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Bijdragen voor dit tijdschrift te zenden aan Dr. E. WIERSUM te Rotterdam.

Ontwerp van wet tot regeling van het Nederl. archiefwezen.

Het was op de jaarvergadering van 6 Juli j.l., dat de Voorzitter van onze Vereeniging den leden verzocht hunne meening over bovengenoemd ontwerp in den vorm van amendementen in het Archievenblad openbaar te maken. Hij wees er toen met nadruk op, dat dit de eenige weg was om met kans van slagen op wijziging aan te dringen; aangezien mondeling voorgestelde amendementen niet voor behandeling in aanmerking konden komen.

Daar, nu bijna een halfjaar geleden, het ontwerp in het Archievenblad werd afgedrukt, hebben de leden tijd te over gehad om het van alle kanten te bekijken. Men mag derhalve veilig aannemen, dat zij er zich volkomen vertrouwd mede gemaakt hebben.

En toch schijnt ook de tweede aflevering van ons tijdschrift nu weer zonder een enkel amendement in het licht te zullen komen. Wat mag toch de reden zijn van deze ongewone zwijgzaamheid over eene zaak, die vooral den velen juristen onder ons bijzonder ter harte moet gaan? Ligt het soms daaraan, dat het concept te voortreffelijk is om geamendeerd te kunnen worden? Dan mag het voorzeker zeer jammer genoemd worden, dat de vijf ontwerpers niet beter in de gelegenheid zijn, hun licht ook over andere wetsontwerpen te laten schijnen. Of — en dit zal misschien dichter bij de waarheid zijn — is er niemand, die zich *in het bijzonder* geroepen gevoelt, en rekent wellicht de een op den ander, in het volle vertrouwen, dat, ook als hij zelf het niet doet, de door hem gewenschte wijzigingen toch wel door iemand anders ter tafel gebracht zullen worden?

Wat hier ook van zij, men bedenke goed, dat, als het zoo blijft

doorgaan, de conceptwet naar het Departement zal worden gezonden als de uitdrukking van ons aller wenschen. Mocht er dus iemand zijn, die dit niet raadzaam acht, dat hij zich haaste zijn meening bekend te maken! Daardoor zal allicht aanleiding tot debat gegeven worden en men weet het immers, dat door wrijving van gedachten men steeds het ware bereikt [1]). E. W.

Opmerkingen over het ontwerp van wet tot regeling van het Nederlandsche archiefwezen.

Alhoewel een der jongste vakgenooten, meen ik toch in den geest van het besluit, op de archivarissenvergadering van 6 Juli 1906 genomen, te handelen door hier enkele opmerkingen over het ontwerp van de archiefwet ten beste te geven.

Men beschouwe deze opmerkingen echter zooals zij bedoeld zijn: als los neergeworpen gedachten, die in geen geval op den geest van het ontwerp betrekking hebben; daarmede zal men zich, naar ik hoop, kunnen vereenigen. Ook de hoofdindeelingen schijnen mij goed, al zou het misschien langzamerhand tijd worden de papieren van vóór 1813 weder aan de provinciën terug te geven, en de rijks-archieven met hunne beambten in onze elf gewesten tot provinciale archieven en dito ambtenaren te maken.

Art. 1.

Een der groote verdiensten van het ontwerp is wel de niet-vermelding van het woord „Oud-Archief" met de daaruit voortvloeiende gevolgen. Maar toch geven mij zoowel de woorden „onder voorbehoud der bij de overbrenging vastgestelde regelen" van de eerste alinea van art. 1 als de memorie van toelichting op dat artikel den indruk, dat de samenstellers nog te veel het begrip „archief-depôt" hebben samengekoppeld aan dat van „oud-archief". De vraag is echter of dit wel juist gezien is. De „onder de verschillende ambtenaren berustende stukken" worden langzamerhand tot een minimum teruggebracht, en de archivaris krijgt daardoor in zijn archief-depôt papieren, die misschien slechts twee of drie jaar oud zijn en nog in langen tijd niet geschikt voor openbaarheid; ook eigendomsbewijzen, die met andere kontrakten dikwijls dadelijk onder de hoede van den archivaris worden gesteld, zijn minder geschikt om door iedereen te worden ingezien. In de gemeenten, waar deze spoedige overbrenging naar het archief-depôt plaats vindt, bestaat nu reeds een regeling voor de

[1]) Nadat het bovenstaande reeds geschreven was, zond de heer Bouricius mij zijne opmerkingen. Dit is dus het begin. Dat er spoedig meer moge volgen!

openbaarheid, wat ook in de toekomst wel niet zal veranderen. Maar is het dan niet beter den tusschenzin uit de eerste alinea van art. 1 te lichten en het Kon. Besl. van het tweede lid tevens de regels te laten vaststellen, volgens welke de besturen, die hun papieren in een zeker archiefdepôt overbrengen, de openbaarheid dier stukken kunnen uitsluiten?

Art. 10.

Mijne opmerking over art. 10 sluit zich bij die over art. 1 aan; kan de regeling van het tweede lid niet gevoegelijk aan Gedeputeerde Staten worden overgelaten, desnoods onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, den Algemeenen Rijks-archivaris gehoord? De tijd van onmondigheid der provinciën is toch reeds voor een groot gedeelte voorbij.

Art. 17.

Kan hier niet volstaan worden met een verwijzing naar de artt. 121 en 122 der gemeentewet?

Art. 19.

Het woordje „weder" kan in art. 19 gevoegelijk vervallen. Op een m.i. onwettige handeling der regeering (hoe gewenscht die ook was) wordt daardoor toch meer dan noodig is de aandacht gevestigd.

De gegeven slotbepaling zou ik door drie andere artikels willen vervangen, zoodat na art. 23 komt:

Slotbepalingen.

Art. 24.

Artikel 103, 2e lid der gemeentewet vervalt.

Art. 25.

Deze wet kan worden aangehaald onder den titel van archiefwet.

Art. 26.

Deze wet treedt in werking op een door ons nader te bepalen tijdstip.

De toelichting op deze bepalingen kan kort zijn. Art. 103, 2e lid der gemeentewet geeft aan den Raad het voorschrift in de instructie van den secretaris dezen vooral met de zorg van het archief te belasten, en is dus naast art. 14 van het wetsontwerp overbodig.

Art. 25 geeft een titel aan de wet, dien zij waarschijnlijk in de praktijk toch zal krijgen.

De wijziging in art. 26 (art. 24 der commissie) spreekt voor zich zelf; zij betreft slechts een ondergeschikte kwestie.

MR. L. G. N. BOURICIUS.

De Jaardagstijl.

Zéér tot mijn leedwezen moet ik beginnen mijne lezers te vervelen met een relaas van hetgeen geschied is, voordat ik dit schreef en schrijven kon.

In de Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen (afd. Letterkunde, 4e Reeks, deel VII, p. 309) heb ik eenigen tijd geleden doen verschijnen eene beschouwing over de jaarstijlen, die gevolgd zijn in het sticht Utrecht, voordat het bekende synodaal-besluit van 1310 daar den Kerststijl invoerde. De kern van mijn betoog was de uiteenzetting der (reeds vroeger door Mr. R. FRUIN uitgesproken) meening, dat de Jaardagstijl ten slotte ook in de middeleeuwen de algemeene jaarstijl moet geweest zijn, waarop de door vele groote kanselarijen aangenomen kerkelijke jaarstijlen (Kerststijl, Maria Boodschapstijl, Paaschstijl) uitzonderingen vormden, — wel is waar vrij talrijke uitzonderingen, maar toch altijd uitzonderingen, die in elk voorkomend geval bewezen dienden te worden. Conclusie: overal, waar niet het gebruik van een anderen jaarstijl te bewijzen is, behoort het gebruik van den Jaardagstijl ondersteld te worden.

De stelling was in directen strijd met de tot nog toe heerschende meeningen der chronologen. En verwonderd was ik dan ook niet, toen de heer H. NÉLIS, die op dit gebied reeds met eere zijne sporen verdiend heeft, bij de aankondiging van mijn opstel in de Revue des bibliothèques et archives (IV p. 122) mijne stelling met groote beslistheid afwees en de door mij aangevoerde argumenten brandmerkte als volkomen waardeloos. Niet verwonderd, maar natuurlijk toch ook niet voldaan: de heer NÉLIS had, naar het mij voorkwam, aan mijne argumenten geen recht gedaan, ze ten deele zelfs niet begrepen. Ik achtte mij dus verplicht, ze nogmaals, uitvoeriger en duidelijker, uiteen te zetten, en de redactie der Revue bleek gaarne bereid die uiteenzetting te plaatsen; de heer NÉLIS had zelfs de groote hoffelijkheid aan te bieden, om mijn stuk zelf in het Fransch te vertalen. Aldus geschiedde (zie de Revue IV p. 259).

Wat kan de reden zijn, aldus vroeg ik, dat de Christelijke jaartelling, die geacht wordt te beginnen met Christus' geboorte, niet begint met den dag dier geboorte? En hoe is 16 eeuwen na het begin onzer jaartelling de koning van Spanje, goed katholiek als geen ander, er toe gekomen te bepalen, dat het jaar voortaan zou beginnen op den 1sten Januari?

Wat kan de reden zijn, dus vroeg ik in de tweede plaats, dat de geheele middeleeuwen door de 1ste Januari, zooals wel bekend is, aangeduid wordt met den naam Nyejaersdach, — aangeduid zelfs, naar men aan-

neemt, door personen, die zelven het jaar begonnen op een anderen dag?

In dit verband scheen het mij zeer opmerkelijk, dat, naar de heeren Mr. R. FRUIN en J. DE FREMERY bewezen hebben, op tal van plaatsen in Nederland het jaarbegin op 1 Januari in de middeleeuwen werkelijk in gebruik is geweest. Nog opmerkelijker, dat de Jaardagstijl bij hare invoering in 1575 wordt aangeduid als de „stylus communis", de stijl „die men gemeynelijk gebruikt".

Was dit alles overbekend, niet bekend en zeer kenschetsend in het licht der bekende feiten, scheen het mij, dat enkele Utrechtsche geestelijke gestichten, die zonder twijfel den toen algemeenen Kerststijl volgden, toch in hun huiselijk bedrijf den Jaardagstijl blijken gebruikt te hebben, zooals ik kon aanwijzen van de abdij Oudwijk en de Buurkerk.

Conclusie: de Romeinsche Jaardagstijl is blijkbaar de geheele middeleeuwen door bij het volk in gebruik gebleven; de daartegen reageerende kerkelijke stijlen zijn wel hier en daar officieel aangenomen, maar ze zijn nergens in de algemeene gewoonten der menschen opgenomen. Toen het onmogelijk bleek dit door te zetten en de verwarring dus altijd grooter werd, heeft men ten slotte toegegeven, de kerkelijke stijlen afgeschaft en den Jaardagstijl, die feitelijk steeds de algemeen heerschende was geweest, tot den eenigen jaarstijl verklaard. Het blijkt niet, dat iemand zich ooit tegen dezen maatregel verzet heeft.

Tegen dit betoog kwam natuurlijk de heer NÉLIS aanstonds in verzet, ditmaal uitvoerig en met serieuse argumenten (zie de Revue. IV p. 272). In hoofdzaak beweert hij het volgende. Het is volkomen waar, dat het burgerlijke jaar de geheele middeleeuwen door geacht werd te beginnen met 1 Januari. Maar daarmede is niet gezegd, dat men ook gewoon was het jaarcijfer op dien dag te veranderen: integendeel, die verandering geschiedde geregeld op een anderen dag. Ten bewijze van deze stelling beroept de heer NÉLIS zich op twee uitspraken van bekende autoriteiten: A. GIRY en prof. E. REUSENS (die trouwens niet volkomen hetzelfde zeggen) en vooral op eene plaats uit het Rationale divinorum officiorum van den 13e eeuwschen bisschop GUILLAUME DURAND, die hij geheel afschrijft en die ik aanstonds zelf zal mededeelen. Erkennende, dat DURAND's tekst niet zeer duidelijk is, leidt mijn bestrijder daaruit af, dat het jaar in de 13e eeuw „sumit initium a Januario, secundum usum hominum", maar dat toch „moderni computant annos a Nativitate Salvatoris (aut) a Conceptione beatae Mariae", d.i. (volgens den heer NÉLIS): het burgerlijke jaar wordt door het volk geacht te beginnen met 1 Januari, maar feitelijk rekent men tegenwoordig (d. i. in de 13e eeuw) van Kerstdag of Maria Boodschap. En alleen dit laatste is van eenig belang; immers het volk heeft in de middeleeuwen niet geschreven, allerminst gedateerd. Het door FRUIN en DE FREMERY geleverde bewijs, dat de Jaardagstijl in de 15e en 16e eeuw

hier en daar in Nederland in gebruik is geweest, beteekent volgens NÉLIS niets, zoolang niet hetzelfde bewezen is voor de 13e eeuw. Het is mogelijk, dat destijds het onkundige volk zich inderdaad nu en dan vergist heeft bij de keus tusschen den Kerstdag en den nabijliggenden Nieuwjaarsdag; maar het synodaal-besluit van 1310 heeft aan die aarzeling een einde gemaakt. Blijkbaar is de Kerststijl dus de algemeene stijl te Utrecht geweest, al is het mogelijk dat op dezen regel uitzonderingen voorkomen. Aangezien het onmogelijk is en altijd zijn zal, te bewijzen, dat vóór 1310 het gebruik van den Jaardagstijl regel geweest is, schijnt het derhalve voorzichtig, den Kerststijl te beschouwen als den algemeen heerschenden stijl.

Door dit betoog van mijn geachten tegenstander was ik tot mijn leedwezen geheel niet overtuigd van de onhoudbaarheid mijner stelling. Niet alleen had hij, naar het mij voorkwam, de moeielijkheden, die ik in mijn betoog gesignaleerd had, geheel niet verklaard, maar bovendien meende ik in zijn opstel zelf aanleiding te vinden tot verzet; immers de bewijzen, die hij in het geding bracht, schenen mij grootendeels te pleiten niet voor zijne meening, maar voor de mijne. In deze omstandigheden meende ik, al was het onderwerp stellig niet onderhoudend, toch niet te kunnen zwijgen, en ik verzocht dus de redactie der Revue andermaal te mogen antwoorden. Maar de redactie had bezwaar; er moest een eind komen aan het debat: men gunde mij nog één, hoogstens twee bladzijden tot besluit. Aan die beslissing heb ik mij natuurlijk onderworpen, al deed ik het ongaarne, nu het eene zoo bij uitstek gewichtige questie betrof. Ik heb dus aan de redactie toegezonden een kort overzicht in het Fransch van mijne reeds geschreven repliek, onder mededeeling dat ik die repliek zelve zou plaatsen in het Nederlandsch Archievenblad, waar de heer NÉLIS stellig nog de gelegenheid zou vinden, om mij op zijn gemak te beantwoorden [1]). De repliek volgt dus hier; ik hoop, dat de lezer door het voorafgaande voldoende is voorbereid om haar te verstaan en te waardeeren.

Vooraf eene hoognoodige rectificatie. De heer NÉLIS meent, dat ik den Kerststijl geheel wil verbannen en overal vervangen door den Jaardagstijl. Niets is verder van mijne gedachten. Ik erken integendeel, dat de Kerststijl veel invloed heeft gehad, en zonder de geringste animositeit wil ik dien dan ook gaarne erkennen overal, waar zijne heerschappij kan bewezen worden. Alleen tegen min voorzichtige vereerders van dezen stijl, zoals mijn geachte tegenstander, wensch ik op mijne hoede te zijn.

---

[1]) Natuurlijk zal den heer NÉLIS in dit blad gaarne de gelegenheid geboden worden op bovenstaand artikel te antwoorden. En wel in zijn eigen taal. Een reden tot vertaling, zooals in de Revue, „afin de permettre à tous les lecteurs de suivre le débat", bestaat hier gelukkig niet. RED.

Voor de invoering van den Kerststijl als algemeenen stijl, als „le style de l'époque", ook daar waar zijn gebruik niet bewezen kan worden, ben ik bevreesd. Ik zie tot dergelijke aanname ook geen reden; want niemand heeft ooit den Kerststijl als algemeenen stijl geproclameerd, veelmin zulks bewezen. In de twijfelachtige gevallen (maar ook daar alleen) zou ik dus wenschen de voorkeur te geven aan den Jaardagstijl, die mij inderdaad voorkomt het karakter van een algemeenen stijl te dragen.

Na deze noodzakelijke rectificatie begin ik mijn verweer tegen hetgeen mijn tegenstander gemeend heeft, tegen deze beschouwing van den Jaardagstijl te moeten aanvoeren.

De heer NÉLIS geeft grif toe, dat het middeleeuwsche volk den 1sten Januari altijd als het begin van het jaar heeft beschouwd; in eene noot deelt hij zelfs een citaat mede van den bekenden professor REUSENS, dat nog sterker spreekt: „Nulle part", zegt deze, „le peuple n'a cessé de considérer le 1er janvier comme le jour, oû se célébrait le renouvellement de l'année . . . . . Le renouvellement (de l'année), que fêtait le peuple, était celui du 1er janvier de l'ancien calendrier julien". Juist, zoo meen ik het ook, en ik aanvaard met voldoening de instemming van een zoo bevoegd geleerde als prof. REUSENS. Maar spoedig komen er bij den heer NÉLIS gemoedsbezwaren op, en hij neemt zijne concessie min of meer terug. Als ik betoog, dat de betiteling van den Jaardagstijl als „stylus communis" mij voorkomt het algemeene gebruik van dezen stijl te bewijzen, dan haast hij zich te verklaren, dat dit waar moge zijn voor de 16e eeuw, maar dat het niet is gebleken waar te zijn ook voor de 13e. En inderdaad, ik had dit niet bewezen, alleen beweerd, dat het zoo moest zijn, omdat het mij kwalijk denkbaar scheen, dat het oud-romeinsche jaarbegin na tien eeuwen plotseling zou zijn herleefd. Maar thans kan ik het bewijzen en wel „met het getuigenis van den grootsten liturgist der middeleeuwen, Guillaume Durand, bisschop van Mende (1230—1296)", die zich in zijn Rationale divinorum officiorum aldus uitlaat: „(Annus) usualis sive temporalis est, qui secundum usum hominum sumit initium, videlicet a Januario usque ad sequentem Januarium". Gaarne aanvaard ik deze bevestiging mijner meening door zóó eerbiedwaardige autoriteit. Het jaarbegin met 1 Januari, dat in 1575 de „stylus communis" heette, was dus reeds drie eeuwen vroeger de „annus usualis"; de beide onverdachte getuigenissen dekken elkander volkomen, en de zaak schijnt mij nu in orde te zijn.

Thans komt echter de heer NÉLIS met zijn hoofdargument. Hij wil wel toegeven, dat het volk den 1sten Januari als het jaarbegin beschouwde; maar, zegt hij, „autre chose est commencer une année nouvelle au jour de l'an, et autre chose changer le millésime dans les chartes". Hij meent dus, dat het volk, nadat het het jaarbegin op 1 Januari feestelijk gevierd

had, nog zal gewacht hebben met het veranderen van het jaarcijfer, totdat de kanselarijen daartoe wat later in het jaar het voorbeeld gaven, — en dit wel, hoewel hij zelf toegeeft, dat de verandering van het jaarcijfer was „une affaire de bureau, qui se passait en silence". Tot steun van deze stelling haalt mijn tegenstander wijlen prof. REUSENS aan, die (in het vervolg van het zooeven medegedeelde citaat) hetzelfde zegt als hij, en den betreurden A. GIRY, die het niet zegt.

De heer NÉLIS is met zijne verklaring bijzonder ingenomen; hij verwijt mij, deze „deux faits nettement distincts" te verwarren en niet op de hoogte te zijn van de literatuur over de questie. Maar ik wil hierover wel eens even praten. Eigenlijk wist ik wel, dat deze twee feiten (jaarbegin en verandering van het jaarcijfer) spitsvindig onderscheiden werden; maar ik heb voor deze onderscheiding nooit veel gevoeld en, ronduit gezegd, is mij de houding van wijlen mijn vriend GIRY eigenlijk sympathieker, die eenvoudig constateert: „Bien que l'année commençat réellement à d'autres dates (que le jour de l'an), le 1er janvier fut toujours communément appelé le premier jour de l'an", en geene poging doet om te verklaren, wat hij blijkbaar niet begrijpt. Want de verklaring, die prof. REUSENS geeft, verklaart inderdaad niets; ik geloof niet, dat één sterveling, die doordenkt, door deze onderscheiding iets verder zal komen. Hoe stelt men zich de zaak nu voor? Wat is „het beginnen" van het jaar? Hoe kan men een jaar beginnen zonder het jaarcijfer te veranderen? En wat beteekent eigenlijk de mysterieuse verwijzing naar „het burgerlijke jaar"?

Indien iemand ons verhaalde, dat een boek bestond uit vijf deelen met doorloopende pagineering, dan zouden wij onmiddellijk zeggen: Gij vergist u, gij bedoelt vijf afleveringen; want het kenmerk van een nieuw deel is juist het beginnen eener nieuwe pagineering. En wanneer een ander ons wilde doen gelooven, dat sommige menschen hunne boeken begonnen met pag. 85 en de bladzijden 1—84 achteraan plaatsten, dan zouden wij allen hem ongeloovig aanzien en verzoeken, deze wonderlijke mededeeling niet alleen toe te lichten, maar ook te bewijzen. Prof. REUSENS nu bewijst zijne niet minder wonderlijke mededeeling niet, en zijn leerling NÉLIS volgt hem ook hierin na. Hij veroorlove mij derhalve, om hetgeen hij sinds lang uitgemaakt acht, voorloopig nog beleefdelijk te betwijfelen, tot nader order zelfs beslist te ontkennen.

Maar de heer NÉLIS brengt zwaarder geschut in het strijdperk: de autoriteit van „den grootsten liturgist der middeleeuwen", den reeds zooeven genoemden bisschop van Mende. Ik erken, dat, toen ik mijn geachten tegenstander dit kanon zag binnenduwen, de moed mij een weinig in de schoenen zonk. Maar gelukkig heb ik voldoende kalmte overgehouden, om het lange citaat van den prelaat aandachtig te lezen en te overwegen. En gelukkig: ik leef nog! Ziehier wat het geval is. Op eene andere

plaats van zijn boek dan ik boven aanhaalde, bij het vermelden van den Jaardagstijl, zegt de bisschop: „Sane quidam moderni ob reverentiam Salvatoris computant annos a Nativitate ejus; alii vero ab ejus Incarnatione, id est a Conceptione Mariae". Welnu, wat beteekent dit? hoor ik vragen. Is dit iets nieuws? Wie twijfelde daaraan? Maar de heer NÉLIS is van eene andere meening. Hij brengt de beide plaatsen, die ik meedeelde, met elkaar in verband. De geleerde liturgist, zegt hij dan, spreekt zich blijkbaar tegen: op de eene plaats noemt hij den Jaardagstijl den algemeenen stijl, terwijl hij op de andere beweert dat men te zijnen tijde („moderni") het jaar begon op Kersttijd of Maria Boodschap. Deze tegenspraak kan alleen verklaard worden door aan te nemen, dat de bisschop reeds in de 13e eeuw bedoeld heeft, wat prof. REUSENS in de 19e op nieuw ontdekt heeft: het jaar begon op 1 Januari, maar het jaarcijfer veranderde op Kersttijd of Maria Boodschap.

Dit klinkt inderdaad zeer aardig, en het is uiterst vleiend voor prof. REUSENS! Maar de bisschop van Mende spreekt toch werkelijk geheel nìet van de bedoelde onderscheiding, en ik ben ook volkomen overtuigd, dat hij er geen oogenblik aan gedacht heeft. Wat is het geval? De heer NÉLIS acht de beide plaatsen niet zeer helder; maar ik vind daarin inderdaad niet de allergeringste onduidelijkheid. De bisschop verklaart, dat het gewone jaarbegin is 1 Januari; maar te zijnen tijde waren er, zegt hij, eenige menschen („quidam moderni"), die uit eerbied voor den Zaligmaker het jaar begonnen met Kersttijd, anderen („alii"), die dit deden met Maria Boodschap [1]). En deze uitspraak van den bisschop komt mij nog veel opmerkelijker voor dan zij scheen aan den heer NÉLIS. Want de prelaat zegt wel niet dat, wat de heer NÉLIS hem wil laten zeggen, dat nam. het 13e eeuwsche volk bij het begin van het jaar het jaarcijfer niet veranderde. Maar hij zegt wèl dat, wat ik zelf bedoelde, namelijk dit: het gewone, algemeène jaarbegin is de 1 Januari, maar er zijn eenige menschen, die uit devotie van dezen regel afwijken en beginnen met Kersttijd of Maria Boodschap. Ik erken, dat ik niet gedacht had, dat een 13e eeuwsche bisschop op dezen toon spreken zou over de geestelijke jaarstijlen. — Laat ik er bijvoegen, dat de prelaat den indruk geeft te bedoelen, dat het kerkelijke jaarbegin iets is, dat eerst te zijnen tijde in de mode gekomen is:

[1]) Hij had er kunnen bijvoegen: weder anderen beginnen met Paschen. — Het verzwijgen door eenen Franschen bisschop der 13e eeuw van dezen stijl, den mos Gallicanus, die destijds van uit Frankrijk reeds tot Nederland en elders was overgewaaid, is wel opmerkelijk. En het is geen onwillekeurig verzuim; want eene bladzijde verder, als Durandus gezegd heeft, dat het jaarcijfer der schrikkeljaren altijd deelbaar is door 4, voegt hij er bij: „Hoc autem verum est secundum illos, qui dividunt annos Domini incipiendo a Nativitate vel a Januario, et non secundum illos, qui incipiunt ab Incarnatione". Alweder dus geene vermelding van den Paaschstijl!

immers men weet, dat „modernus" in het middeleeuwsche spraakgebruik beteekent: hedendaagsch. Maar ik wil daarop niet te veel nadruk leggen; genoeg dat DURANDUS den Jaardagstijl blijkbaar als algemeen heerschend erkent en het over de kerkelijke stijlen geheel eens is met prof. REUSENS in de door den heer NÉLIS aangehaalde plaats: „On aurait tort d'attacher au renouvellement des années d'après tel ou tel style une importance, qui il n'a pas".

Hiermede zou ik desnoods kunnen volstaan. Maar de zaak staat voor den heer NÉLIS nog veel ongunstiger. Want niet alleen heeft hij geheel niet bewezen, dat de door hem gemaakte onderscheiding tusschen jaarbegin en verandering van jaarcijfer reeds in de middeleeuwen bekend was; maar hij heeft zelfs over het hoofd gezien, dat ik reeds bewezen had, dat het volk geenszins met de verandering van het jaarcijfer wachtte, totdat de geestelijkheid daarvan het voorbeeld gaf. Want ik had in mijn vorig artikel reeds doen afdrukken de merkwaardige plaats van den eerlijken Hermann von Weinsberg, die op 25 December zegt: „Nu moest ik eigenlijk het jaarcijfer veranderen; maar ik doe het niet: ik wacht daarmede tot 1 Januari". En wat meer zegt, de heer NÉLIS, die dit curieuse citaat over het hoofd gezien heeft, is zoo goed mij zelf een tweede bewijs te geven, dat niet minder klemmend is. Hij herinnert er aan, dat te Luik het administratieve jaar begon met 1 Augustus [1]), en hij citeert met ingenomenheid eene plaats van PONCELET, waaruit blijkt, dat de kanunniken van St. Lambert nog in 1419, toen de Luiksche kerk reeds bijna sedert eene eeuw het jaarbegin met Kersttijd geaccepteerd had, inderdaad het jaarcijfer veranderden op den 1 Augustus; hij onderstreept zelfs de mededeeling, dat dit aldus in de registers der Luiksche kathedraal geboekt staat en dus deze dateering diplomatisch voor ons van belang is. Derhalve meen ik thans te mogen concludeeren, dat het middeleeuwsche volk niet zoo onnoozel was als prof. REUSENS het aanziet; maar dat het inderdaad het jaarcijfer veranderde bij het begin van het jaar.

De heer NÉLIS heeft, naar het mij voorkomt, geen geluk met de onderscheiding, waarop hij een weinig trotsch was. Maar het deert hem weinig. Want, zegt hij, wat komt het er ten slotte op aan, hoe het volk dacht en handelde? Immers het middeleeuwsche volk schreef niet, en voor de diplomatici zijn dus deze meeningen van geen belang. Dit schijnt mij, met verlof, een ernstig misverstand, waarover ik alweder eens even wil praten. Het is zeker waar, dat in de bureaux van groote administratiën, waar veel

[1]) Dit begin van het administratieve jaar met 1 Augustus staat gewis in verband met het einde van den oogst en dagteekent zeker uit de tijden der Naturalwirthschaft. Evenzoo begon men bij den Dom van Utrecht oudtijds het jaar met 1 October. Het is wel opmerkelijk, dat de zéér oude ordinarius van den Dom dan ook werkelijk met 1 October begint, in volstrekte afwijking van het kerkelijke jaarbegin.

geschreven werd, zich al spoedig vormde, wat wij eene kanselarij noemen. Het is dus volkomen juist, dat de groote meerderheid der ons bewaarde akten uit die kanselarijen afkomstig is [1]). Maar dat daarbuiten niets of niets noemenswaardigs zou zijn overgebleven, wensch ik toch met groote beslistheid te ontkennen. Men denke b.v. aan de (niet zoo zeldzame) akten van kleine schepenbanken, aan leenkamers van de een of andere ridderhofstad, aan de akten van notarissen, aan de oorkonden van kleine kloosters en begijnhuizen; men denke vooral ook aan kronieken, aan grafschriften in kerken enz. enz. Als men al deze stukken bijeenvoegt, zal men ze bij duizenden kunnen tellen, en men zal dan moeten erkennen, dat de schrijfgewoonten van het volk voor ons wel degelijk belang hebben.

Er is meer. Het kennen van den in deze stukken gevolgden stijl is juist een groote puzzle voor de chronologen. Want al zijn de akten, die van de groote kanselarijen zijn uitgegaan, allicht belangrijker dan de zooeven aangeduide stukken, de bepaling van den jaarstijl dezer stukken levert zelden bezwaar, daar wij de schrijfgewoonten der groote kanselarijen wel kennen. Maar de gewoonten van het volk bij de dateering zijner akten leveren geregeld een groot bezwaar: voor het opsporen van juist deze gewoonten behooren wij ons dus moeite te geven.

De heer NÉLIS heeft echter nog een ander argument, waarom hij geen acht wenscht te geven op de schrijfgewoonten van het volk. Die gewoonten, herhaalt hij, zijn werkelijk van geen belang. Want wel werd het personeel der kanselarijen, waar alleen geschreven werd, voortdurend uit het volk gerecruteerd; maar zoodra het volkskind in de kanselarij trad, adopteerde het den stijl en de schrijfgewoonten dezer inrichting. Na het bovenstaande is deze opmerking op zich zelf voor de quaestie, die ons bezighoudt, van geen belang; want ik meen aangetoond te hebben, dat het volk ook buiten de kanselarijen wel degelijk schreef. Maar ik releveer ze toch even, omdat ze mij helpen kan om mijn standpunt nog te verduidelijken. Want mijn geachte tegenstander verbaast mij thans inderdaad wel een weinig. Immers wat hij hier zegt, is in andere woorden geheel hetzelfde als ik bedoel en dat hij toch met zooveel nadruk weerspreekt. Ik geef het hem gaarne toe: het volkskind, in eene kanselarij tredende, die een kerkelijken jaarstijl volgde, legde zijne eigene schrijfgewoonten (den Jaardagstijl) af en adopteerde den kerkelijken stijl der kanselarij [2]). Wiens brood men eet, diens woord men spreekt: de livrei-

[1]) Waarom de heer NÉLIS echter voortdurend zoo bepaalden nadruk legt op de oorkonden alleen, blijkt niet. Meent hij wellicht, dat dateeringen in registers voor de chronologie niet van belang zijn?

[2]) Eene dergelijke exceptie zou ik wellicht willen aannemen voor de geestelijken, die, na het synodaal besluit van 1310, wellicht tot tegenbewijs geacht kunnen worden den Kerststijl te volgen. Maar het schijnt veiliger met dergelijke conclusie te wachten, totdat wij omtrent de praktijk der geestelijken iets meer zullen hebben vernomen.

knecht trekt de livrei zijns meesters aan. Men kan eenen livreiknecht definieeren als „iemand, die zich van het gros van het volk onderscheidt door het dragen van een rooden of blauwen rok met goudgalon". Wil men nu weten, of een bepaalde livreiknecht een rooden of een blauwen rok draagt, dan behoort men te onderzoeken, bij welke familie hij in dienst is en welke kleur deze voor hare livrei gekozen heeft. Voor het volk, dat zijne gewone burgerkleeren is blijven dragen, is zulk een onderzoek echter niet noodig. Het is natuurlijk denkbaar, dat ook een volkskind eene livrei aantrekt, maar men heeft het nog niet gezien. — Zóóals met de livrei, schijnt het mij in hoofdzaak ook te zijn met de kanselarij; het zou mij zéér verheugen, indien de heer NÉLIS dit werkelijk met mij bleek eens te zijn.

Ik heb echter zoo even één voorbehoud gemaakt; ik zeide: indien het volkskind treedt in eene kanselarij, die een kerkelijken jaarstijl volgt. Ik houd het voor waarschijnlijk, dat de meeste kanselarijen dit deden; maar zeker is dit niet. Want tot nog toe is men gewoon geweest, om alle kanselarijen, waar Paasch- en Boodschapsstijl uitgesloten bleken, dadelijk in te deelen bij den Kerststijl; en het zou toch wel kunnen zijn, dat sommige van deze kanselarijen bij onderzoek bleken den Jaardagstijl te volgen. Immers, ik meen aannemelijk gemaakt te hebben, dat de kanselarij van den bisschop van Doornik in 1196 en ook de veel gebruikte kanselarij van den bisschoppelijken officiaal van Utrecht in 1294 den Jaardagstijl volgden; wat de heer NÉLIS daartegen aanvoert, zijn slechts onbewezen vermoedens, die het niet noodig is te weerleggen. Zekerder nog is het, dat de kanselarij van den bisschop van Munster sedert 1313 den Jaardagstijl volgde. De heer NÉLIS duidt wel aan, dat het dekreet vóór den Jaardagstijl door de Keulsche synode weder buiten werking zou zijn gesteld; maar dit is geheel onwaarschijnlijk, 1° omdat het Keulsche besluit een paar jaren ouder is, en 2° omdat dit besluit, evenals het Utrechtsche, naar men weet, niet gericht is tegen den Jaardagstijl, maar tegen den Paaschstijl, die juist toen op beide plaatsen begon wortel te schieten [1]). Het scheen echter vreemd, dat de synoden van Utrecht en Munster, toen zij zich nagenoeg tegelijkertijd beijverden om het voorbeeld der pauselijke kanselarij te volgen, zich niet in gelijken geest geuit hebben, — dat de een toen den Kerststijl verkozen heeft, de ander den Jaardagstijl. Deze tegenspraak verklaarde ik de vorige maal niet te kunnen oplossen; thans heeft echter onze ambtgenoot, DR. SCHOENGEN, zéér ter snede de moeilijkheid verklaard in het belangrijke artikel, dat in het vorige nummer van dit

[1]) Voor de 15e en 16e eeuw hebben de heeren FRUIN, DE FREMERY en SPITZEN reeds meer voorbeelden gegeven, en de heer NÉLIS schijnt daardoor voor die periode overtuigd te zijn.

tijdschrift geplaatst is. Hij bewijst daarin — onder beroep op de autoriteit van prof. NILLES, hoogleeraar in het kanonieke recht te Innsbruck (schrijver van een geleerd werk over de dateering der pauselijke registers), die ten bewijze de werken van verschillende glossatoren en kanonisten aanhaalt, — dat wel is waar de eigenlijke pauselijke kanselarij zelve in de middeleeuwen den Kerststijl volgde; maar dat tegelijk de congregatiën en alle rechtbanken der Curie den Jaardagstijl gebruikten, die te Rome in de middeleeuwen veel meer aanhangers telde dan de andere stijlen. Mij dunkt, dit feit geeft te denken.

Daarbij komt nog iets. Ik voerde twee voorbeelden aan, waaruit bleek, dat zoowel de Buurkerk als de abdij Oudwijk, die beiden waarschijnlijk officieel den Kerststijl volgden, in hunne eigene administratie aanhangers bleken van den Jaardagstijl. De heer NÉLIS is zoo goed, daaraan nog een derde voorbeeld toe te voegen, waaruit schijnt te blijken, dat de kanunniken van St. Lambert te Luik, die allicht met de geheele diocese sedert 1333 den Kerststijl volgden, toch nog in 1419 voor huiselijk gebruik een geheel anderen jaarstijl bezigden en het nieuwe jaar begonnen op 1 Augustus. En hij houdt het thans ook voor zéér mogelijk, dat eene kanselarij, die de door haar uitgevaardigde charters dateerde volgens den kerkelijken stijl, toch kan blijken in hare registers een geheel anderen stijl te volgen.

Als wij dit alles overwegen, dan zal het toch moeielijk zijn te blijven ontkennen, dat de Jaardagstijl voor de diplomatici wel eenig belang heeft, — dan zal het zelfs wellicht niet gewaagd zijn te voorspellen, dat het gebied van dezen stijl bij onderzoek allicht zal blijken vrij wat grooter te zijn dan men tot nog toe meende. Op dat onderzoek wensch ik dan ook ten slotte aan te dringen: met nadruk wil ik den wensch uiten, dat men de oude conclusiën omtrent het gebruik van den Kerststijl in de middeleeuwen nog eens aan de feiten zal toetsen. Het zou kunnen zijn, dat dan bleek, dat verschillende kanselarijen, die thans zonder nader onderzoek aan den Kerststijl toegewezen zijn, ten slotte volgers bleken te zijn van den Jaardagstijl, waarvan het gebruik ook in de middeleeuwen de regel schijnt te hebben gevormd.

Zóó staan voor het oogenblik de zaken. De heer NÉLIS voorspelt mij weinig geluk met mijne hypothese. Ik zie de zaak zoo donker niet in: voorloopig gaat alles zooals te verwachten was. Ik heb mij nooit voorgesteld, toen ik optrad tegen eene welgevestigde opinie, dat alle chronologen onmiddellijk aan mijne voeten zouden vallen. En inderdaad heeft de heer NÉLIS gedaan, wat men in zulke gevallen gewoonlijk doet: hij heeft mij uitgelachen en, zonder mijn betoog aandachtig te lezen, het voor onzin verklaard. Toen ik mijne meening wat duidelijker heb uiteengezet, heeft hij er althans notitie van genomen en er op geantwoord; maar verder

dan tot het aanvoeren van eenige autoriteiten heeft hij het nog niet gebracht. Er is wel hoop, dat hij thans zelf de zaak eens ernstig zal gaan overwegen; wie weet, of hij zich dan nog niet bekeert?

S. MULLER Fz.

De jaarstijl der Middelburgsche abdij.

Reeds vroeger (Archievenblad 1901/2 blz. 25) heb ik medegedeeld, dat de Middelburgsche abdij het jaar met 1 Januari begon. Ik voegde er toen bij: „de gronden, waarop deze conclusie steunt, kunnen hier niet uiteengezet worden, ik hoop dat later elders te doen". Mijn voornemen was toen om met de uiteenzetting van de gronden, waarop mijne conclusie aangaande den jaarstijl der abdij berust, te wachten, totdat het ontworpen Handboek der Nederlandsche chronologie verscheen, waarin de zaak toch behandeld moest worden. Ten slotte echter ben ik van dat plan teruggekomen, deels omdat ik niet weet, hoe lang het nog duren kan, eer het bedoelde Handboek het licht ziet, deels omdat het toch ook ondoenlijk zou zijn om de quaestie in dat Handboek zoo uitvoerig uiteen te zetten, als ik thans wenschelijk oordeel. Want na de discussie, in de Revue des Bibliothèques et des Archives gevoerd tusschen de heeren MULLER en NELIS, schijnt het van belang vast te stellen, dat eene stichting als de Middelburgsche abdij, die deels in betrekking stond tot het kerkelijk gezag van Utrecht, deels tot het wereldlijke van de graven van Holland, reeds in het midden der 14de eeuw noch den Kerst- noch den Paaschstijl volgde, maar in deze haar eigen weg ging [1].

Ik beperk mij daarom — althans voorloopig — tot de oorkonden na 1310, die dus dateeren uit een tijdvak, waarin de stijlen van de kerkelijke en van de wereldlijke overheid der abdij aan geen twijfel onderhevig zijn. Daar tusschen Paasch- en Boodschapstijl en tusschen Kerst- en Jaarsdagstijl dikwijls moeilijk kan worden onderscheiden, wensch ik te beginnen met te onderzoeken, of in de abdij het jaartal veranderde in den winter (Kerst- en Jaarsdagstijl) of wel in de lente (Paasch- en Boodschapstijl).

Vooraf vestig ik evenwel de aandacht op een stuk van 6 Februari

---

[1] „M. MULLER croit encore trouver une preuve en faveur de son système chronologique dans ce fait, qu' au XVIe siècle le style du 1er Janvier est employé dans toutes les chancelleries des Pays-Bas actuels. Un usage si communément admis doit nécessairement avoir des origines anciennes et plonger des racines dans les habitudes des XIIe et XIIIe siècles ou remonter plus haut encore. Ce raisonnement aurait une grande force démonstrative si l' auteur parvenait à rétablir au moyen de deux ou trois exemples la continuité de la coutume du 1er Janvier depuis cette époque jusqu' au XVIe siècle." (NÉLIS in de Revue t. IV pp. 278 en 279.)

[2] Tenzij het tegendeel uitdrukkelijk is gezegd, komen de volgende stukken onder de aangehaalde nnmmers van de Regestenlijst der abdij voor.

1435 (Archief der O. L. V. abdij te Middelburg, Regestenlijst [2]) no. 726), waarbij de abt belooft 1200 Bourgondische schilden te betalen, die de hertog van Bourgondië „bewijst heeft Adriaen Gillis' filius te ontvangen van ons ende van onsen clooster", gegeven „na den loep van den gheesteliken hove". Hier volgt de abt dus den Kerststijl.

Ten tweede vermeld ik eene akte, waarbij de abt van Middelburg iemand tot onderdijkgraaf van de Vijf ambachten in Walcheren benoemt (nr. 804). Zij is verleden „den yersten dach van Februario in den jare ons Heren dusent CCCC ende tzestich na scriven des hoofs van Utrecht". Ook hier is dus de Kerststijl gebezigd.

Uit deze stukken schijnt te blijken, dat in de Middelburgsche abdij de Kerststijl gebruikelijk was. Ik meen echter die conclusie als voorbarig te moeten afwijzen. Juist het feit, dat in deze stukken uitdrukkelijk wordt verklaard, dat de stijl van Utrecht gebezigd is, doet mij aan de dateering er van minder waarde hechten, nu het er om te doen is vast te stellen, welken stijl de abdij regelmatig gebruikte. Immers de bijvoeging van den gebezigden stijl is evenzeer op hare plaats, in geval men om de eene of andere bijzondere reden gebruik maakt van een anderen stijl, dan men gewoonlijk volgt, als zoo men zijn gewonen stijl bezigt, maar vreest, dat de lezer wellicht niet weet, welken stijl men gewoon is te gebruiken. Inderdaad tegenover deze twee charters, waarin de Kerststijl gebezigd wordt, kan gewezen worden op verschillende andere dateeringen — alle betrekking hebbende op de afhooring van de rekeningen van den ontvanger van het grafelijk slot te Oostkapelle — (nrs. 1441, 1444, 1449, 1476, 1478, 1483, 1489), die verleden zijn „stylo curie Hollandie", „stijl van Hollandt", „nair tschryven thoofs van Hollant", of hoe verder de Paaschstijl is uitgedrukt. Even weinig als nu uit deze stukken volgt, dat de abt gewoon was zich van den Paaschstijl te bedienen, evenmin kan men uit de beide eerst aangehaalde charters eene conclusie trekken omtrent het gewoon gebruik van den Kerststijl door den abt.

Duidelijker spreken in dit opzicht de volgende stukken:

De datum van een charter van 1344 „sabbato post purificationem beate Marie" (no. 324) moet herleid worden tot 7 Februarl 1344 met uitsluiting van den Paaschstijl [1]); want het is eene voordracht van den abt aan den Domproost om zekeren Nycholaus Nicholaus' zoon tot koster van Hoogelande te benoemen, welke voordracht natuurlijk is voorafgegaan aan den last van den officiaal (die den Kerststijl gebruikte) om van die voordracht afkondiging te doen in de kerk van Hoogelande d.d. 1344 „feria quinta post beate Scolasticae virginis" d.i. 12 Februari 1344 (zie no. 325).

Eveneens droeg de abt iemand voor voor de cure van Tser-Poppen-

[1]) Hier, en waar het in het vervolg stukken geldt, verleden tusschen 1 Januari en 25 Maart, begrijp ik onder den Paaschstijl ook den stijl van Maria Boodschap.

kerke den 5den Februari 1362 (nr. 516) en niet 1363, gelijk bij gebruik van den Paaschstijl het geval zou geweest zijn; want de officiaal gaf last tot afkondiging dier voordracht 1362 „in vigilia beati Petri ad cathedram" (21 Februari) (nr. 518).

In een stuk, gedateerd van 6 April 1395 (nr. 647), waarbij de abt eene door de gildebroeders van het Heilige Kruis in de kerk te 's-Gravenhage gestichte kapelanie bevestigt, bezigt hij zeker ook den Paaschstijl niet, daar het Paaschjaar 1395 van 11 April 1395 tot 1 April 1396 loopt, en er dus geen 6 April in voorkomt. Bovendien is de akte opgenomen in een vidimus van 22 April 1395 (nr. 648).

Evenmin bezigt de abt den Paaschstijl in een charter (nr. 752), gedateerd van 1441 „die dominica decima nona mensis Martii"; want niet in 1442, wel in 1441 viel de 19de Maart op een Zondag.

Bijzonder merkwaardig is nog een stuk van 8 April 1449 (nr. 773), waarbij de Paaschstijl is uitgesloten, omdat in het Paaschjaar 1449 geen 8 April voorkomt; dit stuk toch gaat uit van den abt van Middelburg en van de regeering dier stad, die zich in den regel van den Paaschstijl bediende, maar zich hier naar het gebruik van den abt blijkt te hebben geschikt.

Den 3den Januari 1455 droeg de abt iemand voor voor eene vicarie in de kerk te Oost-Souburg (nr. 784); de last om die voordracht af te kondigen werd door den officiaal van den Domproost 22 April 1455 gegeven (nr. 785). In het eerste stuk is dus niet de Paaschstijl gebruikt.

Bij akte d.d. 1 Maart 1502 (nr. 1134) droeg de abt iemand voor tot vicaris te West-Souburg. De datum van dat stuk moet niet herleid worden tot 1503; want de last tot afkondiging der voordracht had plaats 15 April 1502 (nr. 1138), die tot inbezitstelling 7 Mei 1502 (nr. 1139), terwijl de inbezitstelling zelve 14 Juni 1502 (nr. 1141) geschiedde.

Eveneens is een stuk van den voorlaatsten Februari 1505, bevattende eene voordracht voor cureit te Welzinge, (nr 1181) niet volgens den Paaschstijl gedateerd, daar de last tot afkondiging 25 Maart 1505 door den officiaal gegeven werd (nr. 1183).

Twee akten, waarbij de abt iemand voordraagt tot cureit te Westkapelle en gelast hem in het bezit dier cure te stellen, zijn gedateerd van 15 en 16 Janaari 1545 (nrs. 1429 en 1430). Dat hier dat jaar bedoeld is en niet 1547, blijkt uit de akte van inbezitstelling van 22 Januari 1546 (nr. 1431) en den later van den officiaal ingekomen last tot afkondiging der voordracht en tot inbezitstelling van 27 Januari en 17 Februari 1446 (nrs. 1432 en 1433) [1].

Me dunkt, de conclusie, uit die tien akten, die van 1344 tot 1546

[1] Dat de abt zelf in dit geval reeds dadelijk last tot inbezitstelling had gegeven en deze dan ook al had plaats gehad, toen daartoe de last van den officiaal ontvangen werd, hangt blijkbaar hiermede samen, dat de vorige cureit was afgezet en uit zijn ambt moest worden verwijderd.

loopen, te trekken, kan geene andere zijn dan deze: de abdij gebruikte niet den Paasch- of den Boodschapstijl maar den Kerst- of den Jaarsdagstijl [1]).

Er blijft dus nu nog te onderzoeken over, of de Kerststijl dan wel de Jaarsdagstijl in de abdij gegolden heeft. Dat een beroep op de bovenaangehaalde stukken van 6 Februari 1435 (nr. 726) en 1 Februari 1460 (nr. 804) ten gunste van den Kerststijl, die daar uitdrukkelijk wordt vermeld, niet opgaat, heb ik reeds aangetoond. De zaak wordt m.i. alleen beslist, zoo omtrent oorkonden, uitgaande van de abdij en verleden tusschen 25 December en 1 Januari, zonder dat de jaarstijl met name wordt vermeld, van elders blijkt, dat zij, hetzij volgens den Kerststijl, hetzij volgens den Jaarsdagstijl gedateerd zijn. Zulke oorkonden heb ik in het abdij-archief er twee gevonden (nrs. 388 en 511).

In het eerste stuk, gedateerd van 28 December 1349, doet de abt den bisschop eene voordracht voor eene vicarie in de Kloosterkerk. Hier kan de Kerststijl niet gebezigd zijn; want de vicarie, waarvoor de abt 28 December eene voordracht doet, was door hem eerst den 21sten December 1349 gesticht (nr. 387), en den 19den Januari 1350 (nr. 393) bevestigde de bisschop van Utrecht deze stichting en vereenigde hij zich met de voordracht, die dus blijkbaar niet 28 December 1348 maar 1349 was ingediend.

Eveneens deed de abt voor cureit te Werendijke 26 December 1361 eene voordracht aan den Domproost (nr. 511). De last om die voordracht in de parochiekerk af te kondigen werd door den officiaal den 8sten Januari 1362 gegeven (nr. 513), en de opdracht om den voorgedragene in het bezit te stellen (nr. 515) is van 27 Januari 1362. Wil men dus niet aannemen, wat inderdaad onaannemelijk is, dat tusschen de voordracht en den last tot afkondiging meer dan een jaar verloopen is, dan bezigde de abt in het eerste stuk niet den Kerst- maar den Jaarsdagstijl.

Niet anders dan de abt handelde de proost. In de rekening, die Floris Aertsz., later zelf abt, aflegde van zijne administratie over 1535, omschrijft hij dat jaar aldus: „eenen geheelen jaire, ingaende den eersten January anno XVc ende vijfendertich stijl van Utrecht [2]) ende uuytgaende den laesten Decembris in tzelve jair".

---

[1]) Hierbij zijn buiten beschouwing gelaten een viertal oorkonden, die hoewel in de abdij verleden en meerendeels ook met het zegel der abdij voorzien, toch notarieel zijn opgemaakt (nrs. 304, 843, 845 en 1184). Zij zijn allen gegeven „anno a nativitate Domini" en dus volgens het in dit tijdschrift (bladz. 37 vlg.) door Dr. SCHOENGEN herinnerde naar den Kerststijl gedateerd. Men lette echter op het onder nr. 1437 vermelde stuk van den keizerlijken notaris Cornelis van Middelburg, gedateerd „up den zesten dach in Aprili int jaer ons Heeren (= anno Domini = anno a nativitate) duyst vijfhondert ende vivenveertich stijl van Hollandt".

[2]) De bijvoeging der woorden: „stijl van Utrecht" geeft eene ongezochte bevestiging van wat ik vroeger (Archievenblad XIV blz. 244) beweerd heb, dat die uitdrukking meermalen gebruikt wordt om bij de akten, tusschen Nieuwjaar en Paschen verleden, den Paaschstijl uit te sluiten, zonder dat daaruit volgt, dat degene, die zich van de uitdrukking bedient, den Kerststijl gebruikt.

Hiermede is, meen ik, het bewijs voltooid, dat de abdij noch Paasch-, noch Boodschap- noch Kerststijl bezigde, maar zich van den Jaarsdagstijl bediende. De abdij week dus af én van het gebruik van hare geestelijke én van dat van hare wereldlijke overheid. Evenmin volgde zij een bijzonderen stijl, eigen aan de orde van Premonstreit, want, gelijk ik vroeger (Archievenblad 1901/2 blz. 25) heb waarschijnlijk gemaakt, bestond zulk een stijl niet. Er blijft dus niet anders over dan aan te nemen, dat de abdij den plaatselijken stijl van Middelburg volgde.

Deze conclusie klinkt zonderling, omdat het bekend is, dat de magistraat van Middelburg den Paaschstijl bezigde. Zoo blijkt uit de ruigregisters, waarin de crimineele sententiën van het gerecht werden opgeteekend, en die chronologisch zijn ingericht, dat het jaar 1483 tusschen 6 Maart en 1 Juni begon (Paschen viel toen op 30 Maart), 1484 tusschen 8 Maart en 22 April (Paschen 18 April), 1506 tusschen 8 April en 16 Mei (Paschen 12 April). En volgens het stedelijk resolutieboek begon het jaar 1542 tusschen 4 en 9 April (Paschen 9 April). Maar al werd de Hofstijl door den magistraat gevolgd, de burgerij begon het jaar met 1 Januari. Eene rekening van het barbiersgilde „ingaende versworen Maendach XLVIIItich, uuytgaende versworen Maendach anno XLIX" — welk tijdvak aan het hoofd der rekening kortweg als 1548 wordt aangeduid — werd volgens het gebruik den dag, waarop de rekening gesloten werd, afgehoord: „den VIIten January anno XVcXLVIII tscryvens thofs van Hollandt". Ja, in zijne rekening over 1570 zegt de proost der abdij, dat zij loopt van „den iersten January anno XVc tseventich stilo communi Middelburgensi tot den laesten Decembris daeranvolgende".

Ik meen dan ook te kunnen aantoonen, dat de magistraat den Paaschstijl eerst later heeft aangenomen, ongetwijfeld op het voorbeeld van den souverein, den graaf van Holland.

De oudste burgemeestersrekening, uitgegeven door jhr. C. A. Rethaan Macaré, (Codex diplomaticus van het Historisch genootschap 2e serie, 2e deel, 1e afd. blz. 1) loopt, „zeder die tijt dat zi (de rendanten) burghermeysters ghecoren waren, dat was des Vridachs na sinte Gregorius dach in Marte int jaer ons Heren MCCCLXIIII, ende seder die tijt dat Weyte Pieters zone ende Saelmon Pieters zone lest rekeninghe deden van haren burghmeysterscepe, dat was up den lesten dach van Marte binnen denzelven iare". Hier is de Paaschstijl gebezigd; want in de chronologisch ingerichte rekening worden achter elkaar vermeld uitgaven, gedaan „up den lesten dach van Marte", „up den Paeschavent" en „des Donredachs na sinte Tyburtius dach in Aprel". In 1364 viel Paschen op 24 Maart, in 1365 daarentegen op 13 April, dus tusschen 31 Maart en 17 April. Ook viel niet in 1364, wel in 1365 St.-Marcusdag d.w.z. 25 April op een Vrijdag, gelijk de rekening uitdrukkelijk aangeeft, dat het geval was (blz. 14).

Daarentegen was de Paaschstijl nog niet door den magistraat aangenomen in 1328. Op Zondag na St.-Mathijsdag (d. w. z. na 24 of 25 Februari) 1328 passeerden burgemeesters, schepenen en raad der stad eene akte, waarbij Jan en Arnoud Pieters kinderen zekere tienden onder St.-Maartensdijk aan de abdij verkoopen (zie nr. 212). Deze tienden waren leenroerig aan het kapittel van Oudmunster, en de beleening er mede, die natuurlijk eerst na den verkoop plaats had, geschiedde den 8sten Januari 1329 (nr. 220). De akte van verkoop is dus van 28 Februari 1328 en niet van 26 Februari 1329. De magistraat van Middelburg bediende zich dus in 1328 hetzij van den Kerst- hetzij van den Jaarsdagstijl. Daar wij nu weten, dat de abdij, die slechts den plaatselijken stijl gevolgd kan hebben, den Jaarsdagstijl bezigde, die zelfs in 1570 nog de stilus communis Middelburgensis heet, ligt de conclusie voor de hand, dat ook de magistraat van Middelburg vóór 1328 het jaar met 1 Januari begon.

Nu wij weten, dat de magistraat van Middelburg eerst na 1328 den Paaschstijl heeft aangenomen, moet dus ook eene schepenakte van Middelburg, waarbij Gheyle Willem Hozemonds weduwe eenig grondbezit in de Gravenstraat aldaar schenkt aan eene door haar echtgenoot in den Noordmonster gestichte vicarie, en die gedateerd is van 1301 Dinsdag na St. Agnes (nr. 102), verleden zijn den 24sten Januari 1301. Maar nu is er een ander charter, waarbij de abt van Middelburg met eenige andere geestelijken eene verklaring afgeeft omtrent de begiftiging dier vicarie met verschillende goederen, waaronder ook het in de zooeven genoemde akte vermelde erf in de Gravenstraat (nr. 101). Dat charter is eveneens gedateerd van „feria tercia post festum beati Agnetis" van het jaar 1301, en die datum moet dus ook herleid worden tot 24 Januari 1301. Hieruit volgt, dat de abt van Middelburg, ook vóór het synodaal statuut van 1310, den Paaschstijl niet gebruikte. Het is waar, het blijkt niet, dat de abt hier den Jaarsdagstijl volgde; hij kan ook den Kerststijl gebezigd hebben. Maar men moet toch wel een verstokt aanhanger van dien stijl zijn om het waarschijnlijker te achten, dat de abt, vóór het synodaal besluit van 1310 den Kerststijl volgende, nadat bij dat besluit de Kerststijl in het bisdom was ingevoerd, uit eene zekere begeerte tot tegenspraak den toen aangenomen stijl liet varen voor den Jaarsdagstijl, dan dat de abt, reeds vóór 1310 gewoon den Jaarsdagstijl te gebruiken, zich ook na dien tijd daaraan gehouden heeft, zonder zich naar het synodaal besluit te richten. Neemt men het laatste aan, gelijk ik meen, dat men doen moet, dan heeft de abdij van Middelburg dus altijd, voor zoover wij kunnen nagaan, den Jaarsdagstijl gevolgd.

Eerst door de inlijving der abdij bij de mensa van den nieuwen bisschop van Middelburg veranderde de toestand. De bisschop bediende zich van den Kerststijl. Een door den bisschop naar den pensionaris Roels ver-

zonden brief (Archief van Prelaat en Edelen, blz. 202 nr. 96) werd door deze ontvangen 6 Januari 1568 volgens den stijl van Brussel, waar Roels toen vertoefde, dat is dus 6 Januari 1569. Volgens de dateering van den bisschop was de brief 29 December 1569 door hem verzonden; blijkbaar volgt hij hier dus den Kerststijl. En in eene akte, waarbij de bisschop abdijland in erfpacht geeft, gedateerd 28 December 1571, (Bijdragen bisdom Haarlem XII blz. 95 en 96) wordt gezegd, dat de erfpacht zal ingaan „Bamisse naestcomende XVcLXXI". Ook hier dus is het gebruik van den Kerststijl niet twijfelachtig. Maar dat was eene nieuwigheid, door den bisschop ingevoerd. Zoolang de abdij een zelfstandig lichaam was, gebruikte zij den Jaarsdagstijl.

R. FRUIN.

Over de jaarstijlen door Floris V en zijne voogden gebruikt. 1256—1296.

Terecht zegt Mr. S. MULLER Fz. in zijne studie „De jaarstijlen, in het Sticht Utrecht gebruikt vóór het synodaal-besluit van 1310" [1]: „de Hollandsche chronologen hadden [tot nu toe] een gemakkelijk leven", er aan toevoegend dat zij „op de meest onverwachte wijze zijn wakker geschud uit hunne rustige rust".

Dit plotselinge ontwaken is een verblijdend feit te noemen, vooral te danken aan nu wijlen den heer J. DE FREMERY en de heeren Mr. S. MULLER Fz. en Mr. R. FRUIN; het is nu eens en voorgoed uit met het hopelooze geknoei van voorheen en elkeen, die zich met onze middeleeuwen bezig houdt, is nu verplicht zich er rekenschap van te geven, dat — òok ten onzent — chronologische vraagstukken bestaan.

Daar schrijver zich sedert geruimen tijd met een monographie — aan graaf Floris V gewijd — bezig houdt, was hij ook in de gelegenheid de door dien graaf gebruikte stijlen te bestudeeren, en nu het onderwerp weer, o. a. door voornoemd artikel van den Utrechtschen archivaris, van actueel belang is geworden, meende hij de resultaten van zijn onderzoek niet langer achter te moeten houden.

Evenals in die mijner hooggeschatte voorgangers komen in deze studie

---

[1]) Versl. en Med. Kon. Ac. Wet. afd. Lett. 4e reeks VII. p. 309 en vlg. Ik citeer dit artikel in het vervolg als: MULLER, Ac.

alleen Jaarsdag- en Paaschstijl in aanmerking; Kerst- en Boodschapstijl — al mogen zij bij hooge uitzonderingen eens gebruikt zijn — waren in Holland, Zeeland en Utrecht niet inheemsch [1]).

Hoewel de Rijks-archivaris in Zeeland in zijne bespreking van Mr. MULLER'S studie [2]) vraagt, of het wel juist is het chronologische onderzoekingsmateriaal in te deelen naar de verschillende regeeringen, omdat de klerken zelf in deze den toon zullen hebben aangegeven, meen ik, dat dit bij ons onderwerp niet anders mogelijk is. Ten eerste omvat de regeering van Floris V een periode van veertig jaren, een tijdperk door geen bisschoppelijke regeering bereikt, ten andere zou het zeker ook hier wenschelijker zijn de stukken volgens hunnen schrijver (klerk) in te deelen en te onderzoeken, doch is dit voorshands nog niet mogelijk. Misschien zal ik na verloop van tijd in de gelegenheid zijn alle origineele van graaf Floris' kanselarij uitgegane stukken volgens de handschriften te classificeeren en aldus aan Mr. FRUIN'S in theorie zeer juisten wensch tegemoet te komen [3]).

Voorloopig moeten wij echter de oude methode nog blijven volgen. Na deze korte inleiding ga ik over tot mijn onderzoek, waaraan ik eenige algemeene beschouwingen en conclusies zal toevoegen.

FLORIS DE VOOGD.

In de opstellen door wijlen J. DE FREMERY en Mr. R. FRUIN over verschillende stijlen [4]) werd ook gehandeld over die van Floris den Voogd en Floris V. In zijn eerste opstel zegt DE FREMERY [5]) dat de Voogd den Paaschstijl volgde, althans voor enkele stukken (volgens de dateeringen van Oork. II, no. 1 en 22, en Nalezing, no 29). FRUIN [6]) sloot zich hierbij aan; DE FREMERY zeide verder [7]) „aangaande Floris den Voogd hel ik over tot de meening, dat hij de dateeringswijze zijner voorvaders en van zijn broeder (sc. den Jaarsdagstijl) niet zal verzaakt hebben, en dat de beide eerste door hem gegeven brieven, die ontegenzeggelijk volgens den

---

[1]) Zie o. a. MULLER, Ac. p. 314 vlg. — Men zie den jongsten pennestrijd hierover van Mr. MULLER en den Belgischen archivaris H. NELIS in de Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique (deel IV, afl. 2 en 4).

[2]) Ned. Arch.blad XIV p. 178 vlg.

[3]) Dat deze classificatie geen geringe arbeid zou zijn, bewijst o. m. het volgende: onder de 28 origineele stukken, die uit Floris' kanselarij stammend nu op het Record-office te Londen berusten, noteerde ik minstens zeven verschillende handschriften.

[4]) Bijdr. voor vad. Gesch. en Oudh. 3e reeks. IX en X; 4e reeks I.

[5]) Bijdr. 3e r. IX. p. 136.

[6]) Bijdr. 3e r. X. p. 146, 2e pagineering.

[7]) Ibid. p. 161.

Paaschstijl gedagteekend waren,[1]) uitzonderingen zullen geweest zijn", en werkte deze opinie verder nog wat uit.

FRUIN, in zijn antwoord hierop,[2]) houdt vol, dat hij den Paaschstijl waarschijnlijker vindt. Hij zegt: „De feiten staan vast: twee akten van Floris den Voogd, die slechts kort aan het bewind was, wijzen op den Paaschstijl".

VAN DEN BERGH scheen ook te weifelen, want bij Oork. II, no. 38, plaatste hij een vraagteeken [3]).

In deze kwestie heeft FRUIN m. i. gelijk en gebruikte de Voogd den Paaschstijl, echter is ons bewijsmateriaal al heel gering: uit de zeer korte regeering zijn er maar drie stukken, die ons bij ons onderzoek van dienst kunnen zijn.

I. Oork. II, no. I. „Datum Rinmaswale V feria post dominicam qua cantatur reminiscere anno Domini MCCL quinto". Daar de Roomsch-Koning op 28 Januari 1256 sneuvelde, is herleiding volgens Paaschstijl noodzakelijk; de datum is (zooals V. D. BERGH hem ook geeft): 16 Maart 1256. Het is het eerste stuk, dat wij van den Voogd kennen.

II. DE GEER. Arch. v. d. Duitsche orde, no. 225 (Oork. II, no. 22 en Nalezing no. 29, beide keeren in regest). „Datum Harlem, anno Domini MCCLVI in die circumcisionis Domini." Ook hier geldt het zooeven opgemerkte en is te herleiden volgens Paaschstijl tot 1 Januari 1257.

III. Oork. II, no. 38. „Datum apud Hage anno Domini MCCLVII in cathedra beati Petri apostoli". Volgens Paaschstijl: 22 Februari 1258 (zóó V. D. BERGH met ?), volgens Jaarsdagstijl 22 Februari 1257. Wat hier het juiste is, kan ik niet uitmaken. Een vergelijking met de bevestiging dezer gift door bisschop Hendrik van Vianden (Oork. II, no. 53) helpt ons niet veel. Indien, volgens Mr. MULLERS systeem [4]), laatstgenoemde brief met Paaschstijl op 1 Juli 1260 te brengen is, valt ze eerst (in het gunstigste geval) meer dan twee jaar na de gift door den voogd en bijna 1 $^1/_2$ vóór de bevestiging door de voogdes Aleyd [5]); hetgeen in beide gevallen zeer vreemd is. Of schuilt er in de dateering van den bisschoppelijken brief (V. D. BERGH heeft hem uit de: Hist. episc. ultr.) soms een fout?

Van de drie gevallen, die voor onderzoek vatbaar waren, zijn er dus zeker twee volgens Paaschstijl gedateerd, wat het algemeen gebruik van deze dagteekeningswijze door den voogd niet onmogelijk maakt.

---

1) Zie Bijdr. 3e r. IX. p. 135 en 136.

2) Ibid X. p. 181 en 182, 2e p.

3) Ook bij de nos. 23 en 37 deed hij dit, doch DE FREMERY haalt ze (Bijdr. 3e r. IX. p. 136, noot 4) ten onrechte in één adem met no. 38 aan, want deze stammen niet uit de Hollandsche kanselarij.

4) MULLER, Ac. p. 323—324 en 338.

5) Oork. II, no. 79.

Nog eene opmerking is te maken naar aanleiding van een stuk van den voogd, het betreft: Oork. II, no. 36. Dit stuk is door V. D. BERGH uit KLUIT (no. 232) overgenomen en door dezen gedrukt naar een afschrift van het origineel in het St. Victors-klooster te Antwerpen. De datum is aldus: „Datum Syricse, sabbato ante dominicam Invocavit". Het jaartal ontbrak misschien reeds in het origineel [1]). De brief is echter door den voogd gegeven en kan dus zijn òf van 4 Maart 1256, òf van 24 Februari 1257 [2]), òf van 9 Februari 1258. KLUIT plaatst het stuk op den tweeden datum, V. D. BERGH met ? op den derden. In verband met Oork. II, no. 1 zou ik het liever op den eersten stellen, doch beslis nog niet voor het origineel eventueel gevonden is.

Nog noteerde ik deze onjuiste dateeringen in het Oork. voor den tijd van den voogd:

II, no. 30, lees: 6 Juni; het valt dan op denzelfden dag als no. 26.

II, no. 34, lees: 11 December.

II, no. 39, lees: 6 April 1257 (DE FREMERY in Bijdr. 3e r. IX, p. 141).

ALEYD VAN HOLLAND, gravin-weduwe van Henegouwen.

Ook het tiental stukken, dat van de voogdes Aleyd afkomstig en voor ons doel geschikt is, wijst er op, dat zij den Paaschstijl volgde.

I. DE GEER. Arch. Duitsche Orde, no. 230 (Oork. II, no. 50 en Nalezing no. 32, beide keeren alleen in regest). „Datum apud Ath anno Domini MCCLVIII, in die Fabiani et Sebastiani martirum". Daar Floris de voogd eerst 26 Maart 1258 overleed, is Paaschstijl (20 Januari 1259) aangewezen.

II. Oork. II, no. 51. „Datum anno Domini MCCLVIII in cathedra beati Petri". Is Paaschstijl, volgens argument als voren, dus 22 Februari 1259.

III. Oork. II, no. 47. „Datum anno Domini MCCLVIII in die beati Mathie apostoli." V. D. BERGH heeft hier Mathias den apostel, wiens feestdag 24 Februari gevierd wordt, en Matthaeus den apostel en evangelist (feestdag 21 September) met elkaar verward en komt daardoor tot een geheel verkeerde dateering [3]).

Het stuk is, volgens hetzelfde argument alsvoren, volgens Paaschstijl geteekend: 24 Februari 1259; het sluit zich dan — zooals ook behoort — geheel bij het boven sub II vermelde aan.

IV. KLUIT, Hist. crit. no. 244 (niet opgenomen door V. D. BERGH).

---

[1]) Ik ben bezig dit op te sporen.

[2]) In dit geval is in Oork. II, no. 38, (zie boven) Paaschstijl gebruikt: 1257, 22 Febr. den Haag, 24 Febr. Zierikzee.

[3]) Dat men ook vroeger op deze verwarring bedacht was, bewijst SLOET, Oork. Gelre no. 703: „Datum apud Lovanium, mense Februario, in die beati Mathie apostoli, anno Domini MCCXLVIII".

„Datum anno Domini MCCLVIII in die beate Gertrudis, apud Rinsborch". Argument alsvoren; Paaschstijl 17 Maart 1259. Het is eene herhaling van het sub III genoemde stuk.

V. Oork. II, no. 60. „Datum anno Domini MCCLIX, feria sexta ante purificationem beate Virginis". Jaarsdagstijl 31 Januari 1259, Paaschstijl 30 Januari 1260. Welke stijl hier aangenomen moet worden is onzeker; echter is V. D. BERGH's 31 Januari 1260 zeker fout.

VI. DUVIVIER, La Querelle des d'Avesnes et des Dampierre. Preuves no. CCCVII (II, p. 547): „Ce fu fait l'an del incarnation nostre Seignour mil CCLX, le jour del Apparition". Door DUVIVIER volgens Paaschstijl op 6 Januari 1261 gebracht, ook Jaarsdagstijl (6 Januari 1260) kan hier gebruikt zijn. Het is onzeker, wat men hier kiezen moet.

Na hare voogdij, kunnen wij de volgende stukken van Aleyd nog onderzoeken:

VII. DE GEER. D. Orde, no. 512 (Oork. Nalezing no. 62, in regest). „Datum anno Domini MCCLXX VIII, feria quarta post Reminiscere." Door de GEER op 16 Maart 1278—'79, door V. D. BERGH op 1 Maart 1279 gesteld. Beide gevallen: Jaarsd. 16 Maart 1278, en Paaschstijl 1 Maart 1279 zijn hier mogelijk.

VIII—X. 1°. DE FREMERY. Suppl. oork. no. 217 (Oork. II no. 494 in regest). — 2°. Oork. II, no. 495 in regest. — 3°. DE GEER. D. orde, no. 270 (Oork. II, no. 496, in regest) [1]). — Alle drie gedateerd: „Datum anno Domini MCCLXXXIII, feria secunda post Invocavit". DE FREMERY herleidt (1°.) met behulp van Jaarsdagstijl (8 Maart 1283), V. D. BERGH (1°., 2°. en 3°.) en DE GEER (3°.) met Paaschstijl (28 Februari 1284). Dezen laatsten stijl lijkt ons gewenscht, indien wij mogen aannemen, dat Aleyd deze testamentaire bepalingen niet lang voor haren dood genomen heeft, en deze viel voor tusschen 1 Maart en 9 April 1284 [2]).

OTTO VAN GELRE, voogd van Holland.

Slechts één stuk is ons hierbij van dienst.

DE FREMERY, no. 143. „Datum apud Middelborgh in vigilia Purificationis beate Marie, anno Domini MCC sexagesimo tercio." M. i. heeft DE FREMERY hier terecht volgens Jaarsdagstijl dit stuk op 1 Februari 1263 gebracht, want op 22 Januari te voren had Otto door den gelukkigen slag op de Vernouts-ee zich van de voogdij over Holland verzekerd; 1 Februari te Middelburg is dus zeer waarschijnlijk. Ook in zijne Geldersche stukken volgt hij den Jaarsdagstijl (Kerststijl?)

[1]) Het stuk Oork. II no. 413 is waarschijnlijk ontstaan door een verkeerde opgave voor II no. 496.

[2]) Ik kan hier nu niet uitleggen, waarom deze twee data vaststaan als grenzen voor Aleyds sterfdag.

Floris V.

Hier komen wij op veel moeilijker terrein.

Beschouwen wij eerst eens wat er reeds over de stijlen in Floris' stukken gezegd is.

Volgens De Fremery [1]) bezigde Floris den Paaschstijl niet (bewijzen: Oork. II. nos. 669 en 820); Fruin [2]) trekt hieruit deze conclusie: dat er dus twee dateeringen volgens den Kerststijl voorkomen en er geen bewijzen voor Paaschstijl zijn. De Fremery [3]) haalt dan nog een stuk aan, waarin Jaarsdagstijl (geen Paaschstijl) gebruikt is (Oork. II no. 246) en zegt verder, dat al zou men brieven vinden, waarin de Paaschstijl gebezigd was, dit nog geen reden zou zijn dezen als regel aan te nemen. Fruin [4]) liet zich door de twee stukken, waarin Jaarsdagstijl gebruikt was [5]), er niet van afbrengen deze als uitzonderingen te beschouwen en vooralsnog Paaschstijl als regel aan te nemen.

Daarop bracht De Fremery [6]) zelf een stuk aan, waarbij Paaschstijl gebruikt was (Suppl. oork. no. 199). Bij voortgezette studie vond De Fremery [7]) een charter volgens Paaschstijl (Suppl. oork. no. 192), een ander volgens Jaarsdagstijl gedateerd (Oork. II no. 636).

Men ziet, er is dus onzekerheid genoeg! Wel hebben wij een groot aantal stukken van Floris V over uit den termijn 25 Dec.—Paschen, want de graaf was gewoon den winter in zijn graafschap door te brengen (hierop zijn slechts drie keeren uitzonderingen te constateeren), doch deze oorkonden helpen ons niet veel, daar slechts enkelen ons een zekere aanwijzing geven. Ieder schrijver zoekt dan ook op zijne wijze zijnen weg in dezen doolhof: Van den Bergh met schrikbarende stelselloosheid, dan herleidt hij data volgens den Jaarsdag-, dan volgens den Paaschstijl, soms (o.a. II, nos. 767 en 812) hetzelfde stuk volgens de twee stijlen.

De Fremery, volgens zijn systeem [8]) herleidt alle volgens Jaarsdagstijl, tenzij Paaschstijl blijkt.

Van de stukken van Graaf Floris V zijn gedateerd:

Zeker volgens den Jaarsdagstijl.

I. Oork. II no. 669. „Ghegheven in den Hage opten derden dach van April, int jaer ons Heren dusent twee hondert neghen ende tachtich."

---

1) Bijdr. 3e r. IX, p. 136 en vlg.
2) Ibid. X, p. 146, 2e pag., not 2.
3) Ibid. p. 60, 1e pag., p. 163, 2e pag.
4) Ibid. p. 181 en 182, 2e pag.
5) Oork. II, nos. 669 en 820; van no. 246 had De Fremery het z.i. niet bewezen.
6) Ibid. p. 184.
7) Ibid. 4e r., I, p. 140.
8) Bijdr. 3e r. X, p. 165, 2e pag.

Volgens de opmerking van De Fremery [1]) is Paaschstijl uitgesloten, want in het Paaschjaar 10 April 1289—1 April 1290 komt 3 April niet voor.

II. Oork. II, no. 694. „Datum anno Domini MCC nonagesimo, in vigilia Pasche." [2]) Uit den loop der geschiedenis en uit het feit, dat de elect Jan van Nassau op 10 Januari 1291 werd vervangen door Jan van Sierck, blijkt dat hier, misschien onder Utrechtschen invloed, Jaarsdagstijl gebruikt is. Ook door den datum van twee vidimussen (11 en 19 Juni 1290) in het archief te Utrecht. Deze wordt dan ook toegepast door V. d. Bergh en mr. S. Muller Fz. [3]), deze laatste herstelt tevens de orde der stukken door [4]) Oork. II, nos. 769 en 770 (door Jan van Cuyck gegeven) met Jaarsdagstijl op 31 Maart 1290 te brengen.

III. Oork. II no. 764, naar eene copie; Kluit Cod. Dipl. no. 340, naar het origineel. „Dese brifh was gegeven inden jare ons heren M.CC. negentich des sonendages vor half marte." Kluit volgens Jaarsdagstijl: 12 Maart 1290, V. d. Bergh volgens Paaschstijl: 11 Maart 1291. O.i. is Jaarsd. alleen mogelijk, daar het stuk zal gericht zijn aan de Middelburgers tijdens of kort vóór het beleg door de Vlamingen in 1290. Vergelijk: Oork. II, no. 709 (19 Mei 1290).

IV. Van Mieris I, p. 545 (Oork. II, no. 820 in regest.) „Gegeven tot Aelbrechtsberge op den eersten dach van April, in 't jaer onses Heeren duysent twee hondert ende twee en tnegentich." [5]) Is, volgens opmerking van De Fremery, volgens Jaarsdagstijl gedateerd, want 1 April komt in Paaschjaar 6 April 1292—28 Maart 1293 niet voor [6]).

V. Oork. II, no. 694. „Datum anno Domini MCC nonagesimo, in vigilia Pasche". Daar de elect op 10 Januari 1291 afgezet werd, is Paaschstijl hier uitgesloten.

Zeer waarschijnlijk vinden wij den Jaarsdagstijl in de volgende stukken.

I. Oork. II, no. 246, Datum anno Domini M.CC.LXX secundo, dominica ante purificationem beate Marie virginis." Het betreft de kerkgift te Monster; de transactie is aldus;

a. 26 Dec. 1268. — Floris V verleent, bij afstand van Hugo, zoon van heer Conrardus de Monstre, die aanspraak maakte op het patro-

---

1) Bijdr. 3e r. IX, p. 136.

2) Zelfde jaar en dag in Oork. II no. 693, doch welke stijl hier gebruikt is weet ik niet.

3) Je Maintiendrai, I, p. 56, noot 2.

4) Ibid. noot 3.

5) De datum, waarover veel te doen is geweest, staat vast door de stukken bij v. Mieris II, p. 8, 9 en 10 gedrukt.

6) Bijdr. 3e. IX, p. 136; vgl. X, p. 146, 2e pag., noot 1 en p. 182, 2e pag.

naatsrecht, de kerk te Monster met de tienden aan Mr. Hendrik Alardszoon (Oork. II, no. 178).

b. 16 Maart 1269. — Gobertus, domproost van Utrecht, geeft, op voordracht van Floris V als patroon, de kerk van Monster aan Mr. Hendrik Alardszoon (Oork. II, no. 196. aldaar ten onrechte volgens Paaschstijl op 5 April 1270 gebracht; de domproost gebruikte eerst sedert 1274 Paaschstijl, zie: MULLER, Ac. p. 339).

c. 31 Januari 1272. — Floris V en Dirk van Teylingen doen uitspraak, dat Hugo Koenraadszoon geen patronaatsrecht heeft te Monster (Oork. II, no. 246).

d. 29 October 1272. — Herhaling van *b* (Oork. II no. 243).

M. i. moet *c* aan *d* voorafgaan en is dus in *c* Jaarsdagstijl gebruikt, anders heeft de herhaling van *b* in *d* vervat geen zin.

Zoo ook DE FREMERY [1]; FRUIN was het hier mede niet eens [2]).

II. Oork. II, no. 379. „Datum apud Ziricze anno Domini MCC, septuagesimo octavo, mense martio". Zie verder bij het stuk: „Zeker volgens Paaschstijl gedateerd", no. III.

III. Oork. II, no. 636. „Dese letteren waren ghegheven in Middelburgh, ons Heren jare dusent tuehondert ende acht ende tactech in Aprille". DE FREMERY toonde aan dat Jaarsdagstijl hier hoogst waarschijnlijk is [3]).

IV. Oork. II, no. 689. „Dese lettere was ghegheven in ons Heren jare MCCLXXXIX, in Zente Mathijs avonde, in den Haghe". Het stuk draagt denzelfden datum als DE FREMERY no. 255, dat door de vrouw van Voorne gegeven is, en daar DE FREMERY [4]) uitgemaakt heeft, dat dit geslacht den Jaarsdagstijl volgde, moet Floris hier ook dezen stijl gebruikt hebben.

Zeker is Paaschstijl gebruikt in deze stukken:

I. Oork. nalezing, no. 42. „Datum anno Domini MCCLXVI, in die circumcisionis Domini". Door V. D. BERGH terecht volgens Paaschstijl op 1267 gesteld; Floris V. werd toch in Juli 1266 pas 12 jaar en bereikte toen eerst den leeftijd om zelfstandig op te kunnen treden.

II. Oork. II, nos. 147 en 148 (dit laatste gedrukt: DE FREMERY, no. 151). „Dese lettren sien ghegheven van ons Heren ghebornesse ducent jaer tue ondert jaer ende VI en LX in Sente Pontiaens daghe", en „Datum anno Domini MCCLX sexto, in die Pontiani Martyris". V. D. BERGH neemt ten onrechte 19 Nov. als St. Pontiaansdag aan, DE FREMERY herstelt deze fout, (Suppl. oork. no. 151, noot 2) en geeft den juisten datum: 14 Januari.

---

1) Bijdr. 3e r. X, p. 60, 1e pag. en p. 163, 2e pag.
2) Ibid., p. 182, 2e pag., noot 2.
3) Bijdr. 4e r. I, p. 140.
4) Bijdr. 3e r. IX, p. 140 vlg.

Beiden dwalen echter door 1266 als jaar aan te nemen. Volgens het argument bij het voorgaand stuk (no. I) vermeld, is hier Paaschstijl gebruikt. Ten overvloede bewijst dit eene oorkonde van 23 October 1266 (Oork. II, no. 146) waar alleen nog maar van de door Willem II aan de Delvenaars gegeven tolvrijheden gesproken wordt.

III. DE FREMERY, no. 199. „Datum apud Hagham, feria quinta ante dominicam qua cantatur Letare Jerusalem, anno Domini millesimo CC septuagesimo septimo". Het blijkt uit het geheele verloop der zaak, dat Paaschstijl gebruikt is. Wij krijgen dan:

a. 20 Mei 1277. Jan van Nassau, elect van Utrecht, staat aan de abdij Rijnsburg toe eene hoeve (quandam curtem cum suis pertinentiis), in Walcheren tusschen Domburg en Oostkapelle gelegen, te verkoopen aan de abdij Middelburg (DE FREMERY no. 193).

b. Juni 1277. Aleydis, abdis van Rijnsburg, verklaart met toestemming van den elect, aan de Middelburgsche abdij 234 gemeten, tusschen Domburg en Oostkapelle gelegen, verkocht te hebben en van de kooppenningen voldaan te zijn. Verder verklaart zij nog, dat het goed vrij van schot, bede en heervaart is (Oork. II, no. 338).

c. 20 Sept. 1277. Floris V verklaart, dat hij de bedoelde 234 gemeten onder dezelfde vrijheden en rechten, waaronder de abdij Rijnsburg ze hield, aan de Middelburgsche afstaat (DE FREMERY no. 196). De verklaring zonder datum (Oork. II, no, 352) zal hieraan vooraf zijn gegaan.

Deze grafelijke verklaring wordt nader uitgewerkt in twee stukken:

d. Maart 1278. De graaf verklaart voornoemd goed vrij van bede, schot en heervaart (Oork. II, no. 379); in dit stuk zou dan wellicht Jaarsdagstijl gebruikt zijn.

e. Het stuk waar wij het nu over hebben en dat dan volgens Paaschstijl op 24 Maart 1278 te brengen is, zooals DE FREMERY (no. 199) ook doet. [1]) Floris V bevestigt er in nog nadere vrijdom van lasten. Vergelijk het volgende.

IV. Oork. II. no. 356 (vlg. no. 326). „Datum apud Hagam feria quarta ante dominicam qua cantatur Letare Jherusalem, anno Domini MCCLXXVII, mense Martio". Mr. S. MULLER Fz. heeft aangetoond, [2]) dat in beide stukken Paaschstijl gebruikt is en ze dus op 23 Maart 1278 moeten gebracht worden, d. i. één dag vóór het hiervoren sub III genoemd stuk.

V. Oork. II. no. 416. „Dese letteren waren ghegheven des donresdaghes na Sinte Gheerdendaghe te mid Maerte, doe men scref ons Heren jare M.CC. ende tachtich". Daar heer Simon van Teylingen, aan wien

---

[1]) Zie: Bijdr. 3e r. X. p. 184, 2e pag.

[2]) Ie Maint. I. p. 45, noot 1; en Ac. p. 324.

Waddinxveen behoorde, op 24 Sept. 1280 nog leefde (Oork. II, no. 407) is Jaarsdagstijl hier uitgesloten, en 20 Maart 1281, wat VAN DEN BERGH geeft, de juiste datum.

VI. Oork. II, no. 655. In dit stuk van den elect worden volmachten voor Westfriesche afgevaardigden gevidimeerd „datum anno Domini MCCLXXX octavo, Sabbato ante dominicam, qua cantatur Letare Jherusalem".

Daar uit Oork. II, no. 671 blijkt, dat op 1 Mei 1289 de voorn. gevolmachtigden zich aan Floris V onderworpen hadden, is het vidimus voorn., door den elect „anno MCCLXXXIX, in cena Domini" gegeven, volgens Jaarsdagstijl gedateerd (7 April 1289), en zullen wij de volmachten voorn., volgens Paaschstijl op 26 Maart 1289 moeten zetten, daar het toch niet denkbaar is, dat zij van een jaar eerder zouden dateeren en dit ook met de historische feiten in strijd is.

De vernieuwde volmachten der Westfriezen, eveneens 1289 „in cena Domini" gegeven (Oork. II, no. 656) zijn, wel onder invloed van Utrecht, daarentegen volgens Jaarsdagstijl gedateerd. Deze opvatting volgt ook Mr. S. MULLER Fz. [1])

IV—VII. Dit zijn rechten, door Floris V achtereenvolgens aan de Westfriezen na hunne onderwerping verleend en in de algemeene zoenbrief van 1 Mei 1289 (Oork. no. 671) wederom vermeld.

Het laatste voor Texel (DE FREMERY no. 256) is van 29 April 1289 (Paschen 1289, 10 April); de daaraan voorafgaanden zijn zeker van hetzelfde jaar en dus allen volgens Paaschstijl gedateerd, zooals V. D. BERGH ook doet. Het zijn: Oork. II, nos, 649, 650, 660, 664.

VIII. Oork. II, no. 691. „Ghegheven in ons Heren jare dusent twee hondert neghen ende tachtich, des dinxendaghes na halfvasten in Middelburch." V. D. BERGH, volgens Paaschstijl, brengt het stuk op 14 Maart 1290. Dit is juist, Jaarsdagstijl is hier onmogelijk, want dan zou het van 22 Maart 1289 zijn, terwijl we zeker weten, dat op 21 Maart 1289 Floris in den Haag was (Oork. II, no. 660).

IX. DE FREMERY, no. 263. „Ghegheven in ons Heren jare dusent (ende twehon)dert ende neghentich op sente Ghertrudendach. In den Haghe." Aangezien Floris V zich in dit stuk graaf van Zeeland noemt, is Paaschstijl (zooals DE FREMERY ook aanneemt) aangewezen (17 Maart 1291).

X. Oork. II, no. 765. „Dese brief was ghegheven in die Hagha in ons Heren jaer M.CC. ende neghentich in sente Gheerdendaghe." Hoewel hierin de titel, graaf van Zeeland, ontbreekt, zal wegens de gelijke dag- en plaatsbepaling als in het voorgaande stuk (no. IX) ook hier Paaschstijl gebruikt zijn. Ook wijst hierop misschien het „'t Zeesken rechte", de nieuwe Zeeuwsche keuren dateerden van 13 November 1290 (Oork. II,

---

[1]) Je Maint. I. p. 39, noot 1, alwaar voor 6, 26 Maart te lezen; en: Ac. p. 325.

nos. 747 en 748). Ook in II, no. 766 is misschien Paaschstijl gebruikt, vergelijk datum.

XI. Oork. II no. 926. „Donnees a Paris le lundi apres Typhaine, lan de grace mil deus cens quatrevinz et quinze." Uit de geschiedenis blijkt, dat hier geen Jaarsdagstijl kan gebruikt zijn. Het verdrag van Floris met Frankrijk werd begin 1296 gesloten. De datum wordt: 9 Januari 1296 (V. D. BERGH verkeerd: 8 Januari).

Zeer waarschijnlijk Paaschstijl hebben:

I. DE FREMERY, no. 190. „Datum feria quarta post dominicam in Passione Domini, anno Domini MCCLXX sexto." Zie noot van DE FREMERY aldaar.

II. DE FREMERY, no. 192. „Datum in dominica Palmarum, anno Domini MCCLXX sexto." Zie DE FREMERY's noot en dezelfde in Bijdr. 4e r. I, p. 140.

III. Oork. II no. 692. „In orconde van desen brief gegeven te Brucele in ons Heren jaer MCCLXXXIX des Woensdages voir Palmen."

Hierin is waarschijnlijk Paaschstijl gevolgd, want dan is Floris' aanwezigheid te Brussel bij den hertog van Brabant eerst te verklaren. Immers in 1290 riep hij diens hulp in bij zijne moeilijkheden met Zeeland.

IV. Oork. II, no. 768. „Ghegheven des Dynxdaghs voir Paesschen, int jaer ons Heeren duysent tweehondert ende tnegentigh, tot Middelburgh." Zie over dezen brief: DE FREMERY in Bijdr. 3e r. IX, p. 137 en vlg.

V. Oork. II no. 817. Eene vergelijking met no. 823 duidt o. i. op Paaschstijl.

VI. Oork. II no. 840. Door V. D. BERGH terecht met Paaschstijl gebracht op 25 Maart 1293. Gebruikt men Jaarsdagstijl, dan krijgt men 2 April 1292 en toen was Floris te Aelbrechtsberg (Zie hiervoor: „Zeker Jaarsdagstijl no. IV). [1])

Trachten wij nu uit het vorenstaande een systeem te krijgen om te weten, hoe met stukken van Floris V te handelen.

Reeds dadelijk springt in het oog, dat wij bij ons onderzoek een grooter aantal stukken tot Paasch- dan tot Jaarsdagstijl konden terugbrengen. Dit doet vanzelf het vermoeden opperen, dat bij Floris V — te meer waar dit bij zijn vader en zijn oom en tante het geval was — Paaschstijl regel was. Om nu te kunnen aantoonen, dat Jaarsdagstijl uitzondering was, zouden wij van de vijf stukken, die zeker en van de vier, die waarschijnlijk volgens dezen stijl gedagteekend zijn, moeten vinden, of er ook een reden

[1]) Hier een opgave van enkele stukken, waarvoor ik geen oplossing vond; misschien is een ander gelukkiger. Oork. II. nos. 307, 308, 538, 630, 811, nalez. no. 72; DE FREMERY nos. 175, 176 (te verg. met oork. II, no. 303), 177, 180 (te verg. met oork. nalez. no. 60), 206.

is, waarom juist in die stukken de ongebruikelijke Jaarsdagstijl gevolgd is.

Het valt ons dan direct op, dat er vier (Oork. II, nos. 246, 379, 689 en 694) op Utrecht betrekking hebben en aldaar in de bisschoppelijke kanselarij, waar onder Jan van Nassau Jaarsdagstijl regel was [1]), kunnen opgesteld zijn.

Twee er van (Oork. II, nos. 636 en 764) hebben op Middelburg betrekking, doch ik weet niet, of in de abdij aldaar Jaarsdagstijl gebruikelijk was; hoewel ik dit wel vermoed. [2]) Een brief (II no. 689) heeft Jaarsdagstijl, omdat — zooals wij reeds zeiden — hij in verband staat met de heeren van Voorne.

Voor twee stukken (II, no. 669 en 820), het eene betreffende Dordrecht, het andere Stavoren, weet ik geen reden. Welke stijl volgde Dordrecht in de XIIIe eeuw?

Ik meen dus tot de conclusie te mogen komen, dat in Floris' kanselarij hoofdzakelijk de Paaschstijl gebruikt werd. Echter waren er ook gevallen — een absolute regel wanneer dit gebeurde, zal wel nooit aan te geven zijn, daar deze wel nooit bestaan heeft — waarin Jaarsdagstijl gevolgd werd.

Elk stuk moet dus aan een speciaal onderzoek onderworpen worden; of, zooals de archivaris Poncelet het zoo juist uitdrukt [3]): „en diplomatique, comme en beaucoup d'autres matières, les règles comportent des exceptions et . . . . toute date pouvant être interprétée différemment doit être soumise à un examen approfondi".

Brussel, Juli 1906. HENRI OBREEN.

Het Handboek der Nederlandsche Palaeographie.

De commissie tot het samenstellen van een handboek der Nederlandsche palaeographie, in het laatst van 1900 ingesteld, is dezer dagen ontbonden zonder de haar opgedragen taak te hebben kunnen volbrengen. Het zij den ondergeteekende, die door het Bestuur der Vereeniging van archivarissen met de leiding der commissie was belast, vergund kortelings rekenschap te geven van de verschillende omstandigheden, die tot dit droevig resultaat hebben samengewerkt.

De geschiedenis van het plan om zulk een handboek samen te stellen en van de eerste werkzaamheden der commissie tot de verschijning van het prospectus, dat gedateerd is van Januari 1903, behoeft hier niet te

[1]) MULLER, Ac. p. 338.
[2]) Het is inderdaad zoo; zie het vorige artikel. RED.
[3]) Archives belges, 8e année, p. 55 (25 mars 1906).

worden herhaald; de belangstellende kan die opmaken uit de in het Archievenblad opgenomen berichten (jaargang 1900/1, blz. 57—60, 109, 110 en 168; jaargang 1901/2 blz. 5, 13 en 14; jaargang 1902/3, blz. 76, 141 en 142). De uitgave van het Handboek was bij contract van 31 October 1902, waarop het in Januari 1903 opgestelde prospectus steunt, opgedragen aan de firma ERVEN B. VAN DER KAMP, wier eenig lid toen de heer A. DE JAGER te Groningen was, die, ook nadat hij uit de firma getreden is, zich de uitgave van het Handboek heeft voorbehouden. Hoewel het resultaat van de inteekening niet bepaald gunstig was, besloot de uitgever toch 9 Juli 1903 de onderneming te doen doorgaan.

Volgens het contract was nu in de eerste plaats aan de orde het samenstellen van de lijst der platen in lichtdruk, die een deel der uitgave zouden vormen. Deze taak rustte op de heeren RUTGERS en BRUGMANS; bij de samenstelling der commissie toch was bepaald, dat de heer RUTGERS de bewerking van het Handboek, voor zooveel het schrift uit kanselarijen en secretarieën, m. a. w. dat der archiefstukken betreft, de heer BRUGMANS voor zooveel de letterkundige handschriften aangaat, op zich zouden nemen, terwijl de heer SWAVING en de ondergeteekende, als secretaris en voorzitter aan de commissie toegevoegd, aan de eigenlijke samenstelling van het Handboek geen onmiddellijk aandeel zouden hebben. Beide heeren gingen dan ook dadelijk met ijver aan hunne taak, maar de heer RUTGERS mocht die niet volvoeren; reeds den 23en September d.a.v. zag hij zich om gezondheidsredenen verplicht het lidmaatschap der commissie neder te leggen en zich aan verdere medewerking te onttrekken. Deze teleurstelling werd door meerdere, helaas, gevolgd.

Wel gelukte het betrekkelijk spoedig den heer dr. M. SCHOENGEN bereid te vinden de plaats van den heer RUTGERS in te nemen, wel kwam de heer BRUGMANS, tot hoogleeraar te Amsterdam benoemd, van zijn aanvankelijk voornemen om bij het aanvaarden van den nieuwen werkkring zich aan de commissie te onttrekken, terug; maar toch kwamen spoedig nieuwe moeilijkheden storend tusschen beiden. Intusschen vooreerst ging alles naar wensch. De lijst der te reproduceeren handschriften werd niet alleen vastgesteld; maar ook met het photographeeren zelf op het atelier der firma VAN LEER te Amsterdam werd een aanvang gemaakt. In December 1903 kon reeds de heer BRUGMANS berichten, dat wat zijn aandeel betrof, de photographieën waren genomen. Maar bij de vaststelling der handschriften, die de heer SCHOENGEN gereproduceerd wilde zien, rezen allerlei moeilijkheden tusschen dien heer en den uitgever, die het werk een jaar vertraagden. Doch ook het photographeeren van deze stukken kwam in December 1904 gereed. Dit was echter het laatste lichtpunt op het doornig pad der commissie.

Reeds in April 1905, nog vóór de heer SCHOENGEN de transscripties

van de op zijne aanwijzing gephotographeerde stukken had gereed gemaakt, zag hij zich eveneens om redenen van gezondheid genoodzaakt uit de commissie te treden. Den 18en Mei hield daarop de commissie met den heer DE JAGER eene bijeenkomst te 's-Gravenhage, waarop twee punten werden vastgesteld: 1°. zou, daar onder de leden onzer vereeniging niemand scheen aangewezen om de taak van den heer SCHOENGEN over te nemen, de heer OPPERMANN, lector te Utrecht, uitgenoodigd worden diens plaats te vervullen; 2°. zou aan de Regeering gevraagd worden de uitgave in een of anderen vorm te steunen. De heer OPPERMANN, over de zaak gepolst, verklaarde zich op zekere voorwaarden bereid tot de commissie toe te treden. Vóór de uitgever omtrent die voorwaarden echter eene beslissing had genomen, onderging de zaak nogmaals vertraging door een nieuw voorstel zijnerzijds, dat bij schrijven van 30 Augustus werd ingediend. Den inhoud van dat uitvoerig voorstel hier in zijn geheel mede te deelen is overbodig; genoeg zij het er op te wijzen, dat het ten doel had de Vereeniging van Archivarissen en die voor Gemeentebelangen nader in de uitgave te betrekken. Den 8en Februari 1906 werd echter dit voorstel, dat geen onverdeelden bijval bij de besturen dier vereenigingen had gevonden, door den heer DE JAGER teruggenomen.

Intusschen was bij de commissie meer en meer de overtuiging doorgedrongen, dat de zaak niet langer op deze wijze kon worden voortgezet, dat de commissie er nooit in zou slagen een handboek samen te stellen. Immers hoewel zij uit vier leden bestond, werd het eigenlijke werk door slechts twee leden verricht, terwijl aan de beide andere alleen een zeker toezicht was opgedragen. De commissie was dus tegenover den uitgever verantwoordelijk voor het werk, dat niet door haar maar door slechts twee harer leden werd verricht, en het onverwachte uittreden der heeren RUTGERS en SCHOENGEN had haar geleerd, welke bezwaren er aan verbonden zijn in te staan voor werk, door anderen te leveren. Daarbij kwam, dat de aanwezigheid eener commissie, die over allerlei moest worden gehoord, op den snellen gang van zaken belemmerend werkte, en dat zij, ingeval zij werd opgeroepen ter vergadering, door de reiskosten het budget overmatig drukte. Een en ander vestigde én bij de commissie én bij den uitgever de overtuiging, dat het wenschelijk was het contract van 31 October 1902 te ontbinden, ten einde den laatste in de gelegenheid te stellen rechtstreeks met de eigenlijke bewerkers van het Handboek tot overeenstemming te geraken. De ontbinding heeft dan ook 29 October jl. plaats gehad.

Daarmede is de band, die tusschen de voorgenomen uitgave en de Vereeniging van Archivarissen bestond, losgemaakt. De nieuwe uitgave is eene andere dan de oorspronkelijk ontworpene; de verantwoordelijkheid er voor en het succes, dat er mede behaald zal worden, komen uitsluitend

voor rekening van de beide bewerkers: de heeren BRUGMANS en OPPERMANN. Ook het oorspronkelijke prospectus, dat op het contract met de commissie steunde, moet nu als vervallen beschouwd worden; de uitgever is dus niet meer gebonden aan de daar opgegeven prijzen; inderdaad is er geene enkele reden om daarbij langer aan de leden der Vereeniging van Archivarissen, die bij de uitgave in het geheel niet meer betrokken is, bijzondere voordeelen toe te kennen. Hoewel dus de getroffen regeling dit nadeel heeft, dat de beoogde uitgave zonder medewerking van onze vereeniging tot stand komt, wat te betreuren is, staat daartegenover het groote voordeel, dat de kans, dat het Handboek tot stand zal komen, er onmiskenbaar door verbetert [1]; terwijl ten slotte, zoo onze Vereeniging aan dat werk geen deel zal hebben, dit toch slechts hierdoor veroorzaakt wordt, dat er onder onze leden niemand zich beschikbaar stelde om die taak op zich te nemen.

R. FRUIN.

Ambtenaren van den Burgerlijken Stand.

De heer Mr. R. FRUIN heeft de vraag, wie bewaarder is der afgesloten registers van den burgerlijken stand, uit een wetenschappelijk oogpunt besproken. (Zie jaargang 1905.1906, bladz. 116 volg. en 191.) Het zij mij vergund thans de praktische zijde daarvan te bespreken.

Art. 27 B. W. zegt: „*De ambtenaren van den burgerlijken stand* of andere bewaarders zijn, ieder voor zooveel hem aangaat, *aansprakelijk voor het richtig houden en bewaren* der registers".

„Elke verandering, elke vervalsching in de akten, elke inschrijving op een los blad, mitsgaders alle overtreding, tegen de voorschriften van dezen titel begaan, kunnen aan partijen grond opleveren om tegen die ambtenaren of bewaarders schadevergoeding te eischen".

„Van de overtredingen, tegen de voorschriften van dezen titel (III) door de ambtenaren van den burgerlijken stand begaan, waartegen bij de artikelen 466, 467 en 468 1°. van het Wetboek van strafrecht is voorzien, neemt de burgerlijke rechter kennis".

„Ingeval van overtreding tegen die voorschriften, door andere bewaarders begaan, kunnen deze door den burgerlijken rechter worden verwezen in eene geldboete van ten hoogste honderd gulden".

Uit dat artikel blijkt, dat de ambtenaren van den burgerlijken stand bewaarders zijn van registers van den burgerlijken stand, terwijl uit dat

[1]) Onder het afdrukken dezes vernemen wij, dat het zeker is, dat de uitgave der heeren BRUGMANS en OPPERMANN doorgaat. De zaak zal met kracht worden aangevat. RED.

artikel in verband met art. 22 B. W. blijkt, dat de beheerder van de griffie der arrondissements-rechtbank (d. i. de griffier) onder de andere bewaarders behoort. (Zie ook de Consulaire wet.) Als zoodanig zijn zij verplicht de kantmeldingen te maken, waarvan in de artt. 25 en 73 B. W. gesproken wordt.

Mr. FRUIN beweert, dat niet de ambt. v. d. b. s. maar de gemeente-secretarissen bewaarders zijn van de registers v. d. b. s., welke in de gemeente-archieven moeten berusten (art. 22 B. W.). Indien dit werkelijk zoo is, dan zullen de gemeente-secretarissen het in hunne macht hebben om aan de ambtenaren v. d. b. s. te weigeren hun de registers v. d. b. s. ter hand te stellen, indien de ambtenaren v. d. b. s. daarin kantmeldingen willen bewerkstelligen. Men kan hun die macht niet ontzeggen, indien men hen beschouwt als de bewaarders der registers, welke in het gemeente-archief zijn overgebracht.

Niettegenstaande die tegenwerking zullen de ambtenaren v. d. b. s. strafbaar zijn, indien zij de vereischte kantmeldingen niet verrichten, want door hen wordt dan eene ambtsverrichting *nagelaten*. Op overmacht kunnen zij zich niet beroepen, want daartoe is het noodig te bewijzen, dat zij een *feit hebben begaan*, waartoe zij zijn gedwongen (Art. 40 S. R.), wat hier niet het geval zou zijn.

De gemeente-secretarissen zullen derhalve, indien zij de registers in bewaring hebben, ongestraft de macht hebben om de ambtenaren v. d. b. s. herhaaldelijk aan vervolgingen vanwege de justitie bloot te stellen (artt. 27 en 28 B. W.), zonder dat de ambtenaren v. d. b. s. bij machte zullen zijn daaraan een einde te maken. Wegens misbruik van gezag (art. 365 S. R.) zullen de gemeente-secretarissen niet kunnen worden gestraft, indien zij als de bewaarders moeten worden beschouwd, want dan zouden zij de kantmeldingen moeten bewerkstelligen.

Neemt men echter met den Hoogen Raad aan, dat de ambtenaren v. d. b. s. de bewaarders der registers zijn en dus de kantmeldingen moeten verrichten, dan zullen de gemeente-secretarissen, die weigeren de registers v. d. b. s. aan de ambtenaren v. d. b. s. ter hand te stellen, ten einde kantmeldingen te maken, strafbaar zijn. Maar wie zal die weigering constateeren, opdat eene strafvervolging kan worden ingesteld? De ambtenaren v. d. b. s. zijn hiertoe niet bevoegd, omdat zij niet behooren tot de ambtenaren, aan wie het opsporen van strafbare feiten is opgedragen (art. 8, 401, S. V. en Arr. v. d. Hoogen Raad van 17 April 1900, W. v. h. R., no. 7434).

Een ambtenaar v. d. b. s. zal, wanneer hij zich tot een onwilligen secretaris vervoegt om een register v. d. b. s. te ontvangen, dus verplicht zijn zich telken male te doen vergezellen van den burgemeester, commissaris van politie of veldwachter, opdat de weigering van den gemeente-secretaris

wettig kan worden geconstateerd. Een fraaie toestand! Ik twijfel of er personen zullen worden gevonden, die bij zoo'n toestand de functie van ambtenaar v. d. b. s. zullen willen uitoefenen.

Men behoeft zich echter niet te bepalen tot hetgeen art. 27 B. W. zegt. Ook uit de wet van 23 April 1879 (st.bl. no. 72), waarvan de considerans luidt „Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat de heffing van rechten wegens verrichtingen van den ambtenaar van den burgerlijken stand regeling vordert", blijkt m. i. duidelijk, dat slechts gedacht kan worden aan de ambtenaren v. d. b. s. als bewaarders der in de gemeente-archieven berustende registers v. d. b. s. Volgens die wet zijn zij belast met de invordering en verantwoording der rechten, welke krachtens de wet geheven worden voor het uitreiken van afschriften of uittreksels uit de registers v. d. b. s. (Zie ook het ter uitvoering dier wet uitgevaardigde Koninklijk besluit van 26 September 1879, St.bl, no. 155.)

Door hen, die niet bij de gemeente-administratie werkzaam zijn, wordt, zooals mij meermalen is gebleken, nog eenige waarde gehecht aan hetgeen door Mr. FRIJLINCK en anderen vroeger is geschreven. (zie Gem. Stem nos. 590, 592, 594, 595, 596, 690, 691, 692 en 699 en Weekbl. v. d. Burg. Adm. nos. 173, 187, 711, 807 en 817), doch wat m. i. na de inwerkingtreding der wet van 23 April 1879 (St.bl. no. 72) alle waarde heeft verloren [1]).

J. C. BETH.

Naschrift.

Door de redactie van het Archievenblad in de gelegenheid gesteld inzage te nemen van het artikel van den heer BETH, reeds voordat het gedrukt werd, maak ik van die gelegenheid gebruik om het met eene enkele opmerking aan te vullen. De heer BETH slaakt eene verzuchting over den ongelukkigen toestand der ambtenaren van den burgerlijken stand, die strafbaar zouden zijn, wanneer de gemeentesecretaris of -archivaris mocht weigeren hen in de gelegenheid te stellen de aanteekeningen, bedoeld in art. 25 B. W., aan te brengen in de registers van den burgerlijken stand, welke in de archieven der gemeente zijn overgebracht. Mag ik mijnerzijds daarentegen wijzen op de groote bezwaren, die de tegenwoordige toestand voor de gemeentearchivarissen medebrengt? Niet dat ik bang ben, dat eenig archivaris, op gevaar af zich eene strafvervolging op den hals te halen (zie art. 184 W. van Sr.), gevolg zal geven aan den wenk van den heer BETH, en den ambtenaar van den burgerlijken stand zal beletten te doen, wat de wet hem opdraagt; ik bedoel alleen er de aandacht

[1]) Mr. FRUIN heeft, door slechts een gedeelte der Handelingen van de Tweede Kamer aan te halen, een eenigszins verkeerde voorstelling der zaak gegeven en daarom is het wenschelijk de geheele behandeling der wijziging van art. 13 B. W. te lezen.

op te vestigen, dat in vele gemeenten niet de archivaris, maar de ambtenaar van den burgerlijken stand of de eene of andere beambte ter secretarie feitelijk de registers van den burgerlijken stand beheert, hoewel deze volgens de wet moeten zijn overgebracht naar de archieven der gemeente, wier zorg den archivaris is opgedragen. Bij den archivaris berust dus de verantwoordelijkheid voor stukken, die een niet onder hem ressorteerende ambtenaar feitelijk onder zich heeft.

Naar aanleiding van de noot, die de heer BETH aan het slot van zijn artikel toevoegt, kan ik alleen zeggen, dat ik de Handelingen der Tweede Kamer over dit onderwerp nog eens heb overgelezen, zonder er aanleiding in te vinden mijzelf van het geven eener onjuiste voorstelling te beschuldigen. Wel heb ik gezien — het was mij trouwens niet onbekend — dat verschillende leden der Kamer het gevoelen van den Minister niet deelden; maar daar ik de woorden van den Minister alleen heb geciteerd, ten betooge „dat de Minister SMIDT, die in 1879 de wijziging van het B. W. voorstelde, daarbij ook wel degelijk eene vereffening van dien strijd tusschen het B. W. en de Gemeentewet beoogde", kon ik de meening zijner bestrijders laten rusten. Het is mogelijk, dat de heer BETH iets anders op het oog heeft, daar hij mij het geven eener onjuiste voorstelling ten laste legt zonder duidelijk te zeggen, wat hij eigenlijk bedoelt; ik zou hem dan ook gevraagd hebben zijn gevoelen nader toe te lichten, ware het niet, dat m. i. reeds meer dan genoeg geschreven is over deze incidenteel ter sprake gekomen. zaak, die in geenen deele het archiefwezen raakt. Ik stap er hier dus voor goed van af.

R. FRUIN.

Kleinere bijdragen.

Het „Provenienzprinzip". Op den zesden Duitschen archiefdag, die 24 Sept. j.l. te Weenen plaats vond, hield de heer SECHER, Alg. rijksarchivaris te Kopenhagen, een voordracht over de „Ordnungsprinzipien im dänischen Archivwesen, insbesondere das Provenienzprinzip". Uit het verslag zijner rede (Deutsche Geschichtsblätter, Band VIII S. 42) blijkt, dat de Deensche archivaris op dit punt geheel en al onze zienswijze is toegedaan.

„Die notwendige Grundlage für die Durchführung des (Provenienz) prinzipes ist eine genaue Feststellung der Geschichte der einzelnen Verwaltungskörper, namentlich hinsichtlich ihrer Einsetzung, Auflassung und Kompetenz, und da in Dänemark die amtliche Adressierung an die einzelnen Beamten erfolgt, die Ausforschung der Beamtenlisten der früheren Jahrhunderte". En uit hetgeen verder medegedeeld wordt omtrent de uitgaaf van de archiefinventarissen schijnt men te moeten opmaken, dat in Denemarken reeds in 1886 de beginselen van dit systeem gehuldigd zijn.

De verslaggever der Geschichtsblätter daarentegen, Dr. ARMIN TILLE (?), blijkt met het „Provenienzprinzip" niet zoo ingenomen te zijn. Zijn bezwaar is, „das (es) doch wohl ganz spezifische Entwicklungsverhältnisse, wie sie eben in Dänemark gegeben sind, voraussetzt". Met andere woorden, voor Denemarken met „ferneliegende Verhältnisse" moge het bruikbaar zijn, in Duitschland zal het geen opgang maken.

Waar dit gevoelen ook in Duitschland zelf verre van algemeen gedeeld wordt, ware het m. i. wenschelijk geweest, dat de verslaggever òf zijne persoonlijke meening verzwegen had, òf, nog beter, die uitvoerig had toegelicht. Nu kan het niet anders, of deze als terloops uitgesproken banvloek over het „Provenienzprinzip" moet een zonderlingen indruk maken.

E. W.

De gemeentearchieven in 1905.

(Vervolg).

N.B. Hetgeen hier volgt is ontleend aan de verslagen van den toestand der betrokken gemeenten over 1905, tenzij eene andere bron is aangegeven.

Amersfoort. — Het verslag over 1905 zwijgt over het archief.

Breda. — *Archief en boekerij.* I. *Oud-archief.* De catalogiseering der bibliotheek werd voortgezet. Evenzoo het maken van regestenlijsten op de registers met ingekomen stukken van 1552—1786. Gaandeweg worden gegevens verzameld omtrent onderwerpen, waarvan de kennis voor de gemeente van belang kan zijn. Het aantal verzoeken om inlichtingen van genealogischen aard „groeit wanhopig „aan". In verband daarmede wordt een uittreksel medegedeeld uit de notulen van den magistraat d.d. 29 Januari 1770, waaruit blijkt, dat de nalatenschap van den gouverneur Werbnom door den heer van Breda indertijd is „aengeslage geworden".

(Verslag van den archivaris in Verslag Breda bladz. 94—96).

„II. *Nieuw-archief.* Het nieuw-archief, waarvoor speciaal de „dagelijksche zorg is opgedragen aan den commies ter secretarie, „den heer L. C. A. Smeulders, verkeert in goed geordenden en „onderhouden toestand".

(Verslag Breda, bladz. 96).

Dordrecht. — *Archieven.* „De bewerking van den inventaris „van het archief van den grafelijken tijd werd geregeld voortgezet". Mededeelingen daaromtrent worden gegeven, waaruit o.a. blijkt, dat eenige niet aan v. d. Bergh bekende privilegiën aanwezig zijn; dat vroegere verzamelaars stukken uit 't archief zich toeeigenden; en dat

tal van stukken, die afgedwaald en daardoor verborgen waren, weder te voorschijn zijn gebracht. Ook aan de regeling van 't archief over 1581—1795 werd gearbeid; terwijl een groot aantal stukken van 't raadhuis zijn overgebracht naar 't archief over 1813—1851. Met 't maken van klappers op de meest geraadpleegd wordende registers werd geregeld voortgegaan. Het plan om stukken uit 't archief der gemeene Maashandelaars te publiceeren in 's Rijks geschiedkundige Publicatiën kwam weder een stap verder. Het rijkscrediet voor de herstelling der rechterlijke archieven is uitgeput, doch nog niet alles opgeknapt. — De toestand der localen is (behalve eenige salpetervorming aan den buitenkant van muren) bevredigend. — De toestand der verzamelingen gaat vooruit. — Opgave van rapporten, gegeven inlichtingen en bezoeken. Opgave der aanwinsten (o.a. een verzameling resolutiën der Staten van Holland (1586 — 2de helft 17de eeuw en 19de eeuw) en der Staten-Generaal (19de eeuw), notitie-boek van 't St. Lucas-gilde (1666—1795), fragment van een index op de resolutiën van den oud-raad van Dordt (1622—17..) en tal van drukwerken).

(Verslag van (den archivaris?) in Verslag Dordrecht, bladz. 24—49).

Gouda. — *Archieven.* Het gebouw bevindt zich in bevredigenden staat, doch de sterkere salpeterafscheiding wijst op toeneming van vocht; bovendien had men hinder van lekken. Voortgezet werd de aanvulling en verbetering van den bestaanden inventaris en de ordening en beschrijving van de archieven van 't Wees- en Aelemoeseniershuis. Het aantal schriftelijke verzoeken om inlichtingen was ook dit jaar bizonder groot.

(Verslag Gouda, bladz. 41, 42).

Groningen. — „*Gemeente-archief.* Met de samenstelling van „een nieuw alphabetisch register werd voortgegaan. In den loop van „het jaar 1906 zal de voltooiing kunnen worden tegemoet gezien".

Deze mededeeling wil blijkbaar zeggen, dat op de notulen van den raad, B. en W en den burgemeester zulk een register wordt voorbereid; het oud-archief berust in het depôt van 's rijksarchieven te Groningen.

(Verslag Groningen, bladz. 44).

Den Helder. — „*Archief.* Met verwijzing naar hetgeen reeds „herhaaldelijk in de vorige verslagen omtrent de ongeschiktheid van „de plaats is gezegd, wordt medegedeeld, dat, zoover dit mogelijk is, „het archief op orde en regel wordt gehouden".

(Verslag den Helder, bladz. 22).

L e e u w a r d e n. — *Archief en bibliotheek. Archief.* Het latwerk, dat 't gedeelte van 't archief op den zolder van gemeenteschool No. 2 afscheidde van 't voor de school gebruikte deel van den zolder, is gelukkig vervangen door een houten schutting. Het daar geborgen archief werd opnieuw geordend. Gewenscht worden gesloten kasten, doch gewezen op 't brandgevaar. Klappers worden gemaakt op de huwelijks- en doopregisters. De ingekomen stukken over 1901 werden geordend en ingebonden. 't Bezoek aan 't archief neemt toe. Opgaven der rapporten. 't Archief van de opgeheven Leeuwarder Volksgaarkeuken werd in 't gemeente-archief gedeponeerd. — *Bibliotheek.* Opgaven van 't aantal uitgeleende boeken en der aanwinsten.

(Verslag van de archivaris in Verslag Leeuwarden, bladz. 21d—29).

L e i d e n. — „De hoofdwerkzaamheid was dit jaar gewijd aan „de beschrijving van den historischen atlas, de collectie portretten „en die van de omstreken van Leiden". De catalogus is voor den druk gereed gekomen. Aangevangen werd de beschrijving van het kapittel-archief van St. Pancras (waaruit sedert 't begin der 17de eeuw vele stukken verloren gingen). Geïnventariseerd werd het te Utrecht aanwezig deel van 't klooster-archief van Mariënpoel. Het eveneens te Utrecht bewaarde archief van 't St. Pancras-Bagijnhof werd grootendeels beschreven. De losse zegels zijn op fiches beschreven. Voortgezet werd de vervaardiging van klappers op de doopboeken. Gewenscht wordt de aanstelling van een klerk. De beschrijving der eigendomsbewijzen werd voltooid, Door 't aanbrengen der gewenschte centrale verwarming zullen de vochtsporen verdwijnen. Opgaven der onderzoekers en aanvragers om inlichtingen, der rapporten en onderzoekingen en der aanwinsten (o.a. eene belangrijke verzameling prenten en boeken van den heer W. A. Leembruggen). „Van de in „de bibliotheek aanwezige oude Leidsche drukken werden eenige zeer „fraaie exemplaren aan het Stedelijk Museum voor expositie in bruik„leen afgestaan".

(Verslag van den archivaris, in bijlage VI tot Verslag Leiden).

Dank wordt gebracht voor 't raadsbesluit tot aanschaffing van centrale verwarming en de hoop uitgesproken, dat een crediet zal worden geopend voor den druk van bovengenoemden catalogus der prentverzameling.

(Begeleidend schrijven der Commissie voor 't oud-archief, in bijlage VI tot Verslag Leiden).

Mededeelingen omtrent de in 1905 aan 't archief aangebrachte herstellingen en verbeteringen.

(Verslag Leiden, bladz. 142).

M a a s t r i c h t. — De localen zijn goed, doch hebben eenigen hinder van vocht, terwijl zij te weinig ruimte bieden, waardoor de orde niet te handhaven is. Voortgegaan werd met de vervaardiging van klappers op de voormalige pastoreele registers; terwijl bewerkt werkt een catalogus der bibliotheek van Mr. Franquinet. Opgaven der aanwinsten en van 't gebruik van 't archief gemaakt; veel navraag was er naar de Maastrichtsche drukken uit de verzameling Schols en de afdeeling Letterkunde uit die van Mr. Franquinet.

(Verslag betreffende den toestand en het beheer van de bibliotheek en het archief der gemeente Maaatricht over 1905, bijlage A tot Verslag Maastricht).

S c h i e d a m. — „De toestand der archieflokalen is gelijk in de „vorige jaren. De nieuwere stukken in de benedenzaal zijn door „den heer van Heemstra, volontair ter secretarie, eenigszins gerang- „schikt en in pakken bijeengebracht, welke sedert naar den zolder „verhuisd zijn. Er is nu beneden meer ruimte voor andere stukken, „waarvoor men op het stadhuis moeilijk plaats vinden kan". De inventaris van het oud-archief tot 1795 is in hoofdzaak gereed; de definitieve afwerking wordt uitgesteld, om eerst de beschrijving der stukken over 1795—1813 ter hand te nemen. Opgave der verstrekte inlichtingen en der aanwinsten.

(Verslag (van den archivaris) omtrent den toestand van het archief over 1905, bijlage L tot Verslag Schiedam).

T i e l. — Stereotyp verslag = dat van 't vorig jaar.

(Verslag Tiel, bladz. 20).

Z w o l l e. — De ambtenaar J. Wijnbeek bleef ook in 1905 belast met de waarneming van 't beheer van 't archief. Geklaagd wordt over vocht en gebrek aan ruimte in de werkkamer, beide niet te verhelpen. De inventarisatie en 't maken van klappers op doopboeken werden voortgezet. Opgaven omtrent nasporingen en aanwinsten (o.a. 't zoog. Stadboek der Elf Tractaten).

(Verslag van den ambtenaar bij het archief, bijlage C tot Verslag Zwolle).

JOOSTING.

Boekbespreking.

J. G. C. JOOSTING. De archieven van den etstoel en van de hem opgevolgde collegiën tot 1811.

J. G. C. JOOSTING. Het archief der abdij te Dikningen.

De verschijning van een Nederlandschen archief-inventaris is voor mij altijd een genot. Niet om de lektuur, die mij al even weinig behaagt als anderen stervelingen. Maar omdat ik van meening ben, dat elke verschijnende inventaris het prestige der Nederlandsche archivarissen verhoogt. Natuurlijk alleen, wanneer de inventaris ook goed is en bruikbaar. Maar gelukkig, al komt de verschijning van een nieuwen archief-inventaris mij minder dikwijls verheugen dan ik wel zou wenschen, de qualiteit der inventarissen wordt in de laatste jaren stellig beter, *belangrijk* beter. In de praktijk blijkt het meer en meer, dat het onderling overleg der Nederlandsche archivarissen goede vruchten heeft gedragen en dat zij zich meer en meer *ernstig* rekenschap geven, hoe een inventaris wetenschappelijk en tevens praktisch behoort te worden ingericht. In de laatste jaren hebben wij ontvangen den voortreffelijken Groningschen inventaris van Feith en den uitnemenden Zeeuwschen van Fruin; thans komt, als waardig tertium comparationis, zich daarbij aansluiten de Drentsche inventaris van Joosting. Het is een lust deze twee statige boekdeelen aan te zien, net en royaal gedrukt (ook in dit opzicht gaan de rijksuitgaven gelukkig eindelijk vooruit!), en zóó degelijk bewerkt dat men bij de inzage al spoedig bemerkt, dat aan het inwendige niet minder zorg is besteed dan aan het uitwendige.

Een ander voordeel, eveneens het produkt van onze samenwerking: de inventarissen zijn in hoofdzaak ingericht op dezelfde wijze, zoodat de gebruiker, die in den eenen eenmaal is thuis geraakt, den weg ook gemakkelijk vindt in den anderen. Er zijn afwijkingen, het is waar, en de heer Joosting legt daarop in zijne inleiding bijzonderen nadruk. Geen bezwaar natuurlijk, mits hij van die afwijkingen en van de redenen daarvan behoorlijk rekenschap geeft! Dat dit laatste in dezen inventaris geheel naar eisch is geschied, zou ik niet wenschen te beweren, en in het voorbijgaan wil ik dit bezwaar wel even toelichten.

Mr. Joosting legt bijzonderen nadruk op één verschilpunt tusschen hem en zijne voorgangers: hij vereenigt niet alle rechterlijke archieven in één inventaris, maar beschrijft alleen het archief van den etstoel. De archieven der lagere gerechten beschrijft hij niet, en wel omdat het — na het door de Vereeniging van archivarissen genomen besluit over het voorstel Van Meurs — vaststaat, dat nagenoeg alle archivarissen het splitsen der dorpsarchieven in eene rechterlijke en eene niet-rechterlijke afdeeling verkeerd achten. Deze handelwijze nu schijnt mij niet geheel

zonder bedenking. Het is volkomen waar, dat de Nederlandsche archivarissen, wanneer de in 1811 gedecreteerde splitsing thans nog moest aangebracht worden, daartoe zeker niet zouden adviseeren. Maar die splitsing is een feit en het schijnt kwalijk denkbaar, dat men daarop voorloopig *in het algemeen* zal terugkomen: is het nu gewenscht, om de rechterlijke dorpsarchieven, die nu eenmaal onder ons beheer gesteld zijn, niet te regelen en te beschrijven, ze te doen vergeten, in afwachting van eene gebeurtenis, die in afzienbaren tijd gewis niet zal plaats hebben? Mij schijnt dit theoretisch onberispelijk, maar — niet zeer praktisch.

Ook in een ander opzicht schijnt mij de verantwoording, die Mr. Joosting in zijn voorwoord geeft over zijne afwijkingen van in den laatsten tijd vrij algemeen geldende gebruiken, niet volkomen voldoende. Want behalve de zooeven genoemde hoofdzaak, wijkt hij ook in verscheidene andere punten van zijne voorgangers af. Hij plaatst in den index de eigennamen op den oudst voorkomenden vorm daarvan. Hij noemt de namen der zegelaars ook dan, wanneer de zegels verloren zijn of wanneer hij afschriften beschrijft. Hij behandelt de op pastorieën en vicarieën betrekking hebbende stukken als afzonderlijke archieven. Hij volgt niet de regels van het Historisch genootschap (lost b.v. *v* en *w* niet op in *u* en *uu*). Ik twijfel niet, of een zoo conscientieus werker als Mr. Joosting heeft voor al deze afwijkingen der geldende gebruiken goede gronden; maar wij zouden die gronden gaarne vernomen hebben, teneinde daarover te oordeelen en ook om zelven ons voordeel te doen met zijne beschouwingen.

Eene andere opmerking kan bij de bestudeering der twee inventarissen gemaakt worden. Mr. Joosting heeft zich voor de bewerking daarvan blijkbaar bijzonder veel moeite gegeven. Behalve de eigenlijke inventarissen, die (zéér doelmatig!) opgeluisterd worden door korte historische overzichten van de inrichting en de bevoegdheden der betrokken colleges, schenkt hij ons regestenlijsten en zeer uitvoerige indices van persoons- en plaatsnamen, en bovendien nog een index van titularissen. Dit is werkelijk uitstekend: Mr. Joosting heeft door dit verdrietige en zéér tijdroovende werk de gebruikers van zijn werk ten zeerste aan zich verplicht. Oppervlakkig oordeelende zou men echter kunnen vragen: „Gaat dit nu niet wat al te ver? Ziehier den inventaris van het archief eener abdij, die 263 nummers (52 bladzijden) telt: door al het bijwerk is dit boek nu uitgedijd tot 349 bladzijden, en dit terwijl het archief (zooals helaas bijna al onze kloosterarchieven) bijna niets bevat dan stukken over het goederenbeheer van het gesticht en nagenoeg alles, wat het klooster zelf eigenlijk betreft, ook hier verloren is!"

Gaat dit inderdaad te ver? Ik erken, dat men aarzelen kan, — meenen dat het werk, zóó opgevat, vorderen *moet* met langzamen gang, die de voltooiing van de ons gestelde taak dreigt te verschuiven tot de

Grieksche kalenden. Maar toch, er pleit voor zulk eene behandeling zéér veel. In dit speciale geval, nu het Drente geldt, over welks verleden zoo bijzonder weinig bescheiden bewaard zijn, zal de groote uitvoerigheid van behandeling allicht geene bijzondere rechtvaardiging behoeven. Maar ook in het algemeen komt het mij voor, dat men den bewerkers van inventarissen, zoo uitvoerig behandeld als de hier besprokene, dankbaar moet zijn voor het zeer verdrietige werk, dat zij zich getroost hebben, hoewel het publiek, naar het mij voorkomt, geen recht had dit te eischen. Immers wanneer de inventarissen, wanneer vooral de regestenlijsten zoo bijzonder nauwkeurig en uitvoerig worden behandeld als hier het geval is, dan zal men, naar ik meen, zich bij de uitgaaf der oorkondenboeken kunnen beperken tot de werkelijk belangrijke stukken en daaruit de tallooze onbeduidende stukken weglaten, die alleen voor den oudsten tijd, waaruit ons zeer weinig overgebleven is, belang hebben, — een niet te versmaden voordeel, dat het bewerken der oorkondenboeken en ook hun gebruik zeer zal vergemakkelijken.

Zulk eene handelwijze zou ik beslist durven aanbevelen. Ik weet niet, hoe Mr. Joosting daarover denkt; maar mij zou zij de beste rechtvaardiging schijnen van de buitengewone uitvoerigheid, die zijne regesten wat lastig maakt in het gebruik [1]). Laat mij daartegenover opmerken, dat de niet minder buitengewone uitvoerigheid der indices (navolging van het voorbeeld, door Fruin gegeven) mij stemt tot eerbiedige bewondering van zooveel geduld en zelfverloochening, waarvoor de gebruiker van het boek bijzonder dankbaar behoort te zijn. Bepaaldelijk het denkbeeld, om dezen reeds met drie naamregisters bezwaarden inventaris nog te voorzien voor een derden, schijnt mij zéér nuttig: het opmaken van de systematische lijst der in de stukken voorkomende dignitarissen schijnt mij bijzonder gelukkig.

Ten slotte nog enkele detail-opmerkingen, ten bewijze dat de inventaris met belangstelling is doorsnuffeld: 1°. Ten onrechte schrijft de inventaris in regest no. 23: HENRICUS, zoon van BERNARDUS clericus; de man heette: *Henric Pape*, zooals blijkt uit no. 26; lees dus: BERNARDUS CLERICUS. 2°. De redeneering in noot 3 van p. 59 (het 1e der Regestenlijst) schijnt mij niet juist. Het stuk is, dit blijkt duidelijk, van 1152, en wel *na 9 Maart;* het kan dus zeer goed zijn van Mei of Juni 1152, in welk geval inderdaad Paasch- of Maria Boodschaps-stijl zou kunnen gebruikt zijn. 3°. Op p. 4 zegt de schrijver, dat de bijstand van „monniken" noodig was voor den kerkdienst in de abdij. Mij komt het voor, dat men met dien bijstand niet voldoende geholpen zou zijn: men behoefde

[1]) Toch schijnt het bij de bewerking van een inventaris zoo hoog noodige streven naar kortheid mij niet altijd voldoende behartigd te zijn: de nos. 49 en 50, 114 en 115 van den inventaris hadden niet alleen *kunnen*, maar *moeten* gecombineerd worden.

daarvoor *priesters*, en kon dan de monniken wel ontberen. 4°. In regest no. 225 verzekert de schrijver, dat zekere notaris „oorkondt"; dit schijnt mij eigenlijk toch niet juist: de notaris oorkondt niet, maar instrumenteert, d.i. brengt op schrift wat de aanwezige getuigen oorkonden over de verklaringen van partijen.

Nog éene opmerking. Ook in dezen inventaris stuit ik weder, als gewoonlijk (laat ik er dadelijk bijvoegen: *minder* dan gewoonlijk), nu en dan op verwarring tusschen *y* en *ij*. Reden tot die verwarring geven, dunkt mij, de regels van het Historisch Genootschap, die op dit punt niet juist zijn. De zaak is, zooals een ieder weet, dat y = i is, ij = ii: zou het nu niet gewenscht zijn, om, althans waar het afschriften geldt, deze rationeele spelling *overal* te herstellen, ook wanneer de afschrijvers, zooals gewoonlijk, in de war geweest zijn?

S. MULLER Fz.

Literatuur-kroniek.

LEVENSBERICHTEN DER AFGESTORVEN MEDELEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN. Boekhandel en drukkerij voorheen E. J. Brill, Leiden 1906.

Hierin schrijft Dr. J. de Hullu het levensbericht van F. Caland, die zijn archivalische loopbaan begon als gemeente-archivaris van Hulst en sinds 1885 werkzaam was aan het Algemeen Rijksarchief, van 1891 af als adjunct-commies, uit welke betrekking hij in 1900 op de meest eervolle wijze werd ontslagen met toekenning van den persoonlijken titel van commies.

MR. H. D. GUYOT. Le marquis de Venours, protecteur des victimes de l'intolérance de Louis XIV. — Groningue 1906.

De heer Guyot geeft in deze studie meer dan de titel belooft; hij verhaalt ook de geschiedenis van een dier Fransche kerken, zooals er na de opheffing van het edict van Nantes hier te lande zoovele ontstonden. Tevens deelt hij de lotgevallen mede van het archief der bedoelde Fransche kerk, namelijk die van Balk in Friesland. Na den dood van den derden en laatsten voorganger in 1721, werd het archief bij besluit van de Waalsche synode van 1731 aan de zorg van de Waalsche gemeente te Leeuwarden toevertrouwd. De afgevaardigde uit die stad rapporteerde dan ook op de volgende synode, dat men het van de predikants-weduwe had overgenomen. Maar reeds twee jaren later, in 1733, was het geheele archief spoorloos verdwenen, terwijl het tot nog toe niet gelukt is, het terug te vinden. Aan wien de schuld van dit noodlottige feit? Velen zijn van meening, dat de Leeuwarder predikant er de hand in gehad heeft; maar de heer Guyot

gelooft daar niet aan; hij vindt het zelfs lang niet onmogelijk, dat het archief nog eens weer opduikt van onder het stof van de een of andere particuliere boekerij.

Uitvoerig wordt daarna verhaald, hoe de stichter der Balker gemeente, de markies De Venours, als zoovele anderen, reeds vóór de herroeping van het edict in 1681 naar Engeland uitweek, hoe hij daarna naar Holland trok en hoe hij verder zijn geheele leven wijdde aan het voorthelpen der vele Hugenoten, die terwille van hun godsdienst gedwongen waren hun vaderland te verlaten.

Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen. Jaargang IV, no. 4. — Antwerpen—'s-Gravenhage, 1906.

Op het dit jaar te Milaan gehouden uitgeverscongres is o.a. gesproken over enkele onderwerpen, van belang voor bibliothecarissen, namelijk over het systematiseeren van titels, de formaataanduiding in de titelbeschrijving en de unificatie van catalogussen. De heer Enschedé behandelt nu in dit tijdschrijft de daarover uitgebrachte rapporten. Prosper Verheijden brengt zijne bespreking over banden met blinddruk in het Plantijnmuseum ten einde. V. A. Dela Montagne gaat voort met het geven van een lijst van Nederlandsche boeken, in de Waalsche gewesten en in het buitenland gedrukt. Dr. C. H. Ebbinge Wubben geeft eene beschrijving over een plat-Duitsche boekaankondiging uit het einde der 15e eeuw en knoopt daaraan aardige opmerkingen vast over de rondreizende boekhandelaren en colporteurs uit dien tijd.

In de Kroniek wordt de klacht van den Haarlemschen bibliothecaris over het niet-teruggeven van geleende boeken in haar geheel overgenomen.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. Augustus en September 1906, Gent.

In de Augustus-aflevering is de Keure der wollewevers van Diest (1333) met eene inleiding van den heer Jules Vannérus, staatsarchivaris te Antwerpen, opgenomen.

Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique, publiée par L. Stainier. Tome IV, no. 3 et 4, Mai—Août 1906. — Bruxelles, Misch et Thron, éditeurs.

De heer Cuvelier bespreekt in de eerste der twee genoemde afleveringen de Oostenrijksche archieven, die voor België van belang zijn voor het tijdvak 1713—1795. Zij zijn van 1894 tot 1901 geheel en al gereorganiseerd, dank zij het initiatief van het lid van het Heerenhuis Von Helfert. De wet, waarin de reorganisatie werd bevolen, hield in: 1°. een regeling der staatsarchieven volgens de tegenwoordige eischen der administratie en

der wetenschap; 2°. instelling van een archievenraad; 3°. wetenschappelijke opleiding van toekomstige archivarissen; 4°. verschaffing van geldmiddelen tot aankoop van archieven. Uitvoerig behandelt nu de heer Cuvelier de nieuwe regeling der opleiding en de reorganisatie van de staatsarchieven, de „Landesarchiven", de stadsarchieven en de archieven der diocesen; in deze laatsten zijn ook de kerk- en kloosterarchieven opgenomen. Tot slot geeft hij eene beschrijving van het nieuwe archiefdepôt te Weenen.

De Antwerpsche staatsarchivaris, de heer J. Vannérus, vermeldt de aanwinsten van zijn archiefdepôt, en de heer E. Fairon eindigt zijn beschrijving van de Luiksche kannunniken-bibliotheek.

Mr. S. Muller Fz. verdedigt zich tegenover H. Nélis naar aanleiding van diens kritiek op zijne studie over de Utrechtsche jaarstijlen. (Zie hiervoor bladz. 76 vlg.) In de kroniek komt een berichtje voor over de berging der staats- en gemeente-archieven te Brugge en over de aanwinsten van het Gentsche staatsarchief.

H. Nélis. Notitia relative aux premières donations de l' Abbaye du Parc. Extrait de la Revue „Analectes de l' Ordre de Prémontré". Tome II no. 3 — Bruxelles. Misch et Thron 1906.

Het dokument, waarvan de heer Nélis onder bovengenoemden titel een beschrijving geeft, is aan den achterkant voorzien van het zegel in was van een Brabantsch hertog. Het heeft betrekking op schenkingen van een veertiental personen, gedaan tusschen de jaren 1129 en 1140. De notitie dateert dus niet van 1129; volgens den heer Nélis is zij later geschreven, wellicht met het oogmerk om de abdij eenig schriftelijk bewijs te verschaffen tegenover beweerde aanspraken van anderen.

Bibliothèque de l' École des chartes. Revue d'érudition, consacrée spécialement à l'étude du Moyen-âge. Tome LXVII, 3e et 4e livraisons. Mai — Août 1906 — Paris, librairie d'Auguste Picard.

P. Guilhermoz schrijft hierin een uitgebreid artikel over de middeleeuwsche gewichten, terwijl Eug. Jarry de geheime stukken over de aanneming door Johanna van Napels van Lodewijk I van Anjou als zoon en opvolger (Januari 1390) mededeelt.

Annales de l'Est et du Nord. Revue trimestrielle publiée, sous la direction des Facultés des Lettres des Universités de Nancy et de Lille. Deuxième année no. 2 et 3.

Het eerstgenoemde nummer bevat het slot van het reeds vroeger (Archievenblad 1905/06, bladzijde 253) besproken opstel van den heer Finot over den vrede van Atrecht, en ook L. Davillé eindigt er zijne beschrijving van den „Pagus Scarponensis". Verder komt hierin voor het

begin van een studie van H. Poulet over den sans-culotte Philip, voorzitter van de „Société populaire de Nancy" gedurende 1793 en 1794. Een opstel van den heer F. de Saint Léger handelt over de twisten tusschen Rijssel en het platteland over het recht van vrije industrie, dat de laatste partij voor zich opeischte; zij eindigden hier met de volledige overwinning van het platteland.

KORRESPONDENZBLATT DES GESAMTVEREINS DER DEUTSCHEN GESCHICHTS- UND ALTERTUMSVEREINE. — 1906, nr. 8—10 (August—Oktober).

In de Augustus-aflevering geeft Dr. A. Tille een kort overzicht over het verhandelde op de bijeenkomst van afgevaardigden van „Landesgeschichtliche Publicationsinstituten" te Stuttgart. Van de daar gehouden voordrachten is zeer belangrijk die van Dr. Overman over het uitgeven van stedelijke rechtsbronnen, terwijl het in de October-aflevering staande artikel van Dr. Bretholz over een nieuwe geschiedenis van Weenen eveneens zeer lezenswaard is, ook door de vermelding der verschillende Weensche rechtsbronnen.

De September-aflevering is geheel gewijd aan het behandelde van de zevende bondsvergadering der West- en Zuidduitsche vereenigingen voor Romeinsch-Germaansche oudheidsonderzoekingen.

DEUTSCHE GESCHICHTSBLÄTTER. Monatsschrift zur Förderung der landesgeschichtlichen Forschung. Juli—Oktober 1906. — Gotha.

De Juli-aflevering houdt slechts in de voordracht, die Dr. Overman op de hierboven genoemde Stuttgarter bijeenkomst hield over de uitgave van stedelijke rechtsbronnen, met het slotwoord van den redacteur Dr. Tille. In de Juli- en Augustus-aflevering betoogt Georg Wilke, dat het vaderland der Kimbren en Teutonen aan de Middel-Elbe gelegen is, en publiceert Hans F. Helmalt een interessante studie over de geschiedenisleugens en de „Schlagwörter", vooral naar aanleiding van Lodendorfs Historisches Schlagwörterbuch. (Straszburg, Karl J. Trübner, 1906, Preis 6 M.)

ARCHIVALISCHE ZEITSCHRIFT. Neue Folge. Dreizehnter Band.

In dit tijdschrift wijdt Dr. Hermann Knapp een 30 bladzijden groot artikel aan de wijzen, waarop in verschillende landen zorg wordt gedragen voor archieven, die niet aan den staat toebehooren. Te beoordeelen naar dat, wat over Nederland gezegd wordt, is het stuk zeer zorgvuldig bearbeid. Uit de notities over België vermeld ik de aan de gemeenten verstrekte lastgeving, om dubbelen der kerkregisters en nauwkeurige indices daarop te maken. Voor iedere inschrijving zal aan de gemeente een vergoeding van 2 centimes worden gegeven, terwijl dadelijk voor die subsidie 50000 frs. beschikbaar is gesteld. — H. Oberseider geeft een beschrijving der

lotgevallen van de archieven der stad Spiers gedurende den inval der Franschen in 1689; hij voegt er een overzicht van het tegenwoordige archief bij.

Karl Staudinger, de Beyersche krijgsarchivaris, beschrijft de geschiedenis en de tegenwoordige inrichting van het Münchener krijgsarchief in het nieuwe „Kriegsmuseum". Die inrichting is gemaakt na bezichtiging der archieven te Spiers en te Straatsburg, en kostte (behalve de gebouwen) 50000 Mark. Een eigenaardigheid ervan is, dat alle akten, losse papieren zoowel als registers, gebonden zijn tusschen twee kartonnen borden en rechtop staande met den voorkant voor (dus niet zooals gewoonlijk met den rug voor) worden bewaard; tusschen elke twee van die pakken is een ijzeren staander en op elke rij kunnen 16 pakken op zoodanige wijze gelegd worden, terwijl de hoogte der kasten toelaat 5 rijen boven elkaar te plaatsen; tusschen den vloer en de eerste plank is dan nog een kleine open ruimte, terwijl men bovenaan desnoods de papieren met den rug naar boven kan leggen.

Dr. Albert Kruger geeft het levensbericht van den overleden Dr. Friedrich von Weech, directeur van het Badensche staatsarchief.

Mr. L. G. N. BOURICIUS.

BERICHTEN.

Aan den Uitgewerkten en toelichtenden Staat, behoorende bij het vijfde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1907, ontleenen wij het volgende:

„Art. 175. Jaarwedden en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij 's Rijks archieven te 's Gravenhage, benevens bezoldiging van den secretaris van de commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën:

a.	algemeen Rijksarchivaris .	*f* 4400.—	(voor 1906 *f* 4300.—).
b.	secretaris der commissie voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën:.	„ 4000.—	(„ „ „ 4000.—).
c.	adjunct-archivarissen . . .	„ 9316.66	(„ „ „ 9200.—).
d.	commiezen	„ 8300.—	(„ „ „ 8300.—).
e.	adjunct-commiezen . . .	„ 7160.—	(„ „ „ 6785.—).
f.	klerken, concierges en verdere bedienden	„ 7868.34	(„ „ „ 7565.—).
		f 41045.—	(voor 1906 *f* 40150.—).

„Art. 176. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, inrichting en onderhoud van

gebouwen, terreinen en van lokalen en aankoopen voor de Rijksarchieven en kosten van de commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën: *f* 25000.— (voor 1906 *f* 25000).

„Art. 177. Jaarwedden, toelagen en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij de Rijksarchieven in de provinciën:

a.	archivaris in Noordbrabant .	*f* 2800.—	(voor 1906 *f* 2800.—).
b.	„ „ Gelderland . .	„ 3600.—	(„ „ „ 3533.33).
c.	„ „ Noordholland .	„ 3200.—	(„ „ „ 3150.—).
d.	„ „ Zeeland . . .	„ 3200.—	(„ „ „ 3200.—).
e.	„ „ Utrecht . . .	„ 3600.—	(„ „ „ 3600.—).
f.	„ „ Friesland . . .	„ 3100.—	(„ „ „ 3033.33).
g.	„ „ Overijssel. . .	„ 3000.—	(„ „ „ 3000.—).
h.	„ „ Groningen . .	„ 3300.—	(„ „ „ 3200.—).
i.	„ „ Drente. . . .	„ 3200.—	(„ „ „ 3000.—).
j.	„ „ Limburg . . .	„ 3200.—	(„ „ „ 3200.—).
k.	hoofdcommiezen, commiezen, adjunct-commiezen, klerken, concierges en verdere beambten	„ 26950.—	(„ „ „ 25283.34).
		f 59150.—	(voor 1906 *f* 57000.—).

„Art. 178. Kosten van onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, aankoopen, meubilair, aankoop, huur, stichting en inrichting van lokalen en terreinen en verdere uitgaven voor de archieven in de provinciën: *f* 36000.— (voor 1906 *f* 34000).

De Memorie van toelichting zegt omtrent twee dezer artikelen het volgende:

„Art. 177. Jaarwedden en verdere belooningen der ambtenaren en bedienden bij 's Rijks archieven in de Provinciën. — Het artikel wordt verhoogd met *f* 2150. Behalve wegens de bij Koninklijk Besluit vastgestelde tractementsverhoogingen, komt het wenschelijk voor de noodige gelden beschikbaar te stellen, om de commiezen bij de Rijksarchieven in Friesland en Limburg tot hoofdcommies, en den adjunct-commies bij het Rijksarchief in Groningen tot commies te kunnen bevorderen.

„Art. 178. 's Rijks archieven in de Provinciën. Materiëel. — In verband met de aanstaande overbrenging van de notariëele archieven naar de Rijksarchiefdepôts en enkele andere meerdere uitgaven wegens het drukken van inventarissen, benevens eenige meerdere kosten voor het onderhoud der gebouwen, is *f* 2000 meer uitgetrokken".

In het Voorloopig verslag wordt omtrent Art. 177 het volgende opgemerkt:

„Art. 177. Gevraagd werd, om welke reden de Regeering de commiezen bij de Rijksarchieven in Friesland en Limburg en den adjunct-commies bij het Rijksarchief in Groningen, door benoeming tot een hoogeren rang, eene verhooging van jaarwedde wenschte toe te kennen, waarop zij, meende men, naar de bepalingen van de bij Koninklijk besluit van 22 Januari 1904 vastgestelde traktementsregeling nog geen recht zouden hebben."

De Memorie van antwoord luidt hierover aldus;

„Art. 177. In verband met de vraag, om welke reden de Regeering de commiezen bij de Rijksarchieven in Friesland en Limburg en den adjunct-commies bij het Rijksarchief in Groningen, door benoeming tot een hoogeren rang, eene verhooging van jaarwedde wenscht toe te kennen, waarop zij, naar de bepalingen van de bij Koninklijk besluit van 22 Januari 1904 vastgestelde traktementsregeling nog geen recht zouden hebben, zij het volgende opgemerkt.

Het genoemde Koninklijk besluit geeft aan geen der ambtenaren in dat besluit bedoeld, eenig recht op benoeming tot een hoogeren rang, zelfs niet, wanneer zij in hun tegenwoordigen rang het maximum der jaarwedde, daaraan verbonden, genieten. Het komt den ondergeteekende voor, dat zelfs in dat geval het ter beoordeeling van de Regeering moet blijven, of zij op hun maximum moeten worden gelaten, of in aanmerking kunnen komen om tot een hoogeren rang te worden bevorderd. Doch van den anderen kant meent de ondergeteekende, dat er zich gevallen kunnen voordoen, waarbij ambtenaren tot een hoogeren rang moeten worden bevorderd, zonder alsnog het maximum van de jaarwedde, aan hun tegenwoordigen rang verbonden, te hebben bereikt.

Over het algemeen is de ondergeteekende van meening, dat, waar de finantieele positie der archiefambtenaren in 1904 zoozeer is verbeterd, het regel moet blijven vast te houden aan de eenmaal bestaande bepalingen, en dat het in het algemeen niet wenschelijk is, de ambtenaren tot hoogere rangen te bevorderen, alvorens zij de periodieke verhoogingen hebben doorloopen.

Er kunnen evenwel omstandigheden zijn, waarbij het wenschelijk wordt van dezen regel af te wijken, en vooral kan dit gelden ten aanzien van de gepromoveerde ambtenaren, die reeds vóór zij aan het archief verbonden werden, eene langdurige studie achter den rug hebben.

Deze overwegingen hebben er toe geleid om voor de commiezen bij de Rijksarchieven in Friesland en Limburg en den adjunct-commies bij het Rijksarchief in Groningen gelden uit te trekken, teneinde de eerste twee tot hoofdcommies en den laatstgenoemde tot commies te kunnen bevorderen. Wat den commies bij het Rijksarchief in Friesland en den adjunct-commies bij het Rijksarchief in Groningen betreft, zij nog opgemerkt, dat het te

voorzien was, dat, indien deze uitnemende krachten niet thans tot hoogere rangen werden bevorderd, zij voor den dienst van het archief verloren zouden gaan. Ten aanzien van den commies bij het Rijksarchief in Limburg kan het bezwaar, in het Voorloopig Verslag gemaakt, zeker niet gelden, aangezien deze reeds sinds 1 Januari 1905 de maximum-jaarwedde van commies geniet."

Verder bevat het Voorloopig verslag omtrent het archiefwezen het volgende:

„Oude rechterlijke archieven. Het plan van inventarisatie van het rechterlijk archief van Vlaardingen, waarvan de bewerking aan den archivaris dier gemeente werd opgedragen ten einde diens geschiktheid voor de verzorging van het oud-archief aldaar te kunnen beoordeelen, zou thans, meende men, wel eindelijk gereed zijn.

Men wenschte te vernemen, of de kennisneming daarvan den Minister de overtuiging heeft geschonken, dat bedoelde ambtenaar voor zijne taak berekend is en er mitsdien termen zijn om het rechterlijk archief te Vlaardingen te laten."

„Ruil van archieven met Beloie. In België zijn Nederlandsche, In Nederland zijn Belgische archieven verdwaald of achtergebleven; het werd zeer wenschelijk genoemd, die terug te brengen naar de depôts, waarin zij wetenschappelijk behooren. Indertijd zijn daarover meermalen besprekingen gehouden. Men drong er op aan, dat tot regeling dezer zaak eindelijk afdoende onderhandelingen werden gevoerd, en hoopte, dat daarbij van weerszijden een geest van welwillendheid mocht heerschen".

De Memorie van antwoord luidt hierover aldus:

„Oude rechterlijke archieven. Daar de functies van baljuw, schout en secretaris in de stad Vlaardingen en het daaraan grenzende Vlaardinger-ambacht aan dezelfde personen waren opgedragen, werden de rechterlijke stukken van de stad en het ambacht vroeger bij elkander bewaard en de acten voor een deel in hetzelfde register geboekt. Een uitvoerig onderzoek is dus noodig om den aard en omvang van het rechterlijk archief van de stad en van dat van het ambacht te kunnen bepalen. Die arbeid is door den archivaris der gemeente Vlaardingen nog niet geheel ten einde gebracht. Zoodra hij hiermede gereed is gekomen en een plan van inventaris heeft ingeleverd, zal beslist kunnen worden, of hij voor zijne taak berekend is.

„Ruil van archieven met België. Ook de ondergeteekende erkent de wenschelijkheid om de Nederlandsche archieven, die in België en de Belgische archieven die in Nederland verdwaald of achtergebleven zijn, naar de depots, waarin zij wetenschappelijk behooren, terug te brengen, en hij is ook gaarne bereid om de besprekingen, die indertijd (tot ongeveer

een 13-tal jaren geleden) zijn gehouden, doch tot geen bevredigend resultaat hebben geleid, weder te doen opvatten. Hij zal het denkbeeld overwegen, om eene Nederlandsche commissie van deskundigen te benoemen en aan de Belgische Regeering voor te stellen van hare zijde dit eveneens te doen, om gezamenlijk te trachten in deze zaak tot overeenstemming te geraken."

Voor de Rijks-universiteit te Utrecht wordt op de begrooting onder Art. 106*a*. Materiëel nr. 29, Historische kweekschool, *f* 1000 aangevraagd met de volgende Toelichting:

„Sedert het optreden van den lector in de algemeene geschiedenis der middeleeuwen, de diplomatiek, de palaeographie en aanverwante hulpwetenschappen der geschiedenis, is de wenschelijkheid op den voorgrond getreden van de inrichting eener zoogenaamde historische kweekschool aan de Rijks-universiteit te Utrecht. Aan alle Duitsche universiteiten van eenigen rang — in den laatsten tijd ook in België — bestaan dergelijke inrichtingen, waar den studenten de gelegenheid wordt geboden, om zich te oefenen in de praktijk der historische studiën. Lokaliteit is hiervoor te Utrecht beschikbaar, doch wil het seminarium aan zijn doel beantwoorden, dan moet het kunnen beschikken over eene eigen hulp-bibliotheek in dat lokaal, waar de studenten de noodzakelijkste leermiddelen bijeen vinden. Om deze bibliotheek naar behooren in te richten is voor eenmaal eene som van *f* 1000 noodig".

Hierover luidt het Voorloopig verslag als volgt:

„Art. 106*a*, 29. Naar aanleiding van de aanvraag van *f* 1000 voor de inrichting eener historische kweekschool werd opgemerkt, dat zoowel te Leiden als te Groningen reeds sedert tal van jaren aan meergevorderde historici lessen als hier bedoeld worden gegeven, zonder dat daarvoor ooit eene buitengewone uitgave is gedaan. Het beroep op wat aan Duitsche universiteiten voorkomt, werd van weinig beteekenis geacht.

Andere leden verklaarden met het denkbeeld der Regeering in te stemmen. Verscheidene leden zouden in elk geval gaarne eene verklaring van de Regeering ontvangen, dat ten deze niet zou worden geprejudiceerd ten opzichte van eene opleiding van archivarissen, welke ook reeds sinds lang èn te Leiden èn te Groningen plaats vindt".

In de Memorie van antwoord zegt de Minister hierover o.a. het volgende:

„De ondergeteekende kan de verzekering geven, dat door het toestaan aan deze aanvraag niet wordt geprejudicieerd ten opzichte van eene opleiding van archivarissen. Ongetwijfeld kan voortaan de studie voor archivaris te Utrecht beter dan vroeger tot haar recht komen door de benoeming van den hoogleeraar in het Oud-Vaderlandsch recht en den lector in de middeleeuwsche geschiedenis, doch ook de studiegelegenheid te Leiden en Groningen blijft bestaan. Eene centraliseering ligt niet in de bedoeling

en dus ook niet het inrichten van eene bepaalde opleidingsschool; de vrije universitaire studie blijft bestaan. Het krediet van *f* 1000 wordt gevraagd ten behoeve van het academisch onderwijs in middeleeuwsche geschiedenis aan meergevorderde historici."

Aangaande de Landsdrukkerij zegt het Voorloopig verslag:

„Met verwondering en leedwezen hadden verscheidene leden vernomen, dat alle stukken, welke meer dan 10 jaren oud waren, aan de Landsdrukkerij zijn vernietigd. Zij betreurden het in hooge mate, dat daardoor een schat van historische bescheiden is verloren gegaan en vroegen of de vernietiging in overleg met den Minister is geschied, en zoo niet, voor de verantwoording van welken ambtenaar deze daad komt".

De Memorie van antwoord behelst over dit onderwerp het volgende:

„Gebrek aan bergruimte heeft er, eenige jaren geleden, toe geleid, eene belangrijke opruiming van gedrukte stukken te gelasten. Opdracht daartoe werd verstrekt door den sedert overleden chef der afd. Algemeene Zaken en Comptabiliteit van het Departement, die met het toezicht op den voorraad belast was. Historische waarde kan men echter kwalijk aan de vernietigde documenten hechten, zoolang tal van afdrukken in omloop zijn. In de toekomst zal eene dergelijke opruiming, waarvoor de oorzaak is vervallen, kunnen uitblijven".

In de vergadering der rijksarchivarissen, 23 October ll. onder voorzitterschap van den Algemeenen rijksarchivaris te 's Gravenhage gehouden, zijn inzake het geven van afschriften de volgende conclusies genomen:

„Aan de rijksarchivarissen de verplichting op te leggen tot het leveren van simpele copieën, doch zóó dat zij in bijzondere gevallen een nadere beslissing zouden kunnen inroepen van den Minister, werd slechts door enkele archivarissen wenschelijk geacht.

Met een voorstel om het copiëertarief te verhoogen voor stukken, welke van vóór 1700 dagteekenen of in een vreemde taal zijn opgesteld, in het algemeen van de zoodanige waarvoor bijzondere hulp van deskundigen wordt vereischt, konden zich slechts een paar archivarissen vereenigen.

Met algemeene stemmen werd goedgevonden den Minister in overweging te geven een officiëele uitlegging te verstrekken van de zegelwet, opdat blijken kan, of de rijksarchivarissen bevoegd zijn simpele copieën af te geven, en in verband hiermede in te trekken de aanschrijving van 6 Mei 1897, no. 1139, Afd. K. W."

Aan de N. Rott. Cour. van 16 Sept. ontleenen wij het volgende:

„Inventarisatie der nieuwe archieven onzer gemeenten. Men schrijft ons uit Zutphen:

Het is algemeen bekend, dat bij de administratiën der onderscheidene gemeenten geene uniformiteit bestaat. In vele gemeenten worden de ingekomen en de minuten der uitgaande brieven ieder afzonderlijk of vereenigd chronologisch bewaard, in andere worden de ingekomen en de minuten der uitgaande stukken bijeengevoegd in de volgorde, waarin zij in de vergaderingen van den raad of van B. en W. zijn behandeld.

Alle stukken, welke in de vergaderingen zijn behandeld, worden dus als het ware tot eene serie bijlagen van de notulen vereenigd. In andere gemeenten worden de ingekomen brieven chronologisch bewaard, terwijl de uitgaande brieven in een boek worden gecopiëerd. Dit laatste is met het oog op art. 1926 van het Burgerlijk Wetboek geene goede handeling.

De minuten der bijlagen van de uitgaande brieven worden soms chronologisch, dikwijls ook naar de alphabetische volgorde der onderwerpen bewaard. Men brengt ook wel de stukken bijeen, welke op ééne zaak of hetzelfde onderwerp betrekking hebben, zonder zich daarbij om de chronologische orde te bekommeren. Veelal gebruikt men journalen of agenda's, waarop de ingekomen en uitgaande stukken worden geboekt op de dagen van ontvangst of verzending. Op die registers worden klappers of indices gehouden, waarin rubrieks- en onderwerpsgewijze naar de journalen of agenda's wordt verwezen.

Ook worden klappers of indices gehouden, waarin de loop van elke zaak wordt vermeld, met aanhaling van de datums, nummers en den beknopten inhoud van de op de zaak betrekking hebbende ingekomen en uitgaande stukken, voorstellen, adviezen, besluiten en akten. In vele gemeenten bezigt men geen index, ja in sommige heeft men niet alleen den index, maar ook de agenda afgeschaft. Deze handelwijze is voor het oogenblik zeer eenvoudig; men heeft niet veel drukte, maar om de toekomst denkt men niet; want elke nieuwe secretaris of chef eener afdeeling zal daardoor altijd afhankelijk zijn van zijne ondergeschikten, die hem steeds omtrent elk stuk en elke zaak zullen moeten inlichten, terwijl een archivaris, die de stukken later in zijn archief moet bewaren, daarin den weg niet zal kunnen vinden.

Aan die onderscheidene wijzen van behandeling van ingekomen en minuten van uitgaande brieven moet getracht worden een einde te maken.

Uniformiteit is zeer gewenscht, doch zelfs bij de ministeries en hooge staatscollegies, die het voorbeeld moesten geven, is daarvan geen sprake.

De heer J. C. Beth, ambtenaar bij het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage, die met de gemeente-administratie vertrouwd is, getroost zich de moeite de gemeentebesturen te bewegen zooveel mogelijk gelijk-

vormig te handelen en een stelsel in te voeren, dat door hem is ontworpen en tot de gewenschte uniformiteit moet leiden. Hij stelt op den voorgrond, dat in eene goede administratie van eenig openbaar bestuur, — evenals in een handelszaak, — moet worden aanteekening gehouden van alle ingekomen en uitgaande stukken. Van ingekomen en uitgaande brieven moet dit geschieden in een dagregister (journaal of agenda). Dat register kan desgewenscht worden vervangen door kaarten (nummerkaarten). De bewaring der ingekomen- en minuten van uitgaande brieven geschiedt doorgaans in eene chronologische volgorde; maar door de uitgebreidheid der administratiën in groote gemeenten en de verplichte onderscheidene wijzen van behandeling van verschillende stukken kan de chronologische volgorde niet altijd consequent worden doorgevoerd, terwijl het ook niet wenschelijk is om bij alle stukken het dossier-stelsel toe te passen. Daarom is het aanbevelenswaardig om een z.g. gemengd-stelsel in te voeren.

Maar al volgt men, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk, het dossier-stelsel en worden de dossiers voorzien van omslagen of nota's, waarop onderscheidene aanteekeningen worden gesteld, dan moet men toch van den loop van elke zaak aanteekening houden in een register, doorgaans index genoemd. Die index kan, volgens het stelsel van den heer Beth, ook door kaarten (rubriek-kaarten) worden vervangen. Deze worden bewaard in lexicographische volgorde der rubrieken, waarin de administratie is verdeeld. Onder elke rubriek worden de kaarten gerangschikt in lexicographische volgorde der onderwerpen, terwijl elk onderwerp in onderdeelen kan worden gesplitst.

Het nut van het gebruik dier rubriek-kaarten, in plaats van registers, schuilt hierin, dat, wanneer men wil weten hoe de loop of de stand eener zaak is, of de vraag wordt gedaan of eene zaak vroeger al of niet is behandeld, men niet verplicht is om alle registers of indices, die in eenig tijdvak zijn aangehouden, te raadplegen. Moet men ze raadplegen, dan is het onderzoek in de meeste gevallen niet spoedig verricht; maar bij het kaartenstelsel heeft men onder de betrekkelijke rubriek te zoeken naar het onderwerp en vindt binnen twee of drie minuten de kaarten, welke op eenige zaak betrekking hebben, als een dossier bijeen. Indien onder de rubriek geene kaarten op het onderwerp aanwezig zijn, dan weet men terstond, dat de bedoelde zaak nimmer is behandeld.

Iemand, die de stukken wenscht te raadplegen, zal wel bijna altijd weten het onderwerp, waarover de door hem gezochte papieren handelen, en dus nut hebben van de rubriekkaarten; maar indien de stukken naar het oud-gemeente-archief worden overgebracht, moeten de rubriekkaarten ter secretarie blijven. Daardoor zal de archivaris de stukken, in zijn archief aanwezig, niet gemakkelijk kunnen vinden. Het is daarom in groote gemeenten wenschelijk, om ook naamkaarten in te vullen en die met de

stukken en de omslagen of nota's, bij de dossiers behoorende, aan den archivaris te geven, indien de dossiers naar het oud-archief worden overgebracht.

Indien de rubriek-kaarten op de secretarie blijven berusten, heeft de gemeente-secretaris of de chef der afdeeling door die kaarten niet alleen een overzicht over de administratie ter secretarie, maar ook over hetgeen in het oud-archief aanwezig is.

Zooals reeds gezegd is, wenscht de heer Beth voor de bewaring der rubriekkaarten de lexicographische volgorde voor de rubrieken en onderwerpen te doen volgen. Deze orde is goed en om vele redenen, welke hier niet behoeven te worden medegedeeld, noodzakelijk. Sommigen geven aan eene wetenschappelijke orde (tiendeelig stelsel) de voorkeur en niets belet hun daartoe over te gaan, indien zij met eenig administratief beheer zijn belast. Maar voor een eenvoudig ambtenaar ter secretarie zal een lexicographische orde steeds de geschikste en gemakkelijkste zijn. Zij gevoelen doorgaans weinig voor het wetenschappelijke, omdat hun dit in de meeste gevallen in de war brengt, terwijl eene practische wijze van handelen hun steeds het beoogde doel doet bereiken. Theoretisch moge het tiendeelig stelsel prachtig zijn, in de praktijk zal het tot verwarring leiden.

Ten einde de invoering van het kaartenstelsel gemakkelijk te maken, heeft de heer Beth twee reglementen ontworpen, welke zoo noodig zonder eenige wijzigingen door de gemeentebesturen kunnen worden vastgesteld.

Het eene reglement is bestemd voor gemeenten als Amsterdam, Rotterdam, Den Haag enz., wier secretarie in afdeelingen is verdeeld, het tweede voor de gemeenten, wier secretarie niet in afdeelingen is verdeeld. Spoedige publiceering van die ontwerp-reglementen met bijbehoorende kaarten zal voor de gemeentebesturen wenschelijk zijn".

De N. Rott. Courant van 18 Nov. heeft het volgende bericht:

„Men meldt ons uit Den Haag:

Bij de wet van 30 December 1904 tot nadere wijziging van de wet op het notaris-ambt wordt bepaald, dat de notariëele archieven, welke van vóór de invoering der Fransche wetgeving dagteekenen, zullen worden overgebracht naar 's Rijks algemeen archiefdepôt te 's-Gravenhage en naar de Rijksarchiefdepôts in de provinciën. Ingevolge het daaruit voortgevloeide Kon. Besl. zullen o.a. de notariëele protocollen van de Haagsche notarissen door het Rijksarchief worden overgenomen en voor onderzoek worden opengesteld. Een nieuw veld van studie wordt hierdoor geopend. De vereeniging die Haghe heeft besloten de protocollen van de Haagsche notarisssen te doen bewerken. Het bestuur heeft een beroep gedaan op de beoefenaren van en belangstellenden in de geschiedenis; — op de

Haagsche familiën, die belang stellen in de geschiedenis van hun geslacht, om de uitvoering dezer belangrijke en veelomvattende onderneming door een jaarlijksche bijdrage mogelijk te maken. Aan hen, die dezen arbeid steunen, zal steeds inzage van de bijeengebrachte uittreksels worden verleend, terwijl de gegevens, die op deze wijze verkregen worden, steeds te hunner beschikking zullen staan. De protocollen, die voor het onderzoek worden opengesteld, loopen van het begin der zeventiende eeuw tot ulto. Februari 1811".

Bij Kon. besluit van 2 November is aan P. Doppler te Maastricht, commies aan het Rijksarchief in Limburg, verlof verleend tot het aannemen der versierselen van ridder in de orde van den Heiligen Gregorius den Groote, hem door Zijne Heiligheid den Paus geschonken.

Dr. G. W. Kernkamp, hoogleeraar te Utrecht, lid der Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, is in opdracht van het Departement van binnenlandsche zaken in October naar Scandinavië en de Oostzeesteden vertrokken, ter voltooiing van het in 1900 door hem aangevangen onderzoek naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland.

De Gemeente-stem van 10 November 1906 bevat de volgende advertentie:

„Burgemeester en Wethouders van Roermond roepen op sollicitanten voor de betrekking van tijdelijk Ambtenaar ter Secretarie, in het bijzonder belast met de ordening van het nieuwe archief, op eene jaarwedde van *f* 1000. Sollicitatiën worden vóór 25 November e.k. ingewacht. Persoonlijke bezoeken worden n i e t afgewacht; wordt kennismaking verlangd, dan zal daarvan mededeeling geschieden".

Gevaar voor archiefstukken. Onder dezen titel schrijft de heer Th. Morren te 's-Gravenhage in de Nieuwe Courant van 16 October:

„Nu het bekende kasteel Broekhuizen te Leersum met al zijn schatten in vlammen is opgegaan, verrijst het vuurspook wederom met al zijn verschrikking voor onzen geest. Wat is daar in enkele uren niet vernield, waarvan de schade door geen assurantiepremie kan worden gedekt!

Slechts met moeite konden de fraaiste familieportretten en enkele belangrijke documenten worden gered; maar het rijke archief der familie Pauw o.a. is helaas geheel verloren gegaan. Het archief van dit aanzienlijk

Amsterdamsch geslacht, waarvan vele leden belangrijke betrekkingen in onze Republiek en in het bestuur der gemeente Amsterdam hebben bekleed, bevatte vele documenten, die voor de kennis van onze geschiedenis van groot gewicht waren. Het verlies van dit archief is des te meer te betreuren, daar de bezitter ervan zijn schatten voor elken ernstigen beoefenaar der geschiedenis openstelde.

Uit deze ramp blijkt alweer, dat archieven, met hoeveel zorg en liefde ook bewaard, in particuliere woningen niet veilig zijn. Bovendien is de vocht, waaraan de stukken in vele huizen blootstaan, een niet minder gevaarlijke vijand voor het papier dan het vuur, hoewel het vernietigingsproces een langer verloop heeft. De eenige plaats, waar de archieven veilig onder dak kunnen worden gebracht, zijn de brandvrije Rijksdepôts, die in de hoofdplaatsen van elke provincie worden gevonden. De heer J. D. baron van Wassenaer van Rosande o.a. stond zijn hoogst belangrijk archief aan het Rijksarchief in bruikleen af, waarvan de inventaris in de bijlagen achter het Jaarverslag over 1891 van den Algemeenen rijksarchivaris is opgenomen, terwijl o.a. Jhr. W. H. Teding van Berkhout de stukken, afkomstig van leden van zijn geslacht, die openbare betrekkingen hebben bekleed, en welke voor de geschiedenis van belang zijn, aan het Rijksarchief ten geschenke heeft aangeboden. (Inventaris achter het jaarverslag over 1899.) Ook enkele gemeentedepôts, voor zoover die brandvrij zijn, komen als bewaarplaats in aanmerking.

In Den Haag is het met de veiligheid van het gemeentearchief al heel treurig gesteld. Zelfs de meest onverschillige bezitter van een privaat archief had er niet slechter voor kunnen zorgen. Het geheele archief is namelijk geborgen op den zolder van het Raadhuis tegenover de broodfabriek „De vette Hen". Een gasleiding — geheel onbedekt — loopt dwars over den vloer heen. Eén onschuldig vlammetje kan het kurkdroge hout in één oogenblik in lichtelaaie zetten. Hoe de secretaris der gemeente, aan wien het oppertoezicht van het archief is toevertrouwd, en de archivaris 's avonds het moede hoofd rustig kunnen neerleggen? Laten wij hopen, dat ons gemeentearchief, hetwelk wel degelijk de moeite waard is dat er goede zorg voor wordt gedragen, voorloopig door het oog van een naald zal blijven kruipen, maar dat er weldra naast een nieuw gemeente-museum ook een brandvrij archiefdepôt zal verrijzen. Vele kleine gemeenten hebben ons reeds lang een beschamend voorbeeld gegeven, op welke wijze men de bronnen voor de geschiedenis zijner gemeente voor het nageslacht moet bewaren."

In aansluiting met het bovenstaande kunnen wij tot onze vreugde mededeelen, dat het Gemeente-archief bij de behandeling der begrooting in den Haagschen Raad op eene wijze ter sprake is gekomen, die doet

hopen, dat de zoozeer noodige verbeteringen, die daar moeten worden gebracht, in de eerste plaats in de bewaring, niet meer zoo heel lang op zich zullen laten wachten. Wij geven hier het betreffende deel uit het stenografisch verslag (pag. 507):

„De heer SNOUCK HURGRONJE. Mijnheer de Voorzitter! In de Memorie van Antwoord wordt gesproken over een rapport, dat de nieuwe archivaris aan Burgemeester en Wethouders zou hebben uitgebracht betreffende een reorganisatie van archief en bibliotheek.

Gaarne zou ik willen weten, waarin die reorganisatie zal bestaan; het zou mij zeer aangenaam zijn te vernemen, dat daarin ook opgenomen is een betere huisvesting van het archief.

Het is zeker niet voor de eerste maal dat dit onderwerp ter sprake komt, maar thans is er alle aanleiding toe. Iedereen zal zich herinneren den brand van het kasteel „Broekhuijzen", waarbij een allerbelangrijkst archief verloren is gegaan. Dit heeft den commies bij het Rijksarchief Morren aanleiding gegeven de aandacht te vestigen op den allertreurigsten toestand, waarin het Haagsche Gemeente-archief verkeert.

Het archief ligt heel gevaarlijk, in het nauwste gedeelte der Halstraat, zoodat de kans dat een brand aan de overzijde overslaat, grooter wordt.

De toestand van het archief eischt dringend verbetering. De Raad is verantwoordelijk voor de huisvesting, welke hij aan het archief geeft, en ik wensch die verantwoordelijkheid niet langer te dragen zonder mijnerzijds alles gedaan te hebben, wat mogelijk is om tot die verbetering te geraken.

Ik wil daarom Burgemeester en Wethouders dringend verzoeken, zoo spoedig mogelijk te komen met voorstellen tot verbetering van de huisvesting van het archief en inmiddels niets na te laten, dat kan strekken tot beveiliging van het archief ter plaatse waar het zich thans bevindt.

Dit laatste vindt zijn aanleiding hierin, dat het eenige brandbluschmiddel, dat op ons archief bestaat, op zoodanige wijze is geplaatst, dat het nauwelijks te bereiken is in geval van brand.

Het is wenschelijk daarin verbetering te brengen, zoolang het nog niet mogelijk is het archief een andere plaats te geven. Ik verlang niet, dat Burgemeester en Wethouders dadelijk zullen komen met een voorstel tot het bouwen van een nieuw archiefgebouw, maar ook ten einde het tegenwoordig archief beter te beschermen stel ik de volgende motie voor:

„De Raad noodigt Burgemeester en Wethouders uit, zoo spoedig mogelijk tot den Gemeenteraad te komen met voorstellen tot het verschaffen van een veilige bewaarplaats aan het archief, en inmiddels niets na te laten wat kan strekken tot beveiliging van het archief op de plaats waar het thans wordt bewaard."

De VOORZITTER. Ik behoef wel niet te zeggen, dat Burgemeester en Wethouders volgaarne en met sympatie deze motie overnemen. Wij hebben

bereids evenzeer met sympatie voorstellen ontvangen van den nieuwen archivaris, o.a. betreffende het brengen van het archief naar een veiliger plaats, waaruit dus blijkt, dat men op dit punt diligent is. Wij hopen deze voorstellen zoo spoedig mogelijk in behandeling te nemen en dan bij den Raad met een voorstel te komen".

Ook in den Gemeenteraad van Vlaardingen is bij de behandeling der begrooting het archief ter sprake gebracht.

Op een sectie-vraag, wanneer, met het oog op de tijdelijke aanstelling van den archivaris, het oud-archief geheel geregeld zou zijn, antwoordden Burgemeester en Wethouders o.a., „dat van het archief tot 1813 een gedeelte, n.l. het rechterlijk archief, in hoofdzaak beschreven is en de indeeling en inventarisatie daarvan welhaast kan geschieden. — Voorts is de ordening, rangschikking en beschrijving van het nieuwe of loopende archief van zeer groot belang, hetgeen in de meeste gemeenten van eenige beteekenis gevoeld wordt, getuige de ernstige studiën, die er gemaakt worden om te komen tot de meest doelmatige registratuur der stukken. Het is niet langer te doen om de stukken eenvoudig in chronologische orde op te bergen. Het is een eisch geworden, dat een archief, vooral in eene gemeente als Vlaardingen, waar in de laatste tientallen van jaren zooveel belangrijks is voorgevallen, zoodanig is ingericht dat dadelijk gemakkelijk gevonden kan worden wat men noodig heeft".

SCHILDERACHTIGE CIJFERS. Onder dit opschrift bevat de Provinciale Groninger Courant van 8 December 1906 een artikel, waarvan wij het volgende overnemen:

„Voordat wij afstappen van de kosten van „bestuur der gemeente" gaan wij nog even na hoe de enkele ondergeschikte posten, die onder het bovenstaande algemeene hoofd begrepen zijn, tegenover elkaar er uit zien.

Wij nemen daarvoor de begrooting voor 1907 en in de eerste plaats het archief.

Hiervan het volgende staatje:

	Totaal kosten archief.	Salaris archivaris.	Salaris adjuncten of klerken.
Groningen	—	—	—
Haarlem	*f* 1110	*f* 300	*f* 100
Arnhem	„ 200	„ 200	
Nijmegen	„ 500	„ 500	
Dordrecht	„ 2410	?	?

Leeuwarden	„ 1200	„ 1100	„ 100	
's-Hertogenbosch	—	—	—	
Delft	„ 1000	„ 1000		
Zwolle	„ 650	—	„ 500	
Schiedam	„ 650	„ 500	„ 75	(custos).
Gouda	„ 740	„ 500		
Alkmaar	„ 300	—	„ 300	
Middelburg	„ 750	„ 700		
Assen	—	—	—	

Ook hier dus een schilderachtige variatie. Van Groningen, den Bosch en Assen blijkt niet, dat ze voor hun archief anders dan in stilte zorgen. Aan den tegenovergestelden kant staat de grijze Merwestad, wier burgers tweemaal zooveel voor dezen band met het verleden betalen als de duurst uit zijnde andere steden.

Van de overige andere steden blijkt, dat er ook een schilderachtige verscheidenheid is in archivarissalarissen. In Zwolle en Alkmaar is blijkbaar een goede geest achter de schermen bezig, die dan ook geen aanspraak op salaris maakt. En overigens loopen de salarissen uiteen van *f* 200 (Arnhem) tot *f* 1100 (Leeuwarden), een verscheidenheid, die waarschijnlijk verklaard wordt, doordat in de eene stad iemand het ambt als bijbaantje bekleedt (rijksarchivarissen schijnen hier en daar gratis of tegen geringe vergoeding hun hulp te verleenen), terwijl het in de andere een meer zelfstandige betrekking is. Leeuwarden en Haarlem hebben hier twee ambtenaren, die te Haarlem met hun tweeën *f* 400 krijgen. Van extra kosten worden alleen genoemd Haarlem *f* 450, Zwolle (vergoeding aan het Rijk) *f* 100, Schiedam („overige kosten") *f* 250, Middelburg *f* 50."

De heer P. Westerhoff, ambtenaar ter afdeeling „Burgerlijke Stand" van de Gemeentesecretarie te Groningen, vond dezer dagen bij een verbouwing van enkele vertrekken van het Raadhuis aldaar een aantal doopboeken. Het zijn doopboeken uit verschillende kerken. Ze zijn later wel is waar alle overgeboekt in een register, dat nog aanwezig is, maar toch is deze vondst niet zonder belang. Bij lacunes of onduidelijkheden in het net-exemplaar kunnen de gevonden minuten uitstekende diensten bewijzen.

Aan de waakzaamheid van den heer Westerhoff hebben wij te danken, dat voortaan in duplo geraadpleegd kunnen worden de volgende registers: van de Martinikerk 1721—1767; 1776—1793; 1795—1799; 1801—1812; van de Akerk 1721—1762; 1764—1794; 1797; 1798; 1808—1812; van de Nieuwe Kerk 1721—1793; 1795; 1796; 1798; 1808—1812.

Het archief der Doopsgezinde gemeente te Middelburg is door den kerkeraad in bruikleen overgedragen aan het rijksarchief in Zeeland.

Bij den brand van het kasteel Wijchen schijnen helaas ook weer oude archieven verloren gegaan te zijn.

In het archief van het ministerie van justitie te Madrid is brand geweest. Een gedeelte van de stukken die daar bewaard worden (afschriften van testamenten en de registers van den burgerlijken stand van het koninklijke huis) zijn te loor gegaan.

(N. Rott. Cour. 5 Dec. 1906).

Van de tentoonstelling op gemeentelijk administratief gebied, in September j.l. te Amsterdam gehouden, kan door bijzondere omstandigheden eerst in de volgende aflevering van dit tijdschrift het een en ander worden medegedeeld.

1906/1907. No. 3.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 Sept. 1891.

Bijdragen voor dit tijdschrift te zenden aan Dr. E. WIERSUM te Rotterdam.

De concept-Archiefwet.

De neiging tot het inzenden van amendementen op het belangrijke concept van eene Archiefwet, dat in onze aanstaande vergadering zal behandeld worden, is niet groot. Wat kan de reden zijn? Aan gebrek aan belangstelling kan het zeker niet liggen; gaarne neem ik dan ook aan, dat de leden onzer vereeniging het stuk onberispelijk hebben bevonden. Te liever omdat ik zelf, die (zooals ik zeide) bij de eerste kennismaking zeer er mede ingenomen was, ook bij nadere studie geen bezwaar van belang heb opgemerkt.

Slechts één desideratum is bij mij overgebleven. Gaarne had ik bij deze gelegenheid de netelige quaestie van den eigendom van het rijk op de oude rechterlijke archieven en op de oude archieven van den Burgerlijken Stand uitgemaakt gezien. Het blijft toch eene hoogst onaangename zaak, dat de rechtstitels van den staat op deze beide categorieën van stukken voor twijfel vatbaar blijken te zijn, en te hinderlijker nog is dit euvel, omdat het de aanvulling der serieën met de bij ongeluk achtergebleven stukken zéér bemoeilijkt, met name waar het de kerkelijke registers geldt. Het zou mij dan ook zeer verheugen, als eene Archiefwet deze zaak eens uitmaakte voor goed, door het eigendomsrecht van den Staat op deze stukken duidelijk uit te spreken, — of althans door te verklaren, dat de stukken bestemd zijn voor den publieken dienst en dat het dus aan de regeering staat te beslissen, waar ze bewaard zullen worden. Maar ik erken, dat eene dergelijke bepaling, op zich zelf reeds netelig en vrij lastig te formuleeren, in het kader van dit concept niet goed past. Ik heb mij dus tot de commissie gewend en haar de zaak voorgelegd; zij bleek

echter *niet* geneigd eene bepaling in dezen geest op te nemen, en ik laat derhalve de zaak rusten.

Overigens heb ik slechts een paar opmerkingen zonder groot belang, die ik echter niet terughoud, omdat zij anders, volgens het besluit van het bestuur, niet in behandeling kunnen komen:

1°. In art. 7 en 9 schijnt de terminologie niet consequent, wat betreft de woorden: *voorzoover zij niet onder die besturen berusten*. Het komt mij voor, in overeenstemming te zijn met de besluiten onzer vereeniging van 9 Juli 1892 (vgl. Nederl. Archievenblad, 1892/93 p. 9—14, 51—53), dat de archieven van opgeheven colleges worden overgebracht naar de archiefdepots en dus zullen vallen onder de wet. In art. 7 sub 4 en in art. 9 sub 4 dienen dus de bedoelde woorden te vervallen. Mocht echter daartegen onverhoopt bezwaar bestaan, dan dienen de woorden stellig in art. 9 sub 7 te worden bijgevoegd.

2°. In art. 19 zou ik in plaats van „weder in bruikleen worden gegeven", willen lezen: „in bewaring worden teruggegeven". Het woord *bruikleen* drukt de bedoeling niet volkomen uit, en het woord „weder geven" kan aanleiding geven tot misverstand, daar het ook kan beteekenen: opnieuw, voor de tweede maal geven. De uitdrukking „de rechterlijke archieven" schijnt in dit artikel niet duidelijk; te lezen ware (met het K. B. 16 December 1904, Sb. 254): „de oude rechterlijke archieven, welke dagteekenen van voor de invoering der Fransche wetgeving". Gaarne zou ik daaraan ook willen toevoegen: „en de kerkelijke registers van doopbediening, huwelijksvoltrekking en begrafenis, tot nog toe op de archieven van den Burgerlijken Stand bewaard", en zulks in overeenstemming met het betoog van het Archievenblad. XII p. 9.

Ook op de *Memorie van toelichting*, die immers met het ontwerp aan de regeering zal worden toegezonden, heb ik enkele amendementen:

1°. P. 227, r. 2 v. o. staat: „de Staat", lees: „het Rijk", in overeenstemming met de overigens gevolgde terminologie.

2°. P. 228, r. 11 v. o. wordt beweerd, dat het K. B. van 26 Juni 1856 „in later jaren" *onbetwist* op de archiefdepots der provincies van toepassing werd geacht en „als zoodanig" thans is vervangen door het K. B. van 30 October 1903. Zoover ik weet, is dit zoo zeker niet, en stellig is het K. B. „als zoodanig" niet vervangen door dat van 1903, toen er geene provinciale archiefdepots meer waren. Juist is echter, dat het K. B. van 1856 (het zij dan al of niet „oorspronkelijk") slechts bestemd was voor de eigenlijke rijksarchieven.

3°. P. 228, r. 7 v. o.: „Bakhuyzen van den Brink", lees: „Bakhuizen van den Brink.

4°. P. 230, r. 8. Ik had aanvankelijk gemeend, dat het raadzaam was, de verplichte openbaarheid tot de *oude* rijksarchieven te beperken,

omdat het niet wenschelijk scheen, om òf de overbrenging der nieuwe archieven door de vrees voor openbaarheid te bemoeilijken, òf lange lijsten van uitzonderingen te provoceeren. Maar ten slotte ben ik van dit denkbeeld teruggekomen; het is dunkt mij toch juist, dat in beginsel de geheele inhoud der archiefdepots publiek domein zij.

5°. P. 234, r. 8 v. o. dient bij „en dus onder het beheer" duidelijkheidshalve herhaald te worden: „en dus niet langer onder het beheer".

Nog veroorloof ik mij in overweging te geven, om:

1°. op p. 233, r. 14 v. o. het aangehaalde artikel der wet van 10 November 1900 in extenso op te nemen, en:

2°. op pag. 236 de nieuwe alinea's bij „Aan hen" en „Zoo wordt" te doen vervallen, daar de argumentatie doorloopt.

En hiermede wensch ik aan de ontwerpers (en ook aan het ontwerp zelf) alle mogelijke succes van harte toe.

S. MULLER Fz.

De Jaardagstijl.

Slotwoord van Mr. S. MULLER Fz.

De heer NÉLIS heeft mij (en zeker ook mijnen lezers!) eene teleurstelling bereid. Aan het slot van mijn vorig artikel gaf ik de hoop te kennen, dat hij na de lektuur de zaak, die ons bezighield, nog eens ernstig zou willen overwegen. Maar deze schoone droom is droevig verstoord: mijn tegenstander heeft zich zelfs niet verledigd kennis te nemen van mijn geschrijf en zich in arren moede reeds na de lektuur van mijn kort résumé in de *Revue des bibliothèques et archives* neergezet tot het schrijven (in het laatste nummer der *Revue*) van een kort woord ten afscheid; immers, zegt hij, „M. MULLER trouve sa thèse inébranlable". Ik ben mij niet bewust, mij zóo aanmatigend te hebben uitgelaten; alleen was ik met bescheidenheid van meening, dat de door den heer NÉLIS aangevoerde argumenten onvoldoende waren om mijne stelling te weerleggen. Ik gaf uitvoerig reden waarom, en het ware aan mijnen tegenstander geweest, mij de beleefdheid te bewijzen, het tegendeel te betoogen. Hij heeft dit niet willen doen, en ten besluite schiet hij (moderne Parth!) nog een pijl op mij af, mij waarschuwend voor een gevaar, dat mij bedreigt, wanneer ik thans niet zwijg: mijne lezers zouden mij de bevoegdheid kunnen gaan ontzeggen, om over chronologische vraagstukken mêe te spreken, — erger nog: het kunnen gaan betreuren, dat men in Nederland zóó droevig achterlijk is in de studie der middeleeuwsche geschiedenis! En met ingenomenheid beroept hij zich daarbij op zekeren heer FEDOR SCHNEIDER te Siena, die onlangs in de *Historische Zeitschrift* verklaard heeft, dat „die Rührigkeit, mit der

die Belgier ihre mittelalterliche Geschichte pflegen," is „sehr im Gegensatz zu ihren niederländischen Nachbarn". Wel, wel! het is merkwaardig wat men al te hooren krijgt, als men het waagt af te wijken van de overgeleverde denkbeelden: heden wordt men bespot over het verkondigen van ongehoorde nieuwigheden, morgen „achterlijk" gescholden! Ik zal mij veroorloven, de verontwaardiging van het deskundige publiek kalm af te wachten. De heer NÉLIS erkent gulweg, dat hij „n'a pas d'autres raisons à faire valoir que celles qu'il a présentées", en derhalve, zegt hij, „le bon sens m'oblige à me taire". Inderdaad, maar deze zelfde autoriteit zou hem ook hebben moeten bewegen, zich niet boos te maken: immers „qui se fâche a tort."

Niettegenstaande het mij bedreigende gevaar, zal ik mij dus veroorloven, het afscheidswoord van mijn geachten tegenstander nog even te bespreken. Hij beweert drie zaken:

1°. Dr. SCHOENGEN had ongelijk, iets te hechten aan het betoog van Prof. NILLES over de groote verspreiding van den Jaardagstijl te Rome; de heer NÉLIS verwijt hem zelfs „une bévue et un vice de méthode". Zeer wel! het zal aan Dr. SCHOENGEN staan, zich dienaangaande te verantwoorden. Gelukkig heeft intusschen Mr. FRUIN alweder nieuw materiaal geleverd: het bewijs, dat zelfs een geestelijk gesticht, de aanzienlijke abdij te Middelburg, in hare oorkonden den Jaardagstijl volgde. (Zie het laatste nummer van het Archievenblad.)

2°. De heer NÉLIS geeft ook één nieuw argument; het is dit. In eene rekening van 1454, behoorende tot het archief der Brabantsche rekenkamer, heeft hij eene post gevonden, waaruit blijkt, dat volgens den rendant het jaar 1454 eindigde op 31 December. Ik ben alweder wat verbaasd over mijn geachten opponent; immers ook dit argument is koren op mijn molen. Dat er ook in Zuid-Nederland in de 15e eeuw personen gevonden werden, die blijken zouden den Jaardagstijl aan te hangen, vermoedde ik wel; maar het is mij toch zéér aangenaam, daarvan het bewijs te vernemen. En de omstandigheid, dat dit bewijs neergeschreven is „en plein pays de style pascal", verhoogt natuurlijk mijne ingenomenheid met de mededeeling. Slechts dàn zou het citaat in het voordeel zijn van de door den heer NÉLIS gevolgde theorie REUSENS, indien het bewijs geleverd was, dat deze rendant, die het jaar eindigde op 31 December, het jaarcijfer toch veranderd had op Paschen; maar ik vermoed niet, dat dit bewijs te leveren zal zijn, aangezien de heer NÉLIS zelf verklaart, dat de rekening loopt, niet over het jaar 1454/5, maar over het jaar 1454. Werd het bewijs geleverd, dan zou ik er in willen zien een derde feit in de lijn van het door mij medegedeelde over de Buurkerk en de abdij Oudwijk, waar men, den Kerststijl volgende, toch bleek den Jaardagstijl behouden te hebben voor huiselijk gebruik. Maar ik erken, dat de NÉLIS dit niet zou behoeven aan

te nemen en dus dan recht zou hebben, om het feit te registreeren als eene eerste poging tot het leveren van eenig bewijs voor de zoo onwaarschijnlijk klinkende theorie van wijlen prof. REUSENS.

3°. Mijne verklaring van het citaat van den bisschop van Mende behaagt mijn geachten tegenstander „fort mal"; hij verwijt mij zelfs, dat ik het in strijd met de regels der logica uit zijn verband gerukt heb. Excusez du peu! Maar gaarne wil ik toch nogmaals op de zaak terugkomen, omdat zij mij inderdaad belangrijk schijnt. Ik zal nu het geheele door den heer NÉLIS medegedeelde citaat in zijn verband trachten te verklaren; vooraf veroorloof ik mij echter eene kleine rectificatie. Mijn geachte tegenstander verklaarde aanvankelijk de plaats niet volkomen duidelijk te vinden: inderdaad, in de door hem medegedeelde corrupte lezing is zij dit niet geheel.

Ik lees daar o.a.: „. . . . . decimus octavus dies (Martii) est primus „dies seculi quos omnes quo ad aliqua compositiae imitantur etc." Dit is onzin; DURANDUS echter schreef: „. . . . . decimus octavus dies (Martii) est primus dies seculi. Quos omnes quoad aliqua computistae imitantur etc.", hetgeen integendeel een voortreffelijken zin levert[1]).

Deze juiste lezing is voor de verklaring van de plaats van bijzonder belang; immers DURANDUS bedoelt, naar het mij voorkomt, het volgende. Volgens de computistae (d. z. natuurlijk de geleerde chronologen, leden der groote kanselarijen) veranderen de verschillende elementen van den Christelijken kalender op verschillende tijden: met September, met Januari of met Maart. Al deze jaarbeginnen zijn ontleend aan oude volken: de Arabieren en Egyptenaren, de Romeinen, de Joden. Maar, vervolgt de bisschop dan, de tegenwoordige („moderni") computistae hebben jaarbeginnen ingevoerd, die niet aan oude volkeren ontleend zijn: sommige beginnen het jaar met Kerstmis, andere met Maria Boodschap. Dit is volkomen duidelijk.

Nu volgt de derde paragraaph, die de heer NÉLIS mij verwijt ten onrechte met de vorige in verband te brengen. Ik antwoord: niet ik heb dit verband gelegd, maar gij. Trouwens gij hadt daartoe volkomen het recht, want de verdeeling in paragraphen, die scheiding maakt tusschen de twee berichten en ze min of meer tegenover elkander stelt, is modern; DURANDUS kende die verdeeling niet en schreef alleen boven het geheele hoofdstuk: Quid sit annus. In die volgende afdeeling dan stelt de bisschop het natuurlijke jaar, door de zon bepaald, tegenover het jaar, welks duur alleen door de gewoonten der menschen vastgesteld is; dit gebruikelijke jaar, zegt hij dan, loopt van Januari tot Januari.

---

[1]) Evenzoo drukte de heer NÉLIS zonder bezwaar: „legitur arbores in principio „mundi factum habuisse". Lees (met Durandus): fructum habuisse, en de zin is volkomen verstaanbaar.

De redeneering van den heer Nélis over dit punt was mij aanvankelijk niet volkomen helder; ik meen ze thans beter begrepen te hebben. Aanvankelijk, zegt hij, kende men geene doorloopende jaartelling; men bediende zich voor de tijdsaanwijzing van andere kenmerken: de zondagsletter, het gulden getal, de regeeringsjaren der vorsten enz. enz. Toch begon reeds bij de Romeinen het jaar met 1 Januari; dit jaarbegin, dat steeds in gebruik gebleven is, moet door Durandus bedoeld zijn. Maar het is geheel onafhankelijk van de later ingevoerde Christelijke jaartelling en het heeft niets te maken met onzen Jaardagstijl, *die aan Durandus nog geheel onbekend was*, evenals alle andere jaartellingen, niet steunende op den 25en December of den 25en Maart.

Deze redeneering levert inderdaad eene mogelijke verklaring der bestaande tegenspraak. Ik geef toe, dat in de vroege middeleeuwen de Christelijke jaartelling nog weinig in gebruik zal zijn geweest; omstreeks 526 in het oosten ingesteld, kan zij zich natuurlijk eerst langzaam in het westen verbreid hebben. Wellicht was zij oorspronkelijk ook van het oud-Romeinsche jaarbegin met 1 Januari onafhankelijk en is zij daarmede eerst later verbonden: dat was het ontstaan van den Jaardagstijl. *Wanneer* is dit geschied? Zeker veel vroeger dan de heer Nélis aanneemt: zijne bewering, dat Durandus den Jaardagstijl nog niet kende, is *absoluut onhoudbaar*. Reeds in mijn vorig artikel citeerde ik eene andere plaats uit hetzelfde hoofdstuk van den bisschop, waarin hij met volkomene duidelijkheid verklaart: „Hoc autem verum est secundum illos, *qui dividunt annos Domini incipiendo a Nativitate vel Januario*, et non secundum illos, qui incipiunt ab Incarnatione." Het kan dus geen oogenblik twijfelachtig zijn: Durandus kent en vermeldt den Jaardagstijl uitdrukkelijk.

Ten tijde van den bisschop van Mende was deze stijl zelfs volstrekt geene nieuwigheid: immers eene merkwaardige en welbekende plaats van Gervasius Cantuariensis, die eene eeuw vroeger leefde, zegt duidelijk: „Quidam annos Domini incipiunt computare ab Annunciatione, alii a Nativitate, *quidam a Circumcisione*, quidam vero a Passione." En naar het mij voorkomt, kunnen wij zelfs nog vrij wat verder teruggaan. Immers de „moderni computistae", die één nieuw jaarbegin met Kersttijd en Maria Boodschap invoerden, waren natuurlijk geene tijdgenooten van den bisschop van Mende, te wiens tijde deze jaarbeginnen reeds oud waren. Ik houd het dan ook voor zeker, dat de geleerde bisschop dezen geheelen passus, naar middeleeuwsch gebruik, aan een veel ouderen auteur ontleend heeft; de proef op de som is wel dit, dat hij, zooals ik reeds de vorige maal opmerkte, het Paaschjaar niet vermeldt, dat zijn voorganger Gervasius toch zooeven reeds bleek te kennen: de plaats is dus stellig ouder dan het Paaschjaar en moet dagteekenen uit de vroege middel-

eeuwen, toen de jaarbeginnen met Kersttijd of Maria Boodschap nog zeldzame nieuwigheden waren. Welnu, reeds in dien overouden tijd was de Jaardagstijl bekend; want ook in het zooeven medegedeelde citaat van DURANDUS, dat dezen jaarstijl vermeldt, wordt de Paaschstijl geheel voorbijgegaan. En in het laatst der 13e eeuw kan de positie der jaarstijlen nog niet belangrijk veranderd zijn, daar DURANDUS de beide oude citaten met instemming overnam.

De bisschop van Mende blijkt derhalve den (te zijnen tijde reeds ouden) Jaardagstijl zeer wel te kennen. Toch vermeldt hij hem niet in het gedeelte van zijn betoog, dat thans als § 2 is aangeduid en waarin hij de kanselarijgebruiken van zijnen tijd behandelt. Conclusie: de kanselarijen wilden destijds van den ouden Jaardagstijl nog niets weten en gebruikten dien niet, terwijl de kerkelijke jaarstijlen toen nog altijd uitsluitend in gebruik waren bij „quidam computistae". Deze redeneering schijnt mij (onder verbetering) nauwelijks te ontgaan. Wie gebruikte dan dezen Jaardagstijl? Er blijft niets over dan aan te nemen: de „homines", wier populaire gebruiken volgens DURANDUS zelven het jaarbegin met 1 Januari hebben in stand gehouden. De heer NÉLIS kan thans niet meer beweren, dat dit jaarbegin destijds nog geheel los was van de Christelijke jaartelling; want de bisschop van Mende zelf heeft het op eene andere, nauw verwante plaats van zijn boek daarmede verbonden. Indien ik derhalve, evenals de heer NÉLIS, verband wil brengen tusschen de beide plaatsen, dan kan dit verband geen ander zijn dan dit: de menschen (in het algemeen) gebruiken den Jaardagstijl; maar de kanselarijen volgen de Christelijke jaarstijlen: enkele den Kerststijl, andere den Boodschapstijl. Ik zie inderdaad niet, dat in deze redeneering de logica ontbreekt.

Het slotwoord van den heer NÉLIS is hiermede besproken. Ik maak echter van de gelegenheid gebruik, om tegelijk den abbé CALLEWAERT te antwoorden, die in de *Annales de la Société d'émulation de Bruges* aan mijn betoog een stukje gewijd heeft, dat de heer NÉLIS met ingenomenheid vermeldt. Ik kan daarbij kort zijn; want mijn eerwaarde tegenstander doet, na het betoog van den heer NÉLIS gerefereerd te hebben, in hoofdzaak niet anders dan herhalen (zonder het allergeringste bewijs herhalen) wat wij reeds vernomen hadden: men was in de middeleeuwen gewoon het jaar te beginnen op 1 Januari en het jaarcijfer te veranderen in April of in December. Natuurlijk zal ik over deze zaak thans niet meer spreken. De abbé geeft echter één enkel argument, dat zeker belang heeft: het bewijs, dat eene oorkonde van 1089, uitgaande van de bisschoppelijke kanselarij van Doornik, gedagteekend is volgens den Kerststijl. Daarmede zal bewezen zijn, dat ook de door den heer CALLEWAERT zelven aan het licht gebrachte oor-

konde van 1196 uit dezelfde kanselarij, die uitdrukkelijk zegt: „kalendis Januari, anno incipiente", naar den Kerststijl gedagteekend moet zijn. Ik erken, dat dit argument gewicht heeft; maar ik meen toch met bescheidenheid, dat het pleit door den geleerden schrijver (vroeger mijn bondgenoot, thans mijn tegenstander!) nog niet gewonnen is. Algemeen toch wordt erkend, dat in die vroege eeuwen de kanselarijgebruiken, die zelfs onder denzelfden bisschop of vorst soms wisselden naarmate een andere klerk te werk gesteld werd, aanhoudend en sterk veranderden onder opvolgende machthebbers. Al erken ik dus, dat de bekeering der Doorniksche kanselarij tot den Kerststijl in het laatst der 11e-eeuw zekeren indruk maakt, toch komt het mij voor, dat deze bekeering geen voldoenden waarborg levert, dat deze zelfde kanselarij eene eeuw later nog aan deze gewoonte trouw gebleven zal zijn, nu de kerkvorst in 1196 heeft goedgevonden uitdrukkelijk te oorkonden, dat het jaar volgens hem den 1en Januari begonnen was, — eene verklaring, die kwalijk zin zou hebben gehad, indien het jaar op dien dag reeds zes dagen oud was geweest.

Ik grijp ook de gelegenheid aan, om nog eene lacune in mijn betoog aan te vullen. GROTEFEND geeft in zijne beroemde Zeitrechnung. I p. 22, 32 eene voorstelling van de geschiedenis van den Jaardagstijl, die in vele opzichten met de door mij gegevene overeenstemt. Hij laat echter (op grond van vele, door hem aangehaalde bescheiden) dezen stijl overal opkomen of herleven in den loop der 16e eeuw; het tijdstip verschilt voor de verschillende landen. Deze beschouwing is voorzichtig en, gedocumenteerd als zij is, voor het oogenblik niet te weerleggen. Maar de plotselinge en ongemotiveerde herleving van een oud jaarbegin over de geheele beschaafde wereld is toch in hooge mate onwaarschijnlijk, zooals ik reeds in mijn eerste opstel opmerkte. Ik vermoed, dat de feiten zullen blijken eenigszins anders verklaard te moeten worden; deze herleving wordt opgewerkt op het oogenblik, dat de chronologisch ingerichte registers overal talrijker beginnen te worden en het dus gemakkelijk wordt, het bestaan van een jaarstijl te constateeren; waarschijnlijk komt het mij dan ook voor, dat men dien stijl ook vroeger zal aantreffen overal, waar men oudere chronologisch geordende registers vindt en voor dit doel raadpleegt. De onderzoekingen der heeren FRUIN en DE FREMERY hebben dit voor Noord-Nederland reeds bewezen en de ondervinding leert, dat dit land, in de middeleeuwen een uithoek, destijds met hervormingen gewoonlijk niet vooraan kwam, maar volgde waar anderen lang te voren het voorbeeld hadden gegeven.

En nu ten slotte. Natuurlijk denk ik niet met genoegen terug aan deze kleine campagne. Maar toch heb ik geen spijt, dat ik den strijd begonnen heb. Ik heb mijnen tegenstander niet overtuigd, misschien wel

enkele onpartijdige buitenstaanden. Maar in ieder geval hoop ik vele van deze laatsten opgewekt te hebben, om de zaak, die ik besprak, eens ernstig te overwegen en te onderzoeken. De quaestie is thans aan de orde gesteld: moge zij voorloopig niet verdwijnen van de agenda der chronologen, ook buiten onze grenzen!

Althans dit hoop ik bereikt te hebben, dat men voortaan bij het onderzoek, of eene oorkonde gedateerd is volgens den Kerststijl, den Boodschapstijl of den Paaschstijl, daarbij ook de vraag zal stellen: of volgens den Jaardagstijl? Geschiedt dit inderdaad, dan moge de tijd uitmaken, of ik al dan niet terecht getracht heb, den Jaardagstijl te proclameeren tot den algemeenen middeleeuwschen jaarstijl, waarop de kerkelijke jaarstijlen slechts uitzonderingen maakten, — uitzonderingen, die (ik heb het nooit ontkend) wellicht zullen blijken in aantal de volgers van dezen regel verre te overtreffen, maar die desniettemin in beginsel uitzonderingen blijven, als beperkt tot het speciale gebied der kanselarijen, wellicht zelfs van eenige kanselarijen.

S. MULLER Fz.

Mos Romanus.

Antwoord aan den heer H. NÉLIS.

Op grond van de onderzoekingen van den Innsbrucker kanonist prof. NICOLAUS NILLES, had ik in mijn opstel: „De oorkonden uit het archief van het Fraterhuis te Zwolle", getracht eene verklaring te geven van de schijnbaar tegenstrijdige uitdrukkingen: „secundum ritum et morem Sancte Romane ecclesie" en: „Secundum morem Romanum", voorkomende in de synodale besluiten van Munster van 1313 en die van Utrecht van 1310, waarbij de eerste de invoering van den Nieuwjaarstijl in het bisdom Munster, de andere het gebruik van den Kerststijl in het bisdom Utrecht verplichtend stelt. Mr. MULLER schijnt aan dit betoog eenige waarde gehecht te hebben; hij verwees althans naar die resultaten in zijne polemiek met den heer H. NÉLIS betreffende den Nieuwjaarstijl. In: „Un dernier mot à M. S. Muller" meent de heer NÉLIS het oude: „Mitgefangen, mitgehangen" te moeten toepassen en de betoogen van prof NILLES en mij zoo maar even uit de wereld te moeten helpen in de volgende, voor mij weinig vleiende bewoordingen: „Invoquer le témoignage d'un canoniste du 18e siècle pour prouver qu'avant 1310 on suivait dans les congrégations romaines le style du 1er janvier n'est qu'une bévue et un vice de méthode. (Voir plus loin le compte rendu du travail de M. Schoengen)".

In het overigens welwillende en waardeerende „Compte rendu" van mijn artikel, waarnaar de heer NÉLIS verwijst, schrijft mijn geachte

recensent, de heer J. CUVELIER o. a.: „Je me refuse aussi à accepter l'autorité du canoniste du 18e s, Vincent Petra, cité par Nilles, et invoqué par M. Schoengen pour expliquer la contradiction de la double explication „Secundum morem Romanum", donnée au commencement du 14e s. à Utrecht et à Munster. M. Schoengen pourrait-il nous citer un seul exemple anterieur à l'an 1310, de l'emploi du style du 1er janvier par une congrégation romaine (??) ou un tribunal de la curie (?)."

De heer NÉLIS nu brengt mij, door het „refus" en den twijfel van mijn vriendelijken recensent CUVELIER tot de zijne te maken, in eene ietwat netelige positie, daar ik, door den heer NÉLIS te antwoorden, noodzakelijk ook tegen den heer CUVELIER moet polemiseeren. En ik beken graag, dat de heer NÉLIS zich van eene uitmuntende hulp heeft voorzien, eene kracht, waarmede ik gaarne onze geschilpunten in alle vriendschap en in der minne wensch te vereffenen. Onze geschilpunt*en*. Want behalve de bezwaren in het zoo juist aangehaalde citaat, heeft de heer CUVELIER nog andere tegen het chronologische gedeelte van mijn opstel. Ik stel mij dan ook voor, in een volgende aflevering van dit tijdschrift mijn betoog door nadere bewijzen te bevestigen.

Ondanks het grievende in het verwijt van den heer NÉLIS, was ik niet van plan hem persoonlijk te antwoorden. Ik was van meening, dat niemand beter in staat zou kunnen zijn, hem een afdoend antwoord te geven, dan prof. NILLES. Ik koesterde de gegronde hoop, dat de grijze Innsbrucker geleerde daartoe de kracht nog zou bezitten. Deze hoop echter werd niet verwezenlijkt, daar hij den 31 Januari j.l. overleed. Wanneer ik thans den heer NÉLIS toch antwoord, dan is het meer om de nagedachtenis van den algemeen geachten geleerde van een blaam te zuiveren, dan om den aan mij geadresseerden „vice de méthode" af te wijzen.

Betreffende den „vice de méthode" zou men gemakkelijk in breedvoerige beschouwingen kunnen treden, daar het begrip „historische methode" nog al rekbaar is. Ik bepaal mij echter hier alleen tot de opmerking, dat de getuigenis van betrouwbare tijdgenooten en de resultaten van ernstige geleerde onderzoekers, bij welke methode ook, steeds en overal als bewijzen gelden en hebben gegolden.

Mijne methodische fout zou nu volgens de heeren NÉLIS en CUVELIER daarin liggen, dat ik op gezag van prof. NILLES aan de getuigenis van den 18den eeuwschen kanonist VINCENTIUS PETRA waarde gehecht heb. Inderdaad is dit zoo en ik doe het nog: 1°. omdat de voor de christelijke chronologie zoo verdienstelijke pater NILLES door een aantal werken op het gebied van het kerkrecht, zoowel als op dat der heortologie en liturgie ¹) getoond heeft, dat hij een vakman is, wiens resultaten algemeen worden

¹) Vgl. o.a.: NILLES NIC., Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis. — 2 Bde. Oeniponte 1896.

aangenomen, 2°. omdat VINCENTIUS PETRA (geb. 23/XI 1662 te Napels, † 27/IV 1747 als kardinaal) door zijne jarenlange werkzaamheid aan de curie en zijne speciale studiën op het gebied van het curiale rechtswezen thans nog als groote autoriteit op dit gebied wordt beschouwd, [1]) en 3°. omdat de resultaten van den laatste, neergelegd in zijne werken, door vroegere kanonisten en liturgisten worden bevestigd.

In de allereerste plaats behoort daartoe gerekend te worden de door NILLES mede als hoofdbron aangehaalde en door mij eveneens geciteerde JOHANNES BAPTISTE DE LUCA (geb. 1614 te Venusio, † 5/II 1683 als kardinaal). VON SCHULTE [2]) getuigt van hem: „Seine Schriften gehören zu den wichtigsten für die Kenntniss der römischen Kurie und ihres Geschäftsganges und sind eine Fundgrube der späteren geworden, in den relationes der Congregationssekretäre fleissig benutzt", [3]) en de hoogleeraar in het kanonieke recht te Bonn N. HILLING noemt in zijn j.l. verschenen werkje: „Die Römische Kurie" [4]) DE LUCA'S: Relatio Curiae Romanae: „Noch immer das beste Werk".

Van meer belang echter dan de getuigenissen van deze twee acht ik dat van den beroemden professor in het kanonieke recht te Bologna en Padua, JOHANNES ANDREAE (geboren 1272, † te Bologna 1348), dien ik in mijn betoog met opzet een tijdgenoot van bisschop Guy van Utrecht en van de synode van Munster genoemd heb. Het is uitsluitend aan de hand van zijne werken, dat NILLES [5]) in moderne pauselijke oorkonden het gebruik van de drie verschillende jaarstijlen aantoont en tot de conclusie komt: „So ist also der Fortbestand der drei althergebrachten Datierungssysteme, auf die Johannes Andreä vor vielen Jahrhunderten aufmerksam gemacht, hinreichend erwiesen." [6])

Dus mijn betoog steunde geenszins op de verklaring van een 18de-eeuwschen kanonist alleen, maar op de verklaringen van drie zeer voorname autoriteiten op het gebied van het kanonieke recht, waarvan twee

[1]) SCHULTE, FR. VON, Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts; Stuttgart 1875—1880, III Bd. S. 500 noemt: 1°) De s. poenitentiaria apostolica. Rom. 1712 f., 1717. 4. in 2°) Commentaria ad Rom. Pontificum Constitutiones. Rom. 1726, Venet. 1729. 5 T. fol. Hierbij teekent V. SCHULTE het volgende aan: „Beide Schriften, besonders der Commentar, geniessen noch heute bei der Kurie ein hohes Ansehen, was sich aus der Stellung des Verfassers erklärt, der schon vor der Berufung zum Kardinalat zu wichtigen Commissionen zugezogen wurde."

[2]) SCHULTE, VON, Geschichte der Quellen, III S. 487.

[3]) Vgl. ook V. SCHERER in Wetzer in Welte's Kirchenlexikon in voce LUCA.

[4]) HILLING, N., Die römische Kurie. Paderborn 1906 S. 21. (Bd. XVI der Seelsorger Praxis).

[5]) Zeitschrift für Kath. Theologie, 1901 S. 8.

[6]) Behalve de door NILLES aangehaalde plaatsen vgl. ook Mercuriale Joannis Andreae. Venet. 1504, fol. 81r. Actum Rome de daar voorkomende belangrijke excursie over den stijl door de Pausen gebezigd.

[7]) KNOD, G., Deutsche Studenten in Bologna 1289—1562. Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae Universitatis Bononiensis. Berlin 1899.

lange jaren practisch aan de Romeinsche Curie werkzaam geweest zijn.

Maar er is meer, en wel een getuigenis, waaraan ik de grootste waarde hecht: het besluit zelf der synode van Munster van 1313, waarin uitdrukkelijk verklaard wordt, dat de Nieuwjaarstijl „ritus et mos Sancte Romane ecclesie" is.

Deze verklaring der synode zou absoluut ondenkbaar zijn in een tijd, waarin ook in het Noorden de kanoniek-rechtelijke studiën in zoo hoogen bloei stonden, indien zij niet met de waarheid klopte. Of neemt de heer NÉLIS in allen ernst aan, dat eene kerkvergadering, bestaande voor het meerendeel uit juristen — want in dien tijd studeerde de hoogere geestelijkheid bijkans uitsluitend het jus canonicum ten koste van de eigenlijke theologie — het zou wagen, een besluit als het onderhavige te motiveeren met een blijkbare leugen — eene onwaarheid, waardoor zij zich niet alleen onsterfelijk belachelijk zou gemaakt hebben, maar waardoor zij bovendien in lijnrechte tegenspraak zou gekomen zijn met een besluit van een ander suffagraan-bisdom van Keulen, dat van de synode van Utrecht van 1310? En zou een dergelijk besluit wel de sanctie van de kerkelijke autoriteiten hebben verkregen? Ik voor mij hecht eene grootere waarde aan een synodaal besluit der middeleeuwen. Bovendien is het gemakkelijk aan te toonen, dat toen ter tijd, behalve juristen, gevormd aan de hoogescholen van Parijs, Oxford en Orleans, ook reeds oud-leerlingen van JOHANNES ANDREAE vooral in het bisdom Munster vertoefden. Immers uit de Acta Nationis Germanicae blijkt, dat voornamelijk Saksers, dus Westfalen, te Bologna studeerden. Het is niet aan te nemen, dat deze hunne medewerking zouden verleend hebben tot eene opzettelijke vervalsching der kerkelijke wetten, of deze vervalsching met stilzwijgen zouden hebben laten passeeren, een gedrag, waardoor op de duidelijkste wijze niet alleen eene ignorantia crassa op het gebied van het jus canonicum en zijne glossatoren werd gedocumenteerd, maar dat ook gemakkelijk door in Italië studeerende tijdgenooten of aan de Curie te Rome of Avignon vertoevende landgenooten kon worden gelogenstraft. De middeleeuwsche juristen waren te trotsch op hunne waardigheid van doctor in decretis, om zich aan dergelijke gevaren bloot te stellen.

Wat nu het gebruik van den Nieuwjaarsstijl in de vroegere middeleeuwen aangaat, zoo bepaal ik mij er toe te verwijzen naar de getuigenis den kanonist en liturgist WILHELMUS DURANDUS (geboren 1230, prof. te Bologna en Modena en in 1265 auditor generalis causarum S. Palatii, † 1292), hiervoor nader besproken door Mr. MULLER en een autoriteit, die ook door den heer NÉLIS voor vol wordt aangezien. Daarbij voeg ik nog eene merkwaardige verklaring van den geleerden Benedictijn van Christ Church te Canterbury, GERVASIUS DOROBORNENSIS († omstreeks 1210), die, sprekende van het begin van het zonnejaar, schrijft: „Annus solaris secun-

dum Romanorum traditionem et ecclesiae Dei consuetudinem a Kalendis Januarii sumit initium, in diebus Natalis Domini, hoc est in fine Decembris, sortitur finem" [1]. Nu weet ik wel, dat deze getuigenis niets bewijst voor het begin van het burgerlijk jaar met 1 Januari; ik haal haar dan ook alleen aan, om daarmede aan te toonen, dat het eene ecclesiae Dei consuetudo was, om ten minste het *zonnejaar* met 1 Januari te laten beginnen, eene noodzakelijkheid, waartoe zij gedwongen werd, om den datum van het Paaschfeest te kunnen berekenen [2]. Gaan wij verder terug, dan vinden wij nog een bewijs van het begin van het jaar met 1 Januari door de Kerk in den beroemden Lectionarius van Silos, die volgens zijn geleerden uitgever Dom G. MORIN omstreeks het jaar 650 in het klooster van den H. Sebastianus te Silos in Spanje ontstaan is. In dit boek (een der oudste documenten op liturgisch gebied) wordt nu 1 Januari als „caput anni" aangegeven [3].

Ook GREGORIUS van Tours († 17 Nov. 594) spreekt (ten minste indirect) van het gebruik van den Nieuwjaarstijl. Want hoewel hij, volgens het gebruik der Galliërs doorgaans met 1 Maart het jaar begint, noemt hij in de Miracula Sti Martini (IV, 4) de maand Mei de 5de maand. Hieruit volgt, dat hij de maand Januari als de eerste maand van het jaar beschouwt. Zonder eenigen twijfel was dus ook in Gallië het begin van het jaar met 1 Januari niet alleen bekend, maar ook in gebruik. Dit blijkt overtuigend uit het Concilie van Tours van het jaar 567, dat in kanon 17 bepaalde: „Excipitur tridium illud, quo ad calcandam gentilium consuetudinem patres nostri statuerunt privatas in Kalendis Januarii fieri litanias, ut in ecclesiis psallatur et hora octava in ipsis Kalendis circumcisionis missa Deo propitio celebretur" [4]. Ook zal het wel aan iederen cultuurhistoricus bekend zijn, hoe nog eeuwen lang de heidensche feesten bij het begin van het jaar op 1 Januari, festa fatuorum of stultorum, met name in Frankrijk hebben voortgeduurd, — feesten, die toen in of bij de kerken werden gevierd.

Dit verschijnsel constateeren wij ook vooral te Rome en in geheel Italië. Geen verbod van Pausen of conciliebesluiten [5]) konden het volk van zijn oude gewoonte afbrengen, en, gelijk zoo vaak, de kerk gaf toe, door het begin van het burgerlijke jaar tot een christelijken feestdag te maken:

---

1) GERVASIUS CANTUARIENSIS (Rolls Series 71) I, p. 88 ed. W. STUBBS, Londen 1879.

2) RÜHL, FR., Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit. Berlin 1897, S. 24 ff.

3) Uitgegeven uit Codex 2171 nov. acqu. de la Bibliothèque Nationale de Paris, door G. MORIN in Anecdota Maredsolana vol. I, 1893.
Vgl. verder KELLNER, K. A. H., Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. 2te Aufl. Freiburg im Brg. 1906. S. 122 en 266.

4) MANSI, Coll. Conc. IX col. 796.

5) Vgl. RÜHL, Chronologie blz. 24 en de aldaar aangegeven bronnen.

Circumcisio Domini. Ja, volgens de verklaringen van de kanonisten DE LUCA en PETRA e. a. ging zij zoo ver, dat ritueel geen verschil bestond tusschen het begin van het jaar met Kerstmis en dat met Nieuwjaar.

Om te besluiten herhaal ik, dat het begin van het jaar met 1 Januari een volksgebruik was, verbonden met volksfeesten. Daarom was het zoo diep ingeworteld, dat de kerk zelfs hiervoor moest zwichten, — te meer daar het gebruik van een eigen kerkelijk resp. christelijk jaarbegin pas na de definitive vestiging der kerk en na de algemeene invoering van het Kerstfeest in de Katholieke kerk voorgeschreven kon worden. Alvorens het zoover was, moesten vrij wat eeuwen verloopen, — eeuwen, waarin het oude gebruik ook door de kerk onaangetast was gebleven. In nog sterkere mate geldt dit van de overige kerkelijke jaarstijlen: den Paaschstijl en den Mariaboodschapstijl. Vooral deze laatste kon niet opkomen, laat staan doordringen, alvorens het feest der Annuntiatio in de kerk werd gevierd, alvorens de Cluniacensers over de Spaansche opvattingen betreffende de incarnatio Christi hadden gezegevierd. Vandaar ook, dat deze stijl vooral door de Cisterciensers werd gebruikt. Vandaar, dat DURANDUS te zijner tijd de gebruikers van dezen stijl zeer terecht „moderni" noemt.

Uit het voorgaande blijkt overtuigend, dat, willen de chronologen de kwestie betreffende de jaarstijlen voldoende oplossen, zij niet alleen en uitsluitend op gegevens, voorkomende in de dateeringen van charters en andere documenten moeten letten, maar ook rekening moeten houden met de volksgebruiken en de ontwikkeling der Kerk. De kanonisten, liturgisten en heortologen moeten derhalve, meer dan tot heden geschied is, geraadpleegd worden. Dat hiermede in Noord-Nederland een begin is gemaakt, is het goede, dat uit de polemiek van Mr. MULLER met den heer NÉLIS is geboren. De Hollandsche vasthoudendheid en grondigheid, gepaard met de „vivacité de l'esprit" der Belgische collega's, zullen — dat hoop en vertrouw ik, — de zaak tot een goed einde brengen.

Hiermede wil ik nu geenszins het onderzoek der documenten in de tweede plaats gesteld hebben. Integendeel; ofschoon ik bij ondervinding weet, hoe moeielijk het is, uit documenten omtrent de kwestie van de jaarstijlen opheldering te vinden. Het verbaast mij dan ook eenigszins, dat de heer CUVELIER van mij eischt, bewijzen uit curiale documenten te leveren. Primo is dit eene verplaatsing van de kwestie. Mijn betoog berustte op verklaringen van autoriteiten. Willen de Belgische heeren die niet aannemen, welnu dan is het aan hen, door documenten aan te toonen, dat NILLES, PETRA, DE LUCA en ANDREAE niet betrouwbaar zijn. Ontbreken dergelijke documenten, dan kan een argumentum ex silentio

[1]) Vgl. hierover en het over volgende: KELLNER, Heortologie S. 94 ff.

hier niet als bewijs gelden. Immers indien het zoo gemakkelijk was, uit documenten de onderhavige kwestie op te lossen, dan voorzeker zouden wij heden bij het enorme materiaal, dat wij bezitten, niet meer in het onzekere verkeeren omtrent de jaarstijlen in de 15de en 16de eeuw gebruikt.

Wat nu het verwijt van den heer Nélis aangaat, ik wil kort samenvattend hem er op wijzen, dat het niet aangaat, iemand een beschuldiging van „vice de méthode" aan te wrijven, wanneer zijn betoog gestaafd is door de meest betrouwbare bronnen en autoriteiten, alleen op grond van een „refus", een twijfel van een collega. Of de heer Nélis in dezen geen „bévue" en een „vice de méthode" heeft begaan, laat ik aan de beoordeeling mijner vakgenooten over.

Ik sluit met verklaring van den recensent van het opstel van Prof. Nilles in het Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft [1]) den welbekenden N[icolaas] P[aulus]: „Dem greisen Innsbrucker Gelehrten sind die Historiker zu Danke verpflichtet, dass er sie auf einen für die Diplomatik und Chronographie sehr wichtigen, aber leider wenig beachteten Gegenstand aufmerksam gemacht hat".

M. SCHOENGEN.

De jaarstijl van Gervasius Cantuariensis.

Deze Kantelberger monnik, die waarschijnlijk zijne kroniek omstreeks 1188 begon te schrijven en haar vervolgde tot 1199 [2]), is onder de chronologen voornamelijk bekend om ééne plaats, die meermalen is aangehaald en uitgeschreven, zoo door Du Cange (in voce: annus), Ideler (Handbuch II, blz. 332, 333), Grotefend (Zeitrechnung des deutschen Mittelalters I, blz. 22), Rühl (Chronologie des Mittelalters blz. 42), en die ook hier verdient te worden herhaald [3]):

„Inter ipsos etiam cronicae scriptores nonnulla dissensio est. Nam cum omnium unica et praecipua sit intentio annos Domini eorumque continentias supputatione veraci enarrare, ipsos Domini annos diversis modis et terminis numerant, sicque in ecclesiam Dei multam mendaciorum confusionem inducunt. Quidam enim annos Domini incipiunt computare ab Annuntiatione, alii a Nativitate, quidam a Circumcisione, quidam vero a Passione. Cui ergo istorum magis credendum est? Annus solaris, secundum Romanorum traditionem et ecclesiae Dei consuetudinem, a Kalendis

---

[1]) Historisches Jahrbuch, Bd. XXII. (1901) S. 570.

[2]) Ik gebruik de uitgave van Stubbs in de Rerum Britannicarum medii aev) scriptores. In de Monumenta Germaniae historica (Scriptores t. XXVII, blz. 297 vlg.i is alleen een uittreksel uit Gervasius, voornamelijk op Duitschland betrekking hebbende, afgedrukt. Zie over den tijd, waarin Gervasius schreef, Stubbs' Preface blz. XXI—XXVII.

[3]) Blz. 88.

Januarii sumit initium, in diebus Natalis Domini, hoc est in fine Decembris, sortitur finem. Quomodo ergo utriusque vera poterit esse computatio, cum alter in principio, alter in fine anni solaris annos incipiat incarnationis? Uterque etiam annis Domini unum eundemque titulum apponit, cum dicit: „Anno ab incarnatione toto vel toto," facta sunt illa et illa. His aliisque similibus ex causis in ecclesia Dei orta est non modica dissensio."

Deze plaats verdient inderdaad wel de opmerkzaamheid, die haar door de chronologen is gewijd, omdat zij eene der oudste is, waarin nauwkeurig tusschen de vier jaarstijlen, die in de middeleeuwen in hoofdzaak gegolden hebben, onderscheiden wordt. GERVASIUS stelt hier die vier jaarstijlen op ééne lijn. Elders [1]) echter toont hij eene besliste voorkeur voor den Kerststijl, die, zegt hij, door zijne meeste voorgangers gebezigd is. Ook deze plaats, die minder algemeen bekend is, verdient in haar geheel te worden gelezen. Na gezegd te hebben, dat hij in plaats van de uitdrukkingen annus dominicae incarnationis, nativitatis enz. liever den term annus gratiae gebruiken zal, gaat hij nl. aldus voort:

„Attamen quia gratia Domini Salvatoris nostri, quae ab Incarnatione in utero Virginis latuit, in Nativitate manifeste apparuit, in ipsa sacra solennitate qua Deo gloria, hominibus bonae voluntatis pax, ab angelis nuntiata est, anni praeteriti finem facio, ab ipsa vero festivitate subsequentis anni principium sumo. Sic enim anni solaris cursum, ordinem quoque terminorum seriemque rerum et temporum, et maxime ciclum decennovalem [2]), valebo comprehendere, quem prae caeteris ciclis huic negotio necessarium esse existimo. Hac ut aestimo ratione inducti sunt omnes fere qui ante me hujusmodi cronicas scripserunt, ut a Natali Domini subsequentis anni sumerent initium. Cogitaveram quidem jam olim ab Annuntiatione Dominica annos meos incipere, sed nequaquam potui absque fuco falsitatis propositum meum ad effectum perducere. Hac ergo intentione postposita, praedecessores meos sequi cupio, et annos subscriptos a Natali Domini incipio. Ab hac tamen regula Sancti Thomae martyris diem passionis excipio, ut in fine anni M.C.LXX., feria tertia et quinta die Natalis Domini servetur."

Men ziet het, zijne voorkeur voor den Kerststijl steunt op drie gronden: op een kerkelijken of mystieken grond: het verband tusschen den Kerststijl en den geboortedatum van Christus, op een chronologischen: het verband tusschen den Kerststijl en den cyclus lunaris en andere elementen der Christelijke tijdrekenkunde, en op een praktischen: de gewoonte zijner voorgangers. Slechts in één geval, voegt hij er aan toe, wijkt hij van den Kerststijl af: den moord op den aartsbisschop van Canterbury, Thomas a Becket, die volgens de tegenwoordige wijze van uitdrukken 29 December

[1]) Blz. 90 en 91.
[2]) Sic.

1170 plaats had, verhaalt ook hij onder 1170 en niet, gelijk de Kerststijl zou medebrengen, onder 1171. Waarom hij dat doet, zegt hij hier niet, althans niet duidelijk, en men is geneigd te veronderstellen, dat deze afwijking naar zijne meening noodzakelijk was om het verband der historische vertelling niet te verbreken [1]), hoewel de tegenwoordige lezer meenen zal, dat het stelsel van den kroniekschrijver, die zelf bericht, dat de samenzwering der vier edelen, als wier slachtoffer de aartsbisschop viel, in ipsa nocte dominicae nativitatis, werd op touw gezet, veeleer er toe had moeten leiden het geheele verhaal op 1171 te brengen [2]). Elders geeft hij echter eene andere reden op. Deze afwijking van den Kerststijl [3]) vindt GERVASIUS nl. zoo gewichtig, dat hij er niet alleen op de bovenaangehaalde plaats, die in zijne inleiding voorkomt, naar verwijst, maar er, na den moord verhaald te hebben, nogmaals op terugkomt [4]):

„Nec te moveat, lector bone, tua prudentia, eo quod dixerim Sanctum Thomam martyrio esse coronatum anno gratiae M° C° LXX°, cum invenias eum passum fuisse anno ab incarnatione Domini M° C° LXX° I°. Lege precor prologum meum et jam, ut aestimo, dubietatis scrupulum non habebis. Diversis etenim terminis et rationibus anni Domini incipiuntur. Quidam enim incipiunt ipsos annos Domini ab annuntiatione, quidam a passione, quidam a circumcisione, id est ab initio anni solaris; quamplures autem, quorum ego imitator sum, annos gratiae solent incipere a Nativitate. Omnium enim hominum annos et aetates non a conceptione sed a die nativitatis computare solemus. Anno igitur gratiae M° C° LXX° Sanctus Thomas in fine quidem anni martirio coronatus est. Dies enim Natalis Domini erat in sexta feria, Sancti Stephani in sabbato, Sancti Johannis in die Dominica, Sanctorum Innocentium feria secunda, feria vero tertia Sanctus Thomas passus est dum monachi vesperas cantarent in choro, quod in anno sequenti, videlicet M° C° LXX° I° esse non potuit."

Heel duidelijk is zeker ook deze redeneering niet. Na gezegd te hebben, dat hij de anni gratiae met Kerstmis begint, voegt GERVASIUS er aan toe, dat de aartsbisschop in het einde van het annus gratiae 1170 is vermoord, zoodat hij hier met zijne anni gratiae blijkbaar den Jaarsdagstijl verbindt. Ook zijne verklaring, waarom hij deze gebeurtenis tot 1170 brengt, is niet helder. Ik vermoed, dat hij bedoelt, dat volgens de Zondagsletter van 1170, niet volgens die van 1171 Kerstmis op een Vrijdag, St. Stephanus op een Zaterdag, St. Jan evangelist op een Zondag enz.

[1]) Op denzelfden grond blijkbaar verhaalt hij den dood van den bisschop van Chester (13 Januari 1184) nog onder 1183 (blz. 308).

[2]) Zoo brengt hij eene gebeurtenis, die op 16 December 1185 voorviel, om het verband met het volgende tot 1186 (blz. 332).

[3]) Een der drie handschriften, die de uitgever heeft gebruikt, verandert het jaar midden in het verhaal van den tocht der vier edelen (zie blz. 224 en blz. 231 noot 3).

[4]) Blz. 231, 232.

vielen [1]). Is dat evenwel zijne bedoeling, dan had die opmerking Gervasius aanleiding moeten geven, het jaar altijd met 1 Januari te beginnen; want met dien datum verandert altijd de Zondagsletter, en zoo men zulks slechts bemerkt in dit bijzondere geval, dan is dat alleen, omdat hier het verhaal zoo uitvoerig wordt, dat de dag der week, waarop de gebeurtenis plaats greep, die tusschen 25 December en 1 Januari voorviel, uitdrukkelijk wordt genoemd.

Zoo intusschen uit de beide boven aangehaalde plaatsen over den moord op Thomas a Becket iets mag worden afgeleid, dan is het wel dit, zal men zeggen, dat behoudens deze ééne uitzondering Gervasius den Kerststijl volgt [2]). Niets is echter minder waar. Bijna overal begint hij het jaar met 1 Januari. Slechts driemaal brengt hij eene gebeurtenis, die op Kerstmis plaats greep, tot het nieuwe jaar, nl. in 1146/7 (blz. 132), in 1173/4 (blz. 246) en in 1190/1 (blz. 489), waarbij dan nog zijn verhaal over de gebeurtenissen van 1185/6 (hiervoor blz. 153 noot 2) gevoegd kan worden. Daarentegen wordt niet minder dan zeven keeren de Kerstdag tot het oude jaar gerekend, te weten in 1135/6 (blz. 95), in 1137/8 (blz. 101), in 1154/5 (blz. 160), in 1162/3 blz. 172), in 1168/9 (blz. 207), in 1186/7 (blz. 346) en in 1195/6 (blz. 531). In 1191/2 wordt nog de 26e December tot het oude jaar gebracht (blz. 512), ja in 1189/90 zelfs de 31e December (blz. 483). In enkele gevallen is de scheiding misschien zoo gemaakt om den contextus van het verhaal niet te verbreken, meestal is echter een diergelijke grond niet aanwezig. In het in de laatste plaats aangehaalde geval b.v. staat de zin, waarin de wijding van twee bisschoppen op 31 December vermeld wordt, geheel op zich zelf, en had deze dus even goed onder het volgende jaar kunnen worden gebracht.

Uit het bovenstaande kan wellicht deze conclusie worden getrokken, dat bij Gervasius de natuur in den letterlijken zin des woords boven de leer ging. De kerkleer plaatste de geboorte van Christus op 25 December, en het paste dus den Christen de heilsjaren met dien dag te beginnen; maar het natuurlijke jaar was het zonnejaar, en dat begon met 1 Januari: de kalender was gebouwd op dat jaarbegin [3]). Vandaar een conflict tusschen natuur en leer, waarin de eerste volgens het spreekwoord de overhand behield.

Wellicht echter zal men voor het boven opgemerkte verschijnsel eene andere verklaring zoeken en die hierin meenen te vinden, dat Gervasius, die voor het eerste gedeelte zijner kroniek gebruik maakte van wat hij in

---

[1]) Vgl. de hiervoor aangehaalde woorden: „ut in fine anni 1170, feria tertia et quinta die Natalis Domini servetur".

[2]) Zoo vat ook Rühl (blz. 38) deze plaats op.

[3]) Dat de cyclus decennovennalis, waarop Gervasius zich ter verdediging van den Kerststijl in het bijzonder beroept, in even nauw verband staat tot den Jaarsdagstijl, behoeft geen betoog.

oudere werken vermeld vond, die aanteekeningen klakkeloos heeft overgenomen, zonder er zich, trots zijn geleerd vertoog in de inleiding, voldoende rekenschap van te geven, dat de een den Kerst-, de ander den Jaarsdagstijl volgde. Intusschen dit is dan toch alleen van toepassing voor het eerste gedeelte der kroniek; voor het latere had GERVASIUS geene schriftelijke gegevens, en toch zijn daarin de afwijkingen van den Kerststijl niet minder talrijk dan in het eerste. Maar ik geloof ook wel, dat voor het eerste gedeelte van de kroniek de bovengemaakte opmerking juist is. Is dat inderdaad het geval, dan volgt daaruit tevens, dat onze schrijver, die zegt, dat hij op het voorbeeld zijner voorgangers het jaar met Kerstmis begint, zich vergist heeft, en dat integendeel de meerderheid zijner voorgangers zich van den Jaarsdagstijl bediende, wat, daar het hier de landgenooten en opvolgers van BEDA geldt, geen onbelangrijk resultaat van ons onderzoek is.

R. FRUIN.

Het „Provenienzprinzip" [1]).

Toen ik in de vorige aflevering, blz. 109, kortelijk melding maakte van de rede van Dr. SECHER, op den zesden Duitschen archiefdag te Weenen gehouden, en van het eenigszins vreemde verslag daarvan in de Deutsche Geschichtsblätter gegeven, opperde ik reeds twijfel, dat het niet onderteekende verslag van de hand van den redacteur, Dr. ARMIN TILLE, zou zijn.

Die twijfel werd sterker na de lezing van het verbeterbericht in het volgende nummer van dat tijdschrift en vooral, toen ik in het Korrespondenzblatt, nr. 11 en 12, onder de lijst van deelnemers aan den archiefdag den naam TILLE miste, en mij tevens uit de daar afgedrukte lezing bleek, dat de spreker zelf zich heel anders over de kwestie had uitgelaten. In stede toch dat volgens zijn meening de voordeelen van het Provenienzprinzip niet voor de Duitsche archieven zouden gelden, had de Deensche archivaris zich juist beklaagd, dat men in Duitschland de Deensche beginselen niet waardeerde. Daarom wendde ik mij tot Dr. TILLE met verzoek mij in deze zaak eenige opheldering te willen geven. Het spoedig ingekomen antwoord bevestigde mijne meening. De heer TILLE schreef, dat ditmaal het verslag niet van hem was, maar van Dr. MAX VANCSA, „Kustos im niederösterreichischen Landesarchiv" te Weenen, wien hij zou verzoeken, zijn standpunt ten opzichte van het Provenienzprinzip nader toe te lichten. Zoodra hieraan gevolg gegeven zal zijn, hoop ik den lezers van ons tijdschrift daarmede in kennis te stellen.

[1]) Wie geeft ons hiervoor nu eindelijk één goed Nederlandsch woord, of zullen wij ons om hulp tot Neerlandia moeten wenden?

Tevens had de heer TILLE de welwillendheid om zijn eigen meening over dat ordeningsprincipe uitvoerig uiteen te zetten, met volkomen verlof er bij, om daarvan naar goeddunken te publiceeren. Daar ongetwijfeld voor velen onzer het oordeel van een man als Dr. TILLE van groote waarde zal zijn, wordt hier van dat verlof gaarne gebruik gemaakt.

Vooraf echter ga een beknopt overzicht van de belangrijke lezing, naar aanleiding waarvan de Oostenrijksche verslaggever zijne voor onze ooren vreemd klinkende uitlating deed.

Dr. SECHER begint aldus: „Das Erscheinen der bekannten holländischen „Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven" hat wie in Deutschland so auch im skandinavischen Norden die Aufmerksamkeit der Archivare auf sich gelenkt und wird wohl z. B. die Veranlassung gegeben haben, dasz das Provenienzprinzip im schwedischen Archivwesen akzeptiert worden ist." In Denemarken, vervolgt hij dan, kon de invloed niet zoo groot zijn, omdat daar reeds ongeveer een halve eeuw lang de archieven ten deele naar dat systeem geordend zijn geworden. Maar vele Deensche archivarissen, en spreker in 't bijzonder, hadden zich gedrongen gevoeld om zich rekenschap te geven van de theoretische juistheid van hunne tot dusver gevolgde ordeningssystemen, waarvan spreker de ontwikkelingsgeschiedenis had beschreven in een opstel, dat weldra in de „Meddelelser fra det danske Rigsarkiv" zal verschijnen. Wat hij verder mededeelt, is een uittreksel hiervan.

Hij schildert dan eerst den toestand in 1861, toen te Kopenhagen twee groote archiefdepôts aanwezig waren, namelijk het „Geheimarchiv" en het „Ministerialarchiv". Het eerste bestond uit het oud-archief van de Kanselarijen en het Koninklijk huisarchief. De vroegere beheerders daarvan, in de 18de eeuw, hadden zich vooral met de ordening en beschrijving van de perkamentoorkonden bezig gehouden.

De akten en de papieroorkonden waren echter nog grootendeels ongeordend. Hier merkt spreker op, dat de in Duitschland gebruikelijke afscheiding der papieroorkonden van de akten, in Denemarken onbekend is en het belang er van daar ook niet wordt ingezien, al vloekt dit ook nog zoo zeer met de uitspraak van Freiherr VON HELFERT, dat „die Trennung und besondere Aufbewahrung der Urkunden von den übrigen Archivalien" het kenteeken „nur einigermaszen geordneter und gut verwalteter Archive" is. In Denemarken ontbreekt zelfs het begrip en een eigen woord voor oorkonde. Daarom is daar een scheiding onmogelijk en blijven de papieroorkonden eenvoudig bij de akten, waarbij zij behooren.

Na deze uitweiding keert Dr. SECHER tot zijn onderwerp terug en beschrijft hij, hoe de beheerder van het „Geheimarchiv", THORKELIN, van 1791—1829 daar ijverig werkzaam was, maar eigenlijk het geheele archief in de war bracht door het vormen van groepen en verzamelingen van

archiefstukken, berustende „auf rein willkürlichen Bildungen". Zijn opvolger MAGNUSSEN maakte het niet veel beter. En evenmin diens opvolger, de volijverige en geleerde historicus WEGENER, die van 1848 tot 1882 aan het hoofd van het archief stond. Het ideaal van dezen was alle archiefstukken op losse kaarten te excerpeeren en zoodoende den grondslag te leggen voor een algemeen en goedgeordend repertorium. „Es ist unschwer zu sehen", oordeelt spreker, „dasz hier ein bibliothekarisch geschulter Mann geredet hat, der jeder archivalischen Bildung entbehrt. Er überträgt ohne weiteres das Prinzip der Bibliothekenkataloge auf Archivrepertorien, und will ein Archiv als eine zufällige Sammlung loser Stücke betrachtet wissen, die als solche repertorisiert werden müssen".

Toen WEGENER aftrad, was niettegenstaande ijverig werken slechts 1 % van het archief behandeld en kon berekend worden, dat voor het geheele materiaal 3500 jaar noodig zouden zijn. Bovendien is thans reeds de arbeid vrijwel waardeloos geworden en gebruikt men meestal liever de origineele akten zelf dan de repertoria. „Das Vorkommnis," zoo vervolgt Dr. SECHER, en het is te verleidelijk, om niet verder te citeeren, „ist jedoch ein neuer Beweis für die gänzliche Unrichtigtigkeit der noch recht allgemein anzutreffenden Meinung, dasz ein tüchtiger und hochangesehener Historiker sich e o i p s o zum Archivleiter eignet, und auch dafür, dasz selbst ein solcher Historiker nicht die archivalische Vorbildung und Schulung entbehren kann".

Hervorming in het archiefwezen was dus van den kant van het „Geheimarchiv" niet te wachten. Die moest gezocht worden bij het ministeriëele archief, waartoe sinds 1861 de registraturen van de departementen, met uitzondering van die van binnenlandsche zaken, oorlog en marine behoorden. Aan het hoofd van de aktenafdeeling stond toentertijd JOHAN GRUNDTVIG, die, door de omstandigheden gedwongen, bij de ordening zijn toevlucht nam tot het Provenienzprinzip, dat ook bij deze gelegenheid het eenige praktische ordeningssysteem voor groote archieven bleek te zijn. Na zes jaren was GRUNDTVIG met zijn arbeid gereed en het archief geinventariseerd. Zijn opvolger JÖRGENSEN trad in zijn voetspoor; hij zag in, dat voor een goede indeeling der stukken een juist inzicht in de bestuursorganisatie vereischt was en legde er zich daarom ten zeerste op toe om den werkkring of de bestuurstaak van elk college na te speuren, een voorarbeid, die sinds in Denemarken voor de juiste ordening van elk archieffonds als „unumgänglich" wordt beschouwd.

Verder voerde JÖRGENSEN in de rangschikking der stukken het zoogenaamde gemengde systeem in, d. w. z. dat de losse akten onmiddellijk achter de seriën registers geplaatst werden, waartoe zij behoorden. Ook dit is thans in Denemarken konsekwent doorgevoerd, in weerwil van de meening van DR. GEORG HANSEN, die, bij de bespreking van de Neder-

landsche Handleiding inziende, dat de gemengde rangschikking een logisch gevolg van de daar verkondigde leerstellingen was, uitriep: „Das geht natürlich nicht an".

Toen in 1883 JÖRGENSEN als opvolger van WEGENER ook aan het hoofd van het „Geheimarchiv" kwam te staan, werd diens werk zooveel mogelijk ongedaan gemaakt en ook daar het Provenienzprinzip doorgevoerd, zij het dan ook, dat JÖRGENSEN in enkele opzichten terugviel in de fouten van zijn voorgangers. Ook in de provinciale archieven werd bij de ordening dat systeem streng toegepast. Men luistere slechts naar hetgeen DR. SECHER hiervan zegt: „Für jede Behörde und jedes Gericht, das einmal bestanden hat, werden die Archivalien, auch wenn sie nur aus einem Band oder einem Aktenbündel bestehen, für sich zusammengesucht und dafür ein besonderes Inventar aufgenommen. Einleitungsweise wird die Geschichte der Behörde und ihrer Kompetenz beschrieben, und ebenso die Geschichte ihres Archivs oder ihrer Registratur." En bij de rangschikking werd niet alleen het gemengde systeem in acht genomen, maar ook duidelijk aangegeven, uit welke verschillende fondsen (bestuursneerslagen) elk archief ontstaan is. Door een voorbeeld licht spreker toe, hoe men hierbij te werk ging, terwijl hij evenals bij het gemengde systeem van rangschikking ook hier weer op het voordeel wijst, dat deze „genealogische Aufstellung" het opzoeken der stukken zeer vergemakkelijkt en de beambten onafhankelijk maakt van de inventarissen.

Eerst wanneer een archiefdepôt konsekwent naar het Provenienzprinzip geordend en de bestuurstaak van elken ambtenaar en van elk college vastgesteld is, eerst dan, zegt spreker, „kann der Archivar in allen Fällen genau sagen, ob die Akten einer gewissen Sache alle da sind oder nicht, oder ob eine gewisse Frage überhaupt in der Verwaltung oder vor einem Gericht behandelt worden ist". Om de archief-onderzoekers in dit opzicht zelf den weg te laten vinden, heeft men in Denemarken vooral op initiatief van JÖRGENSEN handboeken uitgegeven, waarin de bestuurs-organisatie van elk lichaam wordt uiteengezet, de werkkring van elk college en elken ambtenaar wordt weergegeven, de namen van alle beambten worden opgenoemd; dit laatste met het oog op de vroegere gewoonte om dienstbrieven niet aan den ambtenaar als zoodanig maar aan diens persoonlijk adres te schrijven. Deze handleidingen hebben reeds zoowel den historicus als den onervaren archiefbeambte uitstekende diensten bewezen en het mag bevreemding wekken, dat zij tot nog toe ook voor Duitschland niet in gebruik zijn gekomen, integendeel, daar smadelijk teruggewezen worden. Maar ook over anderen Deenschen archiefarbeid, namelijk over de inventarissen, was men in Duitschland alles behalve vol lof. Over het eerste deel van den in 1886 verschenen inventaris der Deensche kanselarij liet zich het Literarische Zentralblatt aldus uit: „Wenn es Auf-

gabe der Archivpublikationen ist .... das Interesse des Publikums für die Archive zu wecken und zu bewahren, so möchte .... allzueingehende Darlegung des Archiv- und Kanzleiwesens in Vergangenheit und Gegenwart diesem Zwecke kaum entsprechen und auch historisch weniger fruchtbar sein, als man jetzt im allgemeinen geneigt ist anzurechnen". Spreker is evenwel vast overtuigd, dat met de onvoorwaardelijke toepassing van het Provenienzprinzip in Duitschland ook de Deensche archiefinventarissen en beambten-staten zullen worden nagevolgd.

Dan wijst spreker er op, dat, als eenmaal een archief naar het Provenienzprinzip is geordend, er alles voor te zeggen is om voor enkele afdeelingen afzonderlijke repertoria te maken en ontbrekende indices aan te vullen, doch ook in de door Jörgensen aangegeven richting kan men verder blijven werken, o.a. door het samenstellen van handleidingen, om de archivalia meer bruikbaar te maken voor speciale studiën, b.v. op het gebied van genealogie, van de geschiedenis van landbouw, industrie en handwerk, enz. enz.

Ten slotte resumeert de heer Secher zijn betoog in tien voorschriften, welke, naar hij hoopt, voortaan bij de ordening der Deensche archieven den toon zullen aangeven en waarvan het eerste inhoudt een konsekwente doorvoering van het Provenienzprinzip.

Tot zoover de Deensche rijks-archivaris te Kopenhagen.

Wij zullen nu het woord geven aan Dr. Tille. Nadat deze er op gewezen heeft, dat de Weensche verslaggever Dr. Vancsa natuurlijk oordeelt naar de hem uit de praktijk bekende Oostenrijksche archieftoestanden en eigenlijk alleen gezegd heeft, dat naar zijne meening het Provenienzprinzip slechts daar kan toegepast worden, waar geheele registraturen in de archieven zijn opgenomen, vervolgt de heer Tille aldus:

„Darin, dass es unangängig ist, solche organisch entstandene Bestandteile eines Archivs zu zerreissen, sind sich heute wohl alle Archivare einig, aber wir dürfen doch nicht vergessen, dass derartig klare Verhältnisse in den meisten Fällen erst bei den Staatsbehörden der letzten beiden Jahrhunderte herrschen, ja dass sie überhaupt in voller Durchführung erst vorhanden sein können, seitdem es eine auf einem einheitlichen Plane aufgebaute Behördenorganisation gibt. Je nachdem eine solche in einem Staate früher oder später eingeführt worden ist, muss es sich richten, von welcher Zeit an das Provenienzprinzip im Archiv angewendet werden kann.

Wenn aus früherer Zeit, z. B. aus dem 16 Jahrhundert, nur wenige Stücke aus der Registratur einer Behörde durch Zufall gerettet sind, so ist es natürlich angängig, in diesen den Rest jener Registratur zu erblicken und demgemäss zu behandeln, aber sachlichen Gewinn habe ich davon nicht. In der Regel aber werden solche Akten inhaltlich zu anderen Archivalien in ganz anderen Abteilungen Bezug haben, und diesen Zu-

sammenhang, den ein Verweis im Inventar natürlich ebenso gut herstellen kann, darf meines Dafürhaltens der Archivar auch räumlich herbeiführen, wenn er auf diese Weise eine kleine doch lückenhafte Abteilung verschwinden lassen kann. Das ist aber dann bereits eine Durchbrechung des Prinzips.

Aber neben den Verwaltungsbehörden gibt es auch noch andre Stellen, die Archivalien liefern, vor allem die Gerichte. In Deutschland werden die Gerichtsakten zu einem grossen Teile vernichtet und nur die Akten einzelner inhaltlich bedeutender Prozesse aufbewahrt. Von den vielen Tausenden bei einem Gericht entstandenen Aktenfaszikeln werden schliesslich nur wenige hundert dem Archiv einverleibt, und zwar ihres bestimmten Inhalts wegen; warum sollen nun diese Prozessakten nicht dort untergebracht werden, wo sie sachlich hingehören?

Nach diesem Grundsatze habe ich z. B. in einem Stadtarchiv gehandelt, in dem sich ziemlich umfangreiche Akten über die Jagdgerechtsame der Stadtgemeinde fanden, und zwar wenigstens im 18 Jahrh. schön zu Aktenfaszikeln schon in der Registratur vereinigt. Unter den zufällig aus dem zuständigen Gericht in jenes Stadtarchiv gelangten Prozessakten fanden sich nun auch solche, die über Jagdstreitigkeiten zwischen der Stadtgemeinde und benachbarte Adligen handelten, und diese habe ich unbedenklich mit den Jagdakten vereinigt. Und ich wüsste nicht, was dagegen einzuwenden wäre. Aber es ist ein Verstoss gegen das Provenienzprinzip.

Ausser den Staatsbehörden kommen für Stadtarchive und Archive von Körperschaften auch noch eine Menge andere Verwaltungsbehörden — oder wie man sie nennen soll — in Betracht, vor allem in der innerstädtischen Verwaltung. Da ist aber die Organisation längst nicht so beharrlich wie im Staate; Aenderungen des Systems und nach einer Unterbrechung voller Experimente selbst Rückkehr zum alten Verfahren sind recht häufig. Soll nun der Archivar alle diese Sprünge mitmachen und z. B. die Bauakten, die vorübergehend von der Finanzverwaltung getrennt waren, für diese kurze Zeit selbständig aufstellen oder nicht lieber trotzdem auch für diese Zwischenzeit bei den übrigen Finanzakten unterbringen? Dasselbe gilt für alle Rechnungen; während in neuster Zeit die Städte meist eine einzige oder höchtens zwei bis drei Kassen führen, war es namentlich im Anfang des 19 Jahrhunderts vielfach üblich, dass bei jeder Verwaltungsstelle, jeder Stiftung u. s. w. eine besondere Kasse und demgemäss eine besondere Jahresrechnung geführt wurde, die dann einen Bestandteil dieser speziellen Registratur bildete. Wechsel in der Art der Zuteilung waren dabei recht häufig. Soll man nun nicht diese Rechnungen, die je für ein Jahr vorliegen und oft eine hier abbrechende und an ganz andrer Stelle fortgesetzte Reihe bilden, schon aus Gründen der praktischen Benutzung zu einer einzigen Abteilung vereinigen? Dem Provenienzsystem widerspricht es unbedingt.

Diese sämtlich der Praxis entnommenen Beispeile sollen nur zeigen, dass man ein grundsätzlicher Anhänger des Provenienzprinzips und sein aufrichtiger Freund sein und dennoch in besonderen Fällen, namentlich bei älteren und lückenhaften Beständen, davon abweichen kann und dass ein Zweifel an der allgemeinen Durchführbarkeit durchaus nichts mit einer Gegnerschaft zu tun hat.

Um zu zeigen, wie sich die Deutschen Geschichtsblätter bisher zur Frage des Provenienzprinzips gestellt haben, muss ich auf frühere Auslassungen darüber zurückgreifen. Das Wesen des Provenienzprinzips ist zuerst im 4. Bd. S. 60 geschildert worden, und zwar in der schlichten Widergabe dessen, was BAILLEU auf dem dritten Archivtag in Düsseldorf 1902 vorgetragen hat bezüglich des Geheimen Staatsarchivs in Berlin. Auf diese Ausführungen BAILLEUS habe ich dann 5 Bd. S. 262 Bezug genommen und kurz den Unterschied zwischen städtischen und staatlichen Archiven betont, als ich das prächtige Inventar des Baseler Staatsarchivs besprach, in dessen Einleitung sich WACKERNAGEL gegen ein Nebeneinander alter Registraturen aussprach.

Um meinen eigenen Standpunkt nochmals kurz zu kennzeichnen, so erkläre ich mich grundsätzlich als Anhänger des Provenienzprinzips und zwar erstens weil es einfach und klar ist und sich leicht anwenden lässt; zweitens weil es das einzige Mittel ist, um die Masse der neueren Archivalien zu übersehn und zu bemeistern; drittens weil es ein rasches Fortschreiten der Ordnungsarbeiten ermöglicht, da gleichzeitig mehrere Beambte je eine Abteilung in Arbeit nehmen können, ohne sich gegenseitig zu stören; viertens weil die Einordnung neuer Zugänge aus den Registraturen dadurch überaus einfach wird, und schliesslich fünftens — ein Moment, welches meines Wissens noch nicht betont worden ist — weil dieses Verfahren ein voreiliges Kassieren von Akten ganz unwillkürlich verhindert: wenn von einer verhältnismässig jungen Behörde 100 fortlaufend nummerierte Faszikel abgegeben werden, dann unterbleibt mit Rücksicht auf das Ganze die Ausscheidung von 10 beliebigen Faszikeln viel eher als wenn diese 100 Teile doch auseinander gerissen werden, sodass das Fehlen einzelner Stücke nicht ohne weiteres festzustellen ist.

Unbeschädet dieses grundsätzlichen Standpunktes bekenne ich aber ebenfalls, dass ich dort, wo die Verhältnisse ein anderes Verfahren als zweckmässiger (bequemer, nützlicher) erkennen lassen, lediglich um des Prinzips willen meiner besseren Einsicht entgegen zu handeln, für unangebracht halte".

Ziehier de meening van Dr. TILLE, die wellicht enkelen onzer aanleiding zal geven tot eenige nadere beschouwingen en opmerkingen. Maar ook zonder dat mogen wij Dr. TILLE dankbaar zijn, dat hij ons zijn standpunt ten opzichte van het Provenienzprinzip zoo uitvoerig uiteen heeft willen zetten.

E. W.

Bewijskracht van archiefstukken in rechte.

Een vonnis, op 2 Februari 1906 door de rechtbank te Heerenveen gewezen in zake M. KRAAK c. den burgemeester van Oldemarkt, bevat eenige voor ons niet onbelangrijke overwegingen. De rechtbank schreef aldus:

„Overwegende, dat gedaagde bij conclusie van dupliek nog heeft aangevoerd:

dat eischer in de eerste plaats produceert een door den rijksarchivaris van Utrecht voor extract conform afgegeven extract uit het Diversorium Rodolphi de Diepholt secundum folio XLII vo;

dat gedaagde van oordeel is, dat dit extract, hetwelk geen onderteekening draagt en niet in originali wordt geproduceerd, niet de minste bewijskracht bezit, doch, al had het dit, toch niets zou bewijzen, omdat daaruit alleen zou volgen, dat de besturen van Stellingwerf en Schoterland in 1300 vier en tachtig hebben erkend een recht van naweide, dat zou toekomen aan die van IJsselham, — een uitdrukking, die, wel verre van op individuen ut singuli te doelen, veeleer heenwijst naar het corpus ut universi enz.

. . . .

Overwegende, dat de rechtbank geen mogelijkheid ziet hierover te beslissen, daar het ontstaan van het weiderecht vooralsnog onbekend is en de schrifturen, die eischer ten bewijze van zijn stelling in het geding heeft gebracht, daarover evenmin eenig licht verschaffen.

Overwegende toch, *dat het extract uit het Diversorium Roedolphi de Diepholt secundum geen onderteekening draagt* en daaruit daarenboven niets anders zoude blijken dan dat de besturen van Stellingwerf en Schoterwerf in 1300 vier en tachtig zouden hebben erkend een recht van naweide, dat zoude toekomen aan die van IJsselham."

Deze overwegingen schijnen mij voor ons van belang om twee redenen:

1°. De gedaagde poneert, dat een door een rijksarchivaris afgegeven officiëel extract geene bewijskracht heeft in rechte. Wij mogen ons verheugen, dat deze bewering, die onze kostbaarste registers ieder oogenblik er aan zou blootstellen, om opgevraagd te worden en maandenlang op eene griffie te slingeren, niet door de rechtbank is overgenomen. Dat men echter de bewering in ernst heeft kunnen opperen, schijnt mij reeds ernstig genoeg en voor ons q.q. niet zonder bedenking.

2°. De gedaagde poneert ook, dat eene ongeteekende akte geene bewijskracht in rechte heeft; deze stelling is door het vonnis wèl bevestigd. Ik acht deze beslissing belangrijk genoeg, om er de volle aandacht op te vestigen. Dat eene middeleeuwsche akte, zelfs al is zij opgemaakt in den vereischten vorm en behoorlijk bezegeld, geen bewijs levert in rechte, omdat de uitvaardiger (die allicht niet schrijven kon!) ze niet heeft onderteekend, is dus nu in Nederland officiëel vastgesteld, — althans indien het

vonnis in appèl bevestigd wordt. Ook deze beslissing is voor ons archivarissen q.q. van overwegend belang, niet alleen omdat zij eene revolutie belooft te brengen in de wetenschap der diplomatiek, maar ook omdat zij het praktische belang der door ons beheerde stukken voor de middeleeuwen reduceert tot nul, en het ook voor de latere akten zeer belangrijk vermindert door den eisch, dat elke in een register opgenomen akte, zal ze iets bewijzen, eene onderteekening moet dragen.

Deze resultaten van het vonnis zijn voor ons niet aangenaam; maar zij worden, naar het mij voorkomt, min of meer opgewogen door de omstandigheid, dat niet klaarder dan door deze beslissing in het licht gesteld kon worden, dat zelfs de Nederlandsche rechters, die terecht eene zoo gunstige reputatie genieten, het geenszins kunnen stellen zouder voorlichting der archivarissen.

S. MULLER Fz.

Het verstrekken van afschriften.

Vooral naar aanleiding der bespreking van de regelingen betreffende de afschriftlevering, welke in de jongste officieele bijeenkomst der Rijksarchivarissen heeft plaats gehad (zie hiervoor blz. 126), achten wij het niet te onpas hier af te drukken, hetgeen over deze zaak voorkomt in het Periodiek Woordenboek van administratieve en gerechtelijke beslissingen op het gebied van registratie, zegel enz. van 1897. Daarin is toch, onder art. 8980, mededeeling gedaan van de adviezen, door het Bestuur der Registratie over de al of niet verplichte zegeling der afschriften gegeven.

Het aangehaalde art. 5668 vermeldt, dat door een archivaris eener provincie was gevraagd, of op ongezegeld papier konden worden geschreven door hem af te geven afschriften van stukken uit het provinciaal archief, wanneer die alleen tot kennisneming door openbare besturen of door ambtenaren tot die besturen behoorende, of wel tot aanvulling van de archieven dier besturen moesten strekken en dus niet zouden dienen als bewijs in rechte of anderszins. Deze vraag werd bevestigend beantwoord om de volgende reden: „Van zulk een afschrift kan niet worden gezegd, dat het eenigen titel, recht of voordeel oplevert of tot eenig bewijs strekt, zoodat het niet valt onder art. 12 der Zegelwet." Ter voorkoming van misbruik gaf men echter in bedenking, om aan den voet van elk afschrift te vermelden het doel waartoe en den ambtenaar aan wien het wordt afgegeven.

Het mede geciteerde art. 7846 van 1889 betrof de vraag, of een niet geteekend doch naamgestempeld aandeelbewijs (of een obligatie) van een vennootschap rechtskracht heeft, — welke vraag in bevestigenden zin is beslist.

Onder dit artikel 8980 van het Periodiek Woordenboek drukken wij de circulaire af, van den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgegaan over deze zaak op den 6den Mei 1897, d. i. een goede week na de aan het slot van het artikel aangehaalde missive van het Registratie-bestuur van den 27sten April van dat jaar. Het verband schijnt onmiskenbaar.

PERIODIEK WOORDENBOEK VAN ADMINISTRATIEVE EN GERECHTELIJKE BESLISSINGEN OP HET GEBIED VAN REGISTRATIE, ZEGEL ENZ.

A°. 1897, Art. 8980. Onderworpen aan zegel. Afschriften van archiefstukken. Bij onderscheidene ministerieele beschikkingen zijn de instructiën vastgesteld voor de archivarissen, aan wie de bewaring is toevertrouwd van de in de Rijksdepôts verzamelde oude archieven, afkomstig van administratieve en rechterlijke autoriteiten en van opgeheven kerkelijke gestichten en religieuse huizen, loopende tot 1813. Daarbij is hun opgedragen, tegen betaling volgens een tarief, casu quo van de onder hun berusting zijnde documenten afschriften te geven en die te authentiseeren.

De vraag deed zich voor, of deze ambtenaren verplicht zijn zulke afschriften op gezegeld papier te schrijven, als zij die voor eensluidend afschrift onderteekenen, ook wanneer die afschriften alleen voor een wetenschappelijk doel bestemd zijn.

Het bestuur meende die vraag toestemmend te moeten beantwoorden op de navolgende gronden.

Volgens art. 1925 B. W. wordt aan de afschriften en uittreksels geloof gehecht, voor zooverre zij met het oorspronkelijk stuk overeenstemmen. Dat daaronder ook begrepen zijn de door de archivarissen geauthentiseerde afschriften en uittreksels volgt uit de bepaling van art. 1926 n°. 2 B. W.

Die afschriften en uittreksels leveren ongetwijfeld „eenigen titel, recht of voordeel op, of strekken tot eenig bewijs" en vallen dus onder het bereik van art. 12 der Zegelwet.

Aan dat feit wordt niet te kort gedaan door de omstandigheid, dat de aanvrager de stukken alleen voor een wetenschappelijk doel bestemt. Die bestemming kan alleen in aanmerking komen, wanneer de afschriften of uittreksels alleen tot kennisneming door openbare besturen of door ambtenaren, tot die besturen behoorende, of ook wel tot aanvulling van de archieven dier besturen moeten strekken.

Voor die categorie van afschriften en uittreksels is bij missive van 7 December 1869 no. 7 [1]) beslist, dat zij op ongezegeld papier kunnen worden afgegeven.

[1]) Vgl. P. W. no. 5668 (van het jaar 1869).

Tegen deze beslissing werden de navolgende bedenkingen geopperd.

Is het wel juist, vroeg men, omtrent alle afschriften van of uitreksels uit oude archiefstukken te zeggen: dat zij „eenigen titel, recht of voordeel opleveren of tot eenig bewijs strekken", en mitsdien vallen onder de bepaling van art. 12 al. 1 der Zegelwet?

Bij dat artikel is toch kennelijk alleen sprake van titel, recht, voordeel en bewijs in rechten.

Afschriften van archiefstukken, welke alleen kunnen strekken tot staving van geschiedkundige feiten, b.v. „afschriften van correspondentiën van staatslieden en dergelijke uit vorige eeuwen, die alleen historische gebeurtenissen illustreeren, of afschriften van wetenschappelijke verhandelingen" zouden, naar werd beweerd, kwalijk onder de bedoelde rubriek zijn te brengen.

Ook vroeg men, of niet in zulke gevallen strijd met de Zegelwet zou zijn uitgesloten, wanneer onder zulke afschriften de naam van den archivaris niet werd geschreven, maar eenvoudig gestempeld.

Naar aanleiding van die bedenkingen werd het volgende te kennen gegeven.

De opmerking, dat in art. 12 al. 1 der Zegelwet alleen sprake is van titel, recht, voordeel en bewijs in rechten, wordt volkomen beaamd, maar daaruit volgt niet noodwendig, dat het doel, dat men met de afgifte der bedoelde afschriften beoogt, beslissen moet over de vraag, of die afschriften al dan niet zegelplichtig zijn.

Wanneer dit niet in het systeem der Zegelwet lag, dan zou de handhaving dier wet vrijwel onmogelijk zijn, daar bij de ontdekking van een ongezegeld afschrift, afgegeven door een archivaris, wel nimmer zou kunnen worden bewezen, dat het stuk werd afgegeven met de bedoeling om het tot bewijs in rechten te gebruiken.

A priori kan gewoonlijk niet met zekerheid worden gezegd, of een stuk titel, recht, voordeel of bewijs zal leveren, wanneer het in rechten zal zijn overgelegd; maar waar het stukken geldt, waarvan het B. W. de bewijskracht uitdrukkelijk regelt, kan toch niet worden ontkend, dat zij bewijs opleveren.

Op die gronden meende het bestuur de hiervoor uiteengezette meening omtrent de zegelplichtigheid der bedoelde stukken te moeten handhaven.

In antwoord op de vraag of afschriften, niet van een geschreven, doch van een gestempelde handteekening voorzien, buiten het bereik der Zegelwet vallen, werd nog opgemerkt, dat dit niet boven bedenking voorkomt, vooral met het oog op het vonnis der arrondissementsrechtbank te Breda d.d. 27 December 1887, bevestigd bij arrest van het Hof te 's-Hertogenbosch, d.d. 11 December 1888[1]).

[1]) Vgl. P. W. no. 7846 (van het jaar 1889).

Ongezegelde afschriften kunnen, zonder overtreding der Zegelwet, alleen dan door de archivarissen worden afgegeven, als deze ongeteekend zijn, en tegen het ongeteekend laten zal in den regel wel geen bezwaar bestaan, als de stukken alleen gevraagd worden met een wetenschappelijk doel (Miss. van 28 Jan., no. 8 en 27 April 1897, no. 11).

CIRCULAIRE MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN. No. 1139, Afdeeling K. W., betreffende zegelrecht van afschriften en uittreksels.

's-Gravenhage, 6 Mei 1897.

De vraag is gerezen, of gewaarmerkte en onderteekende afschriften van of uittreksels uit stukken in 's-Rijksarchiefdepot aanwezig voor zuiver wetenschappelijke doeleinden op ongezegeld papier kunnen worden afgegeven.

Ten einde alle moeilijkheden te voorkomen is de gedragslijn te volgen: Ingeval uitdrukkelijk gewaarmerkte en onderteekende afschriften of uittreksels verlangd worden, moeten deze afgegeven worden op gezegeld papier; niet te onderteekenen copiën zijn op vrij papier te schrijven en aan den voet eenvoudig te voorzien van het stempel van 's Rijksarchief.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
(ondert.) DIJCKMEESTER.

Aan
den Rijksarchivaris in de
provincie . . . . . .

Ongedrukte resolutiën van de Staten van Holland nà 1572.

In het eerstvolgende deel van de aan onze historici welbekende *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, zal als bijlage bij het bestuursverslag een rapport over het bovengenoemde onderwerp opgenomen worden. Dit rapport behelst het resultaat van een omstandig onderzoek, op uitnoodiging van het bestuur door den schrijver dezer regelen in het Algemeen Rijksarchief en in de gemeente-archieven van de achttien eertijds stem-hebbende steden van Holland ingesteld. Het was sedert lang niet onbekend, dat in de gedrukte serie van de Hollandsche resolutiën eenige hiaten voorkwamen; het nu opzettelijk ingestelde onderzoek heeft bewezen, dat het aantal hiaten veel grooter is dan gemeenlijk aangenomen werd. Niet alleen ontbreekt er heel wat in de ordinaris

resolutiën tusschen 1572 en 1620, maar eveneens in de secrete resolutiën vóór 1653. Een vrij groot gedeelte van het ontbrekende is in handschrift in een of ander der onderzochte archieven voorhanden; maar deze bevatten lang niet alle resolutiën, die ongedrukt gebleven zijn. De mogelijkheid bestaat, dat deze laatste bewaard zijn op andere plaatsen dan waar wij ze allereerst meenden te moeten zoeken, — op plaatsen, waar het toeval, dat ook in de wereld der archieven zulk een groote rol gespeeld heeft, ze gebracht heeft. Wij nemen daarom de vrijheid ons met een beleefd verzoek te richten tot alle belangstellenden in onze geschiedenis en vooral tot de bezitters en beheerders van archieven en bibliotheken met handschriftenverzameling: wanneer onder de aan uwe zorgen toevertrouwde documenten resolutiën van de Staten van Holland in handschrift voorkomen, weest dan zoo vriendelijk ze te vergelijken met de hierbij gevoegde opgave van de resolutiën, die niet gedrukt en tot nu toe niet teruggevonden zijn. Het bestuur van het Historisch Genootschap en ook de ondergeteekende (adres: Den Haag, Adelheidsstraat 65) zullen zeer gaarne en in beleefden dank alle inlichtingen ontvangen, die hen van de verloren stukken op het spoor kunnen brengen. Het voornemen bestaat te eeniger tijd alle ongedrukte resolutiën van de Hollandsche Staten-vergaderingen, waaronder voor de kennis van onze geschiedenis zeer belangrijke bescheiden, uit te geven.

Van de ongedrukte ordinaris resolutiën tusschen 1572 en 1620 zijn niet gevonden:

1°. Het register van den secretaris over de jaren 1586 (6 Maart tot 26 Sept.), 1591 (4 Februari) tot 1592 (4 November), 1613 (Januari) tot 1616 (24 December). Dit register werd in elk geval gehouden van 25 Augustus 1574 af en bevat tot 1621 zoowel de resolutiën van de Gecommitteerde Raden (onze Gedeputeerde Staten) als die van de Staten zelf (deze tot 1586 en van 1619—1621 alle, maar van 1586—1619 slechts voor een gedeelte).

2°. De resolutiën van een zeker aantal Staten-vergaderingen, voorzoover deze sedert 1586 door den landsadvocaat geëxtendeerd werden. Deze moeten wel onderscheiden worden van de resolutiën in het register van den secretaris, al werden ze daarin meermalen ook opgenomen. Zij vormen het belangrijkste deel van de resolutiën, omdat zij de beslissingen op de punten van beschrijving en van andere belangrijke zaken behelzen. Het is niet mogelijk met volkomen zekerheid te zeggen, wat hiervan ontbreekt, omdat er geene volledige opgave van alle Staten-vergaderingen bestaat. Stellig ontbreken die van alle vergaderingen uit 1617 en 1618, van enkele uit 1608 en 1609 en misschien nog uit een paar andere jaren.

3°. Het register van den secretaris van 2 Sept. 1577 tot 21 Aug. 1578, dat hier afzonderlijk vermeld wordt, omdat een paar toevallig ontdekte extracten er van (18 Sept. tot 18 Oct. 1577 en 14 Jan. tot 1 Maart 1578)

reeds uitgegeven zijn (in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Gen.*, XIV, blz. 1 vlg.).

4°. De resolutiën van de Staten-vergaderingen van het begin van den opstand tot 25 Augustus 1574, met welken datum het bovengenoemde register van den secretaris begint. Alleen van de eerste vergadering tijdens den opstand (die van 19 Juli 1572 te Dordrecht) zijn de resolutiën bekend en reeds vroeger uitgegeven door Bakhuizen van den Brink (in: *Studiën en Schetsen*, I, blz. 494 vlg.).

Van de ongedrukte secrete resolutiën zijn niet gevonden:

1°. Een register, waarin opgeteekend zijn de in 1644 en 1645 naar aanleiding van de met Zweden en Denemarken gevoerde onderhandelingen genomen besluiten. Slechts een klein gedeelte hiervan (12 Maart tot 23 Juni 1644) is in afschrift op het Algemeen Rijksarchief aanwezig.

2°. Een klein gedeelte van een dergelijk register, gehouden naar aanleiding van de van 1643 tot 1648 te Munster gevoerde onderhandelingen. Het ontbrekende stuk moet de resolutiën na 12 December 1647 bevatten; twee deelen, loopende van 4 December 1643 tot 12 December 1647, worden op het Algemeen Rijksarchief bewaard.

3°. Een dergelijk register, bevattende de resolutiën over de van 1629 tot 1634 met Spanje gevoerde „trêves"-onderhandelingen, dat volgens een ouden inventaris van de charterkamer van Holland in 1792 nog aanwezig schijnt geweest te zijn, maar nu spoorloos verdwenen is.

Dr. N. JAPIKSE.

Boekbespreking.

INVENTARIS DER RECHTERLIJKE ARCHIEVEN VAN MIDDELBURG, door den vorigen archivaris dier gemeente M. H. VAN VISVLIET, met een inleiding van den tegenwoordigen titularis W. O. SWAVING. Middelburg. J. C. & W. Altorffer, stadsdrukkers, 1906, 8°.

De gemeente Middelburg heeft haar oude rechterlike archieven van het rijk in bewaring overgenomen en daardoor een goed voorbeeld gegeven aan veel gemeenten van ongeveer gelijke of groter betekenis, als Den Haag, Arnhem, Gorkum, Schiedam, Delft enz., die tot nu toe nalieten, te voldoen aan de voorwaarden waaronder ook zij die archieven in gebruik zouden kunnen krijgen. Middelburg is zelfs verder gegaan: waar een van de voorwaarden het opmaken van een inventaris van die archieven was, heeft het die in een mooie uitgaaf het licht doen zien, naar de bewerking van de vorige archivaris. De tegenwoordige archivaris schreef daarbij een inleiding van 70 bladzijden, waarbij hij, volgens het voorwoord, van wenken en inlichtingen van de Rijksarchivaris Mr. FRUIN gebruik maakte.

Het uitgeven van deze inventaris heeft natuurlik ten doel, hen die onderzoekingen in de Middelburgse rechterlike archieven willen instellen, te gerieven. De inventaris moet dus een volledige opgaaf bevatten van de rechterlike bestanddelen van de vroeger verenigde Middelburgse archieven. Deze opgaaf, en dit is de enige aanmerking die ik op het werk te maken heb, bevat de inventaris niet.

Een zaak waarover wel bij alle Nederlandse archivarissen eenstemmigheid heerst, is, dat een zuivere splitsing van de oude gemeente-archieven in een rechterlik en een administratief gedeelte, meestal niet mogelik is. Deze inventaris levert daarvan weer de bewijzen. Reeds het oudste register waarin rechterlike handelingen aangetekend werden (kriminele en siviele, kontensieuze en vrijwillige rechtspraak) bevat ook voorboden, ordonnansies en benoemingen, en werd daarom niet bij het rechterlik archief gevoegd[1]).

Ook bij het eerste nommer van de inventaris deed zich een zelfde moeielikheid voor. Dit nommer vermeldt de notulen van het kollezje van de wet, van 1687 tot 1795, waarbij aangetekend wordt, dat de oudere notulen voorkomen in registers die ook de notulen van het besturend lichaam „wet en raad" bevatten. Deze oudere registers werden daarom weer niet bij het rechterlik archief gevoegd.

Zeker om de schaal in evenwicht te houden, werd bij een andere verzameling, „de registers-civiel" (n° 10), anders te werk gegaan, en deze als rechterlik beschouwd en in de inventaris opgenomen. De bewerker zegt hierbij in een noot: „Beter dan wellicht elders anders blijkt hier, dat een grens tusschen rechterlijk en niet-rechterlijk archief niet met juistheid te trekken is: naast gerechtelijke akten staan hier geregistreerd instructies van stadsambtenaren, ordonnanties betreffende de heffing van belastingen enz."

Voor wie het nog niet wist, blijkt hieruit wel, dat het splitsen van plaatselike archieven en vooral van belangrijke stadsarchieven in rechterlike en niet-rechterlike gedeelten, een onuitvoerbaar werk en dus een zaak van geven en nemen is. [2]) De lijst die daarna van het rechterlik gedeelte wordt opgemaakt, kan men eigenlik niet een „inventaris der rechterlijke archieven" noemen, maar zou beter aangeduid worden als een inventaris van stukken die rijk en gemeente zijn overeengekomen als rechterlik te beschouwen bij het in bruikleen geven van deze stukken aan de gemeente. Zo'n inventaris heeft minder een wetenschappelik dan een administratief belang, n.l. als bestanddeel van het prosesverbaal van overneming, maar is dan ook niet geschikt, om, zoals hij daar ligt, gedrukt te worden. Het publiek heeft nodig een volledig overzicht van wat er aan rechterlike bestanddelen

---

[1]) Inl., blz. XXIV.

[2]) Vgl. Notulen van de vierde bijeenkomst der rijksarchivarissen, 19 en 20, van de zesde, 21 en 22, en van de zevende, 7, en Archievenblad, X, 204—212.

aanwezig is. Voor iemand die b.v. een onderzoek wil instellen in de notulen van de wet, is het ten enemale onverschillig, of de notulen na 1686 als rechterlik beschouwd worden en die van 1532—1686 als niet-rechterlik omdat ze geboekt zijn in registers waarin ook andere notulen staan.

Een inventaris van de rechterlike archieven moet dus volledigheidshalve ook de registers van gemengde inhoud bevatten. Het bezwaar van de nommering is wel niet onoverkomelik. Verder hoort in zo'n inventaris tuis het archief van kommissarissen van huweliken. De akten van trouw vóór schepenen of kommissarissen en de daarop betrekking hebbende afkondigingen en andere stukken zijn toch rechterlik, al zijn ze tot nu toe door het rijk aan de gemeenten gelaten. [1]) Op verscheiden plaatsen vindt men de trouwakten in rechterlike registers ingeschreven. [2]) In een opgaaf van de zogenaamde oude burgerlike stand van Middelburg vind ik vermeld een register van huweliken vóór kommissarissen van huweliken, van 1796—1810. [3]) Het is niet aan te nemen, dat deze opgaaf volledig is.

Ook de weeskamer-archieven zijn, ten minste gedeeltelik, rechterlik [4]) en komen dus geheel of voor een deel aan het rijk toe. Dat de wet betreffende de voormalige wees- en momberkamers (1879, Staatsblad n° 197) in art. 3 bepaalde, dat de archieven die de kommissie van likwidasie gebruikt had, aan de besturen van de betrokken gemeenten zouden worden teruggegeven, doet hieraan niets af, want het woord „terug" bewijst, dat de bedoeling alleen was, de stukken daarheen te brengen vanwaar ze gekomen waren, en niet de eigendom aan de gemeenten toe te kennen. In ieder geval is door die wet de aard van de stukken niet veranderd. Een beschrijving van de weeskamer-archieven in twee gedeelten, een administratief en een rechterlik, is zeker niet wenselik, zo al mogelik. Beschrijft men het weeskamer-archief dus in zijn geheel, dan past zo'n beschrijving beter in de inventaris van de rechterlike dan van de administratieve stukken, omdat het voornaamste gebruik dat van de weeskamer-archieven gemaakt wordt, is voor onderzoekingen betreffende familie-verhoudingen en kunstgeschiedenis, waarvoor ook de rechterlike archieven met hun testamenten, inventarissen, boedelscheidingen, trouwakten enz. gebruikt worden. Een twede reden voor de beschrijving van het weeskamer-archief met de rechterlike archieven is het verband dat tusschen de stukken bestaat. Het in de „inventaris der rechterlijke archieven van Middelburg" beschreven archief van burgemeesters en schepenen b.v. bevat 11 „registers

---

[1]) Vlg. Notulen van de vijfde bijeenkomst der rijksarchivarissen, 9—14.

[2]) Archievenblad, X, 207, en lijst van aanwinsten achter het Verslag van het Algemeen Rijksarchief over 1892, n° 10a.

[3]) Algemeen Nederlandsch Familieblad, VI, 219.

[4]) Archievenblad, VI, 2—11, en X, 211.

der weezen", inhoudende verzoekschriften in zaken van het beheer van wezegoederen aan burgemeesters en schepenen, met beschikkingen (n⁰ 12), en 5 registers van sekluzieën van de weeskamer (n⁰ 13).

Vraagt men, wat de reden kan geweest zijn, dat deze uitgaaf niet een volledige aanwijzing geeft van wat er aan rechterliks in het Middelburgse archief aanwezig is, dan zal het antwoord misschien moeten luiden, dat de samensteller vreesde, daardoor een wapen aan het rijk in de hand te geven om te eniger tijd ook de niet in het proses-verbaal van bruikleen vermelde stukken op te vorderen. Men zou hier dan een gevolg zien van de halfslachtige regeling, dat het rijk zich allcen de rechterlike stukken aantrekt en niet de andere, even belangrijke helften van de oude plaatselike archieven. De betekenis van die archieven is m. i. zo groot, dat de staat ten opzichte van deze in hun geheel, dus zonder splitsing, moest doen wat hij nu alleen ten opzichte van de rechterlike archieven doet (zelf bewaren of in bruikleen geven).

Leverde de splitsing van het Middelburgse archief moeielikheid op door het voorkomen van registers van gemengd administratieve en rechterlike inhoud, een andere moeielikheid, die zich in kleinere archieven dikwijls voordoet, kwam hier niet voor. Ik bedoel de moeielikheid gelegen in de inhoud van de stukken. In de archieven van het platteland, waar het zelfde „gerecht" bestuurde en rechtsprak, heeft het dikwijls veel bezwaar om de aard van de stukken vast te stellen, b. v. van verklaringen, bezichtigingen, metingen, die bedoeld kunnen zijn als handelingen van vrijwillige rechtspraak of van bestuur. Waar, zoals in Middelburg, zuiver rechterlike lichamen bestonden, zijn van zelf alle stukken van die lichamen rechterlik en was een onderzoek van hun inhoud overbodig.

Die rechterlike lichamen, waarvan de, niet meer volledige [1]), archieven achtereenvolgens beschreven worden, zijn de wet, of burgemeesters en schepenen, sedert 1795 de rechtbank geheeten, zeven kommissies (de kamer van kleine zaken, het kantoor van registratuur, de kamer van dezolate boedels, het kantoor van finansie en konsinjasie, de kamer van assuransie, kommissarissen van het zee- ot waterrecht, en kommissarissen ter judikature over de nasionale middelen te lande), de kollezjes met rechtsgebied buiten de stad (keurschepenen van stadsambachten, provizor en dekenen van Walcheren, en de opgevolgde kommissarissen van het landrecht) en eindelik de regenten van het tuchthuis, in het geheel dus elf. Ieder archief is, voorzover daartoe aanleiding bestond, verdeeld in afdelingen voor gemengde zaken, krimineele zaken, rechtspraak in siviele zaken en vrijwillige rechtspraak. De in het laatst van de 15e eeuw begonnen registrasie kende slechts twee rubrieken van stukken, krimineele en siviele, zoowel kontensieuze

---

[1]) Inl., blz. XXV (waar in regel 2 voor 1523 zal moeten gelezen worden 1530), XXVIII, XXIV en LX.

als niet-kontensieuze. [1]) Nuttige ophelderende aantekeningen zijn telkens ingevoegd. In het archief van de wet merkte ik op een verzameling publikasies, gedaan ten overstaan van rechters of schepenen. Ook in het stedelik archief van Schiedam vond ik indertijd een grote menigte van zulke publikasies, maar de Algemeene Rijksarchivaris meende, om praktiese redenen, ze niet voor het rijk te moeten overnemen. Het archief van provizor en dekenen van Walcheren bevat slechts één boek, lopende van 1525 tot 1527 (Inl., blz. LVI, staat bij vergissing 1827), dat door vele bizonderheden een belangrijk kijkje op het maatschappelik leven van die dagen geeft.

In de inleiding worden van de verschillende rechterlike lichamen de bevoegdheid en de samenstelling uitvoerig en blijkbaar volledig naar de bronnen beschreven, met vermelding van de voor ieder kollezje uitgevaardigde ordonnansies. Aan het slot worden twee ordonnansies betreffende het instellen van rollen gegeven. Het geheel geeft een duidelik overzicht van de rechterlike inrichting te Middelburg.

Bij het gebruik van de (al in 1902 gedrukte) inventaris zal men goed doen, de bladzijden XXVI en XXVIII van de inleiding te raadplegen, waar verschillende verbeteringen zijn aangebracht betreffende registers die in verkeerde reeksen geplaatst of niet of minder juist beschreven waren.

Aan het einde van de inventaris zijn afgedrukt twee uitvoerige stukken: de ordonnansie van KAREL V op het beleid en de uitoefening van de justisie te Middelburg, gegeven te Brussel 14 Januarie 1548, en de ordonnansie op het prosederen vóór de wet van Middelburg, gearresteerd ten rade 20 April 1660.

Als het voorbeeld van Middelburg navolging mocht vinden, zou het m. i. wenselik zijn, dat in de inventaris ook de notariële archieven werden opgenomen. Men mag toch wel aannemen, dat de gemeenten die genoeg belang in haar oude archieven stelden om aan de eisen te voldoen, waaronder zij die in bruikleen konden ontvangen, ook gebruik zullen maken van de bevoegdheid om ingevolge de wet van 30 Desember 1904 (Staatsblad n° 283) de protokollen van de notarissen die er gevestigd waren, over te nemen. Voor een vermelding in de zelfde inventaris pleit, behalve de zelfde wijze van verkrijging en bewaring van de rechterlike en notariële archieven, ook het rechterlik karakter dat men aan de notariële archieven toekent [2]) en vooral de overeenstemming tussen de notariële minuten en de akten van vrijwillige rechtspraak, als men daarvan enkele, zoals opdrachten en plechten, uitzondert.

PETER VAN MEURS.

---

[1]) Inv., blz. 15.

[2]) Bijeenkomst van de Rijksarchivarissen op Zaterdag 27 September 1890, blz. 7, en Archievenblad, X, 209.

Mr. R. FRUIN. Beschrijving eener Verzameling charters en papieren, afkomstig van jhr. A. W. van Borssele, heer van Borssele, berustende in het rijks-archief-depôt in Zeeland.

De Verzameling, die hier wordt beschreven, is eene schenking aan het Rijk, in twee gedeelten gedaan, en thans in het rijks-archief in Zeeland ondergebracht.

Deze collectie maakt een anderen indruk dan een huis- of familie-archief doorgaans doet. Dikwijls toch kunnen wij daar de leden van een geslacht volgen in hunne maatschappelijke en familiebetrekkingen, in hunne vermogensomstandigheden, in hunne schriftelijke relatiën met de buitenwereld: wij zijn in staat, bij voldoende volledigheid van gegevens, ons eene zekere voorstelling van hunnen levensloop te vormen. Uit deze stukken is zulk een beeld niet op te maken. De reden ligt voor de hand: de collectie is bijeengebracht pour le besoin de la cause. Dat wil zeggen: de bestanddeelen er van moeten hoofdzakelijk dienen om eene aanknooping te verkrijgen van de familie van der Hooge aan het oude Zeeuwsche geslacht van Borssele. Daartoe zijn allerlei stukken bijeengezocht. Stamboomen en familie-aanteekeningen (meest uit de 17e en 18e eeuw), oorkonden omtrent het bekleeden van ambten, extracten uit huwelijksregisters en dergelijke.

Terecht heeft Mr. FRUIN, die in eene uitvoerige aanteekening bij den aanvang van den Inventaris op dit karakter der documenten wijst, bij zijne bewerking rekening gehouden met dezen eigenaardigen toestand van dit familie-archief. Hij heeft alle stukken gebracht bij de personen waarop zij betrekking hebben, zonder acht te slaan op herkomst of inhoud. Inderdaad, aan het reconstrueeren van de archieven der verschillende leden van het geslacht, gelijk dat anders bij dergelijke verzamelingen plaats heeft, viel hier niet te denken. Daartoe was het geheel te zeer een conglomeraat van allerlei stukken tot een bepaald doel bijeengebracht, en alleen door dien lossen band verbonden.

De aldus gerangschikte stukken der eerste afdeeling zijn in 4 rubrieken gesplitst: A. de families van Borssele en van der Hooge in 't algemeen, B. veronderstelde voorzaten der familie van der Hooge, C. leden der familie van der Hooge, D. leden van andere takken der familie van Borssele. In eene 5e rubriek zijn de oorkonden ondergebracht, waarvan de betrekking tot een der beide geslachten niet blijkt. Optemerken valt hierbij, dat de leden der familie die deze hebben voortgeplant ook dan een afzonderlijk hoofd hebben gekregen, wanneer geene op hen betrekking hebbende stukken aanwezig zijn. Door dezen practischen maatregel wordt het overzicht der filiatie zeer vergemakkelijkt.

Het tweede gedeelte van den Inventaris, het archief der heerlijkheid Borssele bevattende, is geheel van administratieven aard.

Van de oorkonden, voor den afval van Spanje dateerende, is eene Regestenlijst bijgevoegd.

Ik kan het vermoeden niet van mij zetten, dat Mr. FRUIN bij het samenstellen van het eerste gedeelte van den Inventaris somwijlen zal hebben geglimlacht, b.v. bij het inschrijven der — hier juist gekozen — rubriek „veronderstelde" voorzaten der familie v. d. Hooge. Trouwens — men zie de reeds genoemde introductieve aanteekening — met onderstellingen is door de familie behoorlijk gewerkt.

Het kan natuurlijk hier niet worden uitgemaakt, in hoeverre de beweerde aanknooping aan het geslacht van Borssele voldoende wordt gestaafd. Toch geloof ik — en ik heb de overtuiging gekregen dat Mr. FRUIN die meening deelt — dat twijfel daaraan op hare plaats is. Immers, verzamelingen van familiestukken met een bepaald oogmerk hinc illinc bijeengezocht, wekken juist daardoor zeker wantrouwen. Een wantrouwen, hier niet weinig versterkt door de omstandigheid, dat in enkele charters is geradeerd en bijgevoegd in zake de titulatuur. Ook heeft eene authoriteit als de Utrechtsche Ridderschap die afstamming der familie van der Hooge uit het geslacht Borssele indertijd in twijfel getrokken, en is die twijfel later nimmer voldoende opgeheven.

Voor zulke genealogische constructiën mag het woord gelden van den ouden Nehemia (cap. VII : 64): „Deze zochten hun geschrift, willende hun geslacht rekenen, maar het werd niet gevonden."

Zwolle. C. P. L. RUTGERS.

Mr. J. G. CH. JOOSTING. Het archief der abdij te Assen. 1906.

Al spoedig heeft de heer JOOSTING op de beide inventarissen, die in de vorige aflevering van het Archievenblad (blz. 114) door den heer MULLER besproken zijn, een derden doen volgen, waarvan de titel hierboven is medegedeeld. Dat ik, evenals de beoordeelaar der beide eerste inventarissen, met het werk van den heer JOOSTING ben ingenomen, behoeft geen betoog. De schrijver toch heeft het stelsel, dat in de Handleiding is aangeprezen en dat ik zelf eenige malen heb toegepast, geheel tot het zijne gemaakt. Ook hij geeft tegelijk met den inventaris eene regestenlijst en zeer uitvoerige indices (de inventaris vult 21, de regestenlijst 56, de indices 45 bladzijden). Ik wijs hier in het bijzonder op eene verandering in de inrichting der indices, die mij werkelijk eene verbetering schijnt: het opnemen der patronymica onder de voornamen. Tot nu toe werden die òf in het geheel niet opgenomen òf vermeld onder de familienamen, waarbij zij niet behooren; de door den heer JOOSTING gevonden oplossing schijnt mij eenvoudig en juist.

Met ééne door den heer JOOSTING aangebrachte wijziging in het systeem ben ik het niet eens; de inleiding tot de beschrijving van het archief is

uiterst kort, en vermeldt wel het een en ander omtrent de lotgevallen van de abdij en van het abdijgebouw; maar van het archief zelf en van de regels, die de heer JOOSTING zich bij de beschrijving er van gesteld heeft, verneemt men weinig, te weinig. Alleen het ontbreken van enkele stukken wordt verklaard, en ook deze verklaring is zoo gedrongen gesteld, dat men, oppervlakkig lezende, den indruk krijgt, alsof de schrijver het ontbreken van blafferds, die in 1679 nog aanwezig waren, ten laste van den Hervormingstijd wil brengen. De beknoptheid, waarnaar hij blijkbaar heeft gestreefd, heeft hem hier parten gespeeld.

Van die te groote beknoptheid nog een paar voorbeelden. Uit de beschrijving van nr. 44 van den inventaris blijkt niet, waarom dit stuk geplaatst is in de afdeeling betreffende nalatenschappen, opgekomen aan nonnen; eerst uit regest nr. 74 wordt de zaak duidelijk. Regest no. 12 is gedateerd uit 1421; de heer JOOSTING merkt hieromtrent op: het jaartal van den datum bevat ten onrechte een „C" te veel. Zucht naar beknoptheid [1]) heeft ook hier den schrijver weerhouden aan te toonen, waarom die „C" geschrapt moet worden; toch was eene eenvoudige verwijzing naar nr. 27 voldoende geweest. Daarentegen zal het eene vergissing zijn, dat bij deze regestenlijst niet, gelijk bij die der abdij te Dekningen, is aangegeven, dat de oudste stukken in het Oorkondenboek van Groningen en Drente in extenso zijn afgedrukt.

Ten slotte nog enkele opmerkingen, die ik, het werk doorbladerende, heb gemaakt, en met wier mededeeling ik geenszins te kort wil doen aan den goeden indruk, dien deze archiefbeschrijving op mij maakt. Ik zou de eerste afdeeling van den inventaris liever hebben doen vervallen; althans de beide borgtochten hadden tot de afdeeling over het geldelijk beheer en de goederen der abdij gebracht kunnen worden, en nr. 1, de akte van opneming in de broederschap der H. Triniteit, had gevoegelijk vereenigd kunnen worden met de tweede afdeeling, waarin stukken voorkomen, waarbij verschillende personen in de broederschap der abdij worden opgenomen en deel aan hare goede werken erlangen. Bij nr. 14 had de aanteekening gevoegd moeten worden, die nu voorkomt bij regest nr. 114, en waaruit volgt, dat het niet geheel zeker is, dat dit stuk tot het archief der Assensche abdij behoort. Dat heer JOHAN VAN BORCK, vermeld in nr. 53, provenier der abdij was, blijkt uit het hier medegedeelde evenmin als uit het aangehaalde nummer der Regestenlijst. [2]) Intusschen dat zijn kleinigheden, die de heer JOOSTING wellicht met goede gronden zou hebben verdedigd, als hij niet in sommige opzichten wat te beknopt was geweest. Maar dat is mijne eenige grief tegen deze archiefbeschrijving, die overigens slechts te loven is. R. F.

[1]) In een ander opzicht is de opmerking te uitvoerig: de woorden „ten onrechte" zijn overbodig.

[2]) Over de dateering van regest nr. 9 maakte ik reeds vroeger eene opmerking (Archievenblad 1899/1900 blz. 97).

Inventaires sommaires des archives des anciens gouvernements des Pays-Bas conservées aux archives générales du royaume à Bruxelles. Tome I.

Met ingenomenheid mag de verschijning van dezen bundel inventarissen begroet worden. Inventaires sommaires noemt de titel ze, en terecht; want de bedoeling der samenstellers is geenszins geweest wetenschappelijke inventarissen te geven, waarin de verschillende deelen en bundels nauwkeurig beschreven worden en alle stukken geplaatst in het verband, dat eene methodische sorteering hun aanwijst; integendeel de overtuiging, dat de arbeid, dien de samenstelling van zulk een wetenschappelijken inventaris vordert, jaren in beslag nemen zou, heeft de schrijvers bewogen reeds nu ten behoeve van belangstellenden deze inventaires sommaires te publiceeren, die, zonder aan wetenschappelijke eischen te voldoen, toch geschikt zijn om de historici eenigermate te oriënteeren en hun aan te wijzen, waar zij in hoofdzaak de documenten te zoeken hebben, die zij voor hunne studiën behoeven. Het nut van diergelijke voorloopige inventarissen springt in het oog. Men stelle zich maar eens voor, dat zij ook voor de in het Algemeen rijksarchief in den Haag berustende archieven waren uitgegeven, en men gevoelt, welk een belangrijk hulpmiddel voor onze historici en andere onderzoekers zulk eene serie inventaires sommaires zou zijn. Het eenige gevaar, dat aan eene diergelijke uitgave verbonden is, is, dat wellicht de publicatie der inventaires sommaires aan de definitieve regeling van het archief in den weg zal staan; maar de vrees voor die mogelijkheid heeft de uitgevers terecht niet afgeschrikt, terecht, want het is helaas geenszins zeker, dat het niet publiceeren van voorloopige inventarissen het verschijnen van definitieve bespoedigt.

De in dezen bundel opgenomen inventarissen behandelen vooreerst de welbekende Papiers d'etat et de l'audience, d. w. z. de archieven afkomstig van den audiencier en de secretarissen van staat, de archieven van de secretarie van staat en van oorlog, d. w. z. de archieven afkomstig van de ambtenaren, belast met de correspondentie van de regeering te Brussel met die te Madrid, en de archieven der autoriteiten, die, nadat de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk vervallen waren, te Weenen met de behartiging van de belangen dezer nieuwe bezittingen der Oostenrijksche kroon waren belast, welke laatste archieven in 1809 uit Weenen naar Parijs en sedert in 1815 naar Brussel werden overgebracht. Daaraan sluiten zich de archieven van de drie regeeringsraden, den raad van state, den geheimen raad en den raad van financiën, ten tijde van Jozef II opgeheven en tijdelijk vervangen door één college, den conseil du gouvernement général, en die van eenige bijzondere commissies of junta's uit den Oostenrijkschen tijd (voor de munt, voor het toezicht op het financiëel beheer der provinciën, en voor het onderwijs) aan, terwijl de

serie inventarissen besloten wordt met dien van het archief der Vereenigde Belgische Staten van 1790. Verscheidene dezer archieven bieden ook voor de Noordnederlandsche geschiedenis belangrijke bouwstoffen: de groote beteekenis der Papiers d' état et de l' audience is bekend genoeg; maar ook het archief van de secretarie van staat en van oorlog is van veel gewicht, ook omdat daarin het archief van de Spaansche ambassadeurs in Den Haag vóór 1702 is gedeponeerd. De archieven der drie regeeringsraden leveren minder op, dan men zou verwachten; ten gevolge van den brand van 6 Februari 1731 zijn vele der oudste stukken verloren gegaan. De archieven der andere colleges dateeren in hoofdzaak uit den Oostenrijkschen tijd en zijn dus voor het noorden van minder belang. Toch bevat het archief der junta voor het muntwezen ook vele oudere daar gedeponeerde stukken, o. a. over de munten in Gelderland en te Maastricht.

Elk der inventaires sommaires wordt voorafgegaan door eene inleiding, waarin de geschiedenis der instelling, van welke het archief afkomstig is, wordt geschetst. Natuurlijk is de geschiedenis van de eene instelling gecompliceerder dan die van de andere en is dus de eene inleiding ook uitvoeriger dan de andere; maar dat neemt toch niet weg, dat er tusschen de verschillende inleidingen eene onevenredigheid bestaat, die niet uitsluitend het gevolg is van de omstandigheid, dat de eene autoriteit telkens is gewijzigd en de andere onveranderd is gebleven of slechts kort heeft bestaan, maar ook wel degelijk hieraan te wijten is, dat de verschillende inleidingen niet naar hetzelfde plan zijn bewerkt. Men vergelijke b.v. de inleiding op het archief der Vereenigde Staten van België, die ééne bladzijde groot is en niets omtrent de samenstelling van het souverein congres mededeelt, met die op het archief van de secretarie van staat en van oorlog, welke vermoeit door de mededeeling van tal van bijzonderheden, die, als inleiding tot een wetenschappelijken inventaris op hare plaats, hier, waar bij de beschrijving en de ordening der stukken toch met die bijzonderheden geene rekening is gehouden, min of meer overbodig is. Ook in dit geval is de middenweg de veiligste, en maar zelden zou men omtrent eenig punt gaarne wat meer nauwkeurig zijn onderricht, b.v. over de verhouding tusschen de Spaansche staatssecretarie te Weenen, die tot 1737 bestond, en de in 1712 opgerichte provisioneele junta, ten slotte vervangen door den raad voor de zaken der Nederlanden, die eveneens te Weenen resideerde.

Deze ongelijkmatigheid van bewerking blijkt niet slechts uit de inleidingen, maar ook uit de inventarissen zelven. In sommige worden eerst de stukken met de jaren, waarover zij loopen, beschreven en daarachter het getal deelen of portefeuilles vermeld; meestal echter heeft men bij de beschrij ving drie rubrieken te onderscheiden: het getal deelen of bundels, den

inhoud er van, en de jaren, waarover zij loopen; eene enkele maal wordt in de eerste rubriek niet het getal der archiefstukken, maar hunne nummers vermeld. Ook de wijze van indeeling der stukken is bij het ééne archief geheel anders dan bij het andere: vaak, niet altijd, wordt eene hoofdverdeeling gemaakt tusschen deelen eener- en portefeuilles en liassen anderzijds. Somwijlen zijn de portefeuilles met losse stukken gerangschikt naar de alphabetische volgorde der onderwerpen, waarover zij handelen; in den regel zijn zij tot enkele min of meer samenhangende rubrieken bijeengebracht. Deze oneffenheden in de bewerking zijn zeker voor een groot deel veroorzaakt, doordien men zich bij deze inventaires sommaires gehouden heeft aan de indeeling, die eenmaal is ontstaan, al berust die ook niet op logischen grond. Zoo zijn de stukken, behoorende tot de Papiers d'état et de l'audience, die in 1794 naar Weenen waren vervoerd en sedert bij acht verschillende partijen door de regeering van Oostenrijk aan die van België zijn overgedragen, niet op hunne plaatsen teruggebracht, maar afzonderlijk beschreven.[1]) Een ander nummer van dezen inventaris luidt: „Documents concernant les lettres, les sciences et les arts, extraits des liasses de l'audience par Gachard et Pinchart. 16 liasses". Evenwel schijnt met het terugbrengen der door zulke toevallige omstandigheden uit het verband, waarin zij tehuis behooren, verwijderde stukken een begin te zijn gemaakt. Men zie slechts de aanteekeningen op de stukken, door de Oostenrijkers in 1794 achtergelaten, en op die, door hen sinds 1856 aan België gerestitueerd. Toch zal nog heel wat moeten gebeuren, eer de in de inventaires sommaires vermelde stukken zoodanig zijn gerangschikt en beschreven, dat een aanvang met het in elkander zetten van de wetenschappelijke inventarissen kan worden gemaakt. Aan de thans gepubliceerde lijsten wetenschappelijke eischen te stellen zou onbillijk zijn. Als tijdelijke hulpmiddelen bij gebrek aan beter — en als zoodanig zijn zij bedoeld — kunnen zij echter uitstekende diensten bewijzen.

R. F.

Mr. S. MULLER Fz. Supplement op den Catalogus van de Bibliotheek over Utrecht. — Utrecht, W. Leijdenroth. 1906.

Sinds het verschijnen van den Catalogus van de Bibliotheek over Utrecht, een kwarteeuw geleden, is die verzameling belangrijk uitgebreid. Voor een groot gedeelte bestaan de aanwinsten natuurlijk uit boeken, die in dat tijdperk in het licht zijn gekomen. Maar ook verscheiden werken van ouderen datum zijn sinds verworven kunnen worden. En de talrijkheid van al deze stukken te zamen kan men opmaken uit het feit, dat dit

[1]) Als men ten minste van eene beschrijving spreken mag, waar de stukken niet anders worden aangeduid dan als „restitution de 1856, 36 liasses". Voor den historicus heeft die aanduiding niet veel nut.

supplement niet veel minder nummers telt dan de catalogus zelf. Daaruit blijkt duidelijk genoeg, hoe gewenscht de uitgave was.

Het spreekt van zelf, dat bij de bewerking van het supplement de catalogus zelf als leiddraad is genomen. Voor de opneming, indeeling en beschrijving der nummers kan dan ook verwezen worden naar de regelen, die daarover in de Voorrede van dat werk zijn aangegeven. Als een kleine verbetering mag genoemd worden, dat de onnoodig lange titel „Natuurkundige beschrijving van den grond" thans kortweg door „Bodem" is vervangen, terwijl onder de uitbreidingen vooral opvallen de nieuwe rubrieken: Stedelijke leeningen, Waterleiding, Gemeentereiniging, Prostitutie en Telefoon, waarvan de laatste ondergebracht is bij Middelen van Vervoer.

Het zou overbodig zijn, om over de groote verdiensten van den schrijver ook op dit bibliographisch gebied veel woorden te zeggen. In de eerste plaats: omdat ieder onzer daar vrij wel van doordrongen is, en ten tweede: omdat daarop ook in dit tijdschrift reeds, bij de aankondiging van een anderen catalogus, zeer terecht en met nadruk gewezen werd. Genoeg zij het, dat mijns inziens voortaan elke belangrijke afwijking van het uitstekende voorbeeld niet zonder degelijke motiveering mag plaats vinden.

En omdat ik zelf tegen het boek twee min of meer gewichtige bedenkingen heb, haast ik mij die uitvoerig met de redenen waarom uiteen te zetten.

Mijn eerste grief betreft het tweeslachtig karakter van het werk. Op het titelblad staat: „Supplement op den Catalogus van de Bibliotheek over Utrecht". Men zou derhalve verwachten, dat ook elk nummer als afzonderlijk deel of stuk in de Verzameling voorhanden was. Dit nu is geenszins het geval. Bij tal van nummers vindt men als noot aangegeven, dat zij voorkomen in het een of ander verzamelwerk. Dus eigenlijk een catalogus en een repertorium samen? Ook dat niet. Want indien een artikel over Utrecht geplaatst is in een tijdschrift of mengelwerk, dat ontbreekt in de Boekerij, en zich daar evenmin een afzonderlijke overdruk bevindt, dan is het, als ik wèl heb, niet opgenomen in den catalogus. Nu zal dat aantal wel niet groot zijn, maar toch is ook in dit opzicht dus geen volledigheid bereikt. Bovendien echter, is er eigenlijk nog behoefte aan een dergelijk repertorium, nu het uitnemende werk van PETIT zijn voltooiing heeft bereikt? Het is natuurlijk de bedoeling van den heer MULLER geweest om over hetzelfde onderwerp alles bijeen te hebben en daardoor den gebruikers van den catalogus zooveel mogelijk te gerieven. Doch als iemand werkelijk belang stelt in een of ander Utrechtsch onderwerp, zal hij dan uit zich zelf niet beginnen met het repertorium van PETIT te raadplegen of de inhoudsopgaven na te zien van de werken van het

Historisch Genootschap te Utrecht [1]), van het Archief van het Aartsbisdom Utrecht, van de Utrechtsche Jaarboekjes of andere dergelijke overal te raadplegen verzamelwerken? Was het, om hem die kleine moeite te besparen, wel noodig den catalogus zoo beduidend te doen uitdijen? Of is het niet wat al te uitvoerig om, waar in den catalogus zelf reeds de inhoud van alle Annales academiae Rheno-Trajectinae is medegedeeld, in het supplement nogmaals de daarin voorkomende redevoeringen der hoogleeraren bij hunne intrede als afzonderlijke nummers te vermelden, terwijl blijkbaar slechts een enkele als afzonderlijk stuk voorkomt [2])? En, indien de heer MULLER deze herhaling beslist noodig vond, was het dan in elk geval niet beter geweest om ze alphabetisch te rangschikken naar de namen der oratoren, daar zij in den hoofdcatalogus toch reeds in chronologische volgorde zijn opgenoemd [3])?

Eveneens zou de samensteller m. i. zonder bezwaar het beschrijven van de herdrukken van tal van artikels in andere tijdschriften of verzamelwerken als afzonderlijke nummers (65, 655, 657, 695, 719, 1518 e. a.) achterwege hebben kunnen laten. Tenzij natuurlijk, dat in de boekerij ook van deze een afzonderlijke overdruk is opgenomen. Is dit niet het geval, dan komt mij een verwijzing in een noot bij het correspondeerende nummer voldoende voor.

Over het algemeen zou ik bij het opnemen en beschrijven van tijdschriftartikels enz. den volgenden regel willen volgen: Men trachte van alle in aanmerking komende artikels een overdruk machtig te worden, doch geve dan ook uitsluitend aan deze een afzonderlijk nummer. Daardoor zal het geheel beter te overzien zijn en de catalogus beknopter en dus meer bruikbaar worden. En wat het opnemen van dergelijke stukjes betreft, zou ik, minder schroomvallig dan de heer MULLER, niet huiverig zijn een artikeltje van uiterst kleinen omvang bij de verzameling in te lijven, als de inhoud mij ook voor hen, die na ons komen, van groot belang scheen te zijn.

Mijn tweede grief tegen den supplement-catalogus geldt de ongemeen lange beschrijving, die aan sommige nummers is ten deel gevallen. Ik noem de meest in het oog springende: 27, 28, 29, 776, 777, 784, 785, 877, 999 en 1118, waarvan een enkel zelfs negen bladzijden beslaat. En nu treft het, dat al de aangehaalde nummers uitsluitend uit handschriften

---

[1]) Het afdrukken van die inhoudsopgaven als in nrs. 2780 en 2781 schijnt mij alleen door het feit, dat deze tijdschriften te Utrecht verschenen zijn (zie de voorrede van den Catalogus blz. XII), niet voldoende gemotiveerd.

[2]) Het aangeven van de bladzijde bij de Orationes der Annales acad. Rheno-Traject. heeft wegens de afzonderlijke paginatuur voor de nummers 2045—2067 weinig nut, terwijl de volgorde hier en daar afwijkt van die der Annales.

[3]) De inhoud van de latere Jaarboeken, de Annales academici, is in den hoofdcatalogus niet opgegeven; de vermelding van de hierin voorkomende redevoeringen in het supplement zal daarom van meer nut zijn.

bestaan. Daaraan zal dus de lange omschrijving geweten moeten worden. Mogen wij echter aannemen, dat handschriften over het algemeen in de beschrijving zoo onbescheiden veel plaats vereischen, dan zou ik beslist de voorkeur geven aan een afzonderlijken catalogus voor deze indringers. Trouwens — laat mij dat hierbij voegen, op gevaar af, dat men mij voor de voeten gooie, of ik soms ook de indeeling en beschrijving naar het formaat weer terugwensch — ook om andere redenen komt mij een afzonderlijke catalogus van een afzonderlijke bibliotheek van handschriften niet geheel verwerpelijk voor. Maar dat daargelaten, wil het mij toeschijnen, dat de meeste der aangehaalde stukken zonder veel nadeel voor de gebruikers van den catalogus aanmerkelijk korter beschreven hadden kunnen worden[1]). Zoo kan m. i. het afzonderlijk vermelden van al de eigendomsbewijzen van een huis alleen bij toeval van eenig nut zijn. Zoolang men er niet aan denkt om stelselmatig van alle huizen en erven in een stad de verschillende akten van overdracht (in regest) te laten drukken, kan het weinig waarde hebben om van enkele perceelen, waarvan de eigendomsbewijzen toevallig in de bibliotheek zijn beland, zooveel omslag te maken. Zoo had ook nr. 877, waaraan zelfs een genealogie is toegevoegd, m. i. eenvoudig als „Familiepapieren van het geslacht Booth. 1576—1717" kunnen luiden, zonder meer. Hetzelfde geldt van nr. 1118, waar ook alleen met den hoofdtitel, zonder de uitvoerige inhoudsopgave, volstaan had kunnen worden.

Dit is wat ik over dezen supplement-catalogus te zeggen had. Wellicht zou de heer MULLER zelf, indien hij niet aan zijn model, den hoofdcatalogus, gebonden ware geweest, thans na 25 jaren, op enkele punten anders gehandeld hebben. Zooals het werk er nu ligt, zou ik althans, bij al de groote verdiensten er van, — die men des te meer waardeert, naarmate men zelf met dergelijken moeitevollen arbeid bekend is — hier en daar beperking in het aantal en in de beschrijving der nummers wenschelijk achten, van oordeel zijnde, dat ook een catalogus van een boekerij een wegwijzer moet zijn, maar ook niet meer dan dat, en dat hij dus vooral niet te uitvoerig mag worden.

ROTTERDAM, Februari 1907. E. WIERSUM.

MR. J. C. OVERVOORDE. Catalogus van de Prentverzameling der gemeente Leiden. Leiden 1906, in 8°.

De historische en topographische atlas der stad Leiden is ontstaan door de vereeniging van een omvangrijke collectie prenten en teekeningen over de stad en haar geschiedenis, berustende op het museum „de Lakenhal", met een kleinere collectie, later op het archief der gemeente zelf aangelegd. Beide collectiën zijn langen tijd afzonderlijk verzorgd en

[1]) Niet alle; de beschrijving van de onder nrs. 27, 28 en 29 vermelde adversaria zou, hoe lang ook, moeilijk ingekort kunnen worden.

vermeerderd. Een gedeelte van de eerste collectie werd beschreven in den kataloog van het museum, die in 1886 verscheen. De vereeniging had in 1893 plaats, voor de topographische afbeeldingen; voor de historie-prenten kwam zij in 1901 tot stand.

Van de topographische afdeeling nu heeft de gemeente-archivaris den katalogus als eerste deel het licht doen zien; in een tweede deel belooft hij de beschrijving te geven van de afbeeldingen betreffende het maatschappelijk leven, de historische gebeurtenissen, de wapens en de portretten.

Vergis ik mij niet, dan heeft de Leidsche archivaris, evenals de Dordtsche archivaris in 1899, bij de samenstelling van dezen kataloog, zich ook weer onttrokken aan het systeem, dat eertijds door de commissie van de Historische tentoonstelling te Amsterdam (1876) is gevolgd en dat sedert wel navolging vond, het systeem n.l., waarnaar de topographische beschrijving over verschillende rubrieken van het maatschappelijk leven gaat. Naar het hier gekozen systeem bepaalt zich de topographie in hoofdzaak tot de verschillende gebouwen, zonder deze te verdeelen over afdeelingen als krijgswezen, regeering, justitie, publieke werken, handel en nijverheid, liefdadigheid, onderwijs enz. Tal van prenten en teekeningen alzoo, die, zonder bepaald topographisch te zijn, toch over deze verschillende rubrieken afbeeldingen geven, zullen dus in het tweede deel, onder de afdeeling maatschappelijk leven, worden beschreven.

Mij komt het hier gevolgde plan van bewerking alleszins aanbevelenswaardig voor. Toch meen ik, dat de toepassing op enkele punten zuiverder doorgevoerd kon zijn dan de inhoudsopgave, althans nu van deze topographische afdeeling, doet zien. Dit geldt primo de verdeeling. Wat bezwaar zou tegen een m. b. toch logischer indeeling zijn geweest als aan II. Plattegronden vooraf was gegaan wat nu V is, n.l. de verkeerswegen: de vaarten, wegen, ook spoorwegen, waaraan Leiden is gelegen en als dan daarna de profielen van de stad waren gevolgd? En zou, laat ik het noemen, de historische harmonie niet bevorderd zijn als met de afbeeldingen in de stad, de kloosters, de kerken en kapellen alsook de vroegere gasthuizen waren voorafgegaan? Bij gezichten in de stad denkt men kwalijk aan riolen en waterverversching: het komt mij voor, dat een dergelijke rubriek onder II. Plattegronden, als een no. 4, na Grondboringen, een zuiverder plaats zou hebben gekregen. S t r a t e n e n g r a c h t e n, zoo luidt de 2°. afdeeling van de hoofdrubriek IV. G e z i c h t e n i n d e s t a d. Hier is een rubriek stadsgezichten gevormd, die dunkt mij een meer eigen en zelfstandig karakter heeft. Men vindt er echter verschillende afbeeldingen onder, die een aspect geven op een bepaald gebouw, zooals de nummers 883 tot 887 (societeit Minerva), no. 888 (Rijnlandshuis en Stadhuis), no. 890 (Amicitia), no. 907 (hofje Broekhoven), no. 910 (Academie) en zóó verschillende andere nummers. Waarom, zoo

wil ik bescheiden vragen, deze niet onder de prenten van die gebouwen gebracht? Voor de overige, die geen bepaald gebouw vertoonen, had dan deze afdeeling een afzonderlijke kunnen zijn met de benaming: kijkjes in de stad. Ditzelfde zou kunnen worden opgemerkt betreffende de gezichten op de stad: alleen de meest algemeene profielen had ik daaronder willen brengen, de andere had ik zooveel mogelijk bij bepaalde poorten en bolwerken geplaatst.

Onder de verzamelwerken zie ik niet alleen atlassen, albums, gidsen en andere boekdeelen met een collectieven titel, maar ook collectiën, als ik wel heb, van losse prentbriefkaarten. Kan men deze nu onder verzamelwerken rekenen, of dienen zij niet liever verdeeld, al naar het hoofdmoment van de voorstelling, onder de gebouwen, c.q. kijkjes in de stad?

Wanneer de geschiedenis van een gebouw meerdere veranderingen van zijn bestemming vermeldt, zonder dat de uitwendige gedaante van het gebouw daarmee werd gewijzigd, is het dan wenschelijk, dat de indeeling van dat gebouw in den katalogus geschiedt naar de oorspronkelijke bestemming? Ik vermoed, dat de Leidsche archivaris die vraag ontkennend beantwoordt. Voor zoover ik zocht, vond ik in Leiden geen gebouw met een vaak gewijzigde bestemming. Doch als de Lakenhal, als gebouw, onder no. 2043 en het Stedelijk Museum, voor zoover althans het interieur, onder no. 1787 en v., elk afzonderlijk worden behandeld, dan moet ik wel veronderstellen dat bijv. het St. Anthonis-poorthuis te Amsterdam, als gebouw, volgens het systeem van dezen katalogus moet worden gerangschikt onder de poorten, van af de oudste afbeelding tot die van heden toe, terwijl afbeeldingen van den inwendigen toestand van dit poorthuis zouden moeten worden gebracht onder: 1°. waaggebouwen, 2°. gilden, 3°. onderwijs: theatrum anatomicum, 4°. winkels, magazijnen, 5°. brandweerkazerne, 6°. oud archief. Er is, dunkt mij, niets tegen. Doch als nu afbeeldingen van de Lakenhal, als Museum, alleen den inwendigen staat betreffen, dan is het toch weer bedenkelijk deze rechtstreeks te brengen onder de rubriek: Gezichten in de stad.

Een enkele maal wierp de vraag zich op, of uitsluitend topographische afbeeldingen zijn genomen. Bijv. is no. 2243 niet meer in de lijn van een historieprent en ook no. 2689?

Ik zie onder de afbeeldingen van de studenten-societeit, dat no. 3014 met zijn sleutel, na een dergelijke prent van het jaar 1832 (no. 3012) is gesteld. Ik bezit die van no. 3014, afkomstig van mijn vader, die op de prent met zijn vriend Gerrit van de Linde („de Schoolmeester") in een boek zit te lezen, terwijl zijn hond een poot geeft aan, ik meen, den student De Vries. Ik heb altijd in de traditie geleefd, dat die prent van 1829 is, doch zij is zeker vóór 1832 en niet daarna.

Ik twijfel niet of alle collega's, die een grootere of kleinere verzameling prenten hebben te regelen en nog over een doeltreffende verdeeling denkende zijn, zullen dezen katalogus, waarin ook de korte en toch voldoende beschrijving der prenten alleszins navolging verdient, met belangstelling raadplegen; maar zeker zullen zij met niet minder belangstelling het volgende deel afwachten. In de daarin beloofde rubriek: Maatschappelijk leven zal een belangrijke hoeveelheid illustratief materiaal onder dak moeten worden gebracht en de wijze, waarop de samensteller zich hier van zijn taak zal kwijten, zal ook eerst het beslissend oordeel kunnen vestigen over zijn gansche systeem.

Febr. 1907. W. R. VEDER.

Literatuur-kroniek.

VERSLAG OMTRENT 's RIJKS OUDE ARCHIEVEN. XXVIII. 1905. 's Gravenhage 1906.

Behalve de gewone rijksarchief-verslagen bevat deze bundel het verslag over de regeling van oude gemeente- en waterschapsarchieven in Zuidholland, verder dat van de Commissie van Advies van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, en de verslagen over 1904 en 1905 betreffende het onderzoek in Italiaansche archieven en bibliotheken naar bescheiden, betrekking hebbende eenerzijds op de Nederlandsche geschiedenis (opgemaakt door Dr. G. BROM), anderzijds op Nederlandsche kunstenaars en geleerden, het laatste van de hand van Dr. J. A. F. ORBAAN. Aan het slot bevinden zich de notulen van de zestiende bijeenkomst der Rijksarchivarissen.

Als Bijlagen komen voor de inventarissen van de familiepapieren-Bicker, aanwezig op het Rijksarchief in Den Haag, -van Brakell-Doorwerth, berustende te Arnhem, -van Borssele, thans bewaard in het depôt te Middelburg, -Oosting, berustende te Assen en -de Keverbergh enz., die in het depôt te Maastricht zijn ondergebracht.

Aan de gewone kwaal, te weinig ruimte, zijn lijdende de depôts in Den Bosch, te Middelburg, en vooral dat te Maastricht.

WEEKBLAD VAN HET RECHT, nos. 8463 en 8464. 's Gravenhage, Belinfante, Kneuterdijk 3.

Hierin komt voor het vonnis der Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam, van 20 October 1906, gewezen in het bekende geschil tusschen de gemeente Amsterdam en de Nederduitsch-Hervormde Gemeente over den eigendom der Nieuwezijds-Kapel.

TIJDSCHRIFT VOOR BOEK- EN BIBLIOTHEEKWEZEN. Jaargang IV, no. 5 en 6, Antwerpen. 's Gravenhage 1906.

De eerste dezer twee afleveringen behelst een artikel van J. W. ENSCHEDÉ over houten handpersen in de 16e eeuw en een kort stukje van PROSPER VERHEIJDEN over de grenzen der loopbaan van DOEN PIETERSZ. te Amsterdam. De schrijver van het laatste artikel preciseert de jaartallen, in „De Amsterdamsche Boekdrukkers en Uitgevers in de zestiende eeuw" door E. W. MOES opgegeven, doordat hij het consent van DOEN PIETERSZ., als drukker te Amsterdam in 1516, bekend maakt met de overdracht, te Mechelen, van zijn roerende goederen op zijn dochter en schoonzoon in 1536. V. A. DE LA MONTAGNE behandelt eenige stukken over SIMON JANSZ., aanwezig in het Brusselsche Rijksarchief (welk archief voor onderzoekingen over drukken in de 16e eeuw van zeer veel belang blijkt te zijn) en Dr. W. MEIJER vervolgt zijn vroeger in den Tijdspiegel vermelde bijzonderheden over JEAN MAXIMILIEN LUCAS en de door hem uitgegeven uintessences. Verder is in deze aflevering een kort stukje van Prof. KNAPPERT over den Index Librorum Prohibitorum te Leiden in 1530, uit het Theologisch tijdschrift overgenomen, terwijl ten slotte V. DE LA MONTAGNE iets over protectionisme in het drukkersbedrijf vertelt.

De tweede aflevering bevat, behalve het vervolg van ENSCHEDÉ's artikel een opstel, waarvoor wederom uit het Brusselsche Rijksarchief geput is, van PROSPER VERHEIJDEN over de verhooren van MARK MARTENS en JACOB VAN LIESVELDT. Verder komen er mededeelingen in voor van V. A. DE LA MONTAGNE betreffende gecensureerde volksboeken, een opstel van J. D. RUTGERS VAN DER LOEFF over een merkwaardig boekje uit de Haarlemsche stadsbibliotheek, en een artikel van FLORI VAN DUYSE over gedichten, bij kerkelijke plechtigheden vervaardigd.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE. October—December 1906. Gent.

In de November-aflevering is de rede van Mr. P. BELLEFROID over Limburgsche tijdschriften en dialecten afgedrukt.

REVUE DES BIBLIOTHÈQUES ET ARCHIVES DE BELGIQUE, publiée par L. STAINIER. Tome IV no. 5 et 6 Septembre—Décembre 1906. Bruxelles Misch et Thron, éditeurs.

Dit dubbele nummer begint met een oproep tot stichting van een bond van Belgische Archivarissen, Bibliografen en Bibliothecarissen.[1]) Dr. J. CUVELIER bespreekt daarop de matrijs van het zegel van BOUDEWIJN IV, graaf van Vlaanderen van 988 tot 1035; zij werd in een zandkuil te Ribe, een

---

[1]) Deze bond is op 20 Januari l.l. gesticht.

Deensch plaatsje op de grens van Duitschland, gevonden. J. VAN DER GHEYN maakt melding van de gift van den heer JOSEPH GILLEN aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, en H. NELIS vestigt de aandacht op een onecht charter, dat betrekking heeft op de kerk van Grimde. Dezelfde schrijver geeft een slotwoord aan Mr. S. MULLER Fz., na diens stuk over de jaarstijlen vertaald te hebben opgenomen; de aflevering sluit met een uitvoerig bericht over het internationaal congres over photographische documenteering, te Marseille 19 en 20 October 1906 gehouden.

INVENTAIRE SOMMAIRE DES ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, antérieures à 1790, rédigé par M. l' Abbé DEHAISNES et M. JULES FINOT, archivistes. Nord. Archives Civiles, Série B. Chambre des Comptes de Lille, art. 653 à 1560. — Tome I (2e partie) — Lille, 1906.

Ongeveer gelijktijdig met het eerste deel van de summiere inventarissen der oude Belgische Rijksarchieven verscheen weer een deel van de overeenkomstige uitgave der Fransche archieven en wel het tweede gedeelte van Deel I van de charterverzameling der Rekenkamer te Rijssel, bevattende art. 653 tot 1560. Terwijl echter de Belgische uitgave met een bescheiden boekwerk debuteert, wordt de Fransche op de gewone wijze vervolgd met een statig foliodeel van 561 bladzijden. Maar de Fransche werken zijn dan ook eigenlijk geen summiere inventarissen, doch veeleer een verzameling van vrij uitgebreide excerpten der verschillende stukken, ingedeeld naar de laden en weer onderverdeeld naar de doozen, waarin zij berusten.

Het thans verschenen deel heeft als rubrieken:

1. Koninkrijken en landen, 12 laden met 214 doozen.
2. De Nederlanden, 63 laden met 589 doozen.
3. Kerkelijke zaken, 13 laden met 91 doozen.
4. Genealogische zaken, alphabetisch gerangschikt naar de familienamen, 24 laden met 13 doozen.

Een supplement bevat de inhoudsopgave der stukken, die onder of na de ordening van de charterverzameling zijn teruggevonden. Deze hebben het nummer van de doos, waarin zij oorspronkelijk behoorden.

De bewerker, JULES FINOT, archivaris van het Noorderdepartement, herinnert in de Inleiding er aan, hoe zijn voorganger, de abt DEHAISNES, reeds in 1877 met de ordening van deze dokumenten, bestaande uit 22351 charters, was begonnen, terwijl de voltooiing pas plaats vond in 1897. Een algemeene index is in voorbereiding; voorloopig zal men zich moeten behelpen met de tafel, die achter dit deel geplaatst is. Evenals in het eerste gedeelte, dat in 1899 is uitgekomen, zijn ook thans de niet-geïdentificeerde plaatsnamen in de oorspronkelijke spelling weergegeven; omdat het thuisbrengen van de ontzaglijke hoeveelheid dezer onbekende namen

niet doenlijk was. In den algemeenen index zal evenwel hiertoe een poging worden gewaagd; doch in vele gevallen zal de onzekerheid blijven bestaan. En dit zal, zij het in mindere mate, met de persoonsnamen ook wel het geval zijn.

LE BIBLIOGRAPHE MODERNE, courrier international des Archives et des Bibliothèques, publié sous la direction de M. HENRI STEIN. 10e Année (1906) no. 57 et 58. Paris, Aug. Picard.

Jos. BERTHELÉ begint te vertellen van een papiermolen aan den Herault in 1179, die ten slotte een graanmolen bleek te zijn, terwijl door EM. DUVERNOY en HENRY JODART een nalezing wordt gehouden over PIERRE CAMILLE LEMOINE en zijne zonen, archivarissen in de 18e eeuw.

De kroniek bevat een gedeelte van het besluit van den Raad van State, uitgevaardigd ten gevolge van de wet op de scheiding van kerk en staat. Het vermeldt, dat wanneer er archieven en bibliotheken geinventariseerd moeten worden, de archivaris van het departement of een andere bevoegde persoon den inventaris moet opmaken, verder wat die inventarissen moeten bevatten en welke stukken en boeken na voltooiing der inventarisatie aan den staat overgeleverd moeten worden.

ANNALES DE L'EST ET DU NORD. Revue trimestrielle, publiée sous la direction des Facultés des Lettres des Universités de Nancy et de Lille. Deuxième année no. 4.

Dit nummer brengt het slot der in de voorgaande afleveringen geplaatste stukken over de industrietwisten tusschen Rijssel en het platte land en over den Sansculotte PHILIP. F. LENNEL brengt het verhaal van een belegering in 1213, die, zooals HENRI MOLO beweerde in zijn werk over RENAUD DE DAMMARTIN, op Calais betrekking zou hebben, over op Cassel, eene oude Vlaamsche stad. LÉON LEFEBRE vertelt iets over de Rijsselsche Latijnsche-school-quaesties in de 16e eeuw; er blijkt uit, dat vele families uit Holland en Zeeland hunne kinderen naar die plaats zonden, om ze daar èn Latijn, èn Fransch te laten leeren, waardoor een verblijf in het buitenland onnoodig werd. Vóór de bibliographie bevindt zich dan nog een lijst van de verhouding van oude maten tot die van het 10deelig stelsel.

In de bibliographie wordt een werkje van den heer H. NÉLIS over den jaarstijl te Doornik in de 13e eeuw besproken; volgens hem greep de verandering van het jaar op Goeden Vrijdag plaats, wat LÉO VERRIEST hier betwijfelt. Ook landgenooten van den heer NELIS verschillen derhalve hieromtrent met hem van meening.

DEUTSCHE GESCHICHTBLÄTTER. Monatsschrift zur Förderung der landesgeschichtlichen Forschung. November, Dezember 1906. — Gotha. Friedrich Andreas Perthes.

In de November-aflevering komt een overzicht voor van den te Weenen gehouden Duitschen archiefdag en van de „Tagung des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine". Daarin is zeer meldenswaard het besluit, om de archivarissen-vergadering voortaan geheel en al afgescheiden te houden van die der andere vereenigingen.

Korrespondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. Jahrgang 1906. Nr. 11 und 12. — Berlin, Mittler und Sohn.

Het geheele nummer is gewijd aan den te Weenen gehouden Archivtag. De Archivdirektor, Dr. Schneider, sprak er over de archievenzorg in Wurtemberg en had het daarbij voornamelijk over die archieven, welke niet in een staatsarchief-depot worden bewaard. Die zorg dagteekent van 1775, toen aan de wereldlijke en geestelijke staatsbureaux de opdracht werd gegeven, op te teekenen, welke oorkonden zij hadden en deze in te leveren. In 1827 werd daarop bevolen alle akten, die voor de geschiedenis van den staat en het vorstelijk huis, voor den omvang van het staatsgebied en de ontwikkeling van zijn inrichting van belang waren, af te geven. Toen, en ook nu nog, werd de grens tusschen belangrijk en niet-belangrijk zeer ten voordeele van de tweede categorie getrokken. In 1831 werd door den minister van Binnenlandsche Zaken bepaald, dat alle op perkament geschreven papieren en de „Kopialbücher" moesten ingeleverd worden; in 1855 werd het besluit hernieuwd en sloot de „Oberfinanzkammer" er zich bij aan, alhoewel men ook daarna het besluit niet met den noodigen ernst nakwam.

Spreker vertelde vervolgens, hoe het aan den toenmaligen archivaris Stälin te danken was, dat in 1876 meer haast werd gemaakt, en dat in 1877 Justitie, Binnenlandsche Zaken en Financiën besloten, de hun onderhoorige beambten op te dragen alle belangrijke oudere akten naar het staatsarchief toe te zenden, en bij elke schifting hunner papieren er nauwkeurig acht op te geven, dat geen belangrijke stukken vernietigd werden; in twijfelachtige gevallen moest dan den staats-archivaris tijdig bericht gezonden worden. Dat genoemde besluit was echter nog belangrijker door de bepaling, dat ook gemeenten en stichtingen hun archief aan het rijksarchief in bruikleen mochten geven, waarbij het eigendomsrecht aan hen bleef. Sommige gemeenten hebben daarop hunne belangrijke geschriften aan het rijk verkocht; ook voor de geestelijke archieven werden maatregelen getroffen. Toen deze regelen niet voldoende bleken, werd in 1891 naar het voorbeeld van Baden een „Würtembergische Kommission für Landesgeschichte" ingesteld, die ten doel had de uitgave van bronnen voor de lands- (heimische) geschiedenis te bevorderen, en voor alle archieven een soort archivaris (Pfleger) aan te wijzen; daarvoor zouden dan vertrouwde

ontwikkelde personen in aanmerking komen, die het werk om godswil zouden doen en door de 6 inspecteurs (die als zoodanig deel van de bovengenoemde commissie uitmaken) zouden worden aangesteld.

Dr. Schneider deelde daarop veel merkwaardigs mede omtrent den arbeid van die Pfleger, over de moeiten, die men bij de besprekingen en bij de verzoeken van openbaarmaking gehad heeft, en vertelde, dat het plan bestaat de inventarissen uit te geven, zoo mogelijk door één persoon bewerkt. Spreker vindt die uitgave tegenover andere werkzaamheden nu niet zoo dringend noodig.

De z.g. archivarissen, eerst alleen aangenomen voor de ordening en inventariseering, werden in 1904 ook belast met de verdere zorg, en vooral werd hun daarbij verzocht mededeeling te doen van elk gevaar, dat die archieven bedreigt, en ook zooveel mogelijk zorg te dragen voor voorwerpen, van belang voor de geschiedenis. Om hun hierbij meer invloed te verschaffen, worden zij van regeeringswege aangesteld, en hunne namen in de Staatscourant opgenomen.

Wanneer de gemeenten of kerken gevisiteerd worden, is aan hen, die de visitatie verrichten, opgedragen een onderzoek naar de nog aanwezige geschriften in te stellen; zij bekomen daarvoor een gedrukte lijst, met vragen. Alhoewel geen ideaal, schijnt deze handelwijze wel te voldoen. Slechts bij enkele stadsarchieven zal, zooals tot nu toe, een uitgebreidere inwerking noodig zijn.

Bij de nieuwste wijziging van de gemeentewet (28 Juli 1906) werd bepaald, dat oorkonden en oude voor de geschiedenis belangrijke akten slechts na bericht aan den Directeur van het Geheime huis- en staatsarchief mogen worden verkocht of vernietigd; bij verkoop heeft het land zich het recht van voorkeur voorbehouden.

Eigenaardig is de mededeeling, waarmede Dr. Schneider zijn zeer belangrijke rede sloot: ongeregeld, zeide hij, is de overbrenging der akten van de hoogere colleges naar het archief; in Wurtemberg bestaat dus de toestand, dat het mindere, de zorg voor de kleinere, niet aan den staat toebehoorende archieven, wel geregeld is; het meerdere, de bewaring van de staatspapieren, niet.

Een tegenstelling met deze voordracht vormde die van Prof. Dr. Mell, Archivdirektor te Graz; hij besprak de archieven en het archiefwezen van een Oostenrijksch „Landschaft", Stiermarken. Hij begon met de mededeeling, dat de archieftoestand in Oostenrijk zeer ongeregeld is, en kwam zoo op den toestand in Stiermarken. Daar zijn de zoogenaamde „standen" vroeg tot ontwikkeling gekomen; onder Frederik IV (1440—1494) was reeds een soort kanselarij aanwezig en van vóór 1519 dateert de eigenlijke administratie, waar spoedig registratoren aan toegevoegd werden.

Zoo ontstond het eerste archief, het standen-archief, dat loopt tot den

overgang van den feudalen staat in de monarchie. In zijn verdere rede besprak Prof. MELL het „Johanneum", door den aartshertog JOHAN VAN OOSTENRIJK in 1819 opgericht ter centraliseering van het zoo groote op de landsgeschiedenis betrekking hebbende oorkondenmateriaal, en de in 1849 opgerichte Historische vereeniging voor Stiermarken; beiden hadden ook het doel de kleinere particuliere oorkonden (ook die in de stedelijke archieven) te verzamelen. Hij vertelt van de bezwaren, waarmede de openbaarheid te kampen had, en hoe verder het voorhandene materiaal eerst goed geordend werd door JOSEPH ZAHN, die in 1861 tot archivaris aan het Johanneum benoemd werd.

Het archief, door de vereeniging der drie bovengenoemde archieven ontstaan, loopt tot ± 1800; het nieuwere gedeelte is als een afzonderlijk deel van de stadhouderlijke bureaux (Statthalterei-Archiv) gehouden, een toestand, die niet gewenscht is, maar die men te vergeefs heeft trachten op te heffen.

De interessante voordracht eindigde met den wensch, in Oostenrijk nu reeds vast te leggen, wat de verschillende archieven bevatten, om, wanneer over een tiental jaren het archiefwezen in Oostenrijk zich territoriaal meer heeft ontwikkeld, tot nader onderzoek te kunnen overgaan.

Over de voordracht van Dr. SECHER is reeds boven, op blz. 109 en 155 gesproken; de volgende was die van Professor Dr. WARSCHAUER over de photografie in dienst der archivalische praktijk en behandelde de bezwaren, die het fotografeeren van oorkonden medebrengt, en de voorkoming van die bezwaren.

Tot slot sprak Dr. WINTER over de nieuwe gebouwen van het Hof- en Staatsarchief te Weenen als inleiding voor een bezoek.

Dr. HAUVILLER, Stadsarchivaris te Colmar, werd benoemd tot „Kaiserliche Archivdirector" en directeur van het staatsarchief aldaar.

Mr. L. G. N. BOURICIUS.

RIVISTA DELLE BIBLIOTECHE E DEGLI ARCHIVI, diretta dal Dottor GUIDO BIAGI. — Anno XVII, numeri 2—12, Firenze — Roma. 1906.

Een onuitgegeven biografie van COSIMO III DE' MEDICI wordt in dit tijdschrift afgedrukt door ALFREDO MUNICCHI, die in de Inleiding eenige bijzonderheden mededeelt omtrent het leven van den schrijver, LUIGI GUALTIERI. Deze stond in nauwe verbinding met het hertogelijke Hof te Florence en was derhalve in gunstige gelegenheid, het karakter en de gewoonten van den voorlaatsten Groothertog (1642—1723) te bestudeeren en daarvan eenige aanteekeningen te maken. Het handschrift bevindt zich in het rijksarchief te Florence.

Van een ander handschrift, berustende in de Koninklijke Marucelliaansche Bibliotheek, wordt hier de uitgave bezorgd door den redacteur GUIDO BIAGI. Het is een kroniekje uit de 16de eeuw, dat loopt over het tijdvak 1537—1553, en tevens van de onmiddellijk voorafgaande jaren 1530—1536 de voornaamste gebeurtenissen opsomt. Over den samensteller van de kroniek weet de heer BIAGI niets anders mede te deelen, dan dat hij een laudator temporis acti is; daarentegen wordt de herkomst van het handschrift uitvoerig besproken.

Een gedeelte van een receptenboek, uit de 15de eeuw, eveneens te Florence bewaard, in de Riccardiaansche Bibliotheek, wordt afgedrukt door Dr. CURZIO MAZZI. Het is een verhandeling van een Karmelieter monnik, DOMENICO BAFFO, over het vervaardigen van de ultramarijne verfstof, waarmede de prachtige kleuren der miniaturen werden aangebracht. Daarnaast worden allerlei voorschriften gegeven voor het verkrijgen van andere kleuren, ook voor het maken van gouden en zilveren letters, zelfs voor het reinigen van beduimeld papier, voor het verwijderen van olie- en wijnvlekken enz. enz.

Met instemming wordt op blz. 64 melding gemaakt van de gift van Koning EDUARD aan de Nationale Bibliotheek te Parijs. Het betreft namelijk het tweede deel van een Fransche vertaling van FLAVIUS JOSEPHUS' Bellum Judaicum, versierd met vele miniaturen, van de hand van JEAN FOUCQUET, dat de Koning zelf, behalve de miniaturen die hij grootendeels reeds bezat, ten geschenke had gekregen van den Engelschen bibliofiel THOMPSON. Daar in de Parijsche bibliotheek reeds het eerste deel voorhanden was, is thans het geheele werk daar compleet.

Van eigenlijke archiefzaken bevatten deze afleveringen op bl. 60 een bespreking van het in 1903 verschenen Deel der Regesten van de correspondentie der Senatoren te Lucca, uitgegeven door FUMI LUIGI. Behoudens enkele opmerkingen is de recensor, de bekende archivaris van Pisa, C. LUPI, zeer met het werk ingenomen en schroomt hij niet van den bewerker te zeggen, dat hij is „il piú alacre e il piú infaticabile degli archivisti italiani." Terloops wordt er even op gewezen, dat de uitgave der archiefinventarissen over het algemeen veel te langzaam gaat.

Naar aanleiding van een andere archiefuitgave „Genesi, concetto e natura giuridica degli Archivi di Stato in Italia", in 1904 in het licht gegeven door EZIO SEBASTIANI, publiceert op blz. 100 Dr. EUGENIO CASANOVA een artikel over de Italiaansche rijksarchieven. Hij dringt, evenals de schrijver van bovengenoemd werk, vooral aan op bemoeiing van staatswege niet alleen met de bescheiden, die het eigendom van het Rijk zijn, maar ook met de archieven van alle lichamen van publiek- en privaatrechtelijken aard. Worden de laatste verwaarloosd, dan heeft de Staat volkomen het recht ze te naasten. Op hem rust de plicht, niet alleen om de archieven

te bewaren, maar ook om ze te ordenen en te inventariseeren. En hoe beter zij bewaard zijn, des te meer zullen zij bestudeerd en gekend worden. Wat de opleiding van de ambtenaren betreft, is Dr. CASANOVA van meening, dat archivalische studiën steeds met juridische gepaard moeten gaan.

De laatste aflevering van den jaargang is geheel gewijd aan de zevende bijeenkomst van het Bibliografisch Genootschap, te Milaan van 31 Mei—3 Juni 1906. Een kort resumé over het archivalisch gedeelte moge hier volgen.

Na de openingstoespraak van den Voorzitter kreeg weldra de heer PESCE, afdeelingschef aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, als vertegenwoordiger van den Minister het woord. Hij had een memorie opgesteld over een regeling der Rijksarchieven, waarvan hij, aangezien het hem onmogelijk geweest was ze tijdig gedrukt te krijgen en rond te deelen, thans een kort overzicht gaf. Zij is verdeeld in vijf Hoofdstukken, waarvan het eerste de wetgeving op de archieven behandelt met de verschillende Koninklijke Besluiten van 1875—1902 en de wetsontwerpen tot vereeniging van de notariëele archieven met die van den Staat, verder het oprichten van een rijksdepôt in elke provinciale hoofdstad, het aanstellen van districtsinspecteurs, en verscheiden kwesties betreffende de gemeente-archieven, de archieven van zedelijke en godsdienstige genootschappen, van staatslieden enz. In het tweede Hoofdstuk wordt gesproken van de openbaarheid der archieven en den publieken dienst, in het derde vooral van het archivalisch materiaal en van den inwendigen dienst, van schenkingen, van inventarissen, afschriften en historische studiën. Het vierde Hoofdstuk handelt over de organisatie en het personeel, over de superintendenten, over een palaeografische en archivalische school en verschillende andere desiderata, terwijl eindelijk in het vijfde de kwestie van de archiefgebouwen onder handen wordt genomen. Het besluit met een peroratie over een toekomstig model-archiefgebouw te Rome, waarin tevens de inventarissen van alle Italiaansche en buitenlandsche archieven geraadpleegd zouden kunnen worden, een gebouw, waaraan men geen kosten moest sparen, opdat het zou worden een „insigne testimonio e degno monumento della nuova vità nazionale.”

Een andere spreker, de heer MALAGOLA, hield vervolgens een voordracht over den toestand der Italiaansche archieven en klaagde er over, dat niettegenstaande deze in omvang bijna alle buitenlandsche overtroffen, het aantal depôts hier verreweg in de minderheid was. Hij wees op het voorbeeld van Frankrijk en Pruisen en van Oostenrijk, dat nog onlangs te Weenen een archiefpaleis had opgericht. Er zijn hier, zoo betoogde hij, wel is waar, zeventien rijksdepôts; maar op de plaatsen, waar er geene zijn, is de toestand bedroevenswaardig. Dat mag zoo niet langer duren. De staat moet voor huisvesting van alle archieven zorgen en o.a. beletten,

dat men voortgaat met het verkwanselen en vernietigen van particuliere archieven. Deze rede van MALAGOLA zal in druk verschijnen.

En daarna ging de vergadering, zooals in Italië gebruikelijk schijnt te zijn, weer druk aan het bij acclamatie aannemen van moties, waarin al hare wenschen waren neergelegd en waarvan den Minister van Binnenlandsche Zaken mededeeling zou worden gedaan.

In de volgende zittingen werden hoofdzakelijk zaken betreffende het bibliotheekwezen behandeld, afgewisseld met het verzenden van telegrammen van rouwbeklag aan de verwanten van overleden archivarissen en bibliothecarissen, terwijl den 3den Juni het congres met een enthousiaste speech van den Voorzitter besloten werd. E. W.

Berichten.

Bij Kon. besl. van 19 Februari 1907 zijn benoemd, met ingang van 1 April:

bij het rijksarchief in Friesland, tot hoofdcommies, DR. M. SCHOENGEN, thans commies bij het rijksarchief aldaar;

bij het rijksarchief in Limburg, tot hoofdcommies, DR. P. DOPPLER, thans commies bij het rijksarchief aldaar;

bij het rijksarchief in Groningen, tot commies, MR. P. G. BOS, thans adjunct-commies bij het rijksarchief aldaar.

In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 17 Februari 1907 schrijft men uit Haarlem:

Heden is het 50 jaar geleden, dat de heer GONNET, gemeente-archivaris van deze gemeente, in dienst der gemeente trad.

Geboren op 4 Juli 1842, trad hij reeds 16 Februari 1857 als jongste klerk ter gemeente-secretarie in dienst, na alleen lager onderwijs te hebben genoten. De toenmalige secretaris der gemeente, Mr. J. Tielenius Kruythoff, die ontdekte dat de jongeling lust had in studeeren, gaf hem les in de oude talen en later zette Dr. B. W. Hoffmann dit voort. Aangewezen den archivaris der gemeente, Mr. A. J. Enschedé, bij te staan in de regeling van het stadsarchief, vond hij daarbij gelegenheid niet alleen Haarlem's geschiedenis te leeren kennen, doch vergaarde hij tevens een schat van kennis op allerlei gebied. Tal van nasporingen werden door hem verricht en over menige duistere aangelegenheid werd door hem licht verspreid, doordat hij de onder het stof der eeuwen verborgen wetenswaardigheden van Haarlem's historie opdolf, zoo b.v. de geschiedenis van het St. Elisabeth's gasthuis en die der Parochie van den H. Jozef.

Telkens maakte de heer GONNET ter secretarie bevordering. Op

13 Juli 1870 schonk de raad hem den titel van adjunct-archivaris en op 27 Mei 1896 werd hij archivaris, nadat de titularis, Mr. A. J. Enschedé, overleden was.

Hoewel steeds aan den arbeid in het belang der gemeente, wist de heer GONNET toch tijd te vinden, een bijdrage te schrijven voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem en werkte hij mede aan: De oude Tijd, de Ned. Kunstbode, het tijdschrift der Maatschappij van bouwkunst en schreef hij, na Mr. Enschedé's dood, een In memoriam, dat werd opgenomen in het Ned. Archievenblad.

Op 1 Mei 1880 benoemde de regeering hem tot conservator van de rijksverzameling van schilderijen in het Paviljoen in den Hout. Van die kunststukken, later overgebracht naar het Rijksmuseum te Amsterdam, stelde hij een catalogus samen en ook na de overbrenging der verzameling bleef hij rijksconservator op het Paviljoen. De raad van Haarlem koos hem op 13 Februari 1891 als lid der commissie van toezicht op het Stedelijk Museum van oudheden op het raadhuis en spoedig was hij secretaris dier commissie en kreeg daardoor gelegenheid zijn ijver en kennis te toonen, vooral door het arrangeeren van tentoonstellingen, uit de verzameling, voor het publiek. Hoe hoog de heer GONNET bij de regeering stond aangeschreven, bleek wel uit het feit, dat hij, hoewel geen academische opleiding genoten hebbende, op 26 Februari 1886 werd benoemd tot rijks-archivaris en op 1 October van dat jaar tot archivaris van Noord-Holland.

Verleden jaar benoemde H. M. de Koningin hem tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw. Onverpoosd werkzaam, steeds bereid inlichtingen te geven en mee te speuren als hem dat verzocht wordt, verheugt de heer GONNET zich in de achting van allen die hem kennen.

Zijn 50-jarige dienst heeft een spoor nagelaten.

B. en W. van 's-Gravenhage hebben ingediend een regeling omtrent de heffing van leges voor stukken uit het oud-archief der gemeente. Hierbij is het tarief gevolgd, dat op dit gebied voor de gemeenten Rotterdam en Dordrecht geldt.

(Nieuwe Courant 24 Februari 1907.)

In „De Schatkamer", Maandschrift voor den Heiligen Dienst, Eerste Jaargang no. 1, schrijft J. W. B. te Kerkwerve onder het opschrift Eene vraag het volgende artikel:

„Onlangs kwam de ambtenaar van den Burgerlijken Stand bij mij en vorderde officieus de oude doopboeken op. Ik weigerde. Hij beriep zich op art. 27 Burg. Wetboek: „De ambtenaar van den Burgerlijken Stand is aansprakelijk voor het nauwkeurig aanhouden en bewaren der registers

van den Burgerlijken Stand. Hij is bewaarder dier registers." Verder op eene uitspraak van het Hof van Gelderland d.d. 17 Sept. 1862 Gemeente-Stem no. 599: „Zijne werkkring strekt zich ook uit tot de registers, welke in het Gemeentearchief zijn gedeponeerd, en over de vroegere kerkelijke en andere registers van den doop, huwelijken en begravenen." De Rechtbank te Groningen had reeds vroeger (15 October 1842, zie Gemeente-Stem no. 1414) in dienzelfden geest besloten.

Ik beriep mij op de missive van de Synode aan de Kerkeraden no. 294 d.d. 21 Augustus 1901, waarin o.a. staat: „Wanneer zich personen bij U of bij Uwen Voorzitter of Scriba aanmelden met het verzoek om inzage van het aan Uwe zorg toevertrouwde kerkeraadsarchief, dan verzoeken wij U hem daartoe geen gelegenheid te geven dan onder voldoend toezicht en na bekomen machtiging van het Classicaal Bestuur, waaronder Uwe Gemeente ressorteert."

Mijn vraag is: zijn wij verplicht de oude doopboeken af te geven? of behoeven wij ze zelfs niet ter inzage af te geven?"

In het tweede nummer is hierop nog geen antwoord verschenen.

De Brusselsche correspondent van de Nieuwe Courant schrijft in het nummer van 25 Januari 1907:

„Verleden Zondag is hier gesticht een Association des bibliothécaires et des archivistes de Belgique, de eerste vereeniging van dien aard, welke in ons land wordt opgericht, dat eindelijk het voorbeeld volgt van hetgeen reeds lang in andere landen werd gedaan, als Amerika, Engeland, Duitschland, Nederland, Zwitserland, Oostenrijk, Italië enz. De Association bestaat uit twee afdeelingen, één van de bibliothecarissen, de andere van de archivarissen, waarvan de werkzaamheden gescheiden zullen zijn, doch die tweemaal per jaar, eens in Februari te Brussel, en vervolgens in September in een andere plaats van het land, een gezamenlijke algemeene vergadering zullen houden. De besturen van elke afdeeling vormen met een algemeenen secretaris en penningmeester het hoofdbestuur van de vereeniging. Deze telt reeds tachtig leden en de voornaamste bibliothecarissen en archivarissen van het land maken er deel van uit."

Uit het eerste nummer van het Bulletin der Vereeniging, dat behalve een verslag van de vergadering ook de statuten en een lijst der leden bevat, blijkt, dat het ledental thans reeds tot 109 gestegen is.

Het twintigste congres van de Fédération archéologique et historique de Belgique zal dit jaar gehouden worden te Gent van 2—7 Augustus. De uitnoodigingen tot deelneming zijn thans rondgezonden. De prijs is uiterst laag gesteld (5 francs). Presidenten van het uitvoerend

comité zijn PIRENNE en VAN DER GHEYN; de algemeene secretaris, aan wien alle aanvragen gericht moeten worden, is PAUL BERGMANS. In de Afdeeling: Geschiedenis zullen o.a. voordrachten worden gehouden over 1e. Inventarissen van kleine archieven, 2e. Een Belgisch palaeographisch album, 3e. Werken van recenten datum over de chronologie der Nederlanden, sedert WAUTERS, 4e. Den annunciatie-stijl in Vlaanderen en 5e. De Farnesiaansche archieven van Napels met betrekking tot de Nederlanden. Op het programma komen vele interessante uitstapjes voor, een bezoek aan het kasteel van Gerard den Duivel en aan dat van Leeuwergem, aan de Kathedraal Sint-Bavo, aan de ruïnes van de abdij van dien naam en aan Aardenburg in Zeeuwsch-Vlaanderen.

1906/1907. No. 4.

Nederlandsch Archievenblad.

Orgaan van de VEREENIGING VAN ARCHIVARISSEN in Nederland.
Goedgekeurd bij Kon. besl. van 29 *Sept.* 1891.

Bijdragen voor dit tijdschrift te zenden aan Dr. E. WIERSUM te Rotterdam.

De concept-Archiefwet.

Slechts twee leden onzer Vereeniging, de heeren BOURICIUS en MULLER, hebben de concept-archiefwet aan critiek onderworpen; het verheugt de commissie te kunnen constateeren, dat beide heeren zich in hoofdzaak met het concept hebben kunnen vereenigen en slechts op enkele ondergeschikte punten amendementen hebben voorgesteld. Zoo kort mogelijk wil de commissie haar standpunt tegenover die amendementen uiteenzetten.

Art. 1. De heer BOURICIUS wil de woorden in al. 1 „onder voorbehoud der bij de overbrenging vastgestelde regelen" doen vervallen en in al. 2 de bepaling opnemen, dat een Koninklijk Besluit de regels vaststelt, volgens welke de besturen, die hunne archieven naar een depôt overbrengen, de openbaarheid kunnen uitsluiten. De commissie handhaaft hare redactie; zij meent, dat de regels voor de openbaarheid en toegankelijkheid eenigszins elastisch moeten zijn. Stelt men vaste voor alle gevallen geldende regels, dan zal men allicht particulieren en niet in deze wet bedoelde besturen afschrikken hunne archieven aan de depôts in bewaring te geven. Dit neemt niet weg, dat, zoo voor de opneming van archieven in het depôt al te bekrompen eischen worden gesteld, de opneming kan worden geweigerd.

Art. 7. De heer MULLER wil in sub 4° de woorden „voor zoover zij niet onder die besturen berusten" schrappen. De commissie kan zich daarmede niet vereenigen. Gesteld, dat de departementen van oorlog en marine worden opgeheven en vervangen door één departement van landsverdediging, dan ware het toch niet gewenscht de archieven van oorlog en marine aanstonds in hun geheel naar het Algemeen rijksarchief over te brengen. Eenige vrijheid van beweging is hier wenschelijk.

Art. 9. De heer MULLER wenscht ook hier in sub 4° de woorden

„voor zoover zij niet onder dat bestuur berusten" te schrappen. Om dezelfde reden als boven handhaaft de commissie haar oorspronkelijk voorstel. Daarentegen dient het laatste lid aldus gelezen te worden: „7° die van de colleges of personen, wier rechten of functiën op de sub 6° genoemde colleges of personen zijn overgegaan, voor zoover zij niet onder laatstgenoemde colleges of personen berusten".

Art. 10. De heer BOURICIUS wenscht in de tweede alinea bepaald te zien, dat de aanwijzing, welk gedeelte der daar bedoelde archieven naar de depôts zal worden overgebracht, zal geschieden door Gedeputeerde Staten (desnoods onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche zaken, den Algemeenen rijksarchivaris gehoord). Het gevolg van de aanneming van dit voorstel zou zijn, dat b.v. voor de overbrenging der rechterlijke archieven in de eene provincie eene andere grens gesteld zou kunnen worden dan in de andere. De commissie erkent echter, dat voor zooverre betreft de archieven van provinciale besturen of van besturen, wier rechten of functiën op het provinciaal bestuur zijn overgegaan, de Gedeputeerde Staten moeten worden gekend, en wijzigt dus het artikel in dien zin, dat achter de woorden „op voordracht van den daarbij betrokken Minister" wordt ingevoegd: „voor zoover de in art. 9 onder 2° en 4° bedoelde besturen betreft, Gedeputeerde Staten der provincie gehoord".

De in art. 9 aangebrachte wijziging heeft tengevolge, dat in art. 10 al. 2 ook gelezen moet worden „en in art. 9 onder 2°, 4°, 6° en 7°".

Art. 17. De heer BOURICIUS wil dit artikel doen vervallen als overbodig naast de artt. 121 en 122 der Gemeentewet. Ten einde aan zijne bezwaren tegemoet te komen, wijzigt de commissie art. 17 in dier voege, dat achter „archieven" gelezen wordt: „behoudens het toezicht op de uitvoering door Gedeputeerde Staten. De artt. 121 en 122 Gemeentewet zijn in deze toepasselijk".

Art. 19. Overeenkomstig het voorstel van den heer MULLER wijzigt de commissie het artikel in dier voege, dat in plaats der woorden „kunnen de rechterlijke archieven weder in bruikleen worden gegeven" gelezen wordt: „kunnen de oude rechterlijke archieven, welke dagteekenen van voor de invoering der Fransche wetgeving, in bewaring worden teruggegeven." „Teruggegeven" kan niet met den heer BOURICIUS vervangen worden door „gegeven", daar dan niet zou blijken, aan welke gemeente de rechterlijke archieven worden afgestaan.

Daarentegen is de commissie van oordeel, dat het beter is de vraag omtrent de bewaring der registers van den burgerlijken stand hier niet aan te roeren.

Slotbepaling. Vóór art. 24 van het ontwerp wil de heer BOURICIUS twee artikelen inlasschen. Het eerste luidt: „Art. 103, 2e lid der gemeentewet vervalt". De commissie acht aanneming van dit voorstel gevaarlijk,

omdat daaruit zou volgen, dat overigens de gemeentewet ongewijzigd kan blijven. Dat onze Vereeniging er anders over denkt, is gebleken in de vergadering van 5 Juli 1904 (Archievenblad XIII blz. 14—16). Bovendien is de bijvoeging overbodig, daar eene latere wettelijke regeling eene vroegere van rechtswege vervangt.

Tegen het volgende door den heer BOURICIUS voorgestelde artikel heeft de commissie geen bezwaar. Zij wenscht het echter te lezen: „Deze wet kan worden aangehaald als: Archiefwet 19 . . (St.Bl. . . . .)".

Evenmin tegen het door den heer BOURICIUS ontworpen laatste artikel: „Deze wet treedt in werking op een door Ons nader te bepalen tijdstip".

Memorie van toelichting. Wanneer het de bedoeling der vergadering is de memorie van toelichting der commissie over te nemen, heeft deze laatste geen overwegend bezwaar tegen de daarin door den heer MULLER voorgestelde wijzigingen, voor zoover zij zijn geformuleerd.

DE COMMISSIE.

Met welken dag beginnen Dionysius Exiguus en Beda Venerabilis de anni dominicae incarnationis?

Dat de discussie tusschen de heeren MULLER en NÉLIS, in de Revue des bibliothèques begonnen en in het Archievenblad voortgezet, in hooge mate mijne aandacht heeft getrokken, behoef ik aan de lezers van het laatstgenoemde tijdschrift niet te verzekeren. Zonder twijfel is door den heer MULLER overtuigend aangetoond, dat de jaarsdagstijl, dien vele chronologen bij het herleiden van middeleeuwsche data plegen te verwaarloozen, eene veel grootere rol heeft gespeeld, dan gewoonlijk wordt aangenomen, en zijn vertoog heeft dit goede resultaat gehad, dat ook zijne tegenstanders [1]) hebben erkend, dat bij het beantwoorden van de vraag, aan welken datum eene middeleeuwsche dateering beantwoordt, rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid, dat de jaarsdagstijl is gebruikt. De heer MULLER is evenwel nog verder gegaan en heeft dit beginsel gesteld: de jaarsdagstijl regel, de kerkelijke stijlen uitzondering; als dus niet blijkt, dat een kerkelijke stijl gebezigd is, moet het gebruik van den jaarsdagstijl, althans voorloopig, worden aangenomen. Het komt mij voor, dat voor de al of niet juistheid dier stelling van overwegend belang is, of bij de invoering van de Christelijke jaartelling deze verbonden is met den jaarsdagstijl of met een der kerkelijke stijlen. Hebben DIONYSIUS EXIGUUS, de vader van onze jaartelling, en BEDA VENERABILIS, die haar door zijne werken in geheel westelijk Europa heeft verbreid, hunne jaren begonnen met Kerstmis of met Maria Boodschap, dan is de stelling van

[1]) Zie J. C(UVELIER) in de Revue des bibliothèques et archives, V blz. 50.

den heer MULLER verloren; want de jaarsdagstijl is dan onder den invloed van het Romeinsche jaar of, gelijk men in de middeleeuwen zeide, het zonnejaar ontstaan, nadat de Christelijke jaartelling met een ander jaarbegin reeds in gebruik was gekomen, en heeft eerst langzamerhand terrein op de kerkelijke stijlen veroverd, totdat ten slotte in de 16de eeuw de overwinning hem toeviel. Zoo daarentegen DIONYSIUS en BEDA het jaar met 1 Januari begonnen hebben, gelijk wij, dan zijn de kerkelijke stijlen indringelingen, die wel in een gedeelte der middeleeuwen een aanzienlijk terrein hebben veroverd, maar die toch den oorpronkelijken jaarsdagstijl nooit geheel hebben kunnen verdringen en ten slotte al hunne veroveringen hebben zien verloren gaan. In dat laatste geval is de jaarsdagstijl dus ongetwijfeld de regel en vormen de kerkelijke stijlen altijd uitzonderingen, hoe talrijk die dan ook mogen zijn geweest. [1]) Het schijnt mij dus van belang na te gaan, welk jaarbegin DIONYSIUS en BEDA aan hunne jaren van Christus hebben verbonden. [2])

Zoo men over deze quaestie de moderne chronologen raadpleegt, dan wordt men niet veel wijzer. GROTEFEND laat zich over den stijl van DIONYSIUS niet uit, maar schijnt aan BEDA den Kerststijl toe te kennen. Men zou dit althans opmaken uit het volgende citaat [3]): „Doch fand die Kürzung des Jahres (door den saltus lunae) nicht gerade bei dem eingeschobenen Monate statt, sondern wurde möglichst an das Ende des lunisolaren Cyclus gesetzt, bei den Alexandrinern in die Julilunation des Jahres XIX, bei BEDA an die entsprechende Stelle seines dem Jahresanfang vom 25. Dec. accommodirten Cyclus, also in die Novemberlunation des Jahres XIX n. aur." IDELER zwijgt daarentegen over BEDA, maar zegt van DIONYSIUS [4]): „Nichts nöthigt uns zu der Voraussetzung, dass DIONYSIUS EXIGUUS, der seine Ostertafel im Jahr 525 n. Chr. berechnete, den zu Rom damals noch immer gebräuchlichen Anfang des Consularjahrs geändert, und die seiner Tafel zum Grunde liegenden Jahre von irgend einer andern

[1]) Deze tegenstelling is eigenlijk te gunstig voor den heer NÉLIS; de mogelijkheid bestaat, dat, ook al voerde BEDA, dien men den oudsten computist kan noemen, de kerkelijke stijlen in de kanselarijen in, buiten de kanselarijen steeds de jaarsdagstijl regel is geweest. Heeft daarentegen BEDA den jaarsdagstijl gebruikt, dan staat het vast, dat die zelfs bij de computisten regel is geweest.

[2]) Men kan den invloed van BEDA op de middeleeuwsche chronologie bezwaarlijk te hoog aanslaan. Zijne Paaschtafel, zegt RÜHL (Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit blz. 133), „ist die Grundlage aller mittelalterlichen Osterberechnung; alle späteren Computisten sind von ihm abhängig, alle Angaben über Jahrescharakterismen, Mondalter u. s. w. sind aus ihm entnommen". BEDA's systeem is uit zijne beide chronologische werken: De temporibus en De temporum ratione met zekerheid op te maken; daaruit in hoofdzaak moet men ook leeren, hoe de Paaschtafel van DIONYSIUS, van wiens geschriften slechts weinig bewaard is, was ingericht.

[3]) Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, I, blz. 128, kol. 2.

[4]) Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, II, blz. 328.

Epoche gezählt habe." Duidelijker nog spreekt zich RÜHL [1]) uit: „Die Jahre dieser Aera (nl. van DIONYSIUS) sind so berechnet, dass das 248. Jahr Diocletians dem 532. nach Christi Geburt gleich gesetzt wurde, nur dass das letztere mit dem 1. Januar, also 4 Monate und 3 Tage später anfängt." Geheel anders weer is de opvatting van BOND, die schijnt aan te nemen, dat het christelijke jaar oorspronkelijk met 25 Maart begon. Hij schrijft althans [2]): „The system of reckoning the Christian era, now in use, was introduced by DIONYSIUS EXIGUUS . . . ., commencing with the 25th of March, but subsequently reckoned from Christmas-day, the 25th of December"; en iets later [3]): „In England and Ireland the year was reckoned from the „Annunciation", the 25the of March, and Christmas-Day, the 25the of December, after the sixth century until 1066." Bij zooveel verschil van opvatting tusschen de mannen van het vak zelf is een nader onderzoek naar deze zaak m.i. niet zonder belang.

Hoe DIONYSIUS er toe gekomen is de Christelijke jaartelling in te voeren, vertelt hij zelf. Degenen, die vroeger Paaschtafels vervaardigd hadden, met name CYRILLUS, zijn onmiddellijke voorganger, hadden daarbij gebruik gemaakt van de jaartelling van Diocletianus; maar DIONYSIUS was van dat gebruik afgeweken: „noluimus circulis nostris memoriam impij et persecutoris innectere, sed magis elegimus ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi annorum tempora praenotare; quatenus exordium spei nostrae notius nobis existeret, et causa reparationis humanae, id est, passio Redemptoris nostri, euidentius eluceret", zegt hij zelf [4]), en BEDA [5]) herhaalt zijne woorden. Omtrent den aard dier „anni dominicae incarnationis" [6]) blijkt uit DIONYSIUS niets. Dat zij van de geboorte van Christus berekend waren, beteekent toch niet anders, dan dat als het eerste jaar der nieuwe jaartelling dat jaar genomen werd, waarin Christus' geboorte werd geplaatst; er uit te willen afleiden, dat het eerste jaar met den dag der geboorte zelf begon, zou bepaald onjuist zijn. BEDA [7]) zegt zelfs uitdrukkelijk, dat, daar de geheele Paaschcyclus 532 jaren groot is, het tweede jaar van de tafel van DIONYSIUS d. i. 533 dezelfde kenmerken vertoont als het jaar, waarin

---

[1]) Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit blz. 198. Reeds vroeger was dezelfde opvatting gehuldigd door VAN DER HAGEN (De cyclis paschalibus blz. 22): „Anni autem Domini, qui in Cyclo Dionysii praenotantur, ineunt una cum anno Civili Romano, a Kalendis Januarii."

[2]) Handy-book of rules and tables for verifying dates with the Christian era, 4e druk, blz. 21. Zoo dacht ook kardinaal NORIS er over. Zie diens geschrift: De cyclo paschali Ravennate blz. 216—223.

[3]) A. w. blz. 91.

[4]) DIONYSIUS EXIGUUS. Epistola ad Petronium (PETAVIUS. De doctrina temporum II, blz. 874; JANUS. Historia cycli Dionysiani blz. 63).

[5]) BEDA. De temporum ratione c. 47 (GILES VI, blz. 240).

[6]) BEDA. L. c. (GILES blz. 239).

[7]) L. c. (GILES blz. 240).

Christus geboren is: „secundum sui circuli annum ipsum esse, quo ejusdem sacrosanctae incarnationis mysterium coepit" en elders [1]: „nimirum v erant concurrentes anno quo natus est Dominus". Me dunkt, BEDA zou zich in beide gevallen anders hebben uitgedrukt, zoo hij het eerste jaar der Christelijke jaartelling van den dag der vleeschwording zelf, hetzij dan 25 Maart, hetzij 25 December, had geteld. En als BEDA handelt over den kalender der heidensche Angelsaksers [2], zegt hij: „Incipiebant autem annum ab octavo Calendarum Januariarum die, ubi nunc natale Domini celebramus." Wanneer hij de jaren van Christus met Kerstmis begonnen had, zou hij zeker niet nagelaten hebben op deze merkwaardige coïncidentie te wijzen. [3]

Wellicht zal men hiertegen aanvoeren, dat de aard der jaartelling van Christus' geboorte zelf het medebrengt, dat de jaren van den dag der geboorte gerekend worden: men telde toch ook in de middeleeuwen de regeeringsjaren der verschillende vorsten van den datum, waarop zij den troon hadden beklommen, of waarop zij tot koning waren gekroond. DIONYSIUS zelf vergelijkt de jaren van Christus met die van Diocletianus en stelt juist in plaats van de jaren van dien heiden en Christenvervolger die van Christus zelf, die van Zijne vleeschwording af de ware Koning der wereld is. Inderdaad is het volkomen juist, dat in het grootste gedeelte der middeleeuwen de jaren der vorsten van den datum van den aanvang hunner regeering gerekend worden en geenszins elk met een kalenderjaar samenvallen, maar integendeel regelmatig uit gedeelten van twee elkander opvolgende kalenderjaren bestaan; maar deze wijze van berekening der regeeringsjaren bestond nog niet, toen DIONYSIUS zijne Christelijke jaartelling invoerde. „Alle Datierung", zegt MOMMSEN [4], „beruht auf der gleichen Länge der dabei zu Grunde gelegten Zeitfrist; dies Princip wird durchbrochen, wenn sich die Endjahre eines jeden Regierenden mehr oder minder verkürzen, und damit der Zweck der Datierung, die Summenziehung, unmöglich gemacht. Denn nothwendig haben die effectiven Regierungsjahre unter jedem Regiment ihr eigenes Neujahr und sind den bürgerlichen Jahren in unbequemster stets wechselnder Weise incongruent. Auch die Geschichte bestätigt es, dass, wo man zunächtst die Datierung an die lebenslängliche Herrschaft angeknüpft hat, dies geschehen ist mit Anlehnung der Herrscherjahre an das landesübliche Kalenderjahr. Wir werden noch darauf zurückzukommen haben, dass die Zählung nach den dem burgerlichen Jahre angepassten Regierungsjahren dem Heimathgebiete

[1]) L. c. (GILES blz. 241).

[2]) A. w. c. 15 (GILES blz. 178).

[3]) Deze plaats is tevens eene waarschuwing om de invoering van het jaarbegin met Kerstmis niet uitsluitend aan den invloed der kerk toe te schrijven; ook heidensche herinneringen aan het jaarbegin met het winter-solstitium speelden daarbij eene rol.

[4]) Das römisch-germanische Herrscherjahr (Neues Achiv XVI) blz. 52.

der monarchischen Staatenbildung, dem Orient und Aegypten, von jeher geläufig gewesen und in dem letzteren Lande stets in Gebrauch geblieben ist." De in Egypte gebruikelijke jaren van Diocletianus begonnen dan ook niet met den 17den September 284, den dag, waarop deze, gelijk uit het Chronicon Paschale [1]) blijkt, tot keizer werd geproclameerd, maar met den eersten Thot (het Egyptische nieuwejaar, overeenkomende met den 29sten Augustus) van het jaar, waarin hij keizer werd, dus met 29 Augustus 284. [2]) Toen dus DIONYSIUS het Alexandrijnsche stelsel tot bepaling van het Paaschfeest voor Rome omwerkte, verving hij de in Egypte gebruikelijke jaren van Diocletianus, die met het Egyptische nieuwejaar begonnen, door de jaren van Christus, die evenals de Romeinsche jaren van 1 Januari tot 31 December liepen. DIONYSIUS stelde zijn circulus in 525 op. [3]) Eerst daarna stelde de „Allerweltreformator" keizer JUSTINIANUS bij de 47ste novelle van 31 Augustus 537 de bepaling vast, dat de oorkonden in de eerste plaats gedateerd moesten worden naar de keizerjaren, die loopen zouden van den dag, waarop de keizer de regeering had aanvaard, wat in dit geval 1 April was. Dit is de oorsprong van het middeleeuwsche regeeringsjaar. [4]) DIONYSIUS kende die nieuwe regeeringsjaren derhalve nog niet, toen hij zijne Paaschtafel opstelde, en kon ze bij zijne jaren van Christus dus niet navolgen.

BEDA, die met geen woord aanduidt, dat hij in dezen van DIONYSIUS afwijkt, heeft het nieuwe stelsel wel gekend; de in zijne Historia ecclesiastica gentis Anglorum opgenomen pauselijke brieven zijn er naar gedateerd; maar dat ook het oudere stelsel hem nog zeer wel bekend was, bewijst de volgende plaats [5]), waarin hij de instelling van het indictiecijfer aldus verklaart: „Dum enim, verbi gratia, quilibet Imperator medio anni tempore vita vel regno decederet, poterat evenire ut eundem annum unus historicus ejusdem regis adscriberet temporibus, eo quod ejus partem regnaret: alter vero historicus eundem successori illius potius attitulandum putaret, eo quod et hic partem aeque ejus haberet in regno." Immers deze redeneering veronderstelt de onderlinge gelijkheid van de regeeringsjaren van twee opvolgende heerschers, welke ophoudt, zoodra elk hunner zijne jaren berekent van den dag, waarop hij aan de regeering kwam.

Reeds het bovenstaande maakt het m. i. niet twijfelachtig, dat DIONYSIUS en BEDA hunne jaren ab incarnatione van den 1sten Januari af rekenden. Mij is in hunne geschriften geene enkele plaats bekend, die met die op-

---

1) DINDORF, blz. 510.
2) RÜHL A. w. blz. 185.
3) Epistola ad Petronium (PETAVIUS blz. 874; JANUS blz. 63). Vgl. NORIS. De cyclo paschali Ravennate, blz. 157.
4) BRESSLAU. Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, I, blz. 833; MOMMSEN A. w. blz. 54, 65.
5) A. w. c. 48 (GILES blz. 243, 244).

vatting in strijd zou zijn. Een onderzoek naar de inrichting van de Paaschtafel van beide schrijvers zelve zal, hoop ik, het bewijs, dat zij den jaarsdagstijl gebezigd hebben, nog duidelijker maken. De tafel bestond uit acht kolommen, „VIII est lineis communitus", gelijk BEDA [1]) zegt, die achtereenvolgens bevatten de jaren van Christus, het indictiecijfer, de epakten, de concurrentes, het jaar van den cyclus lunaris, den terminus paschalis, den Paaschdag zelf en de luna Paschae. Twee dier kolommen, de zesde, die den terminus paschalis, en de zevende, die den Paaschdag aanwijzen, zijn voor ons verder onderzoek van geen nut; zij geven een bepaalden dag aan, die niet verandert, hetzij men het jaar met 25 December of met 1 Januari begint [2]); de andere kolommen daarentegen bevatten cijfers, die jaarlijks veranderen, en het is zaak daarbij na te gaan, op welken datum die verandering van jaarcijfer plaats heeft. Zoo mijne meening, dat de cijfers der eerste kolom, de jaren van Christus, met 1 Januari veranderen, juist is, moeten ook de cijfers der andere kolommen met dienzelfden datum veranderen, tenzij het tegendeel in de toelichting, die BEDA tot zijn circulus geeft, uitdrukkelijk wordt opgemerkt. Zoo reeds dadelijk bij de indicties. „Incipiunt", zegt BEDA [3]), „autem Indictiones ab VIII Calendas Octobris, ibidemque terminantur."

Een ander geval is het echter met de epakten, die in de derde kolom voor elk jaar worden opgegeven. De epakten wijzen bij BEDA [4]) den ouderdom der maan op den 22sten Maart van elk jaar aan: „Sed proprie quae in circulo decennovenali [5]) annotatae sunt epactae, lunam quota sit in XI Calendas Apriles . . . . signant." Intusschen is van dezen sedes epactarum de datum, waarop het cijfer der epakten verandert, geheel onafhankelijk. Dat cijfer dient nl. voor andere berekeningen, die niet enkel op den 22sten Maart, maar op het geheele jaar betrekking hebben. Zoo geeft BEDA regels voor de berekening van den ouderdom der maan op den 1sten van elke maand met behulp van het guldengetal en de epakten, en daarbij gaat hij uit van de veronderstelling, dat beiden veranderen met Januari [6]).

[1]) De temporibus c. 13 (GILES VI blz. 129). — „Meines Wissens", zegt RÜHL (A. w. blz. 133, noot 1), „ist der Circulus paschalis des BEDA, den dieser der Schrift De ratione temporum vorangestellt hatte, nirgends in der ursprünglichen gestalt gedruckt." Achter de Bazeler uitgave komt zulk eene tafel, „vielfach durch Druckfehler entstellt", voor, niet echter in de uitgave van GILES. In hoeverre de tafel, die JANUS blz. 76—78 afdrukt, van DIONYSIUS zelf afkomstig is, is eveneens onzeker.

[2]) Zij hebben echter deze beteekenis, dat zij het jaarbegin met Maria Boodschap uitsluiten, daar anders in sommige jaren (b.v. 535) twee Paaschdagen zouden vallen, in andere (b.v. 536) geen enkele, wat met de inrichting der Paaschtafels van DIONYSIUS en BEDA niet is overeen te brengen.

[3]) De temporum ratione c. 48 (GILES blz. 244).

[4]) A. w. c. 50 (GILES blz. 245).

[5]) De Paaschtafel van BEDA was in circuli decennovennales telkens van 19 jaren verdeeld.

[6]) A. w. c. 20 (GILES blz. 187, 188).

„Primo decennovenalis circuli anno", zegt hij, „in quo nullae sunt Epactae in Calendas Januarias nona est luna, in Calendas Februarias decima, in Calendas Martias VIIII, in Calendas Apriles X, in Calendas Maias XI, in Calendas Junias XII, in Calendas Julias [1]) XIII, in Calendas Augustas XIIII, in Calendas Septembres XVI [2]), in Calendas Octobres XVI, in Calendas Novembres XVIII, in Calendas Decembres XVIII. Hos tibi numeros pro regularibus singulorum mensium sume, quibus annuas addens Epactas, lunam quota sit per Calendas quasque sine errore reperies." Had BEDA hierbij het oog gehad op epakten, die niet met 1 Januari maar met een anderen datum veranderen, hij had het moeten zeggen, even goed als hij opmerkzaam maakt op de wijziging, die de door hem aangegeven berekening in het 19de jaar van den cyclus decennovennalis ten gevolge van den saltus lunae ondergaat. Maar integendeel, hij vestigt nog eens uitdrukkelijk de aandacht er op, dat zijne epakten met 1 Januari veranderen [3]): „Non autem transitorie commemorandum, quod hoc argumentum a Septembri quidam incipiunt, ponentes eidem Septembri regulares V, Octobri V, Novembri VII, Decembri VII, et caetera ut supra nos posuimus: quod ob auctoritatem Aegyptiorum rationabiliter prorsus agunt, ut a quibus origo computandi sumpta est, horum quoque in computando anni principium imitentur. Verum aliis aptius multo et expeditius videtur, ut computatio omnis, quantum non necessitas rationis obsistat, a principio anni sui etiam apud Romanos incipiat, et usque ad terminum anni ratio atque intemerato [4]) ordine procurrat." De aanhaling is lang, maar voor ons onderwerp van het hoogste gewicht; zij bewijst, dat de onmiddellijke navolgers der Alexandrijnsche geleerden [5]) de epakten en de regulares lunares lieten beginnen met den 1sten September, maar dat BEDA ze liet beginnen met den 1sten Januari, en dat wel omdat hij meende, dat het rationeel was alle berekeningen, bij welke dat eenigszins mogelijk was (quantum non necessitas rationis obsistat), te beginnen met het Romeinsche jaarbegin.

Zeer verwant aan de epakten zijn de concurrentes en de lunae Paschae. De laatsten worden vermeld in de achtste kolom; zij wijzen den ouderdom der maan op Paschen aan, maar worden overigens bij het berekenen van andere elementen van den kalender niet gebruikt en kunnen hier dus verder

[1]) Bij GILES staat abusievelijk „Junias".

[2]) Bij GILES staat abusievelijk „XV"; voor de goede lezing zie men de Bazeler uitgave.

[3]) L. c. (GILES blz. 189).

[4]) RÜHL A. w. blz. 139 noot 3 stelt voor om in plaats van „ratio atque intemerato" te lezen: „ratione atque inturbato"; de Bazeler uitgave leest: „rato atque intemerato".

[5]) SICKEL. Die Lunarbuchstaben in den Kalendarien des Mittelalters (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften zu Wien XXXVIII) blz. 188 en 189 herinnert er aan, dat de Alexandrijnen zelf natuurlijk andere regulares hadden, daar hunne maanden niet samenvielen met de Romeinsche.

buiten beschouwing blijven. Anders staat het met de concurrentes, de cijfers I tot VII, die aanduiden, op welken dag der week de 24ste Maart van elk jaar valt: „specialiter quae sit nono Calendarum Aprilium feria designant" [1]). Zij zijn dus nauw verwant aan onze Zondagsletters. Ook die cijfers gelden, evenals de epakten, voor het geheele jaar, en met behulp daarvan kan bepaald worden, op welken weekdag de eerste dag van elke maand valt. De daarvoor noodige berekening wordt aldus gegeven [2]): „Habet ergo regulares Januarius II [3]), Februarius V [4]), Martius V, Aprilis [5]) I, Maius III" enz. „Qui videlicet regulares hoc specialiter indicant, quota sit feria per Calendas, eo anno quo septem concurrentes adscripti sunt dies: caeteris vero annis addes concurrentes quotquot in praesenti fuerint adnotati ad regulares mensium singulorum, et ita diem Calendarum sine errore semper invenies." Oorspronkelijk schijnen de concurrentes met 1 Maart veranderd te zijn [6]); maar BEDA heeft bij de verandering der concurrentes het Romeinsche met 1 Januari beginnende jaar tot grondslag genomen. Dit blijkt niet alleen, omdat hij, de regulares opnoemende, met Januari begint, maar vooral hieruit, dat bij eene wisseling der concurrentes in Maart de regulares van Januari en Februari niet II en V maar III en VI zijn [7]). Bovendien zoo men de concurrentes met jaarsdag verandert, moet men bij de berekening van den weekdag van 1 Januari en 1 Februari er op bedacht zijn, dat in schrikkeljaren de concurrentes eene eenheid lager genomen moeten worden om dezelfde reden, waarom een schrikkeljaar twee zondagsletters heeft; iets wat natuurlijk overbodig is, als men de concurrentes in Maart veranderen laat. Welnu BEDA gaat aldus voort: „Hoc tantum memor esto, ut cum imminente anno bissextili unus concurrentium intermittendus est dies, eo tamen numero quem intermissurus es, in Januario Februarioque utaris: ac in Calendis primum Martiis per illum qui circulo continetur [8]) solis computare incipias." Men ziet dus, dat BEDA evenals de epakten ook de concurrentes laat veranderen met 1 Januari.

Er blijft nu nog over te spreken van den in de vijfde kolom vermelden cyclus lunaris. Alvorens daartoe over te gaan eerst eene enkele opmerking over den cyclus decennovennalis, die nauw aan den cyclus lunaris verwant is. Negentien zonnejaren van 365 dagen zijn bijna gelijk aan 12 maanjaren van 354 en 7 maanjaren van 384 dagen. Het verschil

---

1) BEDA. A. w. c. 53 (GILES blz. 250).
2) BEDA A. w. c. 21 (GILES blz. 190).
3) In de Bazeler uitgave staat abusievelijk „III".
4) Bij GILES staat abusievelijk „VI"; voor de goede lezing zie men de Bazeler uitgave.
5) Bij GILES staat abusievelijk „Apriles".
6) GROTEFEND A. w. I, blz. 28, kol. 1.
7) A. w. I, blz. 164, kol. 2.
8) Bij GILES staat abusievelijk: „centinetur".

van één dag wordt door den saltus lunae, waardoor een der maanjaren met een dag verminderd wordt, weggenomen. Zulk een cyclus van 19 maanjaren is zoowel de cyclus decennovennalis als de cyclus lunaris; het eenige verschil tusschen beiden is, dat de cyclus lunaris drie jaren later begint dan de cyclus decennovennalis. „Quintus", zegt BEDA [1]), „(ordo continet) cyclum lunarem, quem tribus annis decennovenalis praecedit", en dat DIONYSIUS er niet anders over dacht, blijkt uit meer dan éene plaats in zijne brieven. Ik haal hier alleen deze aan [2]): „Atque ut hoc manifestius possit intelligi, praesentis anni exemplo monstremus. Indictio quippe quarta est et lunaris circulus undecimus, decemnovennalis cyclus decimus quartus." De jaren van den cyclus decennovennalis worden in de tafels van DIONYSIUS en BEDA niet met de jaren van Christus vergeleken; maar zij hebben hunne Paaschtafels in afdeelingen van 19 jaren verdeeld, en het eerste jaar van zulk eene afdeeling is tevens het eerste van den cyclus decennovennalis, zoodat men toch zonder moeite de vergelijking maken kan. De vraag is nu: hoe berekende BEDA de jaren van den cyclus, d. w. z. met welke maanmaand begon hij ze? De Alexandrijnen kenden een dubbel begin van het maanjaar, nl. een, waarbij het zoo dicht mogelijk bij den eersten Thot (29 Augustus) gebracht werd, en een ander, waarbij volgens de Joodsche opvatting de Paaschmaand de eerste maand van het maanjaar was [3]); in de middeleeuwen daarentegen was het begin van het maanjaar zoo dicht mogelijk gebracht in de nabijheid van 1 Januari of van 25 December; dit is bij de schommeling in het jaarbegin bij den cyclus niet uit te maken [4]). Van het begin van de jaren van den cyclus decennovennalis ongeveer met den 1sten Thot spreken DIONYSIUS en BEDA niet; wel daarentegen kennen zij het begin van het maanjaar met de Paaschmaand: „annus quisque decennovenalis [5]) circuli", zegt BEDA [6]), „propter legalem Hebraeorum observationem a paschali mense inchoat, ibidemque finitur", en elders [7]): „excepto videlicet anno primo saepe dicti decennovenalis cycli, quem a decimaquarta luna paschae ultimi, id est, nonidecimi anni usque ad quartamdecimam lunam ejusdem primi numerare curamus." DIONYSIUS [8]) kende geene andere berekening der jaren van

---

1) De temporibus c. 13 (GILES blz. 129).
2) Epistola ad Bonifatium et Bonum (PETAVIUS blz. 877; JANUS blz. 111, 112).
3) SICKEL A. w. blz. 168, 169.
4) GROTEFEND A. w. I, blz. 128, kol. 2. Deze schrijver spreekt hier alleen van het jaarbegin met 25 December; maar hetgeen hij zegt, is evenzeer op het jaarbegin met 1 Januari van toepassing. Immers het maanjaar begint volgens dit stelsel ten vroegste met 6 December, ten laatste met 3 Januari.
5) Bij GILES staat abusievelijk: „decennovenali".
6) De temporum ratione c. 56 (GILES blz. 253).
7) A. w. c. 42 (GILES blz. 229).
8) Epistola ad Bonifatium et Bonum (PETAVIUS blz. 878; JANUS blz. 113—115).

den cyclus decennovennalis dan deze; maar BEDA, getrouw aan zijn beginsel om alle berekeningen zooveel mogelijk tot het jaarbegin van 1 Januari terug te brengen, kent ook den zoogenaamden „accomodirten" cyclus decennovennalis — ons guldengetal — die het jaar ongeveer met 25 December of 1 Januari beginnen laat. „Quod ut manifestius fiat", zegt hij [1]), „singulorum ex ordine cursum videamus annorum et quod Dionysius in mense paschali, nos in Januario facere curemus. Anno lunari primo, decennovenali quarto, a Calendis Januariis, usque in 13 [2]) Calendas Januarias quia communis est, fiunt dies 354 [3]). Anno lunari 2, decennovenali 5 a 12 Calendas Januarias usque 5 idus Decembris, quia communis est, fiunt dies 354" etc., en in de reeds hiervoor aangehaalde plaats, waar hij met behulp der epakten den ouderdom der maan voor den eersten dag van elke maand berekent, zegt hij [4]): „Primo decennovenalis circuli anno, in quo nullae sunt Epactae in Calendas Januarias nona est luna, in Calendas Februarias decima, in Calendas Martias VIIII, in Calendas Apriles X, in Calendas Maias XI" etc. Dit laatste is alleen juist, zoo men het maanjaar laat loopen van 24 December, laat ons zeggen, 531 tot en met 12 December 532, maar niet zoo men het jaar begint met 4 April 531 en eindigt met 22 Maart 532.

De saltus lunae, d.w.z. de vermindering van het maanjaar met één dag om aan het einde van den cyclus zonne- en maanjaar weder te doen samenvallen, werd door de Alexandrijnen, die den cyclus oorspronkelijk, gelijk is opgemerkt, met Augustus begonnen, in Juli van het laatste jaar van den cyclus gesteld; BEDA [5]) echter bracht hem over naar November: „Si enim ipsum argumentum juxta Aegyptios a Septembri mense, ubi principium est anni eorum, inchoaveris, necesse est ut luna Julii mensis eo anno XXIX dies ut nunquam alias habeat, uno videlicet ratione saltus amisso, et ob id luna Calendarum Augustarum tertia reddatur, quae juxta argumenti regulam secunda computabatur. Si vero, juxta hoc quod nos supra docuimus, a Januario principium argumenti sumere mavis, eodem ordine luna in Calendas Decembres VII incurrit, quae juxta argumentum sexta fieri debuisse putabatur: quia nimirum luna Novembris mensis unam amittit diem".

Naast de jaren van den cyclus decennovennalis staan nu bij DIONYSIUS en BEDA de daarmede geheel parallel loopende jaren van den cyclus lunaris. Het eenige verschil tusschen de beide cycli is, dat het eerste jaar van den cyclus lunaris overeenkomt met het 4de van den cyclus decennovennalis en

[1]) A. w. c. 56 (GILES blz. 253).
[2]) In de Bazeler uitgave staat abusievelijk „XII".
[3]) Zoo moet men lezen in plaats van het overgeleverde „353".
[4]) A. w. c. 20 (GILES blz. 187).
[5]) L. c. (GILES blz. 189).

zoo vervolgens. Welk nut had het de beide stelsels naast elkander in de Paaschtafels op te nemen? Waarom DIONYSIUS zich van den cyclus lunaris bediende, blijkt niet. De jaren er van laat hij, evenals die van den cyclus decennovennalis, met de Paaschmaand beginnen.[1]) Hij schijnt de geheele inrichting van CYRILLUS te hebben overgenomen.[2]) BEDA[3]) hechtte echter aan den cyclus lunaris eene andere beteekenis, die verklaart, waarom hij aan het gebruik er van vastgehouden heeft; dit blijkt uit de definitie, die hij van den cyclus geeft: „qui proprie Romanorum est: et ad mensem Januarium pertinens: nam sicut annus quisque decennovenalis circuli propter legalem Hebraeorum observationem a paschali mense inchoat, ibidemque finitur: ita et hic Romanorum institutione a luna Januarii mensis inchoat, atque ibidem desinit". Nog duidelijker maakt hij het iets verder op eene bij de bespreking van den cyclus decennovennalis reeds aangehaalde plaats[4]): „Quod ut manifestius fiat, singulorum ex ordine cursum videamus annorum, et quod Dionysius in mense paschali, nos in Januario facere curemus. Anno lunari primo, decennovenali quarto, a Calendis Januariis, usque in 13 Calendas Januarias, quia communis est, fiunt dies 354 . . . Anno lunari 19, decennovenali 3, ab Idibus Decembris, usque in 2 Calendas Januarias, quia embolismus est, fiunt dies 384." Waarom hield dus BEDA naast den cyclus decennovenalis aan den cyclus lunaris vast? Hij bleef getrouw aan zijn beginsel om alle berekeningen zooveel mogelijk in verband te brengen met het Romeinsche jaarbegin, en daar hij nu de maanjaren, wier begindag telkens verandert, omdat zij nu eens 354 dan weer 384 dagen lang zijn, niet kon herleiden tot het jaarbegin van 1 Januari, wilde hij den negentienjarigen cyclus althans zoodanig ingericht hebben, dat het eerste jaar van dien cyclus met 1 Januari begon en het laatste met 31 December eindigde.[5]) Zulk een cyclus meende hij gevonden te hebben in den cyclus lunaris; dat hij zich daarbij vergiste[6]) — want niet het eerste, maar het laatste jaar van dien cyclus begint met 1 Januari — doet tot het beginsel, waardoor hij geleid werd, niet af. De valsche verklaring, die BEDA geeft van den door hem van DIONYSIUS overgenomen cyclus lunaris, bewijst, hoezeer het jaarbegin met den 1 Januari bij hem op den voorgrond stond. GROTEFEND beweert wel is waar[7]): „Der Cyclus (decennovennalis) der Alexandriner beginnt

[1]) Epistola ad Bonifatium et Bonum (PETAVIUS blz. 878; JANUS blz. 113—115).
[2]) Zie JANUS A. w. blz. 74 en 75. Zie echter VAN DER HAGEN. De cyclis paschalibus blz. 28.
[3]) A. w. c. 56 (GILES blz. 253).
[4]) L. c. (GILES blz. 253. 255).
[5]) De Alexandrijnen begonnen het 1ste jaar van den cyclus decennovennalis met 28 Augustus, dus zoo dicht mogelijk bij hun nieuwejaar; op 29 Augustus valt bij hen nooit eene luna I.
[6]) Vgl. VAN DER HAGEN. De cyclo lunari Dionysii et Bedae blz. 402—409.
[7]) A. w. I, blz. 128, kol. 2. Zie ook SICKEL A. w. blz. 174.

mit dem Jahre XIX (d. h. der luna quinta decima paschalis unseres J. XIX) um für den 29 Aug. (1 Thot) den Anfangstag des solaren Jahres, eine ungefähre Coincidenz eines Neumondes (Aug. 28) zu erhalten. Die gleiche Coincidenz (24 Dec.) ergiebt sich in diesem Jahre für den abendländischen Jahresanfang des 25 Dec., ein Grund mehr für die abendländische Kirche die Alexandrinische Anordnung des 19jährigen Cyclus bestehen und nur die Mondrechnung mit dem Jahre I, dessen Januarlunation auf den 24 Dec. trifft, also um 9 Monate später, beginnen zu lassen." Wat hiervan echter moge zijn, in elk geval is het niet toepasselijk op BEDA, die juist door het handhaven van den overigens volkomen overtolligen cyclus lunaris het bewijs heeft geleverd, hoezeer het jaarbegin met 1 Januari hem ter harte ging.

Ik resumeer. De Alexandrijnen veranderden de epakten met den 1sten Thot, het begin van hun jaar; BEDA stelt daarvoor in de plaats den 1sten Januari, het begin van het Romeinsche jaar. De Alexandrijnen veranderden de concurrentes met 1 Maart; BEDA stelt daarvoor in de plaats den 1sten Januari. De Alexandrijnen begonnen de jaren van den cyclus decennovennalis hetzij met de Paaschmaand, hetzij zooveel mogelijk in de nabijheid van den 1sten Thot; BEDA, die ook het jaarbegin met de Paaschmaand kent, plaatst het tweede jaarbegin zooveel mogelijk in de nabijheid van 1sten Januari. De Alexandrijnen plaatsten den saltus lunae in de maand, onmiddellijk voorafgaande aan de eerste maand van het eerste ongeveer met den 1sten Thot beginnende jaar van den cyclus decennovennalis; BEDA stelt denzelfden saltus lunae in de maand, die onmiddellijk voorafgaat aan het jaarbegin ongeveer op 1 Januari. De naast den cyclus decennovennalis volkomen overbodige cyclus lunaris, dien de Alexandrijnen met de Paaschmaand begonnen, wordt door BEDA opgevat en verklaard als de cyclus van 19 jaren, die met 1 Januari begint en met 31 December eindigt. Is het dan niet aan te nemen, dat ook de jaren van Christus, die bij BEDA getreden zijn in de plaats van de met den 1sten Thot beginnende jaren van Diocletianus, met 1 Januari beginnen? M.i. is het niet twijfelachtig, of ook in dit opzicht heeft BEDA zich gehouden aan het door hem uitgesproken beginsel: „aptius multo et expeditius videtur, ut computatio omnis, quantum non necessitas rationis obsistat, a principio anni sui etiam apud Romanos incipiat".

R. FRUIN.

Delftsche stijl.

In het Eerste Memoriaalboek van Burgemeesteren van Delft, loopende over de jaren 1537—1575, wisselen bij de data de uitdrukkingen stilo curie, stilo (huius) oppidi, stilo Delphico elkaar willekeurig af; uit de chronologische opvolging der ingeschreven handelingen van Burge-

meesteren is te bewijzen, dat door de genoemde uitdrukkingen alleen de Paaschstijl wordt bedoeld.

Dat de plaatselijke autoriteiten in de Hollandsche stad den Hof- (Paasch)stijl gebruikten, is zeker niet vreemd, maar in het oogvallend is wèl het veelvuldig, vrij algemeen, gebruik van de uitdrukking stilo Delphico, ter vervanging van stilo curie, na het verloop der eerste tientallen jaren der 16e eeuw. Had het stadsbestuur tengevolge van verkregen meerder zelfstandigheid ten tijde der regeering van Karel V gevoel van grooter eigenwaarde gekregen, zóó groot, dat het niet meer weten wilde in zijne tijdrekening den stijl van het volk tegen dien van het Hof te hebben verwisseld? [1]) — Het schijnt aannemelijk — en sprekend is het, waar in de rekeningen van den Schout op één en dezelfde bladzijde de Schout — vertegenwoordiger van den Vorst — als dateerende „stilo curie" en Schepenen in een gewezen vonnis als dateerende „stilo Delphico" voorkomen (rek. v. d. Schout 1566—'70: Inv. No. 2066).

De „stilus thesauricus" [2]), waarvan mede in het genoemd Memoriaal wordt melding gemaakt, schijnt niet zoo algemeen bekend, al hebben alle archivarissen dikwijls het „tijde deser rekeninge" gelezen. De Delftsche Thesauriersrekeningen begonnen den 1en Mei bij het optreden van den nieuwen Thesaurier en eindigden den laatsten April daaraanvolgende; het eerstaanwezige Maanboek (ligger van in te vorderen gelden) van *1482* begint met 1 Mei 1482 en eindigt den laatsten April 1483. Bij opgaven van vervaldagen van renten o. a. moest — het behoeft geene verklaring — in het bijzonder met den stilus Thesauricus worden rekening gehouden.

De ordonnantie der Staten van Holland van 1 April 1580 kwam een eind maken aan de „diversiteyt vant schrijven stilo Dephico" en omdat die ordonnantie misschien niet van zoo algemeene bekendheid is en de verandering in de algemeene tijdrekening met eene verandering van begin en eind van het stadsrekeningjaar naar het oordeel van het Delftsch bestuur moest samengaan [3]) — het kan zijn nut hebben op het verband te wijzen — moge hier extract uit een ter zake door de Veertigraden en Vroedschappen van Delft den 13en December 1581 vastgestelde ordonnantie volgen:

---

[1]) „Stilo communi" komt in het genoemd Memoriaal ook nog hier en daar voor, waar het jaarbegin op 1 Januari berekend was.

[2]) Cf. GROTEFEND: in voce Stylus Camerae.

[3]) Te Deventer viel in de oudst bekende rekeningen der 14e eeuw het begin van het rekeningjaar samen met de vernieuwing van het schepencollege op 22 Febr. (S. Peter ad Cathedram), bij welke gelegenheid het beheer der stadsfinantiën door de oude aan de nieuwe schepenen werd overgedragen — de Cameraar was schepen; het maatschappelijk jaar begon echter 1 Januari. (Inleiding tot de Cameraarsrekeningen van 1337—1366, pag. 29 en 31). Vergel. ook Dr. P. J. BLOK: Stadsrekeningen van Groningen Inl. X en XI.

Ordonnantie waernae den thesaurier der stad Delft mitsgaders burghemeesteren ende regierders der selver stadt in der tijt zijnde beroerende dadministratie van der stadtsghoeden hen zullen hebben te reguleren. [1])

Alsoe by de ordonnantie op tstuck van de polytiën van de heeren Staten van Hollant, in dato den 1en April 1580 in Hollant ghepubliceert, geordonneert ende gestatueert is, dat voortaen in den Graefschappe van Hollant ende Vrieslandt nochte by den Hove Provinciael, oock nyet in eenighe steden, dorpen ofte wettelijcke collegien nochte by eenige inghesetenen van den selven landen in computatie ende berekeninghe van den beghinne ende eynde van den jare egene andere stile ofte maniere van schrijven en sal worden gebruyckt dan die men houdt voor de ghemene, te weten dat alomme by eenen yeghelijcken in den voorseiden lande tbeghin van den jare ghenomen ende gherekent zal worden den eersten dach van de maent Januarius, sonder dat die van den rade ofte die van den gevolge van den Hove noch eenighe regierders der steden ofte dorpen collegiën ofte andere publycque persoonen ende particuliere ondersaeten van de voorseide landen eenighe andere stile ofte maniere sullen moegen gebruycken in heuren acten, gherechtelijcke brieven ende instrumenten, noch in heure registers ofte protocollen, nochte oock sulcx sullen moeghen laeten gheschieden, op seeckere peynen in de voorseide ordonnantie begrepen etc.; ende burgemeesteren, schepenen ende die van de vroetschap der stede van Delff rypelijcken up die saecke gelet hebbende, des te meer, dat dese stadt in voergaende jaeren uut saecke van der diversiteyt vant schrijven van stilo Delphico groete processen heeft moeten sustineeren; omme deselve ordonnantiën van de Heeren Staten van Hollant te effectueren ende tgebruyck van den stile oppidi, curie, thesaurico, tot noch toe binnen der stadt ghebruyckt, overmits dat, het thesaurierschappe deser stadt ingaende den 1en Mey ende expirerende den lesten Aprill, notelijck het ghebruyck van alsulcke stijl van den eersten Januarij tot Paesschen ende voorts van Paesschen tot den lesten Aprill respective mosten voor hen brenghen in quitantiën van den rentieren up deser stadt renten heffende alsoock in den registren ende rekeninge, wech te nemen, is by die veertichgen ende vroetschappen gheresolveert:

In den eersten, dat van nu voortaen in der Secretarye ende by den thesauriers surceren ende ophouden sall het ghebruyck van tschryven stilo Delphico.

Dat alle jaers den 23en Decembris by de vroetschappen nae ouder

[1]) Extract uit het Memoriaalboek van Burgemeesteren: 1575—1596, fol. 99 et seq.

ghewoonte twee van de notabelste vreedtsaemste ende bequaemste persoonen ghenomineert zullen worden, die by lotinghe ofte by accorde een van hen beyden binnen 24 uyren sullen moeten uytmaecken, die ter expiratie van dezelve 24 uyren den dienst vant thesaurierschappe sal moeten anvaerden ende den eedt doen, omme prima Januarij daeraenvolghende daerinne te treden ende tselve te bedienen den tijt van een gheheel jaer, als totten laesten Decembris daeraenvolghende incluys.

M. H. VAN VISVLIET.

De jaarstijl te Maastricht.

In de *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht, tome XLII*, heeft Dr. P. DOPPLER een opstel geplaatst over den jaarstijl te Maastricht. Deze „Bijdrage tot de geschiedenis „der tijdrekenkunde te Maastricht in de middeleeuwen" [1]) geeft mij aanleiding tot het maken van een paar kantteekeningen.

De quintessence van het opstel komt hierop neer: de bisschoppen van Luik gebruikten den Kerststijl in de XIde, XIIde en de eerste 30 jaren der XIIIde eeuwen; omstreeks 1230 is de Paaschstijl daarvoor in de plaats gesteld; in 1333 werd teruggekeerd tot den Kerststijl. De stad Maastricht lag in het bisdom Luik. Staat te bewijzen het vermoeden, dat de stad Maastricht en de geestelijke corporaties aldaar den stijl der bisschoppelijke kanselarij hebben gevolgd.

Vooraf vestigt de Schrijver de aandacht hierop, dat men „allicht ge„neigd (is) te denken, dat in al de charters, waarin bij de dagteekening „voormelde formulen [2]) voorkomen, de stylus Annuntiationis, Maria„Boodschapsstijl, gebruikt is. Toch is dit niet zoo, integendeel . . . zoo„wel zij die den stylus Incarnationis als die den Kerststijl volgden ge„bruikten voornoemde formulen. Aan de voorkomende formulen, anno „a nativitate, anno incarnationis, anno circumcisionis, . . . heeft men in „de meeste gevallen eenzelfde beteekenis gegeven om het jaar der christe„lijke tijdrekening aan te duiden." „In de meeste gevallen" wordt gezegd in verband met dateeringen, door GROTEFEND, naar wiens *Zeitrechnung* Schrijver verwijst, medegedeeld.

Hebben nu de stad Maastricht en de kapittelen van St. Servaas en van O. L. Vrouw aldaar vóór 1230 den Kerststijl gebruikt?

Voor de stad worden 3 oorkonden aangehaald, 1 van de regeering zelf en 2 van particulieren. Tusschen haakjes moet ik de aandacht erop

---

[1]) Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht, tome XLII, pag. 211—229.

[2]) Nl. anno incarnationis Domini, anno dominice incarnationis enz.

vestigen, dat de laatste stukken in dezen niet op eenzelfde lijn staan met 't eerste, niet ter stedelijke kanselarij behoeven te zijn geschreven en dan dus niets bewijzen voor den stijl dier kanselarij. Is 't zelfs onrechtmatig, te vermoeden, dat 't contract dd. 1158 (1159), waarbij „zekere Henricus „gehuwd met de dochter van Geldulfus, ministerialis van St. Servaas-„kapittel, bij de kanoniken daarvan in erfpacht (neemt) achttien bunders „bouwland . . .", door den notaris van 't kapittel is opgemaakt? Ligt dit niet voor de hand? En wanneer wij in 1230 eene erfrente zien schenken aan 't kapittel van St. Servaas, en de acte gepasseerd wordt (evenals in 1158 (1159)) in tegenwoordigheid van „meerdere kanoniken van St. Ser-„vaas-kerk", wordt dan niet wederom de gedachte gewekt, dat de notaris van 't kapittel wellicht 't stuk heeft opgesteld?

Maar dit daargelaten. Wat bewijzen deze 3 stukken, wanneer zij alle 3 afkomstig waren van de stedelijke kanselarij, voor den jaarstijl te Maastricht?

De datum van 't eerste luidt: „Acta sunt hec anno dominice incar-„nationis M°C°L°VIII°, indictione VII°." Nu stemt 1158 overeen met de 6de indictie, de 7de indictie daarentegen met 1159. Hieruit volgt dus, dat geen Kerststijl, doch Paasch- of Maria Boodschapsstijl is gevolgd. Eene vingerwijzing in die richting zien wij in den betalingsdag der jaarlijksche pacht; deze dag wordt gesteld op O. L. Vrouwe-Lichtmis (2 Februari). De pacht is verschuldigd over een jaar, dus de uitgifte in erfpacht geschiedde w e l l i c h t op of omtrent 2 Februari (1159). Opmerking verdient nog, dat Dr. DOPPLER 't stuk stelt op 1159 en dus den aangenomen Kerststijl in de toepassing verloochent.

De tweede acte is gedagteekend: anno ab incarnatione Christi M°CC°XXVII in Exaltatione sancte Crucis. Terecht stelt Dr. DOPPLER 't stuk op 14 September 1227. Uit dezen datum is dus geen bewijs te putten voor eenigen stijl.

Hetzelfde is 't geval met het 3de stuk, actum anno gracie M°CC° tricesimo.

Schrijver gaat daarna over tot het kapittel van St. Servaas, dat „bezigde „insgelijks voor de XIIIe eeuw den Kerststijl. Meerdere documenten zijn „voorhanden om zulks te bewijzen; eenigen" worden ons in regest medegedeeld. Doch bij al die dateeringen (op 1 na) treft 't ons, dat wij slechts jaartallen ontvangen en daarmede overeenstemmende indicties, regeerings- en pontificaatsjaren. Deze laatste beide soorten zouden ons eenig licht kunnen geven, wanneer daaruit moest volgen de beperking der dagteekening van een stuk tot 't voorjaar of de laatste week van een jaar. Dit is echter met geen der stukken het geval. Men vergelijke slechts de volgende dateeringen:

1. Acta sunt autem hec anno ab incarnatione Domini M°C°XXVI°,

indictione IV, regnante Lothario Romanorum rege huius nominis tertio.

N. B. 1126 is de 4de indictie. Lotharius de Saks werd gekozen 30 Augustus en rex 13 September 1125.

2. Actum est hoc anno ab incarnatione M°C LX°, indictione octava, regnante Frederico imperatore, Henrico Leodiensium episcopo, existente preposito eiusdem ecclesie Gerardo.

N. B. 1160 is de 8ste indictie. Frederik Barbarossa werd keizer 18 Juni 1155 en overleed 10 Juni 1190. Hendrik bisschop van Luik komt voor in 1151 (Sloet, N°. 297) en 1156 (v. d. Bergh I, N°. 135; Sloet, N°. 304), doch is dood in 1165 (Sloet, N°. 311). Gerard proost van (St. Servaas, volgens mededeeling van Dr. DOPPLER) vond ik niet, doch kan bestaan hebben tusschen Arnoldus (Arnulphus) in 1146 en Christianus in 1165 (Publications Limbourg, t. VIII, p. 448).

3. Hec notata sunt anno ab incarnatione Domini M°C°LXXI°, indictione IIII, regnante Frederico imperatore, Rudolfo Leodiensi ecclesie pontificali cathedra presidente, Garsendonio Mantuano episcopo ecclesie beati Servatii preposito existente.

N. B. 1171 is de 4de indictie. Frederik Barbarossa z. b. Rudolf bisschop van Luik komt o. a. voor 12 Oct. 1171 (Sloet, N°. 333) en 1181 (v. d. Bergh I, N°. 161). Garsendonius, bisschop van Mantua, komt in de series prepositorum van St. Servaas te Maastricht voor op 1176 en 1179 (Publications Limbourg, t. VIII, p. 449).

4. Anno incarnationis dominice millesimo centesimo octogesimo nono, indictione septima.

N. B. 1189 is de 7de indictie.

5. Acta sunt hec anno dominice incarnationis millesimo centesimo nonagesimo sexto, indictione quarta decima, regnante Henrico Romanorum imperatore.

N. B. 1196 is de 14de indictie. Hendrik VI werd keizer 15 April 1191 en overleed 28 September 1197.

6. Anno dominice incarnationis M°CC°VI°, indictione IX^a.

N.B. 1206 is de 9de indictie.

Het eenige stuk, dat een dag aanwijst, is gedateerd:

7. Hec autem acta sunt Traiecti in claustro beati Servacii anno dominice incarnationis M°CC°IX°, XV kalendas Januarii, indictione VII. — Nu is 1209 de 12de indictie; 't stuk is slechts voorhanden in afschrift, de copiist heeft dus waarschijnlijk eene fout begaan. Dit doet in dezen evenwel niet ter zake, omdat

XV kalendas Januarii = 18 [1]) December en 18 December niets kan bewijzen voor of tegen Maria Boodschaps-, Paasch- of Kerststijl, omdat die datum buiten den kritieken tijd valt.

Na deze regesten laat Dr. DOPPLER volgen deze mededeeling:

„Nog bestaan acten met het gebruik van den Kerkstijl [2]) van de „jaren 1218, 1219, 1220 en 1225, allen door het kapittel uitgevaardigd", waaraan hij eene noot toevoegt: „Van al deze acten is in mijn bezit een „afschrift." De dateeringen dier stukken vernemen wij evenwel niet.

Volgt 't kapittel van O. L. Vrouw, waarvan ons de dateeringen van 3 acten worden medegedeeld. Een daarvan lijdt echter aan 't zelfde euvel als de 6 zooeven besproken dateeringen. Zij luiden aldus:

1. Acta sunt hec publice anno incarnationis dominice M°C'VII°, indictione XV^a, regnante Heinrico patre expulso, Otberto episcopo, Steppone preposito presidente, Lamberto decano.

   N.B. 1107 is de 15de indictie. Hendrik V (zoon van den bekenden Canossa-ganger) werd rex 6 Januari 1106. Otbertus komt als bisschop van Luik voor o.a.: op 1 Febr. 1092 (A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, Bnd. III, S. 988) en in 1118 (Sloet, N°. 232). Steppo wordt als aartsdiaken genoemd op 30 September 1118 (Sloet, N°. 232). Den deken Lambertus kon ik in 't te mijner beschikking staande materiaal nog niet vinden.

2. Actum Traiecti pupplice in ecclesia beate Virginis anno gratie millesimo ducentesimo vicesimo quinto, indictione tertia decima, feria quinta proxima post sancte Marie Purificationem.

   N.B. 1225 is de 13de indictie. De feria V post Marie Purificationem valt èn in 1225 èn in 1226 vóór Paschen (in 1225 op 6 Februari). Jaartal en indictie wijzen op 1225. 't Stuk is dus niet gedagteekend naar Maria Boodschaps- of Paaschstijl, doch naar Kerststijl.

3. Acta sunt hec anno gratie M°CC°XXV°, indictione XIII, VII kalendas Aprilis.

   N.B. 1225 is de 13de indictie. VII kal. Aprilis = 26 Maart. Paschen viel in 1225 op 30 Maart, in 1226 op 19 April. Jaartal en indictie wijzen op 1225. 't Stuk is dus niet gedagteekend naar Paaschstijl, doch naar Maria Boodschaps- of Kerststijl.

Hierna gaat Dr. DOPPLER over tot het bewijzen, dat de Paaschstijl, die sedert c. 1230 door de bisschoppelijke kanselarij van Luik werd aange-

[1]) Dr. DOPPLER schrijft bij vergissing 8.

[2]) Zeker een lapsus calami voor Kerststijl?

nomen, onmiddellijk of korten tijd daarna ook door de stad Maastricht en de beide genoemde kapittelen is gevolgd. De door hem medegedeelde dateeringen zijn evenwel van Mei—Juli en bewijzen dus niets.

Voor de stad Maastricht zou „de oudste voorhanden acte, waarin het „Paaschjaar voorkomt", zijn „uitgegaan van de schepenen van het Luiksch „hooggerecht" en dagteekenen van: anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo tercio, in octava sancti Johannis Baptiste. De octaaf van 24 Juni is 1 Juli.

Het kapittel van St. Servaas gaf een acte uit dd.: Acta sunt hec anno Domini M°CC° tricesimo primo, VII Idus Junii in Translatione sancti Servatii. 't Stuk is dus van 7 Juni 1231.

Het kapittel van O. L. Vrouw dagteekende: Actum et datum mense Maio anno M°CC° tricesimo secundo, indictione quinta. 1232 is de 5de indictie. 't Stuk is dus van Mei 1232.

Onverschillig welken stijl men aanneemt, zijn deze acten van de vermelde dagen. Uit de dateeringen volgt dus niet, dat Paaschstijl is gebruikt.

Geen kracht is ook te putten uit de verzekering van Dr. DOPPLER, dat de stukken tot 1230 de formule gebruiken „anno incarnationis", die van 1230 tot c. 1333 „anno Domini" en die na 1333 (wanneer weer de Kerststijl werd gevolgd) „anno nativitatis" of „a nativitate." Hierop zou eerst te bouwen zijn, wanneer bewezen was, dat die formules in 't bisdom Luik werden gebezigd ter aanduiding van den stijl. Boven deelde ik reeds mede, dat Dr. DOPPLER aan de hand van GROTEFEND aan de formule „anno incarnationis" geen waarde toekent. Voor geen der 3 formules bewijst hij, dat zij ter genoemde aanduiding werden gebruikt. Totdat dit bewijs is bijgebracht, mag dus aan de wijziging der formule, die buiten den stijl kan omgaan, geen waarde worden toegekend.

Hebben nu de stad Maastricht en de beide meermalen genoemde kapittelen à l'instar der bisschoppelijke kanselarij, die in 1333 tot den Kerststijl terugkeerde, ook dezen stijl aangenomen?

„Het schijnt, dat het kapittel van O. L. Vrouw nog enkele jaren den „Paaschstijl bleef volgen, althans een charter van dat kapittel van 1336 „November 9. . . . heeft den Paaschstijl . . . anno Domini M°CCC° tri„cesimo sexto mensis Novembris die nono. Of na dat jaar de Paaschstijl „nog lang werd gebezigd, kunnen wij bij gebrek aan bescheiden niet be„palen. Het eerste charter van dat kapittel, waarin de Kerststijl is gebezigd, „dagteekent van 1345 Juni 24 . . . ."

Om te kunnen beoordeelen, welken stijl een stuk huldigt, dient dit te vallen in den kritieken tijd, den tijd van 't jaar, waarin verschil van stijl verschil van dagteekening met zich brengt. Welken stijl men aanneme, een stuk van 9 November is en blijft altijd van 9 November, een

stuk van 24 Juni is en blijft altijd van 24 Juni. Zooals ik reeds meer dan eens opmerkte, bewijzen zulke data niets voor den gebruikten stijl.

Is juist de verklaring, dat voor 't kapittel van St. Servaas „sedert 1347 „enkele acten voorkomen, waarin het Kerstjaar gebezigd is" en hetgeen volgt: „De laatste acte, waarbij dat kapittel den Paaschstijl volgde, is van „1372 Maart 16, terwijl in een acte van 7 October van datzelfde jaar de „Kerststijl is gebezigd; daarna is die stijl de gebruikelijke"? — Wederom, uit eene acte van 7 October blijkt geen stijl, en voor 't overige wordt ons geen bewijs bijgebracht.

Zeer belangrijk is 's Schrijvers mededeeling omtrent de formule in stukken, uitgegaan van schepenen van Maastricht na 1373 tot 1388 Februari 22: „prout adhuc scribitur de consuetudine opidi memorati, (se- „cundum quam dato [1]) in festo Pasche renovatur)". Deze acten zijn dus zeer beslist in den Paaschstijl gedateerd. „Na dien tijd is de Kerststijl „regelmatig gebezigd" moeten wij weder aannemen, zonder dat bewijs geleverd wordt.

Van belang is eveneens, dat het Hof van Lenculen of de Vroenhof (eene heerlijkheid ten zuiden van Maastricht) deze Maastrichter gewoonte volgde; „voor de laatste maal vinden wij zulks in een brief van 1385 „Januari 12: prout adhuc scribitur de consuetudine dicte curie nostre, „secundum quam data in festo Pasche renovatur".

Vermelding verdient verder, dat „vele acten der 16de eeuw, door de „regeering der stad Maastricht uitgevaardigd", eene formule hebben als „stile van Ludick", „stile des hoeffs Ludick", „nae stile des crisdoms „Ludick", „stylo Leodiensi", door den Schrijver vertaald als Kerststijl.

Resumeerende verkrijgen wij dus:

1. dat (het kapittel van St. Servaas te Maastricht) den Paaschstijl gebruikte in eene oorkonde dd. 1158 (1159);
2. dat het kapittel van O. L. Vrouw te Maastricht den Kerststijl gebruikte in eene oorkonde dd. 6 Februari 1125, en den Kerststijl (of den Maria Boodschapsstijl) in eene oorkonde dd. 26 Maart 1125;
3. dat de schepenen van Maastricht den Paaschstijl volgden van na 1373 tot 1388 Februari 22;
4. dat het Hof van Lenculen of de Vroenhof den Paaschstijl volgde van . . . . tot 1385 Januari 12;
5. dat de stadsregeering van Maastricht den stijl van Luik, van 't Luiker hof of 't Luiker bisdom volgde in vele acten der 16de eeuw.

[1]) Lees „data".

Ten slotte zijn wij Dr. DOPPLER dankbaar, dat hij de aandacht wakker riep voor de vraag, of wellicht de formules „anno incarnationis," „anno „Domini" enz. eene beteekenis hebben. In 't algemeen mag dit niet worden aangenomen, maar plaatselijk zou dit mogelijk kunnen zijn. Men mag daarbij evenwel niet à priori redeneeren, doch heeft 't onomstootelijk bewijs daarvoor te leveren.

Assen, April 1907. JOOSTING.

De jaarstijl te Maastricht.

Antwoord aan den heer Mr. J. G. C. JOOSTING.

In ons artikel in de Publications etc., dat eene bijdrage was tot de geschiedenis der tijdrekenkunde te Maastricht in de Middeleeuwen en tot inleiding heeft gediend van het tweede deel der schepenbrieven van S. Servaas-kapittel aldaar, onlangs verschenen, schreven wij:

„Al is nu de uitdrukking anno Domini geen absoluut bewijs van het gebruik van den Paaschstijl, toch kunnen wij verzekeren, dat in de acten, te Luik en in geheel het bisdom uitgevaardigd en waarin de Paaschstijl is gebruikt, geene andere dan voormelde formule anno Domini voorkomt, terwijl in al de overige acten van vóór en na dien tijd, als wanneer de Kerststijl is gebezigd, in die van vóór 1230 de formule anno Incarnationis en in die van na 1333 de formule anno Nativitatis of a Nativitate de gebruikelijke is" [1]).

De heer EDGAR DE MARNEFFE, chef de division aan het Staatsarchief te Brussel, bewees uit meerdere acten en uit de indictie, dat te Luik voormelde stijlen werden gebruikt [2]).

Bij de door hem aangehaalde acten kunnen wij nog de twee volgende voegen. De eerste van het Kathedraal-kapittel van Luik is gedateerd anno ab incarnatione Domini M° C° octavo, indictione prima, octavo kalendas marcii [3]). Was hier de Paaschstijl of de stijl van Maria Boodschap gebezigd, dan kreeg men 1109, hetgeen niet stemt met de indictie, die van 1109 de 2e is. De tweede acte is van bisschop Albéron de Chiny (1134—1145), gegeven te Luik 25 Februari 1140: .... VI kalendas martii anno ab incarnatione Domini M°. C°. XL°, indictione III^a, regnante Conrado Romanorum rege secundo anno regni eius II° [4]). Koenraad werd gekozen

[1]) Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht, tome XLII p. 221.

[2]) Edgar de Marneffe, Styles et indictions suivis dans les anciens documents Liégeois. Bruxelles, H. Cordemans—De Bruyne 1896. Kl. 4.

[3]) S. Bormans et E. Schoolmeesters, Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liége, tome premier, p. 51.

[4]) Ibidem, p. 63.

7 Maart en rex 13 Maart 1138; was de Paaschstijl of die van Maria Boodschap gebruikt, dan stemde het jaar niet met dat der regeering van den Koning en met de indictie.

De groote probabiliteit, waarop wij steunden, dat te Luik de hiervoren aangehaalde formules gebezigd werden voor de aanduiding van den jaarstijl, blijkt uit de volgende cijfers.

In het hierboven aangehaalde werk Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liége tome I, komen 42 acten voor, uitgevaardigd tusschen 1085 en 1220, de tijd waarin te Luik de Kerststijl werd gebruikt; van die 42 hebben 37 de formule anno incarnationis, te weten 13 acten van de Bisschoppen, 9 van het Kathedraal kapittel, 8 van dignitarissen (o. a. aartsdiakenen, officialen) en nog 7 van adellijke personen of particulieren, die in nauwe betrekking stonden met dat prins-bisdom; van de 5 overige acten hebben 3 de uitdrukking verbi gratia, en 2 van bisschop Hugo van Pierrepont, respectievelijk van 1214 en 1218, de formule anno Domini.

Daarentegen van circa 1220 tot 1334, als wanneer te Luik de Paaschstijl is gebezigd, komen in datzelfde werk voor 73 acten van de Bisschoppen, 101 van het Kathedraal kapittel, 34 van dignitarissen van het bisdom, 75 van de Kapittels van Luik en andere Kapittels, alsmede van schepenbanken uit dat prins-bisdom, welke allen hebben de formule anno Domini; daarbij nog 48 acten van adellijke en particuliere personen insgelijks met diezelfde formule; — 34 acten van de Bisschoppen (waarvan 32 in het Luiker Fransch), 18 (12 in het Luiker Fransch) van het Kathedraal kapittel, 2 van dignitarissen, 10 van verschillende Kapittels van het bisdom (waarvan 8 in het Luiker Fransch), 47 van schepenbanken van Luik en het bisdom (45 in het Luiker Fransch) hebben anno gratie, l'an de grasce of an nostre Seigneur; 20 acten van Bisschoppen (5 in het Latijn), 16 van het Kathedraal kapittel (5 in het Latijn), 4 van dignitarissen (2 in het Latijn) en 7 (2 in het Latijn) van Kapittels, te Luik en elders in het bisdom gelegen, hebben de formule anno incarnationis, l'an del incarnation.

Bij de archieven van het Kapittel van St. Maarten te Luik [1]) komen van 1079—1223, als wanneer te Luik de Kerststijl werd gebruikt, 22 acten voor met de formule anno incarnationis, waarvan 3 van Bisschoppen, 2 van aartsdiakenen, 9 van het Kapittel van St. Maarten en 2 van andere Kapittels van het bisdom. Daarentegen van de 171 acten, loopende over de jaren 1225—1334, de tijd waarin te Luik de Paaschstijl de gebruikelijke was, zijn 13 van de Bisschoppen, 5 van het Kathedraal kapittel, 29 van den officiaal, 42 van het Kapittel van St. Maarten, 3 van andere Kapittels

[1]) J. G. Schoonbroodt, Inventaire analitique et chronologique des chartes du chapitre de Saint-Martin à Liége. Liége, J. Desoer, 1878. 4°.

van het bisdom en 2 van schepenbanken, die allen hebben de formule anno Domini; 2 van het Kathedraal kapittel hebben anno gratie; 1 van een Bisschop, 3 van Kapittels van het bisdom en 13 van het leenhof van Luik hebben de formule l'an de grasce, daarentegen 1 van het Kathedraal kapittel uit 1293 anno nativitatis.

In Cartulaire ou recueil des chartes et documents inédits de l'église collégiale de Saint-Paul, actuellement Cathédrale de Liége, zijn uitgegeven 24 acten van vóór c. 1230 met de formule anno incarnationis, waarvan 7 van Bisschoppen, 1 van het Kathedraal kapittel, 6 van dignitarissen, 7 van het Kapittel van St. Paul en 2 met de formule anno gratie; daarentegen 87 van c. 1230—1234 met anno domini, waarvan 10 van Bisschoppen, 8 van het Kathedraal kapittel, 27 van dignitarissen (meestal van den Officiaal), 1 van een ander Kapittel van het bisdom, 1 van de schepenbank van Luik, 20 van het Kapittel van St. Paul, 18 van particulieren (meestal van kanoniken van Luik of abten der abdijen in dat bisdom); daarbij nog 15 acten met l'an de grasce.

Bij de acten van de abdij Val-St. Lambert bij Luik [1]) komen voor: van 1111—1228 Mei 55 acten, waarvan 49 met anno incarnationis, te weten 18 van Bisschoppen, 8 van het Kathedraal kapittel, 5 van dignitarissen (officialen en aartsdiakenen), 2 van Kapittels van Luik, 4 van de abdij Val-St. Lambert en 12 van abten, kanoniken en adellijke personen van Luik; van de 6 overigen hebben 5 anno gratie (waaronder 1 van een kanonik van St. Lambert) en 1 anno Domini (acte van Gerard van Dongelberg); van Mei 1228—1324 tellen wij 222 acten in het Latijn met de formule anno Domini, waarvan 44 van Bisschoppen, 21 van het Kathedraal kapittel, 40 van dignitarissen (officialen, aartsdiakenen), 11 van Kapittels van Luik, 17 van de abdij Val-St. Lambert, 7 van andere kloosters, 76 van kanoniken van Luik, abten, ridders enz. en 6 van schepen- en laatbanken; 103 in het Luiker Fransch met l'an de grasce, zijnde 9 van Bisschoppen, 50 van schepenbanken uit het prinsdom Luik, 22 van de abdij Val-St. Lambert en 26 van particulieren (kanoniken, ridders enz.); 35, loopende over de jaren 1255—1316, hebben l'an delle incarnation, van deze laatsten 1 van bisschop Jan d'Enghien 1276 Oct. 11, 14 van schepenbanken (o.a. van Dinant, Nandrin, Seraing) en 20 van particulieren, graven, ridders.

Na 1333 komt, op enkele uitzonderingen na uit de eerste jaren, in al de acten de formule anno nativitatis, anno a nativitate, l'an del nativiteit voor.

Wanneer men nu bedenkt de nauwe betrekking, die steeds tusschen

[1]) J. G. Schoonbroodt, Inventaire analitique et chronologique des archives de l'abbaye du Val-St. Lambert lez Liége. Liége, J. Desoer 1875. 4°.

Luik en Maastricht heeft bestaan, welke laatste stad den Prins-bisschop tot mede-souverein had, en den invloed, die op elk gebied te Maastricht door Luik is uitgeoefend, kan men gereedelijk aannemen, dat men ook inderdaad te Maastricht Luik heeft gevolgd voor het gebruik der formules van de jaarstijlen. Vandaar dat wij bij het aanhalen der Maastrichtsche acten, met het oog op de groote probabiliteit der gebruikte formules, daarop alleen onze aandacht vestigden.

De heer JOOSTING schrijft (hiervoor bl. 217): „Hierop zou eerst te bouwen zijn, wanneer bewezen was, dat die formules in het bisdom Luik werden gebezigd ter aanduiding van den stijl."

Onzes erachtens hebben wij de groote waarschijnlijkheid, om niet te zeggen zekerheid, hiervan bewezen.

Wij moeten nog bemerken, dat bij de dagteekening der acte van 1159 (zie hiervoor bl. 214) anno dominice incarnationis M°. C°. L°. VIII eene schrijffout is ingeslopen; dit moet zijn M°. C°. L°. VIIII°.

P. DOPPLER.

De formule „consulatus eius (Augusti) anno . . . . ." in de pauselijke kanselarij.

Dat het consulaat onder keizer IUSTINIANUS en zijne opvolgers zijne beteekenis verloren had, en dat toen niet meer jaarlijks twee consuls werden aangesteld, maar dat slechts voor enkele jaren één consul werd benoemd en de tusschenliggende als anni post consulatum werden geteld, is bekend genoeg. De wijze, waarop de telling der postconsulaatjaren geschiedde, was, gelijk reeds door PAGI [1]) is opgemerkt, verschillend. Deze geleerde stelde tegenover elkander den modus loquendi Marcellinianus en den modus loquendi Victorianus. Het eerste systeem kwam geheel overeen met de wijze, die tot dusverre bij het tellen van postconsulaatjaren in gebruik was geweest [2]). In 541 was BASILIUS consul geweest; voor 542 was geen consul aangesteld, en dat jaar was dus het eerste post consulatum Basilii; 543, waarin ook geen consul fungeerde, het tweede post consulatum Basilii enz. Waarom dit systeem door PAGI naar MARCELLINUS wordt genoemd, is niet duidelijk, daar de kroniek van MARCELLINUS eindigt met 534, en diens continuator [3]) juist bij de telling der postconsulaten van Basilius het tweede systeem volgt, dat PAGI naar een ander aanhanger er van, VICTOR TONNENNENSIS, het Victoriaansche noemt. Volgens dat stelsel telt bij de berekening der postconsulaatjaren het consuljaar zelf mede; de

---

[1]) Dissertatio hypatica blz. 129.

[2]) Het eerste postconsulaatjaar is 307.

[3]) Chronica minora II, blz. 106 en 107.

bovengenoemde jaren worden b.v. door VICTOR [1]) aldus aangeduid:

541 Basilio consule.

542 post consulatum Basilii anno II.

543 post consulatum Basilii anno III.

Deze laatste telwijze, hoewel minder correct, komt toch in Italië zooveel meer voor dan de eerste, dat DE ROSSI [2]) meende, dat zij door keizer IUSTINUS officieel was ingevoerd. Terecht is MOMMSEN [3]) daartegen opgekomen, en heeft hij met een beroep op het Chronicon Paschale betoogd, dat te Constantinopel, waar toch zeker het officieele gebruik gold, het consuljaar zelf bij de postconsulaatjaren niet werd medegeteld.

Er is echter nog eene derde telwijze, op welke PAGI in het boven aangehaalde werk [4]) opmerkzaam maakt, en die o.a. bij MARIUS AVENTICENSIS voorkomt. Deze geeft nl. de jaren 566 en volgende [5]) aldus aan:

566 Annus I consulatus Iustini Augusti.

567 Annus II consulatus Iustini Augusti.

568 Annus III consulatus Iustini Augusti.

Dit systeem komt dus grootendeels met het Victoriaansche overeen; maar het spreekt niet van postconsulaatjaren, maar van consulaatjaren.

Deze laatste uitdrukkingswijze nu is, naar ik meen, ook eenige malen door de pauselijke kanselarij gebruikt, en daarop wensch ik hier de aandacht te vestigen. Drie malen is zij mij voorgekomen, in de eerste plaats in een schrijven van paus GREGORIUS I ten gunste van de kerk van San Paolo fuori [6]), dat, uitgehouwen in marmer, in die kerk is bewaard. Dat stuk is gedateerd: „dat. VIII kal. Febr. imperante domino nostro Phoca P. P. anno secundo et consulatus eius anno primo, indictione VII", waarmede blijkens de indictie en het regeeringsjaar 25 Januari 604 is aangeduid. Oppervlakkig heeft het den schijn, alsof hier eene fout in den tekst is geslopen, en alsof in plaats van „consulatus eius anno primo" gelezen moet worden „post consulatum eius anno primo"; want PHOCAS was in November 602 keizer geworden [7]), en het jaar 603 wordt in het Chronicon Paschale [8]) aangeduid als *ὑπ. Φωκᾶ Αὐγούστου μόνου* en 604 als *μετὰ ὑπ. Φωκᾶ Αὐγούστου*. Intusschen dat is slechts schijn;

---

[1]) A. w. II, blz. 200 en 201.

[2]) Inscriptiones urbis Romae christianae I, blz. XLVII der inleiding.

[3]) Das römisch-germanische Herrscherjahr (Neues Archiv XVI, blz. 55 noot).

[4]) Blz. 134.

[5]) Chronica minora II, blz. 238. Het jaar 566 telt MARIUS dubbel, eerst als annus XXV p. c Basilii en daarna als annus I consulatus Iustini Augusti. Zie Chronica minora III, blz. 548.

[6]) JAFFÉ. Regesta pontificum Romanorum dl. I[2], nr. 1991.

[7]) CLINTON. Fasti Romani II, blz. 157.

[8]) DINDORF I, blz. 695, 696.

in werkelijkheid is PHOCAS niet in 603 maar in 604 consul geweest, gelijk de Fasti Heracliani [1]) duidelijk opgeven. Het Chronicon Paschale vergist zich hier, gelijk het zich op 566 [2]) vergist, op welk jaar het ook *μετὰ ὑπατείαν* in plaats van *ὑπατείας* heeft. Dit blijkt trouwens duidelijk bij de volgende jaren; want voor 605 geeft het op *μετὰ ὑπ. Φωκᾶ Αὐγούστου τὸ α'* en zoo voort, zoodat 610 aan het zesde jaar na het consulaat van PHOCAS wordt gelijkgesteld. PHOCAS moet dus in 604, niet in 603 consul zijn geweest. Er moet dus aan de dateering van den brief van paus GREGORIUS niets veranderd worden; in den datum is dezelfde uitdrukkingswijze gebruikt, die ook door MARIUS AVENTICENSIS gebezigd wordt.

Een tweede geval van denzelfden aard komt voor in een brief van paus HONORIUS I aan een gelijknamigen Engelschen bisschop, bewaard door BEDA [3]). De dateering luidt voluit: „data die tertia iduum Junii imperantibus dominis nostris augustis Heraclio anno vicesimo quarto, post consulatum eiusdem anno vicesimo tertio, atque Constantino filio ipsius anno vicesimo tertio et consulatus eius anno tertio, sed et Heraclio felicissimo Caesare item filio eius anno tertio, indictione septima". Deze datum moet tot 11 Juni 634 herleid worden; want én de 7e indictie én het 24e regeeringsjaar van HERACLIUS AUGUSTUS, die 5 October 610 tot keizer verheven was [4]), en het 23e jaar van diens consulaat, dat hij in 611 voerde [5]), wijzen het stuk aan 634 toe. Het 23e regeeringsjaar van CONSTANTINUS zal eene vergissing zijn, daar het den brief tot 635 brengen zou. CONSTANTINUS toch werd volgens het Chronicon Paschale [6]) en THEOPHANES [7]) in December 612 of Januari 613 tot medekeizer benoemd. Is nu 634 het derde jaar van het consulaat van CONSTANTINUS in de boven behandelde beteekenis, dan moet deze in 632 consul zijn geweest. Dat nu is in strijd met het getuigenis van THEOPHANES [8]), die op 617 schrijft: *τῷ δ' αὐτῷ ἔτει μηνὶ Ἰαννουαρίῳ α', ἰνδικτιῶνος ε', ὑπάτευσε Κωνσταντῖνος ὁ νέος.* Intusschen hoewel de aanteekening, die THEOPHANES hier heeft opgenomen, volkomen juist is, is zij niet tot het goede jaar gebracht. In de regeering van keizer HERACLIUS vallen twee jaren, waarin het indictiecijfer V is, nl. 617 en 632; van deze beiden heeft THEOPHANES het ver-

---

1) Chronica minora III, blz. 409.

2) DINDORF I, blz. 687.

3) Historia ecclesiastica gentis Anglorum II c. 18; JAFFÉ A. w. nr. 2020.

4) CLINTON A. w. II, blz. 160.

5) Fasti Heracliani (Chronica minora III, blz. 409); Chronicon Paschale (DINDORF I, blz. 702).

6) DINDORF I, blz. 703.

7) DE BOOR I, blz. 300.

8) DE BOOR I, blz. 301.

keerde gekozen. Op 617 vermelden noch de Fasti Heracliani [1]), noch het Chronicon Paschale [2]) het consulaat van CONSTANTINUS. Deze was dus in 632 consul [3]), en toen werd tevens — wat THEOPHANES ook op 617 stelt — zijn halfbroeder HERACLIUS of HERACLEONAS Caesar, wat geheel overeenkomt met de dateering, die boven is aangehaald.

Waar in deze beide gevallen de vorm „consulatus" gehandhaafd moet blijven en niet veranderd moet worden in „post consulatum", zal ook de datum van een brief van paus THEODORUS I [4]), die aldus luidt: „data quinto nonas Maii imperii domini piissimi Augusti Constantini anno secundo, consulatus primo, indictione prima", en die door PAGI [5]) terecht tot 4 Mei 643 wordt herleid, onveranderd moeten blijven, en zal men hebben aan te nemen, dat keizer CONSTANTINUS of CONSTANS, gelijk hij gewoonlijk genoemd wordt, die eerst in het laatst van 641, nadat in datzelfde jaar achtereenvolgens zijn grootvader keizer HERACLIUS gestorven, zijn vader keizer CONSTANTINUS vergiftigd en zijn oom keizer HERACLEONAS afgezet waren, aan de regeering was gekomen [6]), niet voor 642 maar voor 643 het consulaat op zich genomen heeft. Dat consulaat was tevens het laatste, dat ooit is bekleed; want de volgende keizers hebben het niet meer aangenomen, hoewel de rekening naar postconsulaatjaren, eenigszins gewijzigd, nog lang heeft bestaan.

R. FRUIN.

Boekbespreking.

C. DE WAARD. De Archieven, berustende onder het Bestuur der Godshuizen te Middelburg. Inventaris van de Oude Archieven 1343—1812. Middelburg, J. C. en W. Altorffer, 1907. IX en 522 bladzijden.

Vóór alles dient van het werk, welks titel hierboven staat afgedrukt, te worden gezegd, dat het verricht is met toewijding; daarom reeds zou het, al werd het door geen andere qualiteiten gesierd, een goed werk zijn. Met welk een zorg is alles beschreven! Hier is een sympathiek werk verricht; èn door het bestuur der Godshuizen, dat op zoo royale wijze voor

---

[1]) Chronica minora III, blz. 409.

[2]) DINDORF I, blz. 711.

[3]) Noch de Fasti Heracliani, noch het Chronicon Paschale loopen zoo ver door.

[4]) JAFFÉ A. w. nr. 2053.

[5]) A. w. blz. 141.

[6]) CLINTON A. w. II, blz. 178.

de bewerking zijner archieven zorg droeg, èn door den heer de Waard. Reeds dadelijk doet, bij het zien van den inhoud, de gekozen indeeling aangenaam aan: systematisch en gemakkelijk te overzien. En met liefde zijn de charters behandeld: zorgzaam zijn ze ingepakt; met de zegels naar boven zijn ze in papieren zakjes gestoken, en zoo zijn ze in doozen gezet, elkaar onderling steunend. Vooraf gaat, in het boek, een sobere mededeeling van het bestuur; dan volgt een korte algemeene inleiding; vervolgens worden de inventarissen der verschillende Godshuizen gegeven: het Gasthuis, het Armweeshuis, het Armziekenhuis, het Burgerweeshuis, het Simpelhuis, het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, de Linnen- naai- en breischool. Dan volgt een regestenlijst van 633 nummers, hierna eenige uitgebreide alphabetische indices, daarop een zeer kleine lijst (wie zou deze ook groot vermoed hebben bij zoo een nauwkeurig werk?) van bijvoegsels en verbeteringen. De inventarissen der verschillende Godshuizen worden op hun beurt telkens voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, welke bij de grootere inventarissen gesplitst is in drie paragraphen: het gesticht, het bestuur, het archief. De inleidingen zijn, zooals gezegd, uitvoerig. Over het meer of minder wenschelijke van uitvoerigheid hierbij kan verschil van meening bestaan. Persoonlijk gevoel ik voor een uitgebreide inleiding veel: met vrij wat minder moeite dan een ander kan de bewerker van een archiefinventaris een bijdrage leveren voor de geschiedenis der instelling, welke hij bewerkt. Hij kan daarbij verschillende aardige dingen laten zien; hij kan met weinig inspanning punten aanwijzen, waarop nader onderzoek nog gewenscht zou zijn; hij kan bovendien daardoor zijn inventaris veel geschikter maken voor het gebruik. Al is die uitvoerigheid hier dan ook misschien op enkele punten een toegift, wij nemen deze dankbaar aan en vermeerderen onze kennis zoodoende met tal van interessante gegevens voor den inwendigen dienst in deze inrichtingen, voor de geschiedenis verder van het onderwijs, van de zorg voor armen, zieken, krankzinnigen, weezen, voor de wijze van kapitaalbelegging door besturen als die van deze instellingen. En waar de heer de Waard de paragraaph schrijft over het archief, daar doet hij mededeeling over de inrichting van oude inventarissen, over de redenen waarom deze, zij het ten deele, door hem zijn gevolgd. „Niet onopgemerkt „mag blijven", aldus de heer de Waard, bl. 34, „hoe volgens het door „gasthuismeesters gebezigde systeem van inventarisatie een giftbrief, een „testament, een contract etc. ook in achterstaanden inventaris niet zelden „bij de eigendomsbewijzen van landen, huizen of renten eene plaats kreeg." Hier valt dan ongetwijfeld ook veel voor te zeggen, al is het volkomen verklaarbaar, en goed ook, dat de proveniersbrieven worden uitgescheiden en afzonderlijk worden behandeld. Een zekere willekeurigheid bij dit alles, zoo men wil, maar onderlinge verwijzing bij verschillende nummers ont-

wapent ook hier weer elk verzet. Mocht ik een enkele opmerking maken, dan zou het deze zijn, dat sommige nummers van den inventaris wat te uitvoerig bewerkt schijnen, vooral, wanneer hetzelfde stuk ook nog eens in regestvorm beschreven wordt. Van de relatieven der notulen zijn geen regesten gemaakt; misschien zijn er ook geen stukken bij, die voor een regest in aanmerking komen. Toe te juichen is ook, dat de bewerker hier en daar een noot toevoegt, om de een of andere merkwaardigheid te verklaren. Dit echter doet verlangen naar noten ook in de regestenlijst: menig gewestelijke uitdrukking is voor den niet-Zeeuw vreemd en niet altijd zijn hierover betrouwbare gegevens gemakkelijk te krijgen; voor iemand, die op het Zeeuwsche Rijksarchief zelf werkt, is zulk een verklaring met betrekkelijk geringe moeite dikwijls te geven. Maar strikt genomen mag deze wensch bij de bespreking van een archiefinventaris in den streng formeelen zin van het woord mogelijk niet eens worden geuit.

Bij de regesten is over het algemeen een streven naar kortheid merkbaar. Met de behandeling der notarieele acten kan ik mij echter niet geheel vereenigen. In den opzet van het regest zelf vernemen wij niet, dat wij met een notarieele acte te doen hebben. Misschien had het de voorkeur verdiend het regest te beginnen als volgt: „De „notaris . . . . . instrumenteert, dat . . . . ." Maar wie een regest wil beoordeelen, dient eigenlijk het origineel te zien. Wanneer ik een regest zie in deze lijst, waarvan het begin luidt als volgt: „Schepenen . . . oorkonden, „dat A aan B eenig land verkoopt", dan zou mij dit regest niet geheel volledig lijken en ik zou willen lezen: „Schepenen oorkonden, dat A voor „hen heeft verklaard, eenig land aan B verkocht te hebben." Geoorkond toch wordt niet het feit van den verkoop zelf, maar het feit, dat deze in wettigen vorm heeft plaats gehad door een verklaring, afgelegd voor de bevoegde autoriteit, die op haar beurt door de uitvaardiging der oorkonde mede bijdraagt tot de rechtsgeldigheid der handeling en door de afgifte der grosse aan partijen een bewijsmiddel verstrekt. Nu kan het zijn, dat in de Zeeuwsche acten van die expresse verklaring geen gewag wordt gemaakt. Dan vervalt natuurlijk mijn opmerking. Ik zou haar ook niet gemaakt hebben, wanneer ik niet wist, dat deze, naar het mij schijnt, onvolledigheid dikwijls wordt begaan ook bij oorkonden, waarvan ik zeker weet, dat deze uitdrukkelijke verklaring er wel in voorkomt [1]). Kortheid kenmerkt, zei ik, over het algemeen de regesten. Die prijselijke zucht naar beknoptheid ter eene, naar volledigheid ter andere zijde, heeft den bewerker een enkele maal een hoogst eigenaardigen zin doen maken, als

---

[1]) Men kan natuurlijk ook, kortheidshalve, een vorm kiezen, als die de heer DE WAARD genomen heeft; maar dan dient bij het begin te worden gezegd, dat men dit om de wil van de beknoptheid doet. Bij een regest behooren toch alle momenten der oorkonde duidelijk naar voren te komen.

b.v. in reg. no. 257, heeft een en ander maal uitdrukkingen als: land, „belast met een hoed tarwe" (reg. no. 581), de „overdracht van den „eigendom van een transportbrief" (passim) en dergelijke meer in het leven geroepen. Wanneer ik ten slotte nog een opmerking waag, dan is dat niet zoozeer een aanmerking op deze regesten alleen, maar meer iets algemeens. Archaeïstische uitdrukkingen worden vooral bij regesten licht gebruikt. De heer DE WAARD spreekt van de overdracht van de helft van het huis en kaatsspel [in den brief] geroerd (reg. no. 524), gewaagt in een aanteekening nog wel bij een regest (no. 499) van een cijns, die een gild op een huis sprekende had, heeft het (b.v. regg. nos. 332 en 417) over een kind, daar N. N. moeder van was. Kleinigheden, die eigenlijk niet eens bij zoovele goede dingen in deze regesten (vgl. b.v. een N. B. als bij reg. no. 552) mogen worden genoemd. Maar er zijn velen geweest en er zullen nog zeer velen komen, die met minder kennis van, met minder liefde voor het archief, dat zij moeten beschrijven, aan dergelijke neiging toegeven. En wij hebben aan een tale Kanaäns, aan een juristenjargon, al genoeg; voor een regestentaal mogen wij blijven gespaard!

Het werk van den heer DE WAARD wordt met een drietal indices, modellen van bewerking, gesloten. Een model van bewerking is trouwens deze geheele inventaris: het werk ook van iemand, die volhard heeft tot het einde toe.

Groningen. P. G. BOS.

Literatuur-kroniek.

TIJDSCHRIFT VOOR BOEK- EN BIBLIOTHEEKWEZEN. Jaargang V, no. 1. Antwerpen, 's-Gravenhage 1907.

De heer DELA MONTAGNE publiceert in dit nummer een lijst van boeken, die in 1642 te Antwerpen op de scholen gebruikt mochten worden, en bespreekt de verschillende op die lijst geplaatste titels. De heer M. M. KLEERKOOPER vermeldt een 14-tal Hollandsche werkjes, in Kopenhagen gedrukt gedurende de jaren 1658—1660, terwijl PROSPER VERHEYDEN een bijschrift geeft bij de afbeelding van een band van Adrianus van Hoolwick (1528), waarin een Erasmiaansch geschrift gebonden was.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE. Jan.—Maart 1907. — JAARBOEK voor 1907. Gent, A. Siffer.

Behalve de gewone rubrieken zijn in het Jaarboekje een drietal oude Dietsche Kalenders opgenomen, terwijl het „Mengelwerk", om den gewonen

almanakstijl te gebruiken, een korte geschiedenis van het paleis der Koninklijke Vlaamsche Academie te Gent (het Dammansteen of huis van Oombergen) van de hand van JHR. MR. NAP. DE PAUW en drie levensschetsen bevat, namelijk die van Alfons Janssens, Edward van Even en Moriz Heyne.

In het Januarinummer staat een verhandeling van JHR. DR. K. DE GHELDERE over de legende uit Vladsloo, volgens welke een knaap uit de dij van een man zou geboren zijn, en eene van DR. C. LECOULTRE over den oorsprong der bagijnen in verband met de legende van de heilige Begga.

REVUE DES BIBLIOTHÈQUES ET ARCHIVES DE BELGIQUE, publiée par L. Stainier, Tome V No. 1 et 2, Janvier—Avril 1907. Bruxelles, Misch et Thron, Editeurs.

Den 20en Januari 1907 is te Brussel een vereeniging van archivarissen en bibliothecarissen opgericht; volgens het reglement is zij gesplitst in twee onderafdeelingen, die der archivarissen en die der bibliothecarissen. Iedere afdeeling heeft een eigen bestuur, terwijl er nog een algemeene secretaris en een penningmeester voor de geheele vereeniging is; bij de algemeene vergaderingen en bij de gemeenschappelijke bestuursvergaderingen treden de afdeelingsvoorzitters om beurten als president op. Er zullen twee algemeene vergaderingen per jaar gehouden worden: een in Februari te Brussel en een in September op een in Februari te bepalen plaats; buitendien kunnen de onderafdeelingen, zoo dikwijls als zij het wenschelijk achten, bijeenkomen. Niemand kan van de twee afdeelingen tegelijk lid zijn.

Ongeveer een maand daarna ontstond te Brussel de vereeniging „Biblion", die tot doel heeft allen bijeen te brengen, die door betrekking of smaak belangstelling koesteren in manuscripten en „documents imprimés." Hare vergaderingen zullen plaats vinden te Brussel op de eerste Zondagen van Februari, Juni en November, om 10 uur 's ochtends in het hotel „Ravenstein."

De heer K. LONCHAY deelt iets mede over de archieven te Simancas; hij roemt de hulp, aan de bezoekers verleend, in hooge mate. Het volgende stuk, dat van den heer TH. GOFFIN over de eerste boekdrukkers te Liers bij Antwerpen, is zeer merkwaardig door het laten zien van de moeite, aan de oprichting van een drukkerij in de Oostenrijksche Nederlanden verbonden, een gevolg van de strenge censuur. De heer J. CUVELIER vermeldt verder een overlijdensregister van Doorezeele, een vrouwenklooster onder Evergem bij Gent, en geeft een vervolg van zijn artikel over een in Denemarken gevonden matrijs van den Vlaamschen graaf Boudewijn IV [1]); hij had het namelijk vreemd gevonden, dat die

[1]) Zie vorige Literatuurkroniek, blz. 185.

matrijs van lood was, en stelde daarover een nader onderzoek in: de uitkomsten worden hier medegedeeld. Moesten nml. vorsten of hunne afgezanten spoedig een stuk bezegelen, zonder dat zij hun gewoon zegel (matrijs) bij zich hadden, dan werd er een gemaakt, en dit geschiedde van lood om des te spoediger de handeling te kunnen verrichten. De Hasseltsche archivaris A. HANSAY deelt iets mede over register no. 1 „des reliefs de là salle de Curange", een afschrift van een plaatsgewijs verzamelde lijst van leengelden van den Luikschen Bisschop van 1361—1440.

Het tweede nummer opent met de rede, door den heer J. VAN DER GHEIJN S. J. gehouden bij gelegenheid van de algemeene vergadering der nieuwe Vereeniging op den 24sten Februari 1907, waarin hij op het groote nut van samenwerking de aandacht vestigt, een samenwerking, die in de eerste plaats tot gevolg zal hebben, dat de schatten der Belgische archieven meer onder de archivarissen bekend zullen worden, dat het verder mogelijk zal zijn de mededeelingen van den een aan te vullen door de onderzoekingen van den ander (iets, waaraan de Revue des Bibliothèques Archives reeds heeft medegewerkt) en ten slotte, dat het tegen elkaar opbieden op verkoopingen zal worden tegengegaan.

Aan die algemeene vergadering ging een afdeelingsvergadering der archivarissen vooraf, en de heer J. CUVELIER hield daarin een rede, die zeer zeker vermeldenswaard is. Hij raadt den archivarissen aan, een programma te ontwerpen, waarnaar de verschillende vakbelangen achtereenvolgens in de vergaderingen aan de orde worden gesteld, en daarnaast telkens een meer bepaald persoonlijke voordracht over het een of andere archief of archiefonderwerp te houden. Na een bespreking van de fouten der archieven, richt hij zijn oog naar de drie landen, die België omgrenzen, om dan voor te stellen vóór het opmaken van het programma rapporten te doen uitbrengen over de werkzaamheden der drie archivarissenvereenigingen: de Fransche, Nederlandsche en Duitsche. Er zou dan blijken, welke vraagstukken door de naburige bonden geheel en al waren opgelost, en de behandeling van welke punten voor het Belgische archiefwezen van belang zouden zijn. Hij vroeg daarop den heer Nélis, als rapporteur van de handelingen der „Association amicale des archivistes français" op te treden, den heer Laloire om de handelingen der „Archivtagen" te bearbeiden, en koos voor de Nederlandsche bron ,het Archievenblad, de heeren van Wijnsbrugge en Mees. Om een vasten bodem te hebben, had hij gaarne die rapporten gedrukt vóór de navolgende bijeenkomst in September. Ten slotte raadde hij den archivarissen aan om, alhoewel zij specialist zijn, zich toch zooveel mogelijk in de wereld te bewegen, opdat deze een beteren indruk van hen krijge dan van hunne collega's, door Ibsen en Daudet geschilderd.

De heer MESDAGH, zegelkundige bij de Koninklijke archieven, zag zich

op zijn verzoek de taak opgedragen in September tevens een rapport uit te brengen over de zegelverzamelingen te Parijs, Weenen en Londen.

De heer P. SHERIDAN begint een reeks studies over de Brabantsche tijdrekenkunde, en wel met een zeer belangwekkende mededeeling over de fouten in de dagteekening van officieele stukken. In de tweede helft der 14de eeuw heeft hij niet minder dan 10 gevonden, waarvan dag, maand of jaar verkeerd zijn opgeschreven. Zijns inziens is dit het gevolg van de weinige aandacht, die in rechten aan den datum was toegekend, en van een zeer goed mogelijke vergissing vóór het drukken der almanakken, vóór dus de datum overal goed vaststond. Hij eindigt met het voorbeeld van een dagteekening, waarbij de griffier heel gewoon vergeten heeft het jaartalcijfer met één te verhoogen, sinds de intreding van het nieuwe jaar.

De kroniek bevat een aanwinstenlijst van het Brusselsche gemeente- en het Bergensche (in Henegouwen) staatsarchief en een berichtje over het 50-jarig bestaan van de „cercle archéologique de Mons". De Schepenarchieven van Doornik, door den Belgischen staat te Cheltenham gekocht en naar Bergen overgebracht, blijken tusschen 1818 en 1823 verkocht te zijn, en de Doorniksche gemeenteraad scheen geen lust te hebben ze terug te koopen. De stedelijke rekeningen van Ieperen zullen door de heeren G. de Marez en E. de Saegher worden uitgegeven.

J. CUVELIER. Rapport sur les documents relatifs aux anciens Etats-généraux des Pays-Bas, conservés aux Archives générales du Royaume, à Bruxelles. Bruxelles, P. Weissenbruch 1906 (Extrait des Bulletins de la Commission royale d'histoire de Belgique 1906, t. LXXV).

De Belgische Koninklijke commissie voor geschiedenis had een lijst gevraagd der bovengenoemde papieren, voorzoover ze tot nu toe verzameld (door Gachard) en in de Koninklijke archieven voorhanden zijn. Het rapport van den heer J. CUVELIER, aan wien het opmaken dezer lijst was opgedragen, ligt hier voor ons. Hij begint met een bespreking van het doel, dat Gachard met die verzameling heeft gehad, om namelijk een tabel te maken, waarin de data en plaatsen der vergaderingen, de afgevaardigden, de korte inhoud der besluiten en de bronnen voorkwamen. De lijst, die ook voor onze geschiedenis van belang is, bevat 89 nummers; behalve den inhoud der nummers, vermeldt zij tevens bij elk nummer den verzamelaar of maker der afschriften.

VICTOR VAN DER HAEGHEN. Rapport sommaire sur les archives de la ville de Gand en 1905. Gand, Imprimerie Ad. Hoste 1906.

Dit jaarverslag is vooral van belang, doordat er de inhoud der „commentaires et notes de feu" in vermeld is, die J. Vuylsteke op de oude baljuws- en stadsrekeningen maakte.

ANNALES DE L'EST ET DU NORD. Revue trimestrielle, publiée sous la direction des Facultés des Lettres des Universités de Nancy et de Lille. Troisième année no. 1.

De heer LEFEBVRE deelt iets mede over het tooneel, dat de Jezuiten (na 1765 de Augustijners) in hun Rijselsche college hadden en over de daar opgevoerde stukken, terwijl de heer PFISTER vertelt van Nancy gedurende de eerste regeeringsjaren van Karel IV (1624—1633) en van het beleg van die stad door Lodewijk XIII in September 1633. Het derde stuk is het begin van een memorie over den economischen toestand van het Fransche zee-Vlaanderen (Duinkerken) in 1699, welk stuk hier met een voorrede door den heer DE SAINT LÉGER wordt uitgegeven. De memorie is van de hand van BARENTIN, intendant van „Flandre maritime", en had ten doel de aandacht te vestigen op den achteruitgang van Duinkerken; het gevolg was dan ook, dat de haven van die stad werd vrijgemaakt, en er tevens een kamer van koophandel en een consulaire ambtenaar gevestigd werd. Het eerste gedeelte bevat de plaatsbeschrijving, de Justitie en Politie, de Financiën en het begin van de handelsbeschrijving. Groote invloed van de Hollandsche handel en nijverheid (zeepziederijën en leerlooierijën) treedt uit die handelsberichten te voorschijn.

DEUTSCHE GESCHICHTSBLÄTTER. Monatsschrift zur Förderung der landesgeschichtlichen Forschung. Januar—April 1907. — Gotha, Friedrich Andreas Perthes.

In de Januari-aflevering komt een stuk voor van DR. MARTIN WEHRMANN over de Duitsche geschiedkundige bronnen in het Vatikaan; in de Februari-aflevering vertelt FRANZ ILWOLF iets over de geschiedkundige literatuur van Oost-Friesland in de 19e eeuw, en in de kroniek doet ARMIN TILLE mededeelingen over de inventarisatie der archieven, die niet onder de leiding van vakmenschen staan; vooral houdt hij zich daarbij bezig met de kleinere archieven van Rheinland. De dubbele Maart- en April-aflevering bevat een stuk van KARL SPIESZ over verschillende kleederdrachten; volgens hem zijn die het gevolg van het niet mee-gaan met een nieuwe mode ten opzichte van het een of andere kleedingstuk. Een bibliografie, waarin ook Fransche en Nederlandsche bronnen vermeld worden, besluit het ongeveer 50 bladzijden lange stuk. (DR.) ALFRED AUERBACH vermeldt in de mededeelingen iets over het vorstelijk archief te Köstritz, dat hij ordende.

KORRESPONDENZBLATT DES GESAMTSVEREINS DER DEUTSCHEN GESCHICHTS- UND ALTERTUMSVEREINE. Jahrgang 1907 no. 1—4. Berlin, Mittler und Sohn.

Het eerste nummer vermeldt de namen der deelnemers van en de openingsrede van Dr. BAILLEU op het Weenensche congres, de verhandeling van Dr. FOURNIER over de verhouding van Oostenrijk en Pruissen en die van Dr. v. PFISTER over den slag van Jena.

In no. 2 worden de mededeelingen, die Prof. ANTHES te Weenen deed over de organisatie van de archaeologische studiën in W. Duitschland, herhaald, waarop die van Prof. BORMAN over Oostenrijk volgen. Dr. SEGER sprak er ook over de sporen, in Silezië van Romeinsche kultuur gevonden, en Prof. HOERNES over de groepeering der oude graven te Hallstadt; hij rekent daarbij, dat de eerste bewoners daar pl.m. 700 vóór Christus gekomen zijn.

In de 5e afdeeling werd (zie no. 3 van het Korrespondenzblatt) een motie aangenomen, waarin de oprichting van een Centraalbureau voor bibliografie en bronnenverzameling van volkenkunde wenschelijk verklaard werd. Dr. BRENNER sprak over de verschillende boerderijvormen in Duitschland en Dr. SCHULLERUS over de bevolking in Zevenburgen in verband met de Saksische afstamming dier volksstammen.

In de vereenigde zitting sprak Dr. SWAROZOSKY over de wenschelijkheid berichten over natuurverschijnselen, overstroomingen enz., systematisch te verzamelen, vooral met het oog op het nemen van voorzorgsmaatregelen daartegen; in het debat bleek het nuttig ook andere zaken daarbij te voegen: aantal geboorten enz., om daardoor te trachten natuurwetten vast te stellen. Dr. REDLICH sprak over de wenschelijkheid terreinkaarten te maken, liefst met de schaal 1 : 100,000, om die tegen geringen prijs voor onderzoekers verkrijgbaar te stellen. In aansluiting bij de voordracht van Dr. SCHNEIDER werd een studie van Dr. TILLE voorgelezen over de verzorging en inventariseering van niet aan den staat toebehoorende archieven; hij bespreekt achtereenvolgens de zorgen in de verschillende Pruisische provinciën, in de vroegere Duitsche staten en in Oostenrijk aangewend. Dr. BESCHORNER had het als laatste spreker over den stand van de onderzoekingen naar de namen van dorpen, hofsteden enz. (Flurnamenforschung).

Dr. KRUSCH is benoemd tot staatsarchivaris in Osnabrück. — Onder het gouverneurschap van Bobrikoff (1901) werd een keizerlijk dekreet uitgelokt, waarbij werd bepaald, dat de oudste akten van het Finsche staatssecretariaat, die in het archief te Helsingfors werden bewaard, naar Petersburg moesten worden gezonden. Plehwe, de Finsche staatssecretaris, liet toen plotseling die akten bij den archivaris opvorderen. Deze wist den Senaat te bewegen een protest uit te lokken en den Keizer te verzoeken het besluit in te trekken. Alhoewel hij aan de intrekking twijfelde, had hij zoo toch enkele dagen gewonnen, die hij met behulp van vrijwilligers benutte om de belangrijkste akten en oorkonden over te schrijven; het was gebeurd, toen hij eindelijk de akten wel moest overgeven. Met den veranderden toestand zijn nu in het laatst van 1906 de akten weder naar Helsingfors teruggebracht.

Het blijkt, dat in Baden veel van de vroeger zoo zorgzaam geïnventariseerde akten in verschillende gemeenten verloren, verslonst of vernietigd waren: daarom heeft de Badensche commissie voor de regeling der